

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

FÂTİMÎ ve BÂTİNİ SİYASETİ EKSENİNDE KUZEY SURİYE
(971-1193)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

İsmail AY

Danışman

DR. ÖĞR. ÜYESİ NİLAY AĞIRNASLI

NEVŞEHİR

TEMMUZ 2023

T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

**FÂTİMÎ ve BÂTİNİ SİYASETİ EKSENİNDE KUZEY SURİYE
(971-1193)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

İsmail AY

Danışman

DR. ÖĞR. ÜYESİ NİLAY AĞIRNASLI

NEVŞEHİR

TEMMUZ 2023

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

İsmail AY

Tez Yazım Kılavuzuna Uygunluk

“Fâtımî ve Bâtini Siyaseti Ekseninde Kuzey Suriye (971-1193)” adlı yüksek lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

İsmail AY

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Nilay AĞIRNASLI

Tarih Ana Bilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Lütfi Gürkan GÖKÇEK

Kabul ve Onay Sayfası

Dr. Öğr. Üyesi Nilay AĞIRNASLI danışmanlığında İsmail AY tarafından hazırlanan “**Fâtımî ve Bâtınî Ekseninde Kuzey Suriye (971-1193)**” adıyla hazırlanmış olan bu çalışma jürimiz tarafından “**Fâtımî ve Bâtınî Siyaseti Ekseninde Kuzey Suriye (971-1193)**” adı ile değiştirilerek Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

...../...../.....

JÜRİ İMZA

Danışman:.....

Üye:.....

Üye:.....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun /..... / tarih vesayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

.....

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın başlık olarak belirlenmesinden tamamlanmasına değin geçen süreçte gerek akademik gerekse manevi anlamda benden desteğini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli danıőmanım Dr. Öğr. Üyesi Nilay AĞIRNASLI'ya sadece bu çalışma özelinde değil akademik eğitim hayatım müddetince göstermiş olduğu sabır ve katkılar hasebiyle teőekkürü bir borç bildiğimi belirtmek isterim. Lisans dönemimden itibaren daimi olarak bir dost gibi yaklaőan ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam Arő. Gör. Ahmet Enes KARAKAYA'ya őukranlarımı sunarım. Yine bu süreçte yaşamış olduğum zorluklara karşı fikir ve düőünceleriyle yanımda bulunan ve iyi niyet temennilerini mütemadiyen esirgemeyen değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ÇEKİÇ'e teőekkürü bir borç bilirim. Son olarak evlatlarımı okutmanın zaruri olduğuna inanan ve tüm zorluklara rağmen bu düsturundan asla ödün vermeyen annem ve babam başta olmak üzere tüm aileme ne kadar teşekkür etsem de az olacağını bir vefa borcu olarak belirtmek isterim.

İsmail AY

FÂTİMÎ ve BÂTİNÎ SİYASETİ EKSENİNDE KUZHEY SURİYE (971-1193)

İsmail AY

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Temmuz 2023

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Nilay AĞIRNASLI

ÖZET

Kuzey Suriye tarihin her döneminde daimi bir önem arz etmektedir. Bölgenin coğrafi yapısı ve stratejik konumu bu önemi mümkün kılan en önemli etmendir. Bölge coğrafi yapısı itibari ile otoritelerin saldırı ve savunma için kullanabileceği bir nokta olmasının yanı sıra geçişler içinde gayet uygundur. Bölge üzerine gerçekleştirilen güney tabanlı seferlerde birinci amaç daha çok Mısır'ın güvenliğini sağlamaya yöneliktir. Kuzey tabanlı seferler ise bir savunma seti oluşturmaktan daha ziyade Mısır'ın zenginliklerine ulaşmak içindir. Tezimizde işlenen bölümler Fâtımî ve Bâtıniler gibi iki farklı otoritenin bölge üzerindeki hâkimiyet iddialarını ve bu iddia namzetlerinin siyasi-sosyal ve ekonomik ilişkilerini saptamaya yöneliktir. Birinci bölüm Fâtımîlerin 969 yılında Mısır'ı fethettikten sonra bölgenin geçiş özelliğinden faydalanarak Bağdat üzerine seferler düzenlemek amacıyla doğrudan Suriye üzerine harekâta bulunmaları ve büyük oranda Güney Suriye üzerinde yerel otoriteler ile kurmuş oldukları ilişkilerin Fâtımîlere olan etkilerine odaklıdır. İkinci bölümde Fâtımî Devletinin 10. yüzyılın sonu itibari ile vasiler dönemine girmesi ve bu dönemin etkileri de dâhil edilerek istikbal politikası olarak görünen Kuzey Suriye politikasının başarı ve başarısızlıklarına neden olan iç ve dış etmenler ele alınmış ve Fâtımîlerin Kuzey Suriye politikası sonlandırılmıştır. Üçüncü bölümde Fâtımî Devleti'nde yaşanan Mustâ'î-Nizârî ayrılığı ile birlikte Nizârîliğin İran merkezli yeni bir otorite olarak Hasan Sabah liderliğinde doğuşu ve genelde Bâtıniler olarak bilinen bu otoritenin Kuzey Suriye bölgesinde kurmuş olduğu ilişkiler ve şehir yapılanması ele alınmıştır. Dördüncü bölümde Bâtınilerin Kuzey Suriye'deki şehirlerden 1029 gibi erken tarihli bir dönemde Cebel'ü-Bahrâ eteklerindeki kalelere çekilmek zorunda kalmasını ve kaleler döneminde Râşidüddin Sinân dönemi ile birlikte Bâtini davetin Kuzey Suriye'de gücünün zirvesine ulaşmasına neden olan etmenler işlenmiştir. Tez sonucunda Fâtımîlerin saray içi hizipleşmeler ve Güney Suriye özelinde yaşanan hâkimiyet istikrarsızlığı neticesinde asırlık Kuzey Suriye politikasının büyük yıkımlara neden olabileceği şekilde başarısızlığa uğradığını tespit ettik. Bölge üzerinde diğer bir otorite namzeti olan Bâtınilerin ise bölgesel coğrafyanın sağlamış olduğu imkânların mevcudiyetlerini devam ettiren temel taşı olduğu bulgusuna ulaştık ve siyasi çatışmalarda coğrafi imkânların ne denli önem arz ettiğini belirttik.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Suriye, Fâtımî, Bâtini, Şii, Nizârî İsmâîlîler

**NORTHERN SYRIA ON THE AXIS OF FATIMI AND BATINI POLITICS
(971-1193)**

İsmail AY

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences

Department of History, M.A., July 2023

Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Nilay AĞIRNASLI

ABSTRACT

Northern Syria has always been important in every period of history. The geographical structure and strategic location of the region are the most important factors that make this importance possible. In addition to being a point that the authorities can use for attack and defense due to its geographical structure, the region is very suitable for transitions. The primary purpose of the south-based expeditions over the region is mostly aimed at ensuring the security of Egypt. North-based expeditions, on the other hand, are to reach the riches of Egypt rather than creating a defensive set. The chapters covered in our thesis are aimed at determining the claims of domination over the region by two different authorities, such as Fatimids and Batinis, and the political-social and economic relations of these claimants. The first chapter focuses on the Fatimids' direct operations on Syria in order to organize expeditions to Baghdad by taking advantage of the transition feature of the region after they conquered Egypt in 969, and the effects of the relations they established with the local authorities in Southern Syria on the Fatimids. In the second part, the internal and external factors that caused the success and failure of the Northern Syria policy, which is seen as the future policy, by including the effects of the Fatimid State in the period of the guardians as of the end of the 10th century, were discussed and the Northern Syria policy of the Fatimids was terminated. In the third chapter, together with the separation of Musta'li-Nizari in the Fatimid State, the birth of Nizarism as a new Iran-based authority under the leadership of Hasan al-Sabah, and the relations and city structuring of this authority, generally known as Batinis, in the Northern Syria region are discussed. In the fourth chapter, the factors that caused the Batinids to retreat from the cities in Northern Syria to the castles on the outskirts of Jabal Bahra as early as 1029 and that the Batini dawah reached its peak in Northern Syria with the Rashid al-Din Sinan period in the castles period are discussed. As a result of the thesis, we determined that the century-old policy of Northern Syria, which could cause great destruction, failed as a result of the internal factions of the Fatimids and the instability of domination in Southern Syria. We have found that the Batinis, another authority on the region, are the cornerstones that maintain the opportunities provided by the regional geography, and we have stated how important geographical opportunities are in political conflicts.

Keywords: North Syria, Fatimid, Batini, Shi'i, Nizari Ismailis

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	ii
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

FÂTİMİLERİN KUZEY SURİYE POLİTİKASININ İLK EVRESİ (971-996)

1. FÂTİMİLER	13
1.1. Fâtımîlerin Dini ve Tarihi Kökenleri	13
1.1.1. Fâtımî Devleti'nin Teşekkülü	23
1.1.2. Fâtımîlerin Mağrip Hâkimiyeti ve Mısır'ın Fethine Giden Süreç	27
1.1.2.1. Mısır'ın Fethi (969)	29
1.2. Fâtımîlerin Suriye'ye Yerleşme Teşebbüsleri	31
1.2.1. Fâtımîlerin Muizz-Lidînillâh Döneminde Kuzey Suriye Politikası (969-975).....	31
1.2.1.1. Fâtımîlerin Güney Suriye Üzerinde Hâkimiyet Kurma Çabaları	34
1.2.1.2. Dımaşk'ın Alptekin'in Eline Geçmesi (975).....	39
1.2.2. Fâtımîlerin Âziz-Billâh Döneminde Kuzey Suriye Politikası (365-386/975-996).....	40
1.2.2.1. Mergütekin'in 991-995 Haleb Kuşatması	52

İKİNCİ BÖLÜM

FÂTİMİLERİN KUZEY SURİYE POLİTİKASININ İKİNCİ EVRESİ (996-1095)

2.Fâtımî-Mirdâsî ve Selçuklu Üçgeninde Kuzey Suriye.....	59
2.1. Fâtımîlerin Hâkim Biemrillah Döneminde Kuzey Suriye Politikası (996-1021)	59
2.2. Fâtımîlerin Zâhir-Lii'Zâzidînillâh Döneminde Kuzey Suriye Politikası (1021-1036)	66

2.3. Fâtımîlerin Halife Müstansır Billâh Döneminde Kuzey Suriye Politikası (1036-1065)	74
2.3.1. Müstansır Billâh Döneminde Anuştegin ed-Dizberî'nin Kuzey Suriye'deki Faaliyetleri.....	75
2.3.2. Vezirler Mirası Olarak Fâtımîlerin Kuzey Suriye Politikasının Başarısızlığa Uğraması	78
2.3.3. Doğudan Gelen Tehdit.....	85
2.3.4. Fâtımîlerin Kuzey Suriye'deki Hâkimiyet İddialarının Sona Ermesi.....	88
2.3.5. Fâtımî Hâkimiyet Sahasından Selçuklu Mülküne Kuzey Suriye (1067-1095)	95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÂTİNİLERİN KUZEY SURİYE POLİTİKASI: ŞEHİRLER DÖNEMİ (1102-1129)

3. Hasan Sabbah ve Daveti Cedide'nin Doğuşuna Giden Süreç.....	102
3.1. İran İsmâîlîlerinin Kahire'den Kopuşu	102
3.1.1. Hasan Sabbah ve Alamut.....	104
3.1.2. Mustâ'lî- Nizâr Ayrılığı.....	108
3.2. Bâtınilerin Kuzey Suriye'ye Yerleşme Teşebbüslerinin İlk Evresi: Haleb (1102-1124)	110
3.2.1. Bâtınilerin Kuzey Suriye Coğrafyasına Yerleşme Nedenleri.....	110
3.2.2. Haleb Meliki Rıdvân ve Bâtıniler (1102-1113).....	112
3.2.3. Melik Rıdvân Sonrası Kuzey Suriye'de Bâtıniler (1113-1124)	122
3.2.4. Bâtınilerin Orta Suriye'ye Yerleşme Teşebbüslerinin İlk Evresi: Dimaşk (1126-1130)	125
3.3. Mısır'da Nizârî Davet.....	129

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BÂTİNİLERİN KUZEY SURİYE POLİTİKASI: KALELER DÖNEMİ (1129-1193)

4. Bâtınilerin Kuzey Suriye'ye Yerleşme Teşebbüslerinin İkinci Evresi: Cebel'ü-Bahrâ	131
4.1. Kuzey Suriye'deki Bâtınilerin şehirlerden Kalelere Geçişi (1029-1036)	131
4.2. Bâtınilerin Kuzey Suriye Hâkimiyeti: Misyâf (1140-1193).....	133
4.3. Bâtınilerin İsimlendirilme Meselesi	138
4.4. Dağın Şeyhi (Şeyhü'l-Cebel) Râşidüddin Sinân Döneminde Kuzey Suriye'de Bâtıniler (1162-1193).....	143

4.4.1. Râşidüddin Sinân ve Selahaddin Eyyûbî	151
4.4.2. Konrad de Montferrat Suikastı (1192).....	156
SONUÇ	159
KAYNAKÇA.....	169
EKLER.....	179
RESİMLER.....	181

KISALTMALAR

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Haz. : Hazırlayan

K.m. : Kilometre

M.Ö. : Milattan Önce

M.S. : Milattan Sonra

Res. : Resim

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

Vol. : Volume/Sayı

Yy. : Yüzyıl

s. : Sayfa

S. : Sayı

GİRİŞ

Tarihin ilk devirlerinden bu yana insanoğlu daima konfor alanını yükseltecek mekânları yerleşim yeri olarak belirlemiştir. Bu durum insanlık için elzem olan su kaynaklarının etrafında şekillenmiştir. Bunun bariz örnekleri olarak: Mısır kadim varlığını büyük oranda Nil Nehri'ne borçludur. Mezopotamya Medeniyeti ise Fırat ve Dicle nehirlerinin arasında kalan bölgelerde gelişim göstermiştir. Anadolu coğrafyasına baktığımız zaman ise Hitit Devleti'nin Yeşilırmak ve Kızılırmak dolaylarını yerleşim yeri olarak tercih ettiğini görmekteyiz. Bu örnekleri Urartu Krallığı¹ ve Lidya Devleti'nin² var oldukları mekânlara bakarak çoğaltabiliriz. Burada dikkate şayan bir husus olarak coğrafi mekânın medeniyetlerin gelişimini birinci elden etkilediğini görmekteyiz. Toplulukların gelişimini ve yerleşimini etkileyen su kaynakları insanoğlunun coğrafi mekândan beklentisinin temelini oluşturmaktadır. Bu beklenti sağlandıktan sonra topluluğun gelişim seviyesinin öncelikle korunması gerekmektedir. Bu korunma sadece konfor alanının savunmasıyla alakalı bir durum değildir. Topluluğun salâhiyetini devam ettirmeye yönelik gerçekleştirilen faaliyetler esasında doğal korunma refleksidir. Bu refleksin içerisinde savunma, saldırı ve uluslararası ilişkiler dâhildir. Kuzey Suriye stratejik konumu itibariyle bahsi geçen reflekslerin hepsini bünyesinde barınmaktadır. Suriye'nin güneyinin bir bölümü ve orta kesimleri kuzeyine görece kurak olduğu için tarıma elverişli değildir. Esasında güneyde doğan Asi Nehri ters akıntıya sahip olduğu için³ Kuzey Suriye'nin verimliliğini arttırmıştır. Diğer yandan Suriye'nin tamamı bir doğal savunma ve saldırı hattı olarak karşımıza çıkmaktadır. Suriye'nin

¹ Ekrem Memiş, **Tarihi Coğrafyaya Giriş**, 3. Basım, Bursa: Ekin Yayınevi, 2016, 5-6.

² Lidya Devleti doğal su kaynakları etrafında gelişim göstermiş ve coğrafi mekânın doğal sınırlarını sınır olarak kabul etmiştir. Bkz. Charles Texier, **Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi**, C.2, Ali Suat (çev.), Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2002, 29-30.

³ **İbn Cübeyr Seyahatnamesi**, Ramazan Şeşen (çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020, 193.

güneyi Mısır'a açılmaktadır ve bu güney koridorunda ilerlemeyi tercih ettiğiniz takdirde Mısır'a ulaşmak için Sina Çölü'nün aşılması gerekmektedir.⁴ Mısır'ın jeopolitiği doğal olarak onu ulaşılması pek mümkün olmayan bir bölge olarak göstermekteydi. Diğer yandan Mısır'a giden bu güney koridorunun kuzeyden gelecek olan saldırılara karşı tampon olarak kullanılması için Mısır'ın bu koridor üzerindeki hâkimiyet iddialarını daimi olarak devam ettirmesi gerekmektedir. Kuzey Suriye önemini büyük oranda konumuna borçludur. Medeniyetler arasında köprü olan Kuzey Suriye büyük ticaret yollarının kesiştiği liman şehirleri ile bu ticaretin daima canlı tutulduğu bir bölgedir. M.Ö. 2000 yılından itibaren Kuzey Suriye'nin; Mısır, Mezopotamya ve Anadolu medeniyetlerinin kesişim noktası olduğunu görmekteyiz. Hitit Devleti'nin Mısır ile olan ilişkisine baktığımız zaman Kuzey Suriye'nin bu iki devlet için ne denli önem arz ettiğini daha net anlayabiliriz. Hitit Kralı I. Şuppiliuma iktidarının Anadolu içinde sıkışıp kalmaması için Kuzey Suriye üzerine üç sefer düzenledi. Diğer yandan Mısır Kralı III. Ammenofis Kuzey Suriye bölgesine siyasi olarak müdahil olmuyor, bölgenin zenginliklerinden faydalanıyordu.⁵ Orta Suriye büyük oranda bozkır ve çöllerden oluşmaktadır.⁶ Bu yüzden Mısır'a gelen ürünlerin büyük çoğunluğu Filistin yahut Kuzey Suriye'den gitmekteydi. Kuzey Suriye'de; şarap, zeytinyağı, tahıl, kumaş ve bal üretiminin olduğunu biliyoruz. Bunlara ek olarak Mısır, bölgeden bakır ve gümüş de temin etmektedir. İki devlet arasında Kadeş Antlaşması imzalanana değin Hititler Kuzey Suriye'yi tarumar etmiş ve seferler esnasında büyük kazançlar elde etmiştir.⁷ Hitit Devleti'nin M.Ö. 1200'lü yılların başında yıkılmasıyla birlikte bölge büyük oranda Arabistan'dan göç ettiği düşünülen ve Sami bir kavim olan Aramilerin tasarrufu altına girdi. Aramiler Kuzey Suriye'nin stratejik konumundan faydalanarak Anadolu içlerine kadar ilerlediler. Bu ilerleyişleri büyük oranda M.Ö. 9. yüzyılda Asur Kralı

⁴ Suriye'den Mısır'a giden yol için bkz. İbn Hurdazbih, **Yollar ve Ülkeler Kitabı el-Mesâlik ve'l-Memâlik**, Murat Ağarı (çev.), İstanbul: Ayışığı kitapları, 2019, 76-77-78.

⁵ Alparslan Ceylan, Hitit Kralı I. Şuppiliuma'nın Dış Politikası Üzerine Bir Değerlendirme I (Suriye ve Mısır), **BELLEK/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 4-5.

⁶ Jhon Haldon, **Bizans Tarih Atlası**, Ali Özdamar (çev), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, 16.

⁷ Ceylan, 8.-Hititlerin Kuzey Suriye politikası hakkında bkz. Turgut Yiğit, Hitit Krallığı ile Kuzey Suriye ilişkilerinde Halpe/Halap (Halep) Kenti'nin Yeri, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Uluslararası Dördüncü Orta Doğu Semineri**, Elazığ, 2009.

II. Asur Nasir-pal tarafından engellenmiştir.⁸ Asurlular için Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda⁹ ve Yeni Asur dönemlerinde¹⁰ bölge büyük ehemmiyet arz etmektedir. Asur'dan Anadolu'ya giden kervanların kullandığı üç ana yoldan ikisi doğrudan Kuzey Suriye'den geçmekte, üçüncü yol ise teğet geçmektedir.¹¹ Bu ticaret yolları bölgenin ekonomik yapısının canlılığını doğrudan etkilemiş, verimli olan Kuzey Suriye'nin ticaret ile zenginleşmesini de sağlamıştır.¹² Yine Asur dönemlerinin bölgeye etkisi üzerine değinilmesi gereken bir diğer husus da bölgenin isimlendirilme meselesidir. Günümüzde coğrafi bir bölgeyi temsil eden “*Suriye*” kelimesinin esasında bir bölgeyi mi yoksa bir kavmi mi tanımladığı tartışma konusudur. Kelime biçim olarak Yunancadır.¹³ Herodotos'a göre: Yunanlılar, Kapadokyalılara Suriyeliler demektedir. Herodotos'un buradaki tabirinin coğrafi mi yoksa ırksal bir tanımlama mı olduğu bilinmemektedir. Çünkü Yunanlıların Kapadokya bölgesinde yaşayanlara Suriyeliler demesinin nedeni: bölgenin Asur hâkimiyetinde olması ve Aramice konuşulmasından kaynaklanmaktadır. Herodotos'un aynı paragrafta “*Kapadokya Suriyelileri*” tanımlamasını kullanması¹⁴ Suriye kelimesini coğrafi bir terim olmaktan daha ziyade antropolojik bir tanımlamaya doğru itmektedir. Kelimenin Mezopotamya'da yaşayan Asurlu bir kavmi tanımladığı ve bu kavmin daha sonrasında bölgeye gelerek ismini verdiği düşünülmektedir.¹⁵

Asur etkisinin Kuzey Suriye üzerinde kaybolmaya başlamasıyla birlikte bölge, M.Ö. 572-532 yılları arasındaki yarım asırlık dönemde Babil Devleti'nin hâkimiyetinde kaldı. M.Ö. 550-530 yılları arasında Güney İran'ın büyük bir bölümünü etkisi altına alan Persler, Med baskısından kurtuldu ve Kyros öndeliğinde Ahameniş

⁸ Hacı Çoban, Arami Göçleri, **TÜBAR**, XXIX, 2011, 91-96-97.- Bkz. Ross Burns, **Damascus a History**, 1'st, London and New York: Routledge, 2007, 8-9-10-11.

⁹ Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kuzey Suriye için bkz. Adem Işık, Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Çağı, **Mavi Atlas**, Cilt 8, Sayı 1, 2020.

¹⁰ Yeni Asur döneminde Asur Devleti'nin Kuzey Suriye politikası için bkz. Cemre Aslan, Okay Pekşen, Yeni Asur Dönemi'nde Asur Devleti'nin Batı Seferlerinin İktisadi Kazanımları ve Bu Kazanımların Korunmasına Yönelik Faaliyetleri, **Near East Historical Review**, Cilt 11, Sayı 1, 2021.

¹¹ Işık, 14-15.

¹² Yiğit, 366-367.

¹³ Suriye kelimesinin köken olarak Akad dilinden geldiği ve Subartu(Subari halkı) kelimesinden türetildiği kelimenin kökenine yönelik en temel tezlerden biridir. Bkz. John A. Tvedtnes, The Origin Of The Name “*Syria*”, **Journal of Near Eastern Studies**, Cilt 40, 1981, 139.

¹⁴ Herodotos, **Tarih**, 8. Basım, İstanbul: Müntekim Ökmen (çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, 41.

¹⁵ Bkz. Tvedtnes, 139-140.

İmparatorluğu'nu kurdular. Kısa zamanda Ön Asya'da büyük bir güç haline geldiler ve Babil Devleti'ne son vererek Asur'un kalıntıları üzerine görkemli bir imparatorluk inşa ettiler. Bu dönemde Kuzey Suriye M.Ö. 532-325 yılları arasında Ahameniş İmparatorluğu'nun etkisi altında kaldı.¹⁶ M.Ö. 334 yılında Asya seferine çıkan Makedonya Kralı Büyük İskender,¹⁷ Anadolu'yu hâkimiyeti altında aldıktan sonra Pers İmparatorluğu'nun kalbine doğru harekâta geçti.¹⁸ Kuzey Suriye'nin kıyı şeridinde bulunana İssos mevkiinde Pers İmparatoru III. Darius'un görkemli ordusunu ağır bir hezimete uğrattı. İssos savaşında III. Darius savaş alanı seçiminde büyük bir hata yapmıştı. Burada karşımıza jeopolitiğin önemi çıkmaktadır. Büyük İskender Suriye'ye girebilmek adına iki yolu takip etmek zorundaydı. Bunlardan ilki dağlardan aşarak Amanoslar'a ulaşmak, ikincisi ise sahil şeridini takip etmektir. İskender ordusunu yormamak adına sahil şeridini takip etti.¹⁹ Elimizde dağ yolunu takip eden bir örnek de mevcuttur. 1096 yılında bölgeye gelen Haçlılar dağ yolunu takip ederek Göksün-Maraş istikameti üzerinden bölgeye giriş yapacaklar ve yolculuk esnasında büyük kayıplar vereceklerdi.²⁰ Bu yüzden Anadolu'dan Kuzey Suriye'ye yapılan girişlerin sahil şeridi üzerinden yapılması dağ yoluna görece daha sağlıklıydı. III. Darius 200.000 dolaylarında olduğu düşünülen ordusu ile İssos muharebesinde mağlup oldu.²¹ Büyük İskender'in Asya seferi ile birlikte Kuzey Suriye Helenistik kültürün etkisi altına girmiş oldu.²² Burada değinilmesi gereken bir husus olarak III. Darius'un jeopolitiğe dikkat etmeden savaş meydanını seçmesiydi. Kendisinin en büyük zafiyeti ordusunun nüfusuna olan güveniydi.²³ Kuzey Suriye büyük orduların manevra kabiliyetini kısıtlayacak kadar dağlık alanlardan oluşmaktaydı. Benzer bir vakıa olarak İssos Savaşı'ndan 14 asır sonra (1029) Bizans İmparatoru III. Romanos, ordusunun kalabalık olmasına güvenerek bölgenin coğrafi

¹⁶ Burns, 23-24.-Engin Eroğlu, Pers Kralı Büyük Kyros'un Siyasi ve İktisadi Politikaları, **History Studies**, Cilt 8, Sayı 1, 2016, 37-38.

¹⁷ Cuma Ali Yılmaz, **Büyük İskender'in Hayatı ve Faaliyetleri**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Elazığ, 2016, 71.

¹⁸ Burns, 26.

¹⁹ Yılmaz, 108.

²⁰ Bkz. Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi, C.I**, Fikret İşıltan (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019, 147-148.-J.F. Michaud, **Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları, Güray Kırpık** (haz.), Ankara: Lotus Yayınları, 2011, 190.

²¹ Bu sayı, III. Darius'un ordusu için yapılmış en düşük tahmindir. Ordunun 400.000 ila 600.000 kişiden olma ihtimalinde bulunmaktadır. Bkz. Yılmaz, 116.

²² Burns, 29-30.

²³ Waldemar Heckel, **Essential Histories The Wars of Alexander the Great 336-323 BC**, Osprey Publishing, 1'st, Great Britain, 2002, 38.

yapısına dikkat etmeyecek ve bunun neticesinde mütevazı bir ordu tarafından büyük bir hezimete uğrayacaktı.²⁴ Bu iki vakıa göstermektedir ki Kuzey Suriye kalabalık orduların savaş alanı olarak tercih etmesi gereken bir bölge değil, geçiş için kullanması gereken stratejik bir güzergâhtı. Büyük İskender'in ölümünden sonra arkasında bıraktığı toprakları yönetmek adına komutanları arasında bir dizi savaşlar gerçekleşti. Bu savaşların neticesinde I. Seleukos, Torosların batısında hâkimiyetini tasdiklemiş ve Kuzey Suriye'yi tasarrufu altına almıştır.²⁵ Kuzey Suriye'nin en güzide şehirlerinden biri olan Antakya bu dönemde M.Ö. 300'de I. Seleukos tarafından inşa ettirilmiş ve kısa bir zamanda Asya'nın en önemli şehri haline gelmiştir.²⁶ Bölge M.Ö. 64 yılına değin Seleukosların yönetimi altında kaldı lakin bu tekdüze ve etkili bir yönetim değildi. Özellikle Armenialı Tigranes hanedanlığı²⁷ tarafından Kuzey Suriye ele geçirilmek istendi. Lakin Roma İmparatorluğu'nun bölgeye intikali ile birlikte bu durum söz konusu olmaktan çıktı. M.Ö. 64 yılında Roma İmparatorluğu'nun meşhur komutanlarından Pompei Kuzey Suriye'yi Roma topraklarının içerisine dâhil etti.²⁸ Bu dönemde Antakya şehri Roma İmparatorluğu'nun en büyük üçüncü şehri oldu.²⁹ M.S. 273 yılına değin Roma İmparatorluğu'nun Nebatî Krallığı³⁰ ve Palmyra Krallığı³¹ ile bölge üzerinde hâkimiyet mücadelesi oldu. 273 yılından sonra ise Roma İmparatorluğu'nun bölgeyi daha çok Dimaşk, Mezopotamya ve Mısır üçgeninde transit geçiş noktası olarak kullandığını görmekteyiz.³² M.S. 3. yüzyılın ortalarından itibaren Roma

²⁴ Bkz. Jhon Julius Norwich, **Bizans Yükseliş Dönemi (MS 803-1081)**, C.II, Selen Hırçın Riegel (çev.), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2013, 218.

²⁵ Ümrân Ozan Karahan, Seleukosların Anadolu'daki Hâkimiyet Mücadelesi, **History Studies**, Cilt 10, Sayı 9, 2018, 207-208.

²⁶ Runciman, C.I, 164.

²⁷ Tigranes hanedanlığı için bkz. Özlem Genç, II. Tigranes Döneminde Roma-Armenia İlişkileri, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Sayı 45, 2016, 248.

²⁸ Bkz. Neil Faulkner, **Roma: Kartalların İmparatorluğu**, Çağdaş Sümer (çev.), İstanbul: Yordam Kitap, 2015, 181-182-183.

²⁹ Runciman, C.I, 164.

³⁰ Ürdün bölgesinde yaşayan Nebatîler hakkında M.Ö. 7. Yüzyılda ilk bilgiler gün yüzüne çıkmıştır. Bu bilgiler bir toplumu nitelerken, Nebatî Krallığı'nın M.Ö. iv. yüzyılın sonlarından itibaren varlığı bilinmekte ve kuruluş tarihi net olarak bilinmemektedir. Ahmet Ağırkaça, Nebatîler, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, 257-258.

³¹ Bkz. Palmyra hurma ülkesi anlamına gelmektedir. Daha sonrasında Tedmür olarak bilinen bölgede kurulan krallık Arap Yarımadası'nda ortaya çıkan antik krallıklardan biridir. Roma İmparatorluğu ile Sâsani İmparatorluğu'nun mücadelesinden faydalanmış ve Üzeyne b. Hayrân b. Vehbüllât döneminde bağımsızlığını kazanmıştır. Bkz. Ahmet Ağırkaça, Tedmür, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011, 264-265.

³² Murtada Alalı, Roma Dönemi'nde Suriye, T.C. Gazi Antep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Gaziantep, 2017, 46.

İmparatorluğu'nun doğu sınırını Perslerin Sasani İmparatorluğu etkisi altına aldı ve bu etki Sina Çölü, Kuzey Irak, Arap Yarımadası ve Ümit Burnu da dâhil olmak üzere Suriye'nin muhtelif kentlerini de kapsamaktaydı.³³ Yine bu dönemde Yemen'den göç eden Gassaniler Suriye bölgesine yerleşerek Bizans İmparatorluğu'nun Suriye bölgesindeki valiliği gibi hareket ettiler ve kendi dilleri olan Arapçayı muhafaza ederek Ârâmî dilini de konuştular.³⁴ Roma İmparatorluğu'nun doğu-batı olarak ikiye ayrılmasından sonra³⁵ Gassaniler Suriye bölgesinde Bizans İmparatorluğu'nun vasalı olarak yaşamlarına devam ettiler. 6. yüzyılın ortalarında Suriye'deki en şaşalı dönemini yaşayan hanedanlık 613-614 yıllarında Sasani İmparatoru Hüsrev Perviz'in bölgeyi ele geçirmesiyle birlikte bölge üzerindeki hâkimiyetlerini kaybettiler. Suriye'nin Sâsani İmparatorluğu'nun hâkimiyetine geçmesiyle birlikte Bizans İmparatorluğu'nun güney hudutları büyük oranda Pers tehlikesi ile karşı karşıya kaldı ve bu durum doğal olarak Anadolu'nun savunmasız kalmasına neden oldu. 610 yılında Bizans tahtına geçen İmparator Heraklios güney hudutlarını yeniden güvene almak adına 628-629 yılında bir sefere çıktı ve bu güveni büyük oranda sağladı.³⁶ Lakin Heraklios'un bu seferi İslam Devleti'nin fetihleri neticesinde etkisini büyük oranda kaybetti. Halife Hz. Ömer döneminde Kuzey Suriye'nin önemli şehirlerinden Hamâ ve Hıms vilayetleri 635 yılında İslam ordusu tarafından ele geçirildi. Heroklios, imparatorluğunun toprak bütünlüğünü korumak adına büyük bir orduyu Suriye'ye gönderdi lakin bu ordu 636 yılında Yermük Savaşı'nda mağlup oldu. Yermük zaferiyle birlikte Kuzey Suriye istikametinde ilerleyen İslam orduları; Şeyzer, Kınnesrîn, Haleb, Antakya, Lazikiye, Tartus şehirlerini ele geçirerek, Kuzey Suriye'nin büyük bir bölümünde İslam Devleti'nin hâkimiyetini sağlamış oldular. Devam eden fetihlerle birlikte 637 yılında Suriye'nin kuzeyi Hıms ordugâhına, güneyi ise Dımaşk ordugâhına bağlandı.³⁷ Kuzey Suriye'nin İslam Devleti'nin hâkimiyetine geçmesiyle birlikte Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'daki toprak bütünlüğü büyük oranda tehdit altına girdi. İmparatorluk bu

³³ Haldon, 52.

³⁴ Bkz. Ahmet Ağırakça, Gassânîler, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, 397-398.

³⁵ Roma İmparatorluğu'nun Doğu ve Batı olarak ayrılması hakkında bkz. Işın Demirkent, Bizans, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.

³⁶ Ağırakça, Gassânîler, 397-398.

³⁷ Cengiz Tomar, Suriye, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, 546.

tehdidi kırabilmek adına Antakya'yı 333 yıl sonra 969 yılında ele geçirdi³⁸ ve güney hudutlarında bir ileri karakol haline getirerek tampon bölge görevi görmesini hedefledi. Kuzey Suriye'nin coğrafi taksimatı tarihi arka planı kadar elzemdir. Coğrafya bütünüyle geniş bir arazi büyüklüğüne sahip olmasına karşın birçok eserde yekûnu büyük oranda Halep ve Antakya tabanlı gösterilmektedir.³⁹ Bu durum ise ideolojik bir sınırı beraberinde getirmektedir. Bölgenin coğrafi taksimatı Suriye tabanlı birçok eserde yeterince açık belirtilmediği için vakıaların aktarımı tarih biliminin mihenk taşlarından biri olan coğrafyadan yoksun kalmasına neden olmaktadır. Adı itibarıyla Kuzey Suriye tanımı Suriye'nin kuzeyinde bulunması hasebiyle coğrafi bir bölgeyi temsil etmektedir. Suriye'nin fethinden sonra Müslümanlar Suriye'nin genelini Şam olarak tanımlamışlardır.⁴⁰ Bu tanımlanan bölgenin hudutları batıda Akdeniz, doğuda Fırat Nehri, kuzeyde Bizans hududu, (bu hududa ayrıntılı değinilecektir) güneyde ise Sina Çölü'ne kadar dayanmaktadır.⁴¹ Ebu'l-Fidâ Şam bölgesinin sekizinci iklimde yer aldığını belirtmektedir ve beş ordugâha ayırmaktadır.⁴² Bunun yanı sıra Kuzey Suriye'de yer alan bazı şehirler el-İdrisî tarafından beşinci iklimde bulunan Anadolu'nun içerisine dâhil edilerek

³⁸ Burns, 136.- Ernst Honigman, **Bizans Devletinin Doğu Sınırı**, Fikret İşıltan, (çev.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970, 93-94.

³⁹ Bkz. Ali Öngül, **Suriye Selçukluları**, İstanbul: Çamlıca Yayınevi, 2018.- Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 3. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.- Nasseh Ahmad Mirza, **Syrian Ismailism The Ever Living Line of The Imamate, AD 1100-1206**, Routledge, New York: 2015.

⁴⁰ İbn Havkal, **10. Asırda İslâm Coğrafyası**, Ramazan Şeşen (çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021, 147.-Şam'ın kelime anlamı Ebü'l-Fida Coğrafyası'nda üç temel görüşe dayandırılır. Bu görüşlerden ilki, Kenânîler'den bir grubun Kâbe'nin kuzeyine göç etmeleri ve bölgenin Kâbe'nin solunda kalmasından dolayı Şam olarak tanımlanması, ikinci görüş; Nuh Peygamberin oğlu Şam'a (Sâm) nispetle Şam isminin verilmesi, üçüncü görüş ise; vahalardan ve dağlık alanlardan oluşmasından dolayı benli anlamına gelen Şam isminin verilmesidir. Bkz. **Ebü'l Fidâ (Takvimü'l-Büldan)**, Ramazan Şeşen (çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017, 197.-**İbn Cübeyr Seyahatnamesi**, 186-187.-Mesûdî, **Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşraf (Coğrafya ve Tarih)**, Ramazan Şeşen (çev.), İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018, 47.- Murat Ağarı, İstahrî ve Mesâlikü'l-Memâlik'i, **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, 2015, 87.

⁴¹ İbn Havkal, 147.

⁴² Şam'da bulunan diğer ordugâhlar ise, Dımaşk, Ürdün ve Filistin ordugâhlarıdır. Bkz. Ebu'l-Fidâ, 197-198.-Mesûdî bu ordugâhları Bizans İmparatorluğu'nun Thema sistemine benzetir ve İmparatorluğun 14 Thema'sı olduğunu aktarır. Bu Themalar'dan Kapadokya Thema'sını Şam topraklarına göre sınır olarak kabul eder. Bu aktarıma göre Kuzey Suriye'nin kuzey hududu Kapadokya Thema'sına 20 mil mesafede bulunan Matmûre âmiliğine kadar uzanmaktadır. Bkz. Mesûdî, 130-131. Bağdâdî Cünd'ün (Ordugâhın) Şam bölgesi dışında kullanıldığına şahit olmadığını aktarır, Bkz. Safiyyü'dîn Abdü'l-mü'min b. Abdü'l-hakk el-Bağdâdî, **Merâsidü'l-İttillâ'Alâ Esmâ'i'l-Emkine Ve'l-Bikâ ' Yâkût el-Hamavî'nin Mu'cemü'l-Büldân Adlı Eserinin Muhtasarı**, C.I, Halil İbrahim Gökbörü (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019, 20.

aktarılmıştır.⁴³ Şam'daki beş ordugâhtan ikisi Kınnesrîn ve Hıms ordugâhları olarak Kuzey Suriye'de bulunmaktadır. Kınnesrîn ordugâhının merkezi Haleb, Hıms ordugâhının merkezi ise verimli bir arazi olan Hıms vilayetidir. Kınnesrîn ordugâhının idari bölgeleri: Ma'arrat-ü Masrîn, Mertahvân, Sermin, Hıyâr-ü Benî Ka'ka'a, Dülûk, Ra'bân, Haleb, et-Tinât, Beyyâs, Maraş, Kınnesrîn, İskenderûne, Leccûn, Refeniye, Hâmat, Vadi Butnân, Ma'arrat-ü Kınnesrîn, Hunâsıra, Cebek, Berzûye, Mertahvân, Samsat, Bâlis, Sermin, Beyyas, Menbiç ve Antakya şehirleridir. Kınnesrîn'in kuzeybatısında bulunan idari bölgelerin başında Antakya şehri bulunmaktadır ve bu bölge Avâsım⁴⁴ olarak geçmektedir.⁴⁵ Esasında Avâsım bölgesi de Kınnesrîn'in idari bölgeleri içerisinde. Lakin sınır hattı olması hasebiyle aynı noktaya bağlı farklı bir yapıyı doğurmaktadır. Buna göre Avâsım'ın idari bölgeleri içerisinde: Kûrus, Cûme, Menbiç, Antakya, Tizîn, Bûkâ, Bâlis ve Rûsâfet-ü Hişâm bulunmaktadır.⁴⁶ Kınnesrîn ve Avâsım bölgesinin yıllık haracı 400.000 dinar olarak geçmektedir.⁴⁷ Merkezi Hıms olan Hıms ordugâhının idari bölgeleri ise: Hamâ, Şeyzer, İmruü'l-Kays, Famiye, Ma'rretu'n-Nu'mân, Sevverân, Latmîn, Tellemennes, Gilâs, Kefertâb, Cûsiye, Şa'îra, Temeh, Bel'âs, Bâre, Resten, Zemîn, Kastal, Selemiyye, Akbertâ, Cefil, Süveydâ, Lâzikiye, Cebele, Bulunyâs, Antartsûs, Merakiyye, Kâsıra, Sekyu, Cersebe, Hûle, Amalû, Zendek ve Kabretâ şehirleridir. Hıms'ın idari bölgelerinden elde edilen yıllık haraç 340.000 dinar olarak geçmektedir. Bu durumda Kuzey Suriye'nin yıllık haracının en fazla 740.000 dinar olduğunu göstermektedir.⁴⁸

⁴³ Bkz. el-İdrisî, **Kadim Dünya Coğrafyası**, Ramazan Şeşen (çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021, 171-172-173.

⁴⁴ Müstahkem mevki manası gelen Avâsım, hudut bölgelerinde İslam ordularının sınırdan uzaklaştıkları zaman yahut gazaya çıktıkları zaman düşman hatlarında sığındıkları, korundukları yerlere verilen isimdir. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, Avâsım, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, 111-112.

⁴⁵ İbn Hurdazbih, 72.-Ömer Tokuş, **Başlangıçtan Mirdâsilerin Sonuna Kadar Bilâdü's-Şâm'da Müslüman Bizans Münasebetleri**, Ankara: Araştırma Yayınları, 2020, 16.

⁴⁶ İbn Hurdazbih, 72.-Tokuş, **Başlangıçtan Mirdâsilerin Sonuna Kadar Bilâdü's-Şâm'da Müslüman Bizans Münasebetleri**, 16.

⁴⁷ İbn Hurdazbih, 72.-Kudâme İbn Cafer Kınnesrîn ordugâhı ve Avâsım'ın yıllık gelirinin 360.000 dinar olduğunu belirtmektedir. Bkz. Kudâme İbn Cafer, **Kitabü'l Harac (Fetihler, Siyaset, Coğrafya, Vergiler, Bürokrasi)**, Ramazan Şeşen (çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018, 153.

⁴⁸ İbn Hurdazbih, 72-73.- Kudâme İbn Cafer Hıms bölgesinden alınan yıllık geliri 128.000 dinar olarak vermektedir. Bu miktar İbn Hurdazbih'in aktarmış olduğu rakam ile arasında büyük farklılık barındırmaktadır. Dönemsel olarak hemen hemen aynı yıllarda yaşamış olmalarına rağmen böylesine bir farkın oluşması muhtemelen idari bölgelerin müelliflere göre değişiklik göstermesinden kaynaklanabilir. İbn Hurdazbih, Hıms'a bağlı 35 yerleşim yerinden toplam geliri verirken, Kudâme İbn

Suriye; Kuzey Suriye, Orta Suriye ve Güney Suriye olmak üzere üç ana bölge aralığında incelenebilir. Kuzey, güney tanımlaması da Orta Suriye esas alınarak yapılmaktadır. Ebu'l-Fidâ bu ayırımıda kuzey ve güney hudutlarını aktardıktan sonra Orta Suriye için diğer bölgeler demek ve esasında üçe ayrıldığını tasdiklemektedir.⁴⁹ Buna göre Kuzey Suriye'nin kuzeydeki hudutları, Malatya, Maraş, Hades (Göynük), Haruniye, Kilis, Ayn-Zerb, Misis ve Adana'ya kadar ulaşmaktadır. Bu hudutlar Kuzey Suriye'nin kuzeydeki en uç noktalarını göstermekte ve Bizans cephesi olarak geçmektedir.⁵⁰ Bu bölgelerin bir ucundan diğer ucu en fazla 10 günlük mesafededir.⁵¹ Kuzey Suriye'nin güney hududu ise Orta Suriye'de bulunan Hims, Dımaşk ve Ürdün şehirleri dikkate alınarak belirlenebilir ve buna göre Kuzey Suriye'nin güneyde bulunan hudutları Hims vilayetinde son bulmaktadır.⁵² Bu bilgiler ışığında yeni bir sınır çizmek gerekirse Kuzey Suriye'nin hudutları: Kuzey'de Malatya, güneyde Hims, batıda Akdeniz ve doğuda Fırat Nehri'nin arasında kalan bölüm olarak kabul edilebilir.⁵³

Kuzey Suriye'deki birçok büyük yerleşim yeri kendine has özellikler barındırmaktadır. Bölgenin kuzey hududundaki en büyük şehir **Antakya**'dır. Antakya şehri kurulmuş olduğu dağ eteğini de içerisine alan kalın ve müstahkem surlarla çevrilidir. Bu yüzden kuşatmaya karşı dirençli bir yapısı mevcuttur. Şehir kendisine bilfiil yetecek tarımsal zenginliğe sahiptir. Tüm bu özellikler Antakya'nın sadece Kuzey Suriye'nin değil bütün Suriye'nin en nezih şehirlerinden biri haline gelmesini sağlamıştır.⁵⁴

Cafer, Hims'in idari bölgelerine yeterince açıklık getirmez. Kıyaslamak için bkz. Kudâme İbn Cafer, 153.-Bazı vakıalarda yukarıda bulunmayan fakat Hims ordugâhına bağlı olduğu belirtilen şehirlerde mevcuttur. Bkz. Mesûdî, 226. Bu durum gayet tabii kabul edilmelidir. Ordugâhların tasarruflarındaki araziler dönemsel olarak değişkenlik gösterebilir lakin bunlar ana gövdeye göre eksilen ya da artan birkaç şehir olarak kabul edilmelidir. Bkz. Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî, **Fütûhu'l Büldân/Ülkelerin Fethileri**, Mustafa Fayda (çev.), İstanbul: Siyer Yayınları, 2013, 154-155-156.- Dönemin coğrafyacılarının yapmış olduğu idari taksimatlar da görece bu durumu biraz daha karmaşık hale getirmiş görünmektedir. Bkz.-Tokuş, **Başlangıçtan Mirdâsilerin Sonuna Kadar Bilâdü's-Şâm'da Müslüman Bizans Münasebetleri**, 18.

⁴⁹ Ebu'l- Fidâ, 205.

⁵⁰ İbn Havkal, 147.

⁵¹ Ebu'l- Fidâ, 205.

⁵² Ebu'l- Fidâ, 205.

⁵³ İbn Havkal, 147.-Runciman'ın aktarmış olduğu 12. yüzyıl Kuzey Suriye haritası bu sınırlar ile çok büyük orada tutarlılık göstermektedir. Bkz. Runciman, C. II, Harita I.

⁵⁴ Antakya hakkında bkz. İbn Havkal, 157.-Ebu'l- Fidâ, 220.-M.S. 354 yılında Antakya'ya kalıcı olarak yerleşen Sofist Libanios Antakya'ya methiyeler dizmiş ve şehrin ne denli nezih olduğunu övgülerle

Haleb bölgenin kesişime en açık şehridir. Şehir uzun ve müstahkem surlarla çevrilmiş, iç kale ise dağ yamacına yapılmıştır. Bu yüzden Haleb kuşatma esnasında düşse dahi iç kale bir hayli korunaklıdır. İçerisinden Kuveyk Nehri'nin geçmesine rağmen görece tarımsal bakımdan zayıftır. Haleb'i önemli kılan hususların başında stratejik konumu gelmektedir. Şehir, Irak şehrinin ordugâhları ve diğer Şam şehirleri ile olan yolların kesişim noktasında bulunmaktadır. Kinnesrîn'e 15 mil, Ma'arratunnu'mân ve Balıs'e ise 15 fersah mesafededir. Bu durum Haleb'in ticaret ve etkileşim açısından gelişmesini sağlarken, önemli bir mevkide bulunması hasebiyle daima gözde olmasına olanak sağlamıştır.⁵⁵

Ma'arratunnu'mân şehri Kuzey Suriye'nin büyük yerleşim yerlerinden biridir. Şehir su bakımından yetersiz olduğu için tarım yağmur suyuna bağlı olarak gelişim göstermektedir ve genel anlamda kurak bir arazi yapısına sahiptir.⁵⁶ Şehrin savunması pekiyi değildir surların bir kuşatma esnasında aşılma ihtimali gayet mevcuttur.⁵⁷ Şehir halkı içme suyunu kuyu suyu ile karşılamaktadır.⁵⁸ Genel anlamda baktığımız zaman imkânlardan dolayı büyük orduların pek fazla barınamayacağı bir şehir olarak kabul edilebilir.

Şeyzer şehri Suriye'nin genelinde hâkimiyet kurmak isteyen otoritelerin bilfiil uğrak noktasıdır. Uğrak noktası olmasının ana nedeni Kuzey Suriye'deki şehirlerarasındaki ana yolun üzerinde bulunması hasebiyledir.⁵⁹ Sınırları Lübnan Dağı'nda başlamasına rağmen Hıms ordugâhına dâhil edilmiştir. Şehrin içinden geçen el-Üründ Nehri⁶⁰ ve kuzeyinden geçmekte olan Asi Nehri şehrin verimliliğini büyük oranda arttırmaktadır. Şeyzer'in Hamâ'ya olan uzaklığı 9 mil, Hıms'a uzaklığı 33 mil, Antakya'ya uzaklığı ise 36 mildir.⁶¹

kaleme almıştır. Bkz. Sofist Libanios, **Antakya'ya Övgü XI. Söylev**, Hüseyin İstanbullu (çev.), İstanbul: Karpa Yayıncılık, 2021.

⁵⁵ Ebu'l- Fidâ, 227.

⁵⁶ İbn Havkal, 156.

⁵⁷ I. Haçlı seferinde şehri kuşatan Haçlı ordusu, aç ve bitkin olmasına karşın kısa sürede şehri düşürmeyi başarmıştı. Bkz. Raimundus Aguilers, **Haçlılar Kudüs'te Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi**, Süleyman Genç (çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019, 133-137.

⁵⁸ Ebu'l-Fidâ, 225.

⁵⁹ İbn Hurdazbih, 72.

⁶⁰ Bağdâdî, C.2, 318.

⁶¹ Ebu'l-Fidâ, 224.-Normal şartlarda I. Haçlı seferinde, Haçlı ordusunun Ma'arratunnu'mân'dan sonra Şeyzer istikametini takip etmesi gerekmekteydi. Kuzey Suriye'den geçişlerde Şeyzer mutlaka uğranması gereken bir nokta olmasına rağmen, Bkz. İbn Havkal, 162.- İbn Hurdazbih, 72. Haçlı ordusu

Hamâ şehri cephesinin bir ucunu büyük oranda dağlık alanlara yaslarken bir ucu da dikdörtgen şeklindeki çukur düzlüklere bakmaktadır. Bu dağlık alana bakan cephesi Hamâ'nın müstahkemliğini büyük oranda arttırmaktadır. Şehir aşağı ve yukarı olmak üzere iki şehirden oluşmakta ve aşağı kısmının üç tarafı müstahkem surlarla çevriliyken dördüncü cephesi ise Asi Nehri sayesinde doğal savunma hattına sahiptir. Bu dördüncü cephe şehrin en aşağı cephesini oluşturmaktadır.⁶² Bu savunma hattı sayesinde güneyden gelecek olan saldırılar kuzeyden gelecek olan saldırılara göre daha az tehdit barındırmaktadır. Şehrin kurulu olduğu alan büyük orduların dinlenmek isteyeceği kadar verimlidir. Şehrin hem doğusundan hem de batısından Asi Nehri geçmekte ve şehirdeki birçok eve su gitmektedir.⁶³ Hamâ'nın küçük ama müstahkem bir kalesi vardır. Kalenin en önemli özelliği içine kadar su kaynaklarının ulaşmasıdır. Bu durum ise kale direncini büyük oranda arttırmaktadır. Hamâ'nın Hıms'a olan uzaklığı yarım gündür.⁶⁴

Hıms ordugâhının merkezi olan **Hıms** şehri kuvvetle muhtemel bölgenin Haleb ile birlikte en çok istila edilen şehirlerinden biridir.⁶⁵ Çünkü bu iki şehir bölgenin kesişim noktalarıdır. Hıms iklim olarak Kuzey Suriye'ye dâhil edilmesi gereken bir konumdadır. Hıms'dan güneye doğru ilerlendiği takdirde ulaşılan büyük şehir Dımaşk şehridir.⁶⁶ Bu iki şehir arasındaki mesafe büyük oranda çöllerle kaplıyken Dımaşk şehri Guta Vahası üzerine kurulmuş ve kendisine verimli bir yerleşim alanı oluşturabilmiştir.⁶⁷ Bu durumda Hıms'dan sonra Guta Vahasına kadarki mesafede çöl ikliminin başladığını göstermektedir.⁶⁸ Bu yüzden Hıms iklim olarak Kuzey Suriye'ye ait bir bölge olarak kabul edilmelidir. Hıms tam bir geçiş noktası özelliği taşımaktadır. Kuzeyden yapılan güney tabanlı seferlerde çöl iklimine girmeden önce büyük orduların ihtiyaçlarını karşılayabileceği son nokta olarak kabul edilebilir. Diğer yandan Orta Suriye'ye ve dolayısıyla Güney Suriye'ye açılan iki koridordan

donanma desteği almak amacıyla bu istikametten vazgeçmiş ve kıyı şeridine yönelmiştir. Bkz. Raimundus Aguilers, 149.

⁶² İbn Cübeyr Seyahatnamesi, 192-193.

⁶³ Ebu'l- Fidâ, 224.

⁶⁴ İbn Cübeyr Seyahatnamesi, 192-193.

⁶⁵ İbn Havkal, 154.

⁶⁶ Hıms ve Dımaşk arası 5 konaktır. Bkz. Ebu'l-Fidâ, 204. İbn Havkal bu yolun 4 günde ulaşılabildiğini aktarmıştır. Bkz. İbn Havkal 162.- İbn Hurdazbih, bu mesafeyi 102 mil olarak hesaplamıştır. Bkz. İbn Hurdazbih, 73.

⁶⁷ Ebu'l-Fidâ, 217.-Bağdâdî, C. II, 493.

⁶⁸ İbn Cübeyr Seyahatnamesi, 195.-Kudâme İbn Cafer, Dımaşk yolunu bozkır olarak tanımlamıştır. Bkz. Kudâme İbn Cafer, 177.

birini oluşturmaktadır. Diğer koridor ise I. Haçlı seferi ordusunun yaptığı gibi Ma'arratunnu'mân'dan sonra sahil şeridinden ilerlemektir.⁶⁹

⁶⁹ Raimundus Aguilers, 149.

BİRİNCİ BÖLÜM

FÂTIMÎLERİN KUZEY SURİYE POLİTİKASININ İLK EVRESİ (971-996)

1. FÂTIMÎLER

1.1. Fâtımîlerin Dini ve Tarihi Kökenleri

Fâtımî Devleti'nin tarih sahnesine çıkış süreci çok sancılı bir tarihsel dönemin arkasında gelişim göstermiştir. Devletin, Fâtımîler olarak adlandırılması da aslında tarih sahnesine çıkmış birçok alışlagelmiş imparatorluk, devlet ve topluluk isminden de farklılık içermektedir. Fâtımîler ne kuruldukları coğrafyadan ne de kurucusundan ismini almıştır. Bilakis devlet ismini zuhur ettiği tarihten (909)⁷⁰ üç asır önce yaşamış olan İslâm Devleti'nin ilk lideri Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fâtıma'nın⁷¹ adından almıştır.⁷² Esasında Fâtımî Devleti ilk dönemlerde kurucusundan dolayı "Ubeydiye" olarak bilinse de mevcut siyasi temellerine dini bir meşruiyet zemini kazandırmak için Fâtımîler olarak siyasi yaşamlarına devam etmişlerdir.⁷³

Yeni kurulan İslâm Devleti'nde Hz. Muhammed'in ölümünden sonra devletin başına kimin geçeceği hususunda itilaflar yaşanmaktaydı. Aslında bu bir itilaftan ziyade asırlar boyu sürecek olan hem siyasi hem de dini bir hizipleşmenin ilk evreleriydi. Bu durum gayet normal bir şekilde kabul edilebilirdi. Çünkü halef belli değildi ve selef artık yaşamıyordu. İslâm'ın Sünni bakış açısına göre Peygamber kendisinden sonra bir halef bırakmamıştı. Lakin Şîî görüşüne göre bu husus böyle değildi.

⁷⁰ Eyüp Baş, **İslâm Tarihi El Kitabı**, 6. Basım, Ankara: Grafiker Yayınları, 2017, 530.

⁷¹ Hz. Fâtıma hakkında bkz. M. Yaşar Kandemir, Fâtıma, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt.12, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995, 219.

⁷² Farhad Daftary, **Şii İslâm Tarihi**, Ahmet F. Yıldırım (çev.), İstanbul: Alfa Basım Yayın, 2020, 149.-Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Farhad, Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, Ahmet Fethi (çev.), İstanbul: Alfa Basım Yayın, 2017.-İbnü'l Esir, Fâtımî Devletini, Hz. Ali'ye binaen Alevi Devleti olarak tanımlar. Bkz. İbnü'l Esir, **El- Kâmil Fi't Târîh**, Cilt 2, Beşir Eryarsoy, Ahmet Ağırakça (çev.), İstanbul: Ravza Yayınları, 2019, 392.

⁷³ Bahriye Üçok, **İslâm Tarihi Emevîler-Abbâsîler**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1968, 112.

Peygamber, Gadîr-i Hum'da⁷⁴ açıklamış olduğu nass⁷⁵ ile *men kuntu mevlahu fa Ali mevlahu* (ben kimin dostu isem Ali de onun dostudur) hadisi ile Şîî öğretisine göre açıkça Hz. Ali, Peygamberden sonraki halef ilan edilmişti. ⁷⁶ Şîî öğretisinin yorumlamasına göre zuhur eden bu vakıa, Hz. Ali'yi açıkça Hz. Muhammed'in meşru halefi kabul etmekteydi ve yalnızca tek dayanakları bu değildi. Hz. Ali, Hz. Peygamberin amcasının oğlu olmakla birlikte aynı zamanda kızı Hz. Fâtıma ile de evliydi. Lakin bu meşrulaştırma çabaları yeterli olmamıştı. Çünkü Hz. Muhammed'in ölümünden sonra İslâm Devleti'nin halifeliğine belirli bir zümrenin ve taraftarın kanaati sayesinde Hz. Ebû Bekir geçmişti. Sünnî öğretiyeye göre bir sonraki liderin kim olacağı hususunda bir esas yahut usul olmadığından halife seçimi açıkça İslâmiyet öncesi esas ve kaideler dikkate alınarak yapılmıştı.⁷⁷ Yine bu durum Şîî öğretisine göre açıkça bir gasp idi ve kabul edilemezdi. Hz. Ali, halife seçimi sırasında Hz. Muhammed'in cenaze işlemleri ile uğraştığı için seçim odasında yoktu ve fikri de sorulmamıştı. Kendisi de bizatihi halife Ebû Bekir'e altı ay sonra bağlılığını bildirmişti. Lakin bu bağlılık durumunun gecikmesi Hz. Fâtıma'nın miras sorunundan dolayıcıydı. Esasında Hz. Ali, halife seçiminde sessiz kaldığı gibi bir hak talebinde de bulunmamıştı. Bu durumu taraftarları da bilmekteydi lakin Hz. Ali'ye hak talep eden değil, hakkı talep ve gasp edilen olarak bakıyorlardı.⁷⁸

Hz. Ebû Bekir'den sonra sırasıyla halifeliğe: Hz. Ömer⁷⁹ ve Hz. Osman⁸⁰ geçmişti. Yine Şîî öğretisine göre Hz. Ebû Bekir'den sonra halen meşru halefin yeri gasp edilmekteydi. Her halükârda mevcut düzen içerisinde var olan hizipleşme, yönetim ve efradından memnun olmayan kimseler tarafından da destekçi bulmaktaydı. Hz. Ali'nin halife olması gerektiğini öne sürenlere ve buna gerçekten inanlara yahut mevcut düzenden memnun olmadığı için bu siyasal hizipleşmenin içinde bulunanlara

⁷⁴ Mekke ile Medine arasındaki Cuhfe mevkiine 4 km. Uzaklıkta olan bir bölgedir. Bkz. Ethem Ruhi Fiğlalı, *Gadîr-i Hum*, Cilt 13, İstanbul: **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1996, 279.

⁷⁵ Şîî imâmet öğretisinde, nass ile imâmet ilkesi olarak geçmektedir. Selefin ölmeden önce ilahi rehberlikle imâmeti halefine devretmesidir. Bkz. Daftary, **Şii İslâm Tarihi**, 75.-Halil İbrahim Bulut, **İslâm Mezhepler Tarihi**, 2. Basım, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016, 351-352.

⁷⁶ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 73.

⁷⁷ Bernard Lewis, **HAŞHAŞİLER İslâm'da Radikal Bir Tarikat**, Kemal Sariözen (çev.), İstanbul: Kapı Yayınları, 2021, 45.-Adnan Demircan, **Cahiliye Arapları**, 3. Basım, İstanbul: Beyan Yayınları, 2019, 56.

⁷⁸ Ali Aktan, **İslâm Tarihi**, 5. Basım, Ankara: Nobel Akademik Basın Yayın, 2016. 210-211.

⁷⁹ Mustafa Fayda, Ömer, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 34, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007, 44.

⁸⁰ İsmail Yiğit, Osman, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 33, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007, 438.

Şiat Ali denmekteydi. Ali taraftarları manasına gelen bu terim zamanla kısaltılarak Şîa halini almıştı.⁸¹

Hz. Osman'ın 17 Haziran 656 yılında öldürülmesinden sonra⁸² Hz. Ali, İslâm Devleti'nin dördüncü halifesi olarak biatları kabul etti. Hz. Osman'ın katledilmesi İslâm tarihinde sonradan kuralları ve kaideleri eklenmeye ve değiştirilmeye münasip ilk eli kanlı grupların zuhur ettiği dönem olarak kabul edilebilir.⁸³ İlk biat eden sahâbelerden Talha ile Zübeyr ve Hz. Peygamberin eşi Hz. Ayşe, Hz. Ali'den bir an önce Hz. Osman'ın katillerini bulmasını istiyordu. Ensarın⁸⁴ büyük bir bölümünün Hz. Ali'ye biat etmesi belirli bir zümre üzerinde sürekli rahatsızlık oluşmasına yol açıyor ve ayrılıkçı söylemlere neden oluyordu. Bu durum esasında Cahiliye Dönemi kabilecilik anlayışının sarmal etkisinden başka bir şey değildi. Her kabile mevcut halifelik makamındaki gücün kendi kabilesi üzerinden sirayet etmesini istiyordu. Lakin bu zihniyetin kargaşa ve kan dökmekten başka bir şey getirmesi beklenemezdi.⁸⁵

Hz. Ali, halifeliğinin ilk faaliyetleri olarak öncelikle Hz. Osman'ın atadığı valileri görevinden azletmek ile işe başladı. Lakin bu girişim; Basra, Şam, Mısır, Tebük gibi İslâm şehirlerinde eski valilerin bu buyruğa riayet etmemesine ve mevcut şehirlerdeki tebaanın bir kısmının da Hz. Ali'ye cephe almasına neden oldu.⁸⁶ Eski valilerin gönderilen bu emre riayet etmemeleri neticesinde Hz. Ali, onlara bir mektup yazarak kendisine biat etmelerini istemişti. Bu durum, Hz. Ali'nin yönetim ve tebaa üzerinde erkini sağlayamadığını ve kendisinin yönetimde fiilen zafiyet gösterdiğine

⁸¹ Lewis, 46.

⁸² Aktan, 260.

⁸³ Daftary, **Şii İslâm Tarihi**, 51.

⁸⁴ Ensar kelime manası olarak yardım eden anlamını gelmektedir. İslâm Devleti'ndeki kullanımı ise, Mekke'den Medineye hicret etmiş olan Müslümanlara yardım eden Hazrec kabilesine mensup Yesribli (Medinelî) Müslümanlar için kullanılmıştır. Bkz. Hüseyin Algül, Ensar, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 11, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, 251.

⁸⁵ Esir, Cilt 3, 56.-Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberi, **Tarih-i Taberi**, C.IV, M. Faruk Gülturca (çev.), İstanbul: Sağlık Yayınevi, 5-6.-Üçok, 16.-Aktan, 263.

⁸⁶ İbnü'l-Esir, C. 3, 65.-Taberi, C.IV, 5.-Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C.2, İstanbul: Çağ Yayınları, 1992, 226-227.-Aktan, 263.

dalalet etmekteydi ki netice itibari ile de bu mevcut durum Muaviye'nin⁸⁷ kendisine isyan etmesi ile sonuçlanacaktı.⁸⁸

Hiz. Ali, başını Talha, Zübeyr ve Hiz. Ayşe'nin çektiği Cemel vak'asını⁸⁹ ağır kayıplara rağmen kendi lehine sonuçlandırmış ve bu başarı neticesinde siyasi otoritesi biraz daha güçlenmişti. Hiz. Ali, Muaviye'ye bu sefer bir mektup değil elçi göndererek biat etmesini istedi. Lakin Muaviye biat ettiği takdirde Hiz. Ali'nin halifelığının tam manasıyla meşrulaşacağını biliyordu. Muaviye, bu durumu kendi lehine çevirebilmek amacıyla bir takım çözüm yolları ararken fikrine başvurduğu Amr b. Âs⁹⁰ Hiz. Osman'ın kanını bahane ederek savaşmaları gerektiğini belirtir ve bu fikir netice itibari ile Muaviye'nin de kanaatinden geçer. İki taraf Sıffin mevkiinde karşı karşıya geldiğinde, Hiz. Ali her ne kadar savaşın olmaması için uzun bir barış görüşmesi tertip etmiş ve uğraşmış ise de Muaviye'yi kararından döndürememiştir. İki ordu savaş meydanında karşı karşıya geldikten sonra savaşın seyri Hiz. Ali'nin lehine doğru ilerlemekte iken, Amr b. Âs kurnazca bir taktik ile savaşın seyrini değiştirmiş ve Muaviye'nin mutlak bir mağlubiyet almasına engel olmuştur. Netice itibari ile kazanani olmayan bir savaş olmuş ve taraflar arasındaki meseleye çözüm bulunamamıştır.⁹¹

Sıffin Savaşı Muaviye'nin mevcut isyankâr tutumunu değiştirmemiştir. Hiz. Ali erkini ve meşruiyetini siyasi olarak bir türlü sağlayamıyordu. Taraflar en nihayetinde karşılıklı olarak esasında birer temsilci niteliği taşıyan hakem tayin etmişlerdir. Şam

⁸⁷ 602 yahut 603 yılında Mekke'de doğmuştur. İslamiyet'i kabul ettikten sonra Hiz. Muhammed'in kâtipliğini yapmış, Hiz. Ömer döneminde ise Dimaşk valiliğine atanmıştır. Bkz. İrfan Aycan, Muaviye b. Ebû Süfyân, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 30, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020, 330.

⁸⁸ Aktan, 264.

⁸⁹ 656 yılında Hiz. Ayşe, sahâbelerden ise Talha ve Zübeyr'in de başını çektiği bir grup, Hiz. Osman'ın kanını dava etme bahanesi ile Mekke'den Basra'ya gitmiştir. Hiz. Ali bu duruma engel olmak amaçlı ordusuyla beraber bu taifenin peşine düşmüştür. İki tarafın Basra yakınlarında girişmiş oldukları savaş sonucunda, Talha ve Zübeyr Öldürülmüştür. Hiz. Ayşe ise binmiş olduğu devenin ayakları kesilmek suretiyle yakalanmıştır. Deveden dolayı bu vakiya Cemel Vak'ası denmiştir. Ethem Ruhi Fiğlalı, Cemel Vak'ası, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993, 320-321.- Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C.2, 235-236.

⁹⁰ Kureş Kabilesinin Sehm sülalesine mensuptur. İslâmiyet öncesinde Mekke'de ticaret ve siyaset işleri ile uğraşmıştır. İslâmiyet'i kabul ettikten sonra ise becerileri sayesinde önemli mevkilere getirilmiştir. Askeri, idari ve iktisadi becerileri mevcut olmakla beraber, bayındırlık faaliyetleri ile de meşgul olmuş ve Fustat şehrini kurmuştur. Bkz. Ahmet Önkol, Amr b. Âs, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 3, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991, 79-80.

⁹¹ Amr b. Âs, savaşı kaybettiklerini anlayınca askerlere mızrakların ucuna Kur'ân-ı Kerîm sayfalarını takmalarını emretmiş ve netice itibari ile bu taktik işe yaramıştır. Hiz. Ali, bunun bir savaş hilesi olduğunu anlatmaya çalışsa da askerlerinin büyük bir çoğunluğu savaşmayı bırakmıştır. Bkz. Taberi, C. IV, 45.-Aktan, 266-267.-Üçok, 21.- Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. 2, 243.

eşrafı Amr b. Âs 'ı hakem tayin ederken, Hz. Ali, haricilerin baskısı neticesinde gönülsüz olarak Ebu Musa el-Eş'ari'yi hakem tayin etmiştir. Bir ahitname ile de bu olayı belgelemişlerdir.⁹²

Hakem olayının geldiği gün Amr b. Âs ve Musa el-Eş'ari, Hz. Ali ve Muaviye'nin halifelik makamından uzaklaştırmalarına karar verdi. Bu kararı halka açıklayan Musa el-Eş'ari, Hz. Ali ve Muaviye'yi bu makam için tanımadıklarını ilan ederken konuşmaya dâhil olan Amr b. Âs, kendisinin sadece Hz. Ali'yi bu makamda tanımadığını belirtti ve yeni halifenin Muaviye olduğunu halkın önünde hakem kararına aykırı bir şekilde ilan etti. Kalabalık neye uğradığını şaşırırken Musa el-Eş'ari'nin itirazları hiçbir kesimde anlam uyandırmıyordu. Konuşma sonrası Şam'a dönen Amr, Muaviye'yi yeni halife olarak selamladı. Hz. Ali ise bu kararı tanımayarak Kûfe'de hilafetine devam etti. Sorunları çözmek için üretilen hakem fikri halifelik makamındaki fiilen ilk siyasi ayrışmaya neden olmuştu. Hilafet artık iki ayrı merci tarafından aynı esas ve kaidelere göre yönetiliyordu. Şiî İslâm inancına göre Hz. Ali'nin hakkı bir kez daha talep ve gasp edilmişti.⁹³

Hz. Ali 661 yılında bir Hâricî'nin⁹⁴ saldırısı neticesinde şehit edilinceye değin Kûfe'de hilafet makamında kalmış ve ölümü esnasında arkasında bir veliaht bırakmamıştır. Kendisine de oğullarından Hasan'a biat edelimi mi? Sorusuna bu sizin tasarrufunuzdadır dediği rivayet edilir. Esasında Hz. Ali'nin arkasında bir halef bırakmaması nitekim ki garip karşılanmalıdır. Netice itibari ile kendisi Hulefâyı Râşidîn⁹⁵ döneminin son halifesidir ve siyasi anlamda da birçok tecrübesi bulunmaktadır. Hilafet makamında bir halefin tayin edilmemesinden en çok kendisi etkilenmiştir. Buna rağmen oğullarından Hz. Hasan yahut Hz. Hüseyin'i halef bırakmaması ancak onları Muaviye tehdidinden korumak istemesiyle anlaşılabilir.

Hz. Ali'nin ölümünden sonra Şîa düsturundan ödün vermemek gayreti ile halen halifelik makamına Hz. Peygamberin soyuna mensup bir halefin geçmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu düşünceye mukabil Şiîlerin çoğunlukta olduğu Kûfe'de Hz. Hasan halife ilan edildi. Lakin Hz. Hasan kısa bir zaman diliminde antlaşma ile halifelikten

⁹² İbü'l-Esir, C.3, 173-174.

⁹³ Taberi, C.IV, 51.-Aktan, 268-269.

⁹⁴ Hz. Ali'nin safında yer alırken, hakem olayından sonra Hz. Ali'nin yanından ayrılıp ona cephe alanlara denir. Bkz. Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 81.

⁹⁵ Doğru yolda olduğuna inanılan ilk dört halife dönemi, Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 71.

Muaviye lehine feragat ettiğini bildirdi. Bu feragatın Şîler nazarında kabul edilebilir bir yanı yoktu. Hz. Hasan'ın hilafet makamından el çekmesi, Şîa taraftarları için onun Hz. Ali'den sonraki imam olduğu gerçeğini değiştirmiyordu. Diğer taraftan Muaviye ise hilafeti tek elde toplamanın vermiş olduğu erk ile ömrü yaklaşık bir asır sürecek olan Emevi hanedanını kurdu.⁹⁶

Hz. Hasan hilafet makamından feragat ettikten sonra siyasetten uzak bir yaşam tarzı benimsemişti. Bu dönemde Şîa en etkisiz ve sönük dönemlerinde birini geçirmekteydi. Lakin Hz. Hasan'ın 669 yılındaki ölümünden sonra Şîa, Hz. Hasan'ın kardeşi Hz. Hüseyin'i hilafet makamına geçirme heyecanı ile ufakta olsa bir yaşam belirtisi verebilmişti. Lakin Hz. Hüseyin taraftarlarının tüm destek ve isteklerine rağmen abisinin Muaviye ile yapmış olduğu antlaşmaya sadık kalacağını belirtti ve Muaviye ölene değin hilafet adına bir hak talebinde bulunmadı.⁹⁷

Muaviye 20 yıllık halifelik devrinden sonra ölünce oğlu Yezid'in hilafeti için iyi bir siyasi zemin hazırlamıştı ve zaten kendisi öldükten sonra da oğlu Yezid'i Mekke ve Medine dışında kalan bütün şehirlerin yöneticileri halife olarak tanımışlardı. Yeni halife öncelikle siyasi bir tehdit olarak gördüğü Hz. Hüseyin'in, Medine valisi aracılığıyla kendisine biat etmesini istiyordu. Lakin Hz. Hüseyin bu biat'ı herkesin huzurunda yapacağını söyleyerek nazik bir şekilde reddetmiş ve açıkça kabul etmeyerek ailesi ile birlikte Mekke'ye yola koyulmuştur. Hz. Hüseyin'in bu biat'ı kabul etmemesi Şîa'nın damarlarındaki güç ve hilafet hırsını arttırmış ve onu Mekke'ye değil Şîa'nın merkezi Kûfe'ye ısrarla davet etmişlerdir.⁹⁸

Hz. Hüseyin bu ısrarlı davetin üzerine Kufê eşrafına güvenerek istikametini Irak yönünde değiştirdi. Yanında kalabalık bir ordusu yahut kendisini koruyacak bir birlik mevcut değildi. Toplamda 70 kişilik bir aile efradı ve muhafız birliği vardı. Yezid, Hz. Hüseyin'in Kûfe yolunda olduğunu öğrendiğinde önlem almak amacıyla Kûfe'ye vali olarak atadığı Ubeydullah bin Ziyad'ı 4000 kişilik ordusuyla Hz. Hüseyin'e engel olması için gönderdi. Ubeydullah b. Ziyad, Hz. Hüseyin'i Bağdat'ın 100 kilometre güneybatısında bulunan Kerbelâ mevkiinde karşıladı ve Hz. Hüseyin'den Yezid'e biat etmesini istedi. Ubeydullah b. Ziyad istediğini alamayınca 10 Ekim 680'de Hz. Hüseyin ve kafilesini adeta bir katliama kurban verdi. Kaynakların

⁹⁶ Daftary, *Şii İslâm Tarihi*, 52.

⁹⁷ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 86.

⁹⁸ Aktan, 280.

aktarımına göre hasta bir çocuk olan Ali b. El-Hüseyin ve birkaç kadından başka kimse sağ kalmadı.⁹⁹ Katliamdan sonra Hz. Hüseyin'in başı kesilerek Muaviye'ye götürüldü.¹⁰⁰

Hz. Hüseyin Kerbelâ'da katledilince, Kûfe'de, Muhtar b. Ebi Ubeyd es-Sekafi'nin liderliğine soyunduğu Şîî bir ordu kuruldu. Muhtar harekâtına meşruiyet kazandırmak için Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in üvey kardeşi Muhammed b. Hanefiyye adına hareket ettiğini söyledi. Şîa'nın bünyesine ilk defa bu dönemde net bir şekilde imam ve Mehdi kavramları dâhil edilmişti. Muhammed b. Hanefiyye, Muhtar tarafından kıyametten önce beklenen Mehdi ve imam ilan edilmişti. Muhtar, Kûfe halkını örgütlemeyi başardı ve Kerbelâ'da yaşanan katliamın intikamını aldı.¹⁰¹ Muhammed b. Hanefiyye 700 dolaylarında ölünce taraftarları onun ölmeyip Rakkâ Dağı'na saklandığını ve günün birinde ortaya çıkacağını düşünmüşlerdir.¹⁰² Muhammed b. Hanefiyye'nin ölmediğine yönelik söylemler Şîa'nın gaybet ve gaybetten sonraki geri dönüşü içeren hükümleridir.¹⁰³

Muhtar harekâtından sonra Muhtar'ın hitap ettiği kitleye ilk başlarda Muhtariye denildi. Lakin daha sonra Keysaniye olarak bilindiler. Şîa'nın bir kısmı Muhtar'ın ölümünden sonra İmamiye imâmetine geri döndü ve bu bağlamda Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da hasta diye bırakılan oğlu Ali b. el-Hüseyin Zeynelabidin'in imamlığına biat ettiler. Zeynelabidin sessiz ve siyasetten uzak bir yaşam tarzı benimsemiştir. Esasında Muhtar'ın harekâtı ile kesişen noktalara sahip olmuş olsa da harekâta karşı herhangi bir olumlu ya da olumsuz reaksiyon göstermemiştir. Zeynelabidin 714 dolaylarında ölünce yerine oğlu İmam Muhammed Bakır geçti. İmam Bakır da babası gibi Emeviler hanedanına karşı siyasi bir hak talebinde bulunmadı ve sessiz bir imâmet sergiledi.¹⁰⁴ İmam Bakır'ın imâmetinde iki isim hem dini olarak hem de siyasi olarak ön plana çıkmıştır. Bunlar: Muğire b. Said ve Ebu Mansur el-İclî'di. Muğire ilk Gnostik Şîa dâî'si¹⁰⁵ olarak bilinmektedir. Kendisini diğer dâîlerden

⁹⁹ Bulut, 284.-Lewis, 49.-Aktan, 280-281.-Daftary, **Şii İslâm Tarihi**, 52.

¹⁰⁰ İbnü'l-Esir, C.3, 436.-Üçok, 37.

¹⁰¹ Daftary, **Şii İslâm Tarihi**, 54-55.

¹⁰² Lewis, 50.

¹⁰³ Şîa'nın ayrılıkçı yapısında, gaybet ve gaybetten sonraki dönüşe çok fazla itibar edilmiştir. Hata bazı kolları tarafından din mahiyeti kazandırılmıştır. Bkz. Şehrisânî, **Milel ve Nihal İslâm Kelâmı ve Mezhepleri**, Mustafa Öz (çev.), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016, 206.

¹⁰⁴ Daftary, **Şii İslâm Tarihi**, 64,65.

¹⁰⁵ Dâî, daveti yayan, davet eden manalarına gelmektedir. Bkz. Lewis, 50.

ayırır husus davetinde farklı öğretim yöntem ve ilkeleri taşımasıydı. Daha sonra kendisinin yolundan gidenlere Muğiriye denilmiştir. Mansur ise okuma yazma bilmemesine rağmen etkili bir dâî olarak görev yapmıştır. Mansur da Muğire gibi Şîa öğretisinin içine ilk farklı yöntemleri dâhil eden dâîlerden biridir. Politik olarak rakiplerine karışı suikastı benimsemiştir. İmam Bakır'ın ölümünden sonra imâmetin nass ile kendisine geçtiğini savunmuştur. Bu söylemine tam manası ile riayet edilmese de kendinin yolundan gidenlere Mansuriye denilmiştir.¹⁰⁶

İslâm'da dini hizipleşmeler süreklilik arz etse de mevcut halifeler döneminde fetihler hız kesmeden devam etmiştir. Özellikle Kuzey Afrika sahasına İslâm Hz. Ömer döneminde ayak basmıştır. Kuzey Afrika'nın fethi Muaviye'nin kumandanı Ukbe b. Nâfi döneminde hız kazanmıştır. Nâfi'nin kumandanlığı döneminde Berka ve Trablusgarp'ın iç kesimlerinde fetih faaliyetleri başarılı sonuçlar vermiştir. İfrikiye ve Kartaca yakınlarına karargâh görevi görmesi planlanan Kayrevan şehri inşa edilmiştir.(670) Emevi hanedanlığı 683 yılında Bizans-Berberî işbirliği neticesinde Kuzey Afrika'nın bir bölümünden çıkartılsa da 705 yılında Mısır valisi olarak atanan Musa b. Nusayr döneminde bütün Kuzey Afrika yeniden fethedilmiştir.¹⁰⁷ Müslümanlar tarafından 7. ve 8. yüzyıllarda fethedilen Kuzey Afrika ile beraber Müslüman dünyasında kesintisiz ve büyük bir ticaret ağı oluşmuştur. Pazar ekonomisi, Atlantik'ten Orta Asya'ya oradan ise Hindistan üzerinden Uzak Doğu ve Sahra Altı Afrika'ya değin ulaşmaktaydı. Emevi hanedanlığı ve daha sonra Abbâsî hanedanlığı'nın güçlü yapısının korumasını sağlayan, büyük mezhep çatışmalarına rağmen uzun bir müddet sadece kendi içerisinde belirli tehdit unsuru olup dışarıdan güçlü görünmesinin nedeni içsel çatışmalara rağmen orduları istihdam edip şehirleri iskân ve mamur edebilmesi büyük ölçüde bu ticaret ağına bağlıydı.¹⁰⁸

Şîa'nın bu denli ayrılıkçı bir öğretiye kayması tesadüfî değildir. Emevi hanedanlığının yapmış olduğu fetihler neticesinde İslâm farklı coğrafyalara ve farklı kültürlerle temas etmiş, bu temas neticesinde İslâm dinini benimseyen ve Arap olmayan topluluklara Emeviler tarafından açıkça ırkçılık olarak nitelendirilen mevâlî

¹⁰⁶ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 116-117.

¹⁰⁷ Aktan, 292-293.

¹⁰⁸ Michael Brett, **Fâtîmî İmparatorluğu Orta Doğu, Afrika ve Akdeniz'de İktidar Mücadelesi**, Fatih Yücel (çev.), İstanbul: Kronik Yayınları, 2021, 31.

politikası uygulanmıştır.¹⁰⁹ Bu politika ile Arap olmayan topluluklar Arap olanlara göre bir nevi ikinci plana itilmekte ve ekonomik olarak da yıpratılmaktaydı. İkinci planda tutulduğunu gören mevâlî kendisini Sünnî öğretiden Şîî öğretilerine doğru itekleyen bir ivmenin içinde bulmuştur. Netice itibari ile farklı coğrafyalardan olan bu yeni katılımcılar, eklektik bir öğretilerine sahip olan Şîî öğretilerine kendi kültürlerinden ve eski inançlarından öğretiler dâhil ediyorlardı. Bu durum ilerleyen dönemlerde Şîî öğretisinin öz yapısında bir takım değişikliklere neden olacaktır. Şîî, mevâlîden aldığı öğretiler ile içinde Gnostisizm, Maniheizm, Farisi ve Musevi-Hıristiyan öğretisinin bulunduğu farklı bir kültür-din harmanlamasından etkilenmiş ve eklektik yapısından dolayı bu öğretileri bünyesine rahatlıkla kabul edebilmiştir. Bu durumda farklı gruplara ve farklı mezheplere bölünmesini kolaylaştırmıştır. Şîî sadece Araplar içinde yayılmış olsaydı muhtemelen daha tutucu bir mezhep olacaktı.¹¹⁰

İmam Bakır'ın ölümünden sonra Şîî, İmam Bakır'ı destekleyenler arasından ikiye bölünmüştür. Bunlardan bir kesim İmam Bakır'ın oğlu Ebu Abdullah Ca'fer'i desteklerken(Ca'fer daha sonra Ca'fer es-Sâdık olarak bilinecek) diğer bir kesimde Hasani en-Nefsüzzekiyye'ye bağlı kalmıştır. Zamanla Ca'fer es-Sâdık'ın öğretisi güçlenmiş ve büyük bir taraftar kitlesine sahip olmuştur.¹¹¹

Ca'fer es-Sâdık, imâmetini Emevi hanedanının yıkılıp yerine Abbâsî hanedanlığının geçtiği bir dönemde gerçekleştirmiştir. Irak Şîî furyası, Hz. Muhammed'in amcalarının soyundan gelen Abbâsoğulların'a büyük yardımlarda bulunmaktadır ve sonunda Emevi hanedanlığı yıkılınca Şîî'nin hilafete geleceğini düşünürler. Lakin Abbâsîler iktidara geldiğinde Şîî umduğunu bulamamış ve dışlanmıştır. Esasında Şîî ile Abbâsîleri aynı noktada birleştiren unsur Abbâsoğullarının Peygamberin soyundan gelmesidir. Şîî'nin hükümleri arasında da hilafete Peygamberin soyundan bir kimsenin geçmesi vardır. Lakin Abbâsîlerin dışlayıcı tutumu Şîî'nin kendini tanımlama hususunda daha dar bir tanımlama yapmasına neden olmuş ve bu yeni

¹⁰⁹ Mevâlî(tekili Mevlâ) İslâm Devleti'nde bilhassa Emevi hanedanlığı tarafından Arap olmayan fakat Müslüman olan kimseler için kullanılan bir terimdir. Arap olan Müslümanlar ile Gayrimüslimler arasındaki ara sınıfı temsil etmektedir. Bkz. Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 93.

¹¹⁰ Heinz Halm, **Şîîler**, Muhammet Mertek (çev.), İstanbul: Runik Kitap, 2020, 21.-Daftary, **Şîî İslâm Tarihi**, 55.-Üçok, 51. Şîî'nin mezhepleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Şehristânî, **Milel ve Nihal**, Kummî, Nevbahtî, **Kitâbu'l MaKâlât ve'l-Fırak/Fıraku's-Şîî**, Hasan Onat ve diğerleri (çev.), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.

¹¹¹ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 118.

tanıma göre halifelik makamı, Hz. Peygamberin soyundan gelenlere değil Hz. Fâtıma'nın soyundan gelenlere aittir.¹¹²

İmam Ca'fer es-Sâdık, Şîa içerisinde dini ve idari konularda köklü değişiklikler yapmıştır. Nass ile imâmet ilkesini kendisinden önceki ve sonraki haleflere adeta dayatmıştır. Bu ilkeye göre Ca'fer es-Sâdık devraldığı imâmeti istediği gibi devredebiliyordu. Kendisinden sonraki halefleri de aynı şekilde nass ilkesine göre belirleniyordu. Hz. Ali'den sonra imâmet, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e geçmiştir. Bundan sonra ise Hüseyin'in soyundan devam etmiştir. Şîi imâmet ilkesine net bir şekilde veraset sistemini getiren Ca'fer es-Sâdık ayrıştırıcı değil birleştirici bir doktrinin hükümlerini benimsemişti. Ca'fer es-Sâdık'a göre yalnızca bir İmam olabilirdi ve imamın halife olmasına gerek yoktu. Kim kendi döneminin imamını tanımaz ve ona riayet etmezse kâfir ölmüş kabul edilmeliydi. Ca'fer es-Sâdık, Şîa'nın usul ve esasları içerisinde adeta bir reforma imza atmıştı lakin daha ilk ayrılıklar kendisinin ölümü ile başlayacaktı.¹¹³

Ca'fer es-Sâdık'ın 765 yılında vuku bulan ölümünden sonra öğretiyeye göre en büyük oğlu İsmâil imam olmalıydı. Lakin tam olarak bilinmeyen bir sebepten dolayı İsmâil imamlıktan azledilmiş yahut kaynakların aktarımına göre babasından önce ölmüş ve yerine oğlu Muhammed İbn İsmâil imam tayin edilmişti. Ca'fer es-Sâdık'ın takipçilerinin bir kısmı İsmâil'in yerine ikinci en büyük oğul olan Mûsâ Kâzım'ı imam olarak tanımışlardı. Diğer bir kesim ise Mûsâ Kâzım'ın imâmetini reddedip İsmâil'in imâmetini tanıdılar. Mûsâ Kâzım'ın öğretisine tâbi olanlara On İki İmamcılar denildi ve 9. asrın son dönemlerine kadar yani 12. imam kaybolana değin öğretiyeye sadık kaldılar. İsmâil'e biat edenlere ise İsmâiliye/Mübarekiyye¹¹⁴ denildi ve öğretinin bu kolu gizlilik esasına dayalı bir şekilde örgütsel yaşamını sürdürdü.¹¹⁵

¹¹² Halm, *Şiiiler*, 24.-Daftary, *Şii İslâm Tarihi*, 72-73.-Lewis, 50.

¹¹³ Kummî/Nevbahtî, 215-216.-Şehristanî, 228-229.-Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 134-135.

¹¹⁴ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 145-146.

¹¹⁵ Lewis, 53. Birtakım kaynakların aktarımına göre İmam Ca'fer es-Sâdık'ın oğlu İsmâil babasından yaklaşık olarak 10 yıl önce ölmüştü. Bu durum kabul edenler ve etmeyenler arasında bir hizipleşmeye neden oldu. Kabul etmeyenlere göre İmam Ca'fer es-Sâdık yanılmazdı ve halefi İmam İsmâil gaybetde dinlenmekteydi. Kabul edenlere göre ise İsmâil ölmüştü ve yeni İmam Mûsâ Kâzım idi. Yine burada kaynakların mutabık kalamadığı bir husus vardır ki o da yedinci imamın kim olduğudur. Şehristanî 231'e göre; İsmâil'in Abbâsî halifelerine karşın takiyye yapmak amacıyla saklandığını da muhtemel nedenler arasında gösterir ve Medine'de bir topluluğun bu olaya şahit olduğundan bahseder. Kummî/Nevbahtî 212'ye göre; İsmâil babasından önce ölmüştür. Babası Ca'fer es-Sâdık'da

Muhammed İbn İsmâil, imâmeti döneminde Abbâsîlerin zulmünden kurtulmak için öncelikle Güney Irak'a oradan ise İran'a geçmiştir. İsmâil'in bu göç hareketine devrû's-setr denmektedir. Bu gizlenme dönemi yaklaşık olarak bir asır sürecekti ve Fâtımî hanedanlığının teşekkülü ile son bulacaktı.(909) İsmâilî dâîleri bu gizlenme döneminde faaliyetlerini aşırı gizlilik içinde adeta hiç yaşamıyorlarmış gibi sürdüreceklendi.¹¹⁶

1.1.1. Fâtımî Devleti'nin Teşekkülü

874 yılında On İki İmamcılar'ın 11. imamı ölüp 12. imam kaybolunca, On İki İmamcılar'dan Hamdân Karmat İsmâililiğe döndü ve Güney Irak bölgesinde daveti yardımcıları ile örgütledi.¹¹⁷ Hamdân'ın bu istikrarlı çalışması meyvesini verdi ve kısa sürede hem bölgesel hem de yerel birçok yerde dâîler aracılığı ile varlıklarını hissettirdiler. Bunlar Hamdân Karmat'dan dolayı Karmatî¹¹⁸ olarak adlandırıldılar. Karmatîleri başarılı kılan unsur kendilerinin davet başarılarından ziyade Güney Irak'ı harap eden Abbâsîleri zor duruma düşüren Ali b. Muhammed ez-Zenci'nin¹¹⁹ liderliğindeki Zenc isyanıydı. Karmatîler 880'de ez-Zenci ile ittifak yapmak istemiş lakin ez-Zenci bunu kabul etmemiştir.¹²⁰

Mevcut Zenc isyanları; Karmatîlerin, On İki İmamcılar'ın ve İsmâilîlerin faaliyetleri neticesinde Abbâsîler çok büyük güç ve itibar kaybına uğramıştır. Hilafet merkezine uzak bölgelerde hâkimiyetini tam anlamıyla kaybeden Abbâsîler yerel bölgelerde oluşan önceden kendilerine bağlı kabileler ile baş edemez hale gelmiş ve bu durum

İsmâil'in oğlu Muhammed İbn İsmâil'i nass ile imam tayin etmiştir. Lewis 53'de İsmâil'in gaybetinden yahut öldüğünden bahsetmez. Doğrudan onu tecrit edilmiş olarak gösterir. Halm'a göre ise; İsmâil'in babasından on yıl önce ölmüş olabileceğini ve yedinci imamın İsmâil'in oğlu Muhammed İbn İsmâil olduğunu aktarır. Bkz. Heinz Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, Atilla Dirim (çev.), İstanbul: Runik Kitap, 2020, 11. Daftary, **Şii İslâm Tarihi**, 75 'de ise, İsmâil'in tecrit edilmediğini ve babası tarafından nass ile meşru halef tayin edildiğini lakin babasından önce öldüğü aktarılmaktadır.

¹¹⁶ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 157.

¹¹⁷ Daftary, **Şii İslâm Tarihi**, 140-141.

¹¹⁸ Kummî/Nevbahtî, Karmatîler'in Mübarekiye'nin içinden ayrılan bir fırka olduklarını belirtir. Karmatî öğretisine göre Muhammed b. İsmâil ölmemiştir ve Rum topraklarında yaşamını gizli bir şekilde yürütmektedir. Aynı zamanda beklenen Mehdi, Muhammed b. İsmâil'dir. Bkz. Kummî/Nevbahtî, 217-218.

¹¹⁹ Ali b. Muhammed ez-Zenci, Rey yakınlarında Verze'nin köyünde doğmuştur. Haricilerin içinde büyümesine rağmen bir Şîa taraftarıdır. 863 yılında babası ile Bahreyn'e giden ez-Zenci, Basra civarında zor şartlar altında çalışan zenci köleleri örgütlemiş ve 869 yılında büyük bir isyanın liderliğine yükselmiştir. 883'de Abbâsî halifesi Mu'temid'in kardeşi, Muvaffak tarafından el-Muhtâre şehrinde teslim olunmaya mecbur bırakılmıştır. Teslim olduktan sonra idam edilmiş ve cesedi Bağdat sokaklarında teşhir edilmiştir. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, Ali b. Muhammed ez-Zenci, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1989, 413.

¹²⁰ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 177.

merkezden uzak bölgelerde büyük çaplı isyan girişimlerine neden olmuştur. İşte tam da bu sırada İsmâili davet, “İslâm cemaati yanlış bir yoldadır bir an önce doğru yola çekilmelidir” diyerek büyük kitlelere hitap edebilme imkânı bulmuştur.¹²¹

Bu istikrarsızlık döneminde İsmâili davet geniş bölgelere yayılma imkânı buldu. Fas, Güney İran ve Bahreyn’de başarılı protesto girişimlerinde bulundu. Yemen’de, Ali b. Fazl’la birlikte İbn Havşeb 881 dolaylarında davet faaliyetini yürüttüler. Gerçekten de 9. yüzyılda İsmâili davet topraksız köylünün ezilen bedevi kabilelerin, zulme uğrayan kimselerin ortak sesi olmaya başlamıştı. İbn Havşeb ve İbn Fazl kısa süre zarfında Yemen’de daveti yaydılar ve 883’lere gelindiğinde İsmâili davet Yemen sınırları içerisinde gizliden değil açıktan yayılmaya başlayacak kadar büyüdü. İbn Havşeb stratejik bölgelerdeki müstahkem kaleleri ele geçirerek davetin güvenliğini sağlıyor, inşa ettirmiş olduğu darü’l-hicreler ile davetin yerel noktalarını belirliyordu. Aynı taktik 11. yüzyılın son dönemlerinde ortaya çıkan Nizâri İsmâilileri tarafından da kullanılacaktı. Ne var ki bu ilerleyiş uzun sürmedi ve İsmâili davet Yemen’de yerel Zeydi imamların baskısı altında ezilerek nüfuzunun büyük bir bölümünü kaybetti. Daveti Kuzey Afrika’da, bugünkü Cezayir’de, yaymak üzere İbn Havşeb’in talimatıyla 892 yılında¹²² Ebu Abdullah eş-Şîi adında bir dâî, Mekke’de hac vazifesini ifa eden Kütâme Berberilerinin içine sızdı ve onlarla birlikte Mağrip’e geçti.¹²³

Ebu Abdullah başlangıçta imâmi gelenekten gelen bir dâî iken daha sonra İsmâili öğretiyi benimsemiş ve bu öğretinin bir dâîsi olmuştur. İmam öğretisinde daha önce de belirttiğimiz gibi on ikinci imamın gaybeti, İsmâili öğretinin taraftar ve güç kazanmasına bilhassa yardımcı olmuştur.¹²⁴ İbnü’l-Esir, Abdullah eş-Şîi’den önce Yemen’den gönderilen el-Hülvânî ile Ebû Süfyân adında iki dâînin Mermecenne ve Sükul-Himâr adlı bölgelerde İsmâili davasına zemin hazırladıklarından bahseder.¹²⁵

Ebu Abdullah eş-Şîi, Mağrip’e geldiği ilk dönemlerde Kütâme Berberilerinden çok fazla itibar ve değer görür. Hatta onu misafir edebilmek adına yarışır. Ebu Abdullah eş-Şîi, Kütâme Berberilerine niyetini açıkça beyan edince akın akın taraftar

¹²¹ Lewis, 57.

¹²² Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 205.

¹²³ İbnü’l-Esir, **El-Kâmil Fi’t Târîh**, Cilt 6, Ahmet Ağırakça (çev.), İstanbul: Ravza Yayınları, 2019, 396.

¹²⁴ Daftary, **Şii İslâm Tarihi**, 143.

¹²⁵ İbnü’l-Esir, C.6, 395.

toplamaya başlar ve kısa zamanda geniş sahalarda etkili dâîleri ve Kütâme Berberilerinden devşirme bir ordusu hazır hale gelmiştir. Ağlebi Devleti'nin başında bulunan bazı kaynaklara göre III. bazı kaynaklara göre ise II. İbrahim Ağlebi, eş-Şîi'ye engel olmaya çalışmış ise de buna muvaffak olamadan ölmüştür. Yerine geçen Ziyadetullah'ın eş-Şîi ile büyük mücadelelere girişme çabaları olacaktır. Ziyadetullah kırk bin kişilik bir ordu ile eş-Şîi'ni üzerine yürümüş lakin başarısız olmuştur. Daha sonraki saldırıları bu ilk saldırısına nazaran daha önemsiz saldırılardır. Ziyadetullah, eş-Şîi'ye her saldırdığında Tubna, Belezme, Teycis, Bâğâya gibi şehirler eş-Şîi ve Kütâmeliler'den devşirdiği ordusu tarafından bir bir düşürülmüştür. Abdullah eş-Şîi, Magrib'de ulaşmış olduğu başarıların neticesinde Mehdi'nin açıkça ortaya çıkma vaktinin geldiğine kanaat getirmiştir.¹²⁶

Davet belki Yemen'den çekilmek zorun kalmıştı lakin örgütlenme yapısının gücü Yemen'den, Sind ve Kuzey Afrika bölgesine geçiş yapacaktı. 899 yılında geleceğin Fâtımî halifesi Ubeydullah el-Mehdi davetin liderliğine geçtikten sonra net olarak davetin gizlenme dönemi sona ermişti.¹²⁷ Mehdi imamlığını ilan edince İsmâîli öğretisi net olarak ikiye bölündü. Bir grup Mehdi'nin öğretisine sadık kaldı. Lakin başını Hamdân Karmat ve Abdan'ın çektiği muhalif bir grup Mehdi'nin reformlarını reddetti ve Muhammed b. İsmâîl'in imâmetine sadık kalmaya devam ettiler. Bu olaydan sonra Karmatî terimi İsmâîliler'den ayrılan bir kol için değil de Mehdi'nin imâmetine karşı çıkan muhalif furyaya hitaben kullanılacaktı. Ubeydullah el-Mehdi, daveti Selemye'den yönetirken, 899 yılında Ebu Said el-Cennabi'nin Bahreyn'de Karmatî öğretiye sadık bir devlet kurmasına müteakip 902 yılında Selemye'den son durağı Mağrip olacak olan bir yolculuğa çıktı.¹²⁸

Mehdi'nin Selemye'den ayrılmasına sebep olan olay Bahreyn'de Karmatî bir devletin kurulması değildi. Sadık İsmâîli dâîsi Zikreveyh b. Mihreveyh'in davet faaliyetlerini Mehdi'yi açığa çıkaracak kadar yersiz ve şeffaf bir propaganda yürütmesinden kaynaklanmıştı. Zikreveyh ve oğulları, Abbâsî halifesi Mutezid döneminde faaliyetlerine ara vermişlerdi. Lakin yeni Abbâsî halifesi Muktefi hilafete geçince 902 yılında çalışmalarına hız verdiler ve Semave çölünde etkili bir davet

¹²⁶ İbnü'l-Esir, C.6, 404-405.-Dursun Hakkı Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C.5, İstanbul: çağ yayınları, 1988, 110-111.-Brett, 59.

¹²⁷ Daftary, **Şii İslâm Tarihi**, 142-144.

¹²⁸ Daftary, **Şii İslâm Tarihi**, 144,145.

propagandası yürüttüler. Zikreveyh, davetin yeterince güçlendiğini düşünerek taraftarlara Selemye'ye gidip Mehdi'ye biat etmelerini istedi. Bunun üzerine Mehdi, Selemye'de olduğunu öğrenen Abbâsî casuslarına yakalanmamak üzere mahiyetiyle birlikte Selemye'den ayrıldı.¹²⁹ Mehdi Selemye'den ayrıldıktan sonra ilk durak olarak Mısır'a gitti ve orada dâî Ebû Ali tarafından karşılandı. Mısır'da 905 yılına değin bir tüccar kılığında saklandı.¹³⁰ 905 yılına gelindiğinde Abbâsî ordularının Mısır'a girmesi üzerine mahiyetiyle birlikte Mısır'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Normalde Mehdi'nin Yemen'e gideceği düşünülüyordu. Lakin o yönünü Mağrip'e, İfrikiye'ye dönmüş ve sekiz ay sürecek olan bir yolculuğun ardından İfrikiye'deki olayları takip etmek amacıyla 909'da Sicilmase'de kısa süreli yerleşik bir düzene geçmiştir.¹³¹

Abdullah eş-Şîî 909 yılındaki başarılarının ardından bir yıl kadar bölgede hüküm sürdü. Büyük vilayetlere valiler atayarak nizam ve iltizamı sağlamaya çalıştı. Ezanın Şîî öğretisine göre okunmasını emretti ve Cuma hutbesine Ehl-i beyt'i dâhil etti. Abdullah eş-Şîî İfrikiye'de nizamı tam anlamıyla sağlayınca vekâleten yönettiği iktidarı Mehdi'ye devretmek üzere Haziran 909'da Kütâme Berberilerinden bir ordu ile Sicilmase yolunu tuttu. Yolculuk sırasında Rüstemi hanedanlığının yıkılış sürecini başlattı ve iki ay gibi bir süre zarfında Sicilmase'ye ulaştı. Kendisi Sicilmase'ye girdiğinde Mehdi, Midrari emiri tarafından hapsedilmiş haldeydi. İlk iş olarak onu buldu ve esaretine son verdi daha sonra da Ağustos 909'da Mehdi, Abdullah eş-Şîî tarafından halife ilan edildi. Mehdi 910 yılında Sicilmase'den ayrılarak Rakkâde'ye büyük bir zaferle girdi. Ertesi gün ise Kütâme Berberileri tarafından İmam Mehdi-Lidinillâh ve Emirü'l Müminin unvanları ile adına ilk hutbe okundu.¹³² Devletin adı meşru bir zemin oluşturulmak için Hz. Peygamberin kızı olan Hz. Fâtıma'ya binaen Fâtımîler olarak adlandırıldı.¹³³

¹²⁹ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 200-201.

¹³⁰ İbnü'l-Esir, C.6, 401.

¹³¹ Brett, 58,-Daftary, *Şii İslâm Tarihi*, 149.

¹³² Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 207-208.

¹³³ Lewis, 60.

1.1.2. Fâtımîlerin Mağrip Hâkimiyeti ve Mısır'ın Fethine Giden Süreç

Fâtımîler, Kuzey Afrika'da devletin teşekkülünü sağladıktan sonra ilk dönemler daha çok içe kapanık bir siyaset izlemişler, Kuzey Afrika ve Sicilya'da hüküm sürebilmişlerdir. Bu durumun iki ana nedeni bulunmaktadır. İlk olarak Fâtımîler her ne kadar dâiler aracılığı ile kuruldukları coğrafyada bir hâkimiyet tahsis etmişlerse de 909 yılından itibaren bir fırka yahut cemiyet gibi değil devlet aklı ile harekât etmeliydiler ve netice itibarı ile de öyle oldu. Hilafetin ilk elli yılı Mağrip'te devletin temellerini sağlam zeminler üzerine oturtmakla ve sahra altı ticaretin iyileşmesi adına çalışmalarla geçti.¹³⁴ Esasında Fâtımîlerin kurucusu Ubeydullah el-Mehdi 914 ve 919 yıllarında Mısır üzerine iki sefer düzenlemişti. Lakin politik olarak bu seferler bir başarı getirmemişti. Fâtımîler kuruluş gayelerinden sapmak istemedikleri için bir an önce Mısır'ı alarak Suriye üzerinden Bağdat'a yürüyüp Abbâsî hilafetine son vermeyi düşünmekteydiler. İlk dönemlerde bu düşünce tartışmasız olarak kabul edilmiş olsa da 969 yılında Halife el-Muiz döneminde, Cevher komutasında İhşidi Mısır'ın başkenti Fustat'ın ele geçirilmesi ve Mısır'ın devletin yeni merkezi ilan edilmesiyle birlikte farklı bir hal alacaktı.¹³⁵

İkinci ana neden Mağrip kabilelerinden Fâtımî hilafetine karşı çıkanların olmasıydı. Fâtımîlerin her devlet gibi içerde ve dışarıda düşmanları mevcuttu. Bu yüzden hem politik hem de dini hedefleri göz önüne alındığı takdirde kendi çıkarlarını savunacak şekilde bir politika takip etmeleri gayet doğaldı. Bu takdirde Bizans İmparatorluğu, Endülüs Emevileri, Bahreyn Karmatîleri ve mevcut teşekküllerinin her bir zerresinde mutlak hedef kabul ettikleri Abbâsîler, Fâtımîlerin doğal rakipleriydiler. Fâtımîler, bu potansiyel rakiplerle mücadele etmek istiyorsa öncelikle kendi zeminlerini yani Mağrip'in tamamını hâkimiyetleri altına almalıydılar. Fâtımîler teşekküllerinden kısa bir zaman sonra çok büyük iç çatışmalarla karşı karşıya kalmıştı. Mağrip'te Kûtâme Berberilerin tâbiyeti esasında Abdullah eş-Şîî üzerinden sirayet etmişti. Eş-Şîî'nin bazı hususlarda el-Mehdi ile ters düşmesi el-Mehdi'yi tedirgin etmekteydi ve netice itibarı ile olası bir isyanda eş-Şîî büyük taraftar toplayabilirdi. El-Mehdi bu korkusundan dolayı eş-Şîî ve kardeşi Ebu'l Abbâs'ı gizlice idam ettirdi. Mağrip'de ilk halk ayaklanması bu olay üzerine başladı ve Kûtâme Berberileri, el-Mehdi tarafından kısa sürede bastırılacak bir isyan girişiminde bulunacaklardı. İsyanın

¹³⁴ Lewis, 60.

¹³⁵ Aydın Çelik, **Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018, 82-85.

bastırılması her şeyin yoluna girdiği anlamına gelmiyordu. Açıkça bilinmeliydi ki bu isyan Mağrip'te Fâtımîlere karşı çıkan son isyan olmayacaktı ve Fâtımî hanedanlığı yaklaşık yarım asır boyunca bu isyanlarla uğraşacaktı. Fâtımîler, siyasi isyanlar bir yana Kuzey Afrika'da Berberilerin Maliki biçimi olmak üzere, Sünnilikle ve Berberilerin içinde yaygın olan Haricilikle mücadele etmek zorundaydılar.¹³⁶

Fâtımîlerin ilk dönem halifeleri Mağrip'te çıkan isyanlarla uğraşmak zorunda kaldıklarından istedikleri gibi bir ilerleme kaydetmekte zorlanmışlardır. Bu isyanlar netice itibarı ile ilerlemesi ve kabuğunun dışına çıkması gibi hususlarda güçlükler çıkartmaktaydı. Esasında bu isyanların Fâtımîlerin ilerlemelerini tam manasıyla durdurduğunu söylemek pek mümkün değildir. Lakin istedikleri yönde ilerleyemediklerini söylemek mümkündür. El-Mehdi hilafetinin ilk dönemlerinde Endülüs Emevileri üzerine yürüme planları yapmış lakin daha sonra bu planlardan vazgeçmiştir. Sicilya Adası'nda ise Ağlebi kökenli İbn Kurhub döneminde 916 yılına kadar isyanlar patlak vermiştir. Kurhub'un Rakkâde'de idamından sonra Sicilya eşrafı yeni bir vali beklerken el-Mehdi tarafından 916 yılında gönderilen bir donanma ile Sicilya Adası baştanbaşa tarumar edilmiştir.¹³⁷ Fâtımîler Sicilya üzerinde hâkimiyetlerini tam manası ile sağladıktan sonra Akdeniz'de Bizans İmparatorluğu'nun doğal düşmanı haline gelmişlerdir. Ağlabiler gibi Fâtımîler de Sicilya Adası üzerinden Calabria bölgesine saldırılarda bulunmuşlardır. Fâtımîlerin 924 yılları dolaylarında Ca'fer b. Ubeyd'i komutasında Batıdaki ilerleyişleri devam edecektir. 924 yılında Palermo, 925 yılında Calabriya'ya bağlı Berzane, Apulia ve Oria, el-Mehdi'nin Hutbe okuttuğu yerler arasında dâhil olmuştur. Fâtımîlerin bu ilerleyişlerini durduramayacağını anlayan Bizans İmparatorluğu haraç ödemeyi kabul etmiş ve çeşitli bahanelerle ödenmesi gereken haracı 931 yılına değin geciktirdikten sonra ödemiştir.¹³⁸

Hamdân Karmat döneminde İsmâililer ile fikir ayrılığına düşen Karmatîler ise 899 yılında Ebu said el-Cennabi döneminde bağımsız bir devlet halini almıştı. Cennabi dönemi Karmatîlerin, Fâtımîler ile arasına mesafe girdiği ve Katmatiliğin Fâtımîler

¹³⁶ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 225-226-227.-Lewis, 60.-Brett, 66-67.-Çelik, 72- 73-74-75.

¹³⁷ Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. 5, 120.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 230.

¹³⁸ İbnü'l Esir, C. 6, 500.-Çelik, 87-88. Sicilya Adası'nın coğrafyası hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. Ebü'l Fidâ, 174-175.

lehine gelişim gösterdiği bir dönemdir. Nitekim Cennabi'nin 912 yılında öldürülmesinden sonra yerine geçen Said döneminde Fâtımî-Karmatî ilişkisi tam manası ile durağan bir seyir takip etmiştir. Said döneminde Abbâsî-Karmatî ilişkileri Cennabi dönemine nazaran olumlu bir seyir takip ederken, Said'in kardeşi Ebu Tahir Süleyman dönemi tam manası ile Abbâsî-Karmatî savaşının başladığı dönem olmuştur. Bu dönemde Abbâsîlere bağlı Kuzey Irak'ın tamamına yakını ele geçirildi. Mekke'ye saldırılar düzenlendi ve Hacerü'l-esved taşı 951 yılına değin Karmatîler tarafından alıkonuldu. Karmatîlerin faaliyetleri coğrafi uzaklıktan dolayı Fâtımîleri siyasi yönde pek olumsuz etkilememiştir. Lakin Büveyhî etkisine giren Abbâsîleri oldukça olumsuz etkilemiştir. Abbâsîlerin bu denli çaresiz duruma düşmeleri uzak eyaletlere olan ilgisini ve dahi buna bağlı olarak eyaletlerdeki gücünün kırılmasına neden olacaktı. Karmatîler, dini olarak Fâtımîlere bir antitez üretebilse de siyasi olarak önce Mısır'ın daha sonra ise Suriye'nin Fâtımîlerin eline geçmesinde büyük payı olan gizli el olacaktı.¹³⁹

1.1.2.1. Mısır'ın Fethi (969)

Mağrip'te yarım asırdan fazla hüküm süren Fâtımî halifeliği içerdeki ve dışarıdaki sorunların üstesinden tam manası ile gelebilmiş ve artık doğuya doğru harekât etmesi gerektiğinin farkına varmıştı. Abbâsî hilafetinin kalbine doğru yapılacak olan ilerleyiş Fâtımîlerin teşekkülünden bu yana çeşitli sebeplerden dolayı sürekli ertelenmekteydi. Lakin sadık Fâtımî dâîleri bu bekleyişin artık çok uzun sürdüğünü belirterek Halife Muiz Lidinillah'ın sarayını elçilerle dolduruyor ve artık onu Abbâsîlere karşı harekâta geçmesi için sürekli teşvik etmeye çalışıyorlardı. Öyle ki bu teşviklere olumlu cevap alamayan birçok dâî Karmatîler'e katılmaktaydı. Halife Muiz Mısır seferine çıkmak için gücünün zirvesine ulaşmayı düşünüyordu. Çünkü ona göre Mısır seferi kolay olmayacaktı. Ordunun sayısı, maliyeti ve seferin uzunluğu hesaba katıldığı zaman, Muiz kusursuz bir sefer planlıyordu. Mısır seferi öncesi Suriye üzerinden Mısır üzerine baskı kuran Karmatîler yüzünden Mısır'da büyük bir kıtlık baş göstermişti. İhşîdî lider Kâfur el-İhşîdî'nin ölümünden sonra ise Mısır eşrafi müşterek bir karar alabilmekten çok uzaklaşmış ve itilafa düşmüşlerdi. Zuhur eden kıtlıktan dolayı ülke içinde enflasyon artmış, halk temel gıda ürünlerini bile tüketemez hale gelmişti. Netice itibarı ile Muiz 6 Mart 969 yılında orduyu sefere

¹³⁹ Çelik, 90-91.-Daftary, *Şii İslâm Tarihi*, 145.

çıkardığında Fâtımîler gücünün zirvesine ulaşmış, Mısır ise bir çöküşün eşiğine gelmişti. Mısır seferi için 100.000 atlıdan daha fazla bir süvari birliğinden oluşan ordu tertip edilmiş ve bu ordunun maliyeti için 24.000.000 dinar hazineden para toplanılmıştı. Kara ordusuna ek olarak 200'ün üzerinde gemi ve 10 adet büyük malzeme ve erzak sandığı orduya eşlik etmekteydi.¹⁴⁰ Gerçekten de yapılan hazırlıklar ve ordunun iâşesi dikkate alındığında Fâtımîler muhteşem bir orduyu ellili yaşlarının üzerinde bulunan Cevher es-Sıkıllı komutasında Rakkâde'den İhşîdî Mısır'ın başkenti Fustat'a doğru yola çıkarmayı başarmıştı. Cevher'in Fustat'a yaklaştığı haberini alan Mısır valisi Ca'fer b. el-Furat ve şehrin ileri gelenleri, can ve mal güvenliğinin sağlanması karşılığında şehri teslim etmek için Cevher'e bir haber gönderdi. Cevher teslim olma şartlarını belirledikten sonra anlaşmayı kabul etti ve heyeti geri gönderdi. Esasında bu anlaşma Cevher'in işine çok fazla yarıyordu. Ordusu uzun bir yoldan gelmişti ve savaşmaya kalkarsa ağır kayıplar verebilirdi. Cevher kayıp vermeden Mısır'a girmeyi çok memnuniyetle karşılamış olmalıydı. Lakin Fustat'da anlaşmaya uymayacak olan iki aile, İhşidiler ve Kâfur'un ailesi, böyle bir antlaşmayı tanımadıklarını bildirerek Gize'ye, Cevher'in karşısında durmaya gittiler. Nil Nehri'nin avantajını kullanarak savaşacaklarını düşünen İhşîdî ordusu Cevher'in kumandanı Ibn Fellâh karışında dağıldı ve çoğu Kûtâmeliler tarafından katledildi. Sağ kalanlar ise Güney Suriye bölgesine doğru kaçtılar. Cevher bu zaferin ardından Gize'den Fustat'a geçti ve Temmuz 969'da Kahire olarak adlandırılacak şehrin temellerini attı. Fâtımîler Mısır'ı fethettikten sonra tarım ve ticaret ekonomisine dayalı çok güçlü bir iktisadi yapı kurmayı başarmışlardı. Hint Okyanusu'ndan Kızıldeniz aracılığıyla Akdeniz'e ulaşan ticaret filoları Fâtımî ekonomisini büyük oranda güçlendirirken, firavunlar devrinden bu yana Nil'in yıllık durumuna bağlı tarımda büyük bir ekonomik güç potansiyeline sahipti. Tarımın düşük olduğu dönemlerde Fâtımîler, tarım arazilerini iltizamlara açık arttırma ile kiralamış ve bu sayede devlet hazinesine girecek olan sıcak para akışını canlı tutmayı hedeflemişlerdir. Fâtımîlerin bu ekonomik atılımları imparatorluğun güçlenmesine ve dahi genişlemesine fırsat vermiştir. Oluşturulan bu güçlü iktisadi yapı Fâtımîlerin Suriye üzerine düzenleyeceği seferlerin en büyük imkânların başında gelmektedir. Fustat yakınlarında Nil'in doğusuna inşa edilen Fâtımîlerin yeni başkenti olacak olan Kahire'de Fâtımîler, ilmi mücadele öğretilerinin aşılandığı el-Ezher Camii-

¹⁴⁰ Çelik, 178-179.

Üniversitesini inşa ederek Sünni İslâm dünyasına karşı ilmi bir mücadele sahası da oluşturmayı hedeflemişlerdir.¹⁴¹

1.2. Fâtımîlerin Suriye'ye Yerleşme Teşebbüsleri

1.2.1. Fâtımîlerin Muizz-Lidînillâh Döneminde Kuzey Suriye Politikası (969-975)

Fâtımîler her ne kadar Abbâsî hilafetine son verip tüm İslâm âlemini kendi çatıları altında toplamak gibi bir hedef doğrultusunda harekât etmeyi planlasalar da bu ancak kendilerinin dahi sınırlarını zorlayacak bir fütuhât ile mümkün olabilirdi. Diğer türlü Abbâsî hilafetine son verseler dahi hâkimiyetlerini tüm İslâm âlemi üzerine sirayet ettiremeyebilirdi. Basra Körfezi dolaylarında Karmatîlerin yağmacı ve zorba yönetimleri ticaret yolları üzerindeki güveni zedelemiş ve bundan dolayı Hindistan, Güneydoğu Asya ve Çin'den gelen ticaret ağını Kızıldeniz aracılığıyla Fâtımîlerin lehine çevirmişti.¹⁴² Şîi Büveyhî etkisinde kalan Abbâsîler ise bağımsız olmaktan uzak ve zayıf bir görüntü çizmekteydi. Abbâsîlerin siyasi ve askeri otoritesinin zayıflayışı, Mısır'da önce Tolunoğullarının daha sonra ise İhşîdîlerin¹⁴³ varlığını ortaya çıkarmıştı. İhşîdîler Mısır ile beraber Suriye üzerine yayılmış ve bağımsız bir devlet kurmuşlardı. Kuzey Suriye'nin bir bölümü Bizans İmparatorluğu'nun tehdidi altında ve bedevi kabilelerin tasarrufunda olsa da Güney Suriye daha karışık bir görüntü çizmekteydi. Suriye özelinde ne kuzeyin ne de güneyin net bir hamisi bulunmamaktaydı. Kuzeyde Hamdânîler uzun bir müddet Anadolu içlerine kadar yağma akınlarında bulunmuştu. Lakin bu seferlerin birçoğunun geri dönüşünde ağır kayıplar vermişlerdi.¹⁴⁴ Güneyde ise tam bir konfederasyon yönetimi hâkimdi. Şam bölgesi İhşîdî komutanlar tarafından yönetilmekteydi. 975 yılı itibari ile Şam yönetimini eline alan Alptekin, Büveyhîlerin baskılarından kaçarak bölgeye gelen bağımsız bir komutandı. Diğer yandan Arap bedeviler de bölgede yerel güç olarak

¹⁴¹ İbnü'l Esir, *El- Kâmil Fi't Târîh*, Cilt 7, Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, (çev.), İstanbul: Ravza Yayınları, 2019, 234-235.-Brett, 136-138.-Lewis, 60.-Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 253-254. Mısır'ın diğer şehirleri hakkında bilgi almak için bkz. Ebü'l Fidâ, 109-110.-İlyas Gökhan, *Fâtımîler Devleti Toplumsal Karışıklıklar, İktisadi Buhranlar ve Salgın hastalıklar (969-1171)*, Ankara: Gün Yayınları, 2008, 18. Fustat ile Mısır arasında ki şehirler hakkında ve Mısır'ın 7. ve 8. yüzyılda ki ekonomik gelirleri hakkında detaylı bilgi almak için bkz. İbn Hurdazbih, 81-82-83-84.

¹⁴² W. Montgomery Watt, *İslâm'ın Ortaçağ Avrupası Üzerineki Etkisi*, Ümit Hüsrev Yolsal (çev.), Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2013, 36.

¹⁴³ Baş, 567-581.

¹⁴⁴ İbnü'l-Esir, C. 7, 142-165-174-185.

bulunmaktaydılar. Bu durumda hiç kimseye bağı olamayan Alptekin aynı zamanda her yere bağı bir siyaset izleyerek Fâtımîlerin Suriye üzerindeki ilerleyişlerini engelleyebilecek güce sahip olabilirdi.¹⁴⁵

Güney Suriye üzerinde etkili olan bir diğr güç ise Karmatîlerdi. Suriye Karmatîliğinin ilk ortaya çıktığı yerlerden birisidir.¹⁴⁶ Fâtımîlerin Mısır'ı işgal ettiği dönemlerde ortak yönetim sergileyen Karmatîlerde Suriye coğrafyasına el-Asım yöneticilik yapmaktaydı. Fâtımîler böyle bir ortamda Abbâsî hilafetine son vermek için Bağdat'a yürüdükleri zaman nasıl bir ordu ile yahut nasıl bir güç ile karşılaşacaklarını tam olarak kestirememiş olabiliyorlardı. Karmatîler, Basra Körfezi dolaylarında kervanları ve gelen hacıları soyup Suriye'de İhşîdî valisi Hasan gibi yöneticilerden haraç alarak siyasi hayatlarını idame ettirebiliyorlardı. Fâtımîlerin Suriye'yi alması, Bahreyn Karmatîlerinin alacakları haracın kaybedilmesi manasına geliyordu.¹⁴⁷ Büveyhîler ise Şîî olmasına karşın Bağdat Abbâsî halifeliğinin dini gücünü kullanarak Sünni İslâm âleminin belirli bir kesimini nüfuzları altına almayı başarmışlardı.¹⁴⁸ Güney Suriye'de aktif rol oynayan Kilâb ve Tayy Arap bedevi kabileler Sünni akideye bağı olup Abbâsîler adına hutbe okutmaktaydılar. Dolayısıyla Fâtımîler kurulmuş bir düzeni olan lakin bu düzenlerinde bir o kadar güven vermeyeceği bir coğrafyada dâîler aracılığıyla var olsalar bile siyasi anlamda yabancıları oldukları bir dönemde çok tehlikeli bir satranç oynamaktaydılar.¹⁴⁹

Fâtımîlerin Bağdat üzerine yürümleri bölgenin tüm muhtelif güçlerinin kendilerini hedef almasına neden olabilirdi. Buna ek olarak Fâtımîler Mısır seferine yüz yirmi bin asker, 200 gemilik donanma ve 24.000.000 dinarlık bütçe çıkmıştı. Mısır'a 120 bin kişilik ordu ile ilerleyen Cevher'in Suriye özelinde kullanabileceği en fazla 30 bin kişilik bir kuvvet mevcuttu. Bunun nedeni İhşîdîlerin son dönemlerinde Mısır'ın ağır kıtlık ve hastalıklar ile harap ve bitap olmasından dolayı Cevher tüm maddi imkânları Mısır'ın ihyası adına kullanmak istemesiydi. Bu durumda Fâtımîler, Bizans İmparatorluğu'nun ve Karmatîlerin bölgedeki hedefleri ve Fâtımîler aleyhine

¹⁴⁵ İbnü'l-Esir, C.7, 292-293.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 276.-Çelik, 215-216.

¹⁴⁶ Detaylı bilgi için bkz. Abdullah Ekinci, **Ortadoğu'da Marjinal Bir Hareket: Karmatiler (Ortadoğu'da İlk Sosyalist Yapılanma)**, Ankara: Odak Yayınevi, 2005, 144-145.-Muammer Gül, **İslâm'ın Bâtını Çehresi Dağlar, Çöller, Bataklıklar**, 1. Basım, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2009, 103.

¹⁴⁷ İbnü'l-Esir, C.7, 254.

¹⁴⁸ Bkz. Edip Akyol, Büveyhilerin Bağdat Hâkimiyeti (334/945-447/1055), **İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı 3, 2018, 122.

¹⁴⁹ Bkz, Brett, 140-141-142-143.

olan ilerleyişlerini engelleyecek duruma gelmeden Mısır'ın ihyasını tamamlayıp, Suriye'de en azından Antakya sınırına değin bir tampon bölge koridoru oluşturmadan İslâm âlemi nazarında behemehâl değeri azalan Abbâsîler üzerine bir harekât gerçekleştirmek istemeyeceklerdi. Aksi takdirde Abbâsîler üzerinde inat etmek Mısır'ın dahi elden çıkması anlamına gelebilirdi. Buna mukabil Fâtımîler, Bağdat yerine Güney Suriye'yi alarak Kuzey Suriye üzerinden Bizans İmparatorluğu üzerine fütuhât yapmakta karar kılmaları daha kabul edilebilir bir hale gelmiştir. Fâtımîler, Mağrip'te hüküm sürdükleri dönemlerde denizcilik faaliyetlerinde önemli ilerlemeler kaydetmeyi başarmışlardı.¹⁵⁰ Suriye'nin önemli liman kentleri Akdeniz'de kurulacak bir hâkimiyet açısından hayati önem arz etmekteydi. Hem bu etkenler hem de Güney Suriye'nin alınmasıyla birlikte açılacak olan Kuzey Suriye koridorunun bir fütuhât niteliği taşıması Fâtımîleri zorunlu ve doğal olarak Suriye coğrafyasına doğru itmekteydi.¹⁵¹

968 yılında Bizans İmparatoru II. Nikephoros Phokas kaybedilen topraklarını geri kazanmak amacıyla Trablus'a kadar herhangi bir mukavemet görmeden ilerlemiş, iki ay boyunca Suriye'yi yağmalamış ve tahrip etmişti.¹⁵² İslâm âleminin savunucusu olduğunu iddia eden Abbâsîler, Bizans İmparatorluğu'nun bu ilerleyişini durduracak bir güce haiz değillerdi. Abbâsîler hattı zatında adeta boyunduruğu altında bulundurdukları Büveyhîleri bile bertaraf edebilecek bir güçten yoksundular. Bizans İmparatorluğu'nun el-Cezire bölgesinde yapmış olduğu tahribatlar neticesinde halk ayaklanmış ve Bağdat'a yürümüştür. İsyanın sebebini ise kendilerini koruyacak bir halifenin olmadığı şeklinde dile getirmişlerdir. Bu söylem üzere halifenin sarayının önüne toplanan halk saraya giremece dahi çok ağır ithamlarda ve hakaretlerde bulunmuştur.¹⁵³ Bağdat'ta çıkan karışıklıklarda halk gazâyâ çıkmak istediklerini ısrarla dile getirmişlerdir. Bu bağlamda kalabalığın dağıtılması için belirli bir nafaka verilmesi gerektiğini halifeye mektup ile bildiren Büveyhoğullar'ından İzzüddevle b. Bahtiyar'a, Halife et-Tai Lillah acizliğini şu sözlerle ifade etmişti “*Ülke kimin elinde ise yönetime kim bakıyorsa kendisinin bu nafakaları ve maaşları ödemesi lazımdır. Benim adıma hutbe okutulmaktan başka hiçbir şeyim yoktur. Şayet istiyorsanız beni*

¹⁵⁰ Çelik, 178.

¹⁵¹ Brett, 124-125.-Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. 5, 164.

¹⁵² Çelik, 217.

¹⁵³ İbnü'l-Esir, C.7, 257.

azlediniz. Hemen bu azli anında kabul edeyim.”¹⁵⁴ Söylemi bizim söylemlerimizi birebir desteklemektedir. Şüphesiz Müslüman tebaa korunmak ve gazâ yapmak istiyordu. Fâtımîlerin kuruluş propagandası olan: “İslâm cemaati yanlı bir yoldadır, bir an önce doğru yola çekilmelidir.” düsturu ¹⁵⁵ Fâtımîlerin eline geri çeviremeyecekleri bir fırsat tanımaktaydı.

Fâtımîler şayet Bizans İmparatorluğu’nun İslâm âlemi üzerine olan ilerleyişlerini durdurmaya muvaffak olabilirse ve buna paralel olarak Bizans İmparatorluğu toprakları üzerine bir fetih harekâtında bulunabilirlerse Abbâsîlere nazaran Müslüman âleminde daha itibarlı ve daha geçerliliği olan bir konuma sahip olabilirlerdi. Fâtımîlerin bu düşüncesi yaklaşık olarak yarım asır Büveyhîlerin pençeleri altında sıkışmış olan Abbâsî halifeliğinin mülk ve tebaa kaybetmesine doğrudan olanak sağlayacak muhteşem şekilde tasarlanmış bir plandır. Anlaşılan o ki dönemin şartları Fâtımîler lehine ilerlemektedir. ¹⁵⁶ Fâtımîler, Bereketli Hilal’in yabancıları değillerdi. Dâîler ve kendi mezhebinden olanlar uzun zamandır bölgede var idiler. Lakin siyasi olarak bölge üzerinde bir varlıkları mevcut değildi. ¹⁵⁷ Kurucuları Ubeydullah el-Mehdî yarım asırdan daha fazla önce Abbâsî tehdidinden dolayı Mağrib’e kadar kaçmak zorunda kalmıştı. ¹⁵⁸ Şimdi ise torunları çok güçlü bir şekilde dönmüşlerdi ve gerçekten de Mısır’ın fethinden sonra Fâtımîlerin Suriye bölgesine girmesiyle birlikte Bizans İmparatorluğu, Abbâsîler-Büveyhîler, Karmatîler, Hamdânîler, Şam civarında yıkılmış İhşîdîler’den kalanlar ve yerel bedevi Arap kabileleri için tehlike çanları çalmaya başlamıştı.

1.2.1.1. Fâtımîlerin Güney Suriye Üzerinde Hâkimiyet Kurma Çabaları

Fâtımîler 969 yılında Mısır’ı ele geçirdikten sonra Ebu’l Hasan Cevher, Ca’fer b. el-Kütami’yi kalabalık bir ordu ile Suriye üzerine göndermişti. Ca’fer Suriye seferinde öncelikle Remle’ye girmiş ve Remle’nin başında bulunan Ca’fer Ebu Muhammed el-Hasan b. Abdullah b. Tuğc’u ve ileri gelen komutanları ile devlet adamlarını esir

¹⁵⁴ İbnü’l-Esir, C7, 258.-el- Kakaşendî, **Halifelik Kurumu ve Tarihi**, 1. Basım, Ramazan Şeşen (çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019, 163-164-165.

¹⁵⁵ Lewis, 52.

¹⁵⁶ Muhammed B. El-Muhtar Eş-Şankiti, **Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünni-Şii İlişkileri**, İdris Çakmak (çev.), İstanbul: Mana yayınları, 2016, 99.

¹⁵⁷ Suriye Çölü’nün kuzeyindeki Fırat Nehri ve Doğu Akdeniz üzerinden Nil Vadisine kadar olan bölge Bereketli Hilal olarak geçmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Peter Mansfield, **Ortadoğu Tarihi**, Ümit Hüsrev Yolsal (çev.), Ankara: Say Yayınları, 2012, 17-18.

¹⁵⁸ Çelik, 62-63.

ederek Mısır'da bulunan Cevher'e göndermişti. Cevher Mısır'a girerken iyi bir şekilde girmişti ve mümkün mertebe kan dökmemeye gayret göstermişti. Cevher'in bu ılımlı tavırları Mısır eşrafının çoğunlukla Sünni olmasına ve hoşgörü ile tebaayı kazanmak istemesine yorumlanmıştı. Lakin aynı zihniyetin bir kademe altında bulunan Ca'fer b. Fellah Remle'ye kılıç zoruyla girmiş ve halkın birçoğunu katletmişti. Remle'de yaşananlardan daha fazlası, çoğunluğunun itikadı Sünni olan Suriye bölgesinin birçok yerinde yaşanacaktı.¹⁵⁹ Bu vakıa göstermektedir ki Cevher'in hassasiyeti Mısır'ın zarar görmemesiydi. Çünkü Mısır, Halife Muiz'in yeni gözdesi, Fâtımîlerin ise müstakbel başkenti olacaktı.¹⁶⁰ Cevher Mağrib'ten Mısır üzerine sefere çıkarken bu üslup üzere harekât etmesi gerektiği Halife Muiz tarafından kendisine belirtilmiş olmalıdır.

Ca'fer Remle'den sonra istikametini Taberriye'ye çevirmişti. Sefer esnasında Taberriye'nin başında bulunan İbn Mülhem, hutbeyi Fâtımîler adına okutunca Fâtımî ordusu Taberriye'ye girmeden yönünü Dımaşk istikametine çevirdi. Aynı Remle'de olduğu gibi Ca'fer Güney Suriye'nin kalbine Dımaşk'a kılıç zoruyla girmiş ve şehrin bir bölümünü yağmalatmıştı. Aynı zamanda 970 yılının Muharrem ayının ilk hutbesini Muiz adına okutmuştu. Dımaşk eşrafı Fâtımîlerin işgaline sessiz kalmamak adına İbn Ebi Ya'la el-Haşimi önderliğinde bir takım mukavemet girişimlerinde bulunmuşlardı. Lakin bu faaliyetler neticesinde hem Dımaşk hem de Dımaşk eşrafının büyük zararlar görmesinden mütevellit taraflar arasında 20 Ekim 970 günü barış yapılması hususunda anlaşıldı. Bu antlaşma ile Dımaşk Fâtımîlerin tasarrufuna geçmişti.¹⁶¹

Dımaşk'ın ele geçirilmesi ile beraber hem Güney Suriye'de Karmatîlere üstünlük kurulurken hem de Kuzey Suriye koridoru açılmış oluyordu. Ca'fer, Dımaşk'ta hâkimiyetini sağladıktan sonra komutanlarından Tazruf'un başında bulunduğu bir askeri birliği Hıms'a gönderdi ve yine Hıms'a bağlı olan Ubeydullah el-Mehdî'nin

¹⁵⁹ İbnü'l-Esir, C.7, 235.- Edip Akyol, Hamdâniler'de (905-1004) Dinî Ve Entelektüel Hayat, **İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt, I, Sayı. I, 2017, 36.

¹⁶⁰ İbnü'l-Esir, C.7, 234.-el-Kakaşendî, 160-161.- İbn Havkal, 145.-Çelik 181.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 254. Cevher Gize'de Mısır'dan emân dilemek için gelen elçiler ile görüştüğünde onlara can güvenliği ve mevki vaat etmişti. Ayrıca, Kâfirlerin peşinden kutsal savaş yapmak, yasadışı ve ağır vergilerin kaldırılmasıyla huzur ve refahı sağlamak, ayarı yüksek paraların basılması ve camilerin imar edilmesi gibi sözler vermişti. Bkz. Brett, 118-119. Cevher'in Mısır'ı alabilecek gücü ve kuvveti vardı. Mısır eşrafı da bunu bildiğinden emân dilemişti. Cevher'in Mısır'a gösterdiği merhamet daha sonrasında Suriye özelinde gösterilmeyecekti. Bkz. İbnü'l-Esir, C.7, 235.

¹⁶¹ Brett, 122-123.

Mağrip'e gitmeden önce yaşadığı şehir olan Selemye'den alınacak olan haracı kaldırdı.¹⁶²

Fâtımîlerin lehine gelişen Güney Suriye'nin fethi tam anlamıyla Karmatîlerin aleyhine gelişen bir durumu beraberinde getirmekteydi. Ca'fer'in Dımaşk'ta hâkimiyet kurması demek Karmatîlerin daha önce Suriye'nin İhşîdî Valiliğinde bulunan İbn Tuğç ile yaptıkları antlaşma gereğince 300.000 dinar haracın kaybı anlamına geliyordu. Genelde bu minval üzere bir siyaset güden Karmatîler için bu kabul edilecek bir durum değildi ve netice itibari ile de öyle oldu.¹⁶³

Suriye bölgesinde faaliyet gösteren Hasan b. Ahmed el-A'sam, Abbâsîlerin itaati altına girdi ve Büveyhîler ile Musul emiri İbn Hamdân'dan aldığı destek ile Fâtımîler üzerine yürüdü. Bu sırada Dımaşk'ta bulunan Ca'fer askeri olarak zayıf bir duruma gelmişti. Çünkü kendisine bu yönde bir emir gelmediği halde birliklerinin 20.000 kadarını Aralık 970'de kölesi Fütuh'un kumandasında Kuzey Suriye'ye, Antakya, Taberiyye ve İskenderûne'ye göndermişti.¹⁶⁴ Ca'fer'in planı hem Mısır'dan hem de İfrikiye'den bağımsız bir harekâttı. Ca'fer, Cevher'i kıskandığı için Dımaşk'tan Kuzey Suriye üzerine düşüncesiz bir ileri harekâta bulunmuştu. Amacı Bizans İmparatorluğu'nun elinde bulunan toprakları fethederek İfrikiye'de bulunan Halife Muiz'e iyi görünebilmek ve buna paralel olarak Cevher'in yerine geçmek istemesiydi. Lakin bu planı kendi canına mal olacaktı. Kuzey Suriye'de bulunan Fâtımî ordusunun bu kısmı yaz başına kadar Antakya karargâhında konakladı ve müspet bir başarı elde edemeyen ordunun bir bölümü de İskenderûne'de Bizans İmparatorluğu tarafından mağlup edildi. Ca'fer büyük bir hata yaptığını anlamıştı lakin artık yapabileceği pek bir şey de yoktu. Abbâsî-Büveyhî, Hamdânîler ve Karmatî ittifakı neticesinden oluşturulan el-A'sam komutasındaki müşterek bir ordu, ed-Dikke mevkiinde Ca'fer ile yapmış olduğu savaşı kazandı ve Fâtımî ordusunu kılıçtan geçirdi. Ca'fer savaş sonunda ölenler arasında yer almaktaydı. Fâtımîlerin Güney Suriye'deki hâkimiyetleri, Ca'fer'in almış olduğu başarısız kararlar neticesinde çok kısa sürmüş ve Dımaşk ile Remle arası Karmatîlerin tasarrufuna geçmişti. Bu mağlubiyete izin verenlerden biri de Mısır'da bulunan Cevher idi.

¹⁶² Çelik, 190.

¹⁶³ İbnü'l-Esir, C.7, 254.-Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 258.-Yıldız, *Geçmişten Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C.5, 165.

¹⁶⁴ Çelik, 191.

Cevher istese Dımaşk'a bir ordu çıkartabilirdi. Lakin Ca'fer'in bertaraf edilmesinin kendi salahiyeti için elzem olduğunu düşündüğünden böyle bir yardıma gerek duymadı.¹⁶⁵ Karmatîler, Fâtımîlere Güney Suriye'de yaşatmış oldukları mağlubiyetin ardından İhşîdî, Kafüriler ve bedevi Arap kabilelerinden müteşekkil bir ordu ile Mısır üzerine yürümüşlerdi. Bu müteşekkil ordu, Aralık 971 yılında Kahire önlerine gelmiş, lakin Cevher tarafından gösterilen mukavemet karşısında şehre girmeye muvaffak olamamış ve mağlup olarak Mısır'dan ayrılmak zorunda kalmıştır.¹⁶⁶ Karmatîlerin burada Mısır'a kadar ilerleme sebebi Mısır'ı ele geçirmekten ziyade Fâtımîlerin bir daha Suriye bölgesine giremeyecek duruma gelmelerini sağlamak olmalıdır. Çünkü Karmatîler, Mısır'ı ele geçirseler bile elde tutmaları pek mümkün değildi. Mısır zengin bir bölge olduğundan ve daha önceleri de Abbâsî Devletine bağlı bir valilik olmasından mütevellit Karmatîlerin hem Abbâsîler ile hem de Büveyhîler ile çıkarları çatışacaktı. Fâtımîleri Mısır'dan atsalar dahi Mağrip üzerinden gelebilecek yeni bir Fâtımî ordusunun bu denklemde Mısır'ı tekrardan ele geçirmesi çok da zor gözükmemektedir.

Karmatîler 971 yılındaki başarısız Mısır seferinden sonra 974 yılında el-A'sam komutasında bir kez daha Mısır'a saldırdılar. Lakin Karmatîlerin müttefiki Cerrâhîlerin lideri Hasan b. Cerrâh'ın, Fâtımîlerden almış olduğu 100.000 dinar mukabilinde el-A'sam'a ihanet etmesi neticesinde Karmatîler ağır bir mağlubiyet aldı.¹⁶⁷ Bunun üzerine Halife Muiz, Karmatîlerin Suriye'ye kadar takip edilmesi ve hatta mümkünse Suriye'den dahi atılması için Ebû Mahmûd İbrahim b. Ca'fer b. Fellâh komutasında 10.000 kişilik bir ordu gönderdi. Bu mağlubiyetin ardından el-A'sam Suriye'nin belirli bölgelerine birkaç vali bırakarak el-Ahsâ'ya kadar kaçmak zorunda kaldı.¹⁶⁸

Halife Muiz, Karmatîlerin Şam bölgesinden geri çekildiklerini öğrenince doğrudan Zâlim b. Mevhûb el-Ukayli'yi Dımaşk valisi olarak tayin etti. Zâlim b. Mevhûb,

¹⁶⁵ İbnü'l-Esir, C.7, 254-255.-el-Kalkaşendî, 160-161.-Çelik, 191-192. İslâm Coğrafyacıları Dımaşk şehrinde bahsederken adeta bir cennet oluşunu ısrarla belirtirler. İbn Cübeyr; "*Cennet yeryüzündeysse, o, şüphesiz Dımaşk'tır.*" Demektedir. Bkz. **İbn Cübeyr Seyahatnamesi**, 196.-İbn Havkal, 152'de Dımaşk için, "*Şam diyarında buradan daha nezih bir yer yoktur.*" Demektedir. Ebü'l Fidâ, 217'de "*Dımaşk yeryüzündeki dört cennet 'ten biridir ve diğer Üçünden üstündür.*" Demektedir. Detaylı bilgi için bkz. Bağdâdî, C. II, 41.

¹⁶⁶ Çelik, 194.

¹⁶⁷ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 260.

¹⁶⁸ İbnü'l-Esir, C.7, 275-276.-Çelik, 213.-Brett, 130-131.

Dımaşk valiliğine geçmişti lakin içinde sürekli olarak Karmatîlerin tekrardan gelecekleri yönünde bir korku ile şehirde adeta bir teyakkuz havası oluşturmuştu. Tedirgin olmasının kendince özel nedenleri vardı. Dımaşk valiliğini alırken Karmatîler adına son derece önem arz eden Ebû'l-Müneccî ve oğlunu esir almıştı. Karmatîleri muhtemelen Remle dolaylarında arayan Ebû Mahmûd, Zâlim Dımaşk valisi olduktan birkaç gün sonra emrindeki birliklerle beraberinde Dımaşk'a gelmiş ve Zâlim'in korkularını gidermişti.¹⁶⁹ Fâtımîler Mısır seferinden bu yana 5 yıl geçmiş olmasına karşın Suriye üzerinde istedikleri hâkimiyeti kuramamışlardı ve hâlâ kurulacak olan bu hâkimiyetin ilk evrelerini olgunlaştırmaya gayret göstermekte idiler. Fâtımîler için Dımaşk'ı yahut Suriye'nin herhangi bir mevkiini ele geçirmek orayı ellerinde tutmak kadar zor değildi. Şu şekilde izah edilebilir ki: Dımaşk'ın 974 yılında ikinci kez ele geçirilmesinden sonra şehirde yine çok büyük isyanlar patlak vermiş ve hatta Dımaşk'ın yarısı bu isyanlar ve mukavemetleri neticesinde yanarak harap olmuştur. Şüphesiz Dımaşk eşrafı Karmatîlere göstermiş olduğu korku ve buna paralel olarak saygıyı Fâtımîlere göstermemekteydiler. Bu duruma sadece itikâdî olarak bakamayız. Çünkü Şam eşrafı Fâtımîlere itikâdî olarak ne kadar uzaksa Karmatîlere de bir o kadar daha uzaktır. Burada göz önüne alınması gereken husus şudur: “ötekinin” bilinmeyeninin bilinene göre istenmemesi söz konusuydu. Fâtımîlerin bölgede siyasi olarak henüz çok genç olduğunu ve Karmatîlerin ise yaklaşık 70 yıldır bu bölgede faaliyet içinde olduklarına dikkat edecek olursak bu gayet tabii kabul edilebilirdi.¹⁷⁰

Dımaşk'taki karışıklıklar 974 yılı ve 975 yılı itibari ile hem Vali Zâlim döneminde hem de daha sonra yerine atanacak olan Çeyş b. es-Samsama zamanında da devam etmiştir. Zâlim döneminde yarısı yanan Dımaşk'ın, Samsama döneminde de diğer yarısı küller içinde kalmıştır. Şehirde bu yangınlar neticesinde çok ağır tahribatlar oluşmuş ve hepsinden daha ciddiisi şehrin bir bölümü artan kıtlık ve açlıktan dolayı ya şehirde ya da şehirden kaçarken yollarda ölmüştür. Şüphesiz Fâtımîler, Suriye'nin genelinde çok kötü bir izlenime sahip olmuşlardı. Dımaşk'ta yaşanan bu olayların Suriye'nin diğer şehirleri için örnek teşkil edeceğinden Fâtımîlerin Suriye özelinde bir hâkimiyet kurması artık daha da güç olacaktı. Dımaşk'ta yaşanan bu kötü gelişmeler Mısır'a, Halife Muiz'e ulaşınca Muiz hiç zaman kaybetmeden Trablüşşam

¹⁶⁹ İbnü'l-Esir, C.7, 272-278.

¹⁷⁰ İbnü'l-Esir, C.7, 272-278.-Ekinci, 144-145.

valisi Reyryân el-Hâdim'i Suriye bölgesinin geneline vali olarak atadı. Reyryân ilk olarak Dımaşk'a gitti ve orada nizam ve iltizamı sağlamaya çalıştı. Reyryân kısa sürede geçici de olsa bir huzur ortamı oluşturmaya muvaffak oldu.¹⁷¹

1.2.1.2. Dımaşk'ın Alptekin'in Eline Geçmesi (975)

Alptekin et-Türkî Büveyoğulları'ndan Bahtiyar b. Muizzüddeve'nin azatlısı ve rütbeli askerlerinden biridir. Abbâsî idaresinden yaşanan Türk-Deylem mücadelesi ve Bahtiyar'ın baskıları neticesinde ayrılan Alptekin yanına 400 kişilik bir kuvvet alarak Hıms yakınlarında karargâhını kurdu. Alptekin'in Suriye topraklarına girdiği dönemde Kuzey'den Bizans tehdidi baş göstermekteydi. Alptekin'in Dımaşk yakınlarında olduğunu öğrenen Dımaşk emiri Zâlim, Alptekin üzerine ileri bir harekâta bulunmuş lakin başarısız olmuştur. Zâlim'in saldırılarından sıyrılmayı başaran Alptekin daha sonra karargâhını Dımaşk önlerine taşımıştır. Alptekin'in Dımaşk önlerine geldiği dönemde Dımaşk'ın emirliğinde Reyryân el-Hadim bulunmakta idi. Bu dönemde yaşanan karışıklıklar daha önce anlatmıştık. Alptekin'in Dımaşk önlerinde olduğunu öğrenen Dımaşk eşrafının bilgeleri ve yaşlıları onu sevinç ve coşku ile karşılamış, şehri teslim almasını ve kendilerini bu zulümden kurtarmasını istemişlerdir. Zeki bir adam olan Alptekin bu teklifi kabul ederek Nisan 975 yılında Dımaşk'a girmiş ve hutbeyi Abbâsî halifesi et-Tai'lillah adına okutmuştur. Alptekin bu teklifi kabul ederek aynı zamanda yanındaki sınırlı askeri birlik ile Bilâdu's-Şam'da¹⁷² Fâtımîler ile savaşmayı da kabul etmişti.¹⁷³

Fâtımîlerin Suriye'de ilerlemesi ve 971 yılında Antakya önlerine gelerek Kuzey Suriye'de hâkimiyet kurma çabası, Bizans İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü tehdit eder bir konuma gelmişti. Bizans, Abbâsîlerin uzun zamandır bir tehdit unsuru olmadıklarının farkındaydı. Lakin Fâtımîlerin Kuzey Suriye'ye değin ilerlemesine müdahale edilmemesi yahut edilememesi Anadolu içlerinde Fâtımî sancağının dalgalanmasına neden olabilirdi. Buna mukabil Bizans İmparatoru İoannes Çimiskes 974 baharında ordusunu hazırlayarak Ermenistan üzerinden Silvan ve Diyarbakır'a kadar ilerledi. Daha sonra Suriye'ye girmekten vazgeçti ve aynı yıl içerisinde ordusunu Antakya önlerinden tekrar Konstantinapol'e çekti. Niçin böyle bir şey

¹⁷¹ Çelik, 214-215.

¹⁷² Suriye, Filistin, Ürdün ve Lübnan bölgelerini içerisine alan bölgeye Bilâdu's-Şâm yahut Dımaşkuşşâm denir. Bkz. Cengiz Tomar, Şam, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, 311.

¹⁷³ El-Kalkaşendi, 165.-Çelik, 215-216.-Brett, 141.

yaptığı tam olarak bilinmemektedir. Muhtemelen Ermeni kralı III. Aşot ile arasını iyi tutmak için Ermenistan üzerinden yolunu uzatarak yürümesi seferin kış aylarına uzamasına neden olmuş olmalıdır. Yoksa ne Fâtımîlerin ne de herhangi bir güç unsurunun Suriye özelinde Çimiskes'i durduracak yahut korkutacak bir gücü bulunmamaktadır. Çimiskes 975 yılında ordusunun yönünü tekrar Suriye istikametine çevirmek durumunda kalmıştır.¹⁷⁴

Çimiskes, Alptekin'in Dımaşk'ta hâkimiyet kurup Baaelbek'i de kendi hâkimiyetine aldığı bu dönemde Baaelbek ve Hıms'a saldırarak kendi hâkimiyeti altına almıştır. Alptekin bu saldırılara hiçbir şekilde karşı koyamayacağından öncelikle Halife Muiz'e bir miktar yakınlaşmak ve ittifak yapmaya hazır olduğunu göstermeye çalışmıştır. Lakin daha sonra Çimiskes ile yapmış olduğu anlaşma gereğince Bizans ordusu Dımaşk'a girmemiş ve Alptekin de bunun karşılığında İmparatora 30.000 dinar haraç vermiştir. Daha sonra Bizans ordusu Filistin içlerine doğru ilerlemiş ve Trablüşşam'a kadar olan bütün sahil şeridini alarak Fâtımîlerin Mısır'ın fethinden bu yana Suriye özelinden kurmaya çalıştıkları düzeni yerle yeksan etmiştir. Alptekin'in Bizans tehdidini haraç ile bertaraf etmesinden sonra tekrar Halife Muiz ile arası açılmıştır. Bunu üzerine Muiz kendisinin başında olacağı bir ordu ile Alptekin'in üzerine gitmek için hazırlıkları başlatmış lakin buna ömrü vefa etmemiştir.¹⁷⁵ Muiz-Lidinillah, 18 Aralık 975 yılında 22 yıl imamlık/halifelik yaptıktan sonra 44 yaşında ölmüştür.¹⁷⁶

1.2.2. Fâtımîlerin Âziz-Billâh Döneminde Kuzey Suriye Politikası (365-386/975-996)

Muiz'in ölümünden sonra yerine saltanatı Mısır'da başlayan ilk halife olan Ebu Mansur Nizâr, Âziz Billâh lakabıyla tahta geçti. Âziz Billâh tahta çıktıktan sonra babasının politikasını devam ettirdi ve deneyimli komutan Cevher'in emrindeki

¹⁷⁴ Norwich, C.II, 184-185-186.-Brett, 140-141.-Bizans İmparatorluğu'nun Suriye seferi arifesinde Kahire'de büyük bir kıtlık ve veba salgını baş göstermiştir. Bkz. Gökhan, 62.

¹⁷⁵ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 260.-Çelik, 216-217-223.

¹⁷⁶ İbnü'l Esir, Muiz-Lidinillah'ın ölüm tarihi olarak 24 Temmuz 975'i vermektedir. İbnü'l-Esir, C.7, 299.-El-Kalkeşendî, Muiz-Lidinillah'ın ölüm tarihi olarak Aralık 975 tarihi vermektedir lakin diğer kaynaklara nazaran öldürüldüğünü söylemektedir. Bkz. el-Kalkaşendî, 165.

orduyu Suriye bölgesinde hâkimiyeti yeniden tesis etmesi ve Alptekin'in elinde bulunan Dımaşk'ı alması için gönderdi.¹⁷⁷

Cevher'in üzerine gelmekte olduğunu öğrenen Alptekin Dımaşk eşrafı ile bir görüşme gerçekleştirdikten sonra şehrin önemli noktalarını onardı ve iâşe depolarını ağzına kadar doldurarak Cevher'i beklemeye başladı. Cevher ordusu ile Dımaşk'a geldikten sonra iki ay boyunca hiç ara vermeden şehri kuşatmaya tâbi tuttu. Alptekin kendince yeterli önlemi almış olduğunu düşünse de kuşatmanın bu kadar uzun süreceğini hesaba katmamıştı. Şayet bunu hesaba katmış olsaydı bir yardım arayışı içerisine girerdi. Lakin Alptekin bu kuşatmayı kendi imkânları ile bertaraf edebileceğini kani olmuş olmalıdır. Şiddetlenen kuşatma nedeniyle Alptekin daha fazla dayanamayacağına da kani oldu ve Karmatîlerden destek talebinde bulundu. Bölgeye Karmatîlerin geleceğini haber alan Cevher iki ateş arasında kalmamak için ordusunu Remle'ye doğru geri çekti. Karmatî lideri Hasan el-Karmatî ile güçlerini birleştiren Alptekin, Cevher'i Remle'de kuşatma altına aldı. Remle'de su ve yeterli iâşenin bulunmaması sebebiyle daha fazla dayanamayacağını anlayan Cevher ordusunu 'Askalân'a kadar geri çekmek durumunda kaldı. Bu sefer de 'Askalân şehrinde kuşatılan Cevher; kış şartları, açlık, hastalık gibi nedenler çoğalınca Alptekin'den emân diledi ve bir saygı göstergesi olarak Alptekin'in kılıcının altından geçmek şartıyla Kahire'ye geri döndü.¹⁷⁸

Fâtımîler bölgenin istenmeyen misafirleriydiler. Suriye bölgesinin hangi siyasi gücü olursa olsun düşman Fâtımîler olduğunda mutlaka kendisine bir müttefik bulma imkânı her daim vardı. Aynı durum Fâtımîler için geçerli değildi. Fâtımîler müttefik bulma konusunda başarısız oldukları kadar Kahire'den destek göndermekte de bir o kadar başarısız bir görüntü çizmekteydi. Daha önce Cevher tarafından Ca'fer'e gönderilmeyen destek bu sefer de Cevher'e gönderilmemişti. Cevher Kahire'ye ulaştıktan sonra ilk iş olarak Halife Âziz Billâh ile görüşüp durumu ona izah etmiştir. Âziz Billâh, Cevher ile yapmış olduğu görüşme neticesinde Suriye üzerine kendisinin de yer aldığı bir sefer düzenlemeye karar verdi ve ordunun başına Cevher'i atayarak Alptekin üzerine yürüdü. 977 (Ağustos-Eylül) yılında Remle yakınlarında başlayan savaşta, Âziz Billâh, Alptekin'in yetenekli bir komutan

¹⁷⁷ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 274-276.

¹⁷⁸ İbnü'l-Esir, C.7, 294.-Çelik, 230.-Brett, Dımaşk kuşatmasının beş ay kadar sürdüğünü ileri sürmektedir. Brett, 141.

olduğunu kendi gözleri ile görmüş ve Alptekin'in kendisine biat etmesini teklif etmiş ve bu teklifin kabulünü de güçlendirecek vaatlerde bulunmuştur. Lakin Alptekin teklifi reddetmiştir. Savaşın ilerleyen safhalarında Karmatî-Alptekin kuvvetlerinden müteşekkil ordu Fâtımîler karşısında bozguna uğramış ve Alptekin de savaş meydanından süratli bir şekilde kaçarken daha önceleri tanıdığı el-Mufriç b. Dağfîl'in et-Tai'nin evine sığınmıştır. Mufriç, Alptekin'in kendi evinde olduğunu halifenin adamlarına iletmiş ve Alptekin bu ihanet ile yakalanıp el-Âziz'in karşısına çıkartılmıştır. Alptekin, Fâtımîlere çok zorluklar çıkarmasına karşın Halife el-Âziz tarafından kendisini şaşırtacak derecede itibar görmüştür. El-Âziz, Alptekin'i alarak Kahire'ye götürmüş ve önemli yetkiler tahsis ederek Alptekin'i ve ordusunu kazanma yoluna gitmiştir.¹⁷⁹

Alptekin'in Kahire'ye götürülmesinden sonra Dımaşk eşrafından Kassâmü't-Türâb adında bir kimse şehirde yönetici olmamasından istifade ederek yanına çekmeyi başardığı taraftarları ile beraber yönetimi eline aldı. Bu olay üzerine Kahire'den Fâtımî askerleri gelip Dımaşk'ı kuşatma altında aldılar lakin Kassâm'ın direncini kırmayı başaramadılar.¹⁸⁰ Âziz Billâh, Kassâm'ın Dımaşk'ı ele geçirmesine tepki olarak ilk önce el-Fazl'ı göndermiş, el-Fazl başarısız olunca Selman b. Ca'fer b. Fellah komutasında bir ordu daha göndermiştir. Lakin bu girişimde başarısız olunca Âziz Billâh, Kassâm'ın zoraki Dımaşk emirliğini kabul etmek zorunda kalmıştır.¹⁸¹

Fâtımîler Âziz Billâh'ın ilk dönemlerinde hem Filistin coğrafyasında hem de Dımaşk'ta istedikleri hâkimiyetleri sağlayamadıklarından dolayı yönlerini bir türlü Haleb ve ilerisine dönme fırsatı bulamamışlardır. 970 yılında Cafer b. Fellah'ın kölesi Fütuh'un kuzeye, Antakya, İskenderûne bölgesine ilerlemesinden sonra bu minvalde hiçbir ilerleme kaydedemedikleri gibi aksine Filistin ve Dımaşk'ın zaptı hem ekonomik hem de askeri anlamda Fâtımîleri zayıflatmıştır.¹⁸²

Kassâm'ın zoraki Dımaşk yöneticiliği bir yana bir de 978 yılının Haziran ayında Musul Valisi Ebu Tağlib Gazanfer b. Hamdân, Dımaşk'ı ele geçirmek için harekâta

¹⁷⁹ İbnü'l-Esir, C.7, 296-297.

¹⁸⁰ İbn Kesîr, **El-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslâm Tarihi**, C.11, Mehmet Keskin (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 494-495.

¹⁸¹ İbnü'l-Esir, C.7, 330-331.-İbn Kesîr, C.11, 494-495.

¹⁸² Çelik, 191.

geçmişti.¹⁸³ Kassâm, Ebu Tağlib'in kuşatması altında zor günler geçirince Âziz Billâh'a haber göndererek yardım talebinde bulundu.¹⁸⁴ Âziz Billâh da Dımaşk şayet Ebu Tağlib'in eline geçerse alması daha zor olur düşüncesi ile Fadl b. Ebi'l fadl komutasında bir birlik gönderdi. Bu birlik önce Remle'ye giderek Cerrâhî kabilesinin lideri Dağfel b. Müferreç ile buluştu.¹⁸⁵ Âziz Billâh, Dağfel'e yazmış olduğu mektupta şayet Ebu Tağlib'i etkisiz hale getirmeyi başarırsa ona Remle valiliğini vereceğini yazıyordu.¹⁸⁶ Bu haber üzerine Dağfel, Ebu Tağlib'i Eylül 979 yılında öldürdü ve Filistin'i kendi tasarrufuna almayı başardı. Esasında Filistin ve çevresinde Cerrâhî kabilesi çok etkin bir kabile idi. Bu olay ile beraberinde sadece Âziz Billâh ile aralarını iyi tutmuş ve Filistin yöneticiliğini meşru bir hale getirmiş oldular. Lakin Dağfel'in Fâtımîlere karşı olan biatında pek sadık olduğu söylenemezdi. Daha önce Cerrâhoğulları'nın, Fâtımîlere karşı Karmatîleri yalnız bıraktığına değinmiştik. Dağfel kısa süre sonra Fâtımîlerin bölgedeki nüfuzunu tanımayarak bağımsızlık mücadelesine girişecekti.¹⁸⁷

Dımaşk'ta Fâtımîlere direnerek zoraki valilik yapan Kassâm ve Dağfel ortak çıkarlar etrafında kısa sürede birleşerek Fâtımîlerin Suriye'deki varlığını tamamen reddettiler. Lakin bu isyan girişimi uzun soluklu olmadı. Dağfel, Fâtımî kumandanı Beltekin et-Türki tarafından ağır bir hezimete uğratıldı. Lakin Beltekin'e yakalanmaktan son anda kurtularak Bizans Antakya valiliğine sığındı.¹⁸⁸ Beltekin, Dağfel'e karşı zafer kazanınca ordusunun yönünü Dımaşk istikametine çevirdi ve güvenliği sağlamak amacıyla geldiklerini ileri sürerek şehre girmek istedi. Kassâm olası bir tehlikeye karşı önlem almaya çalışıyordu lakin Beltekin'e karşı çok hazırlıksız yakalanmıştı. Kassâm ve Beltekin arasında başlayan Dımaşk hâkimiyet mücadelesi bir hafta sürdü ve 12 Ağustos 980'de Beltekin şehre girdi. Kassâm derdest edilerek Kahire'ye gönderildi. Yaşanan bu son gelişmelerden sonra Dımaşk valiliğine Beltekin et-Türki, kale komutanlığına ise Çeyş b. Samsama geçmiş oldu.¹⁸⁹

¹⁸³ İbnü'l-Esir, C.7, 332.

¹⁸⁴ Çelik, 234.

¹⁸⁵ İbnü'l-Esir, C.7, 332.

¹⁸⁶ Çelik, 234.

¹⁸⁷ İbnü'l-Esir, C.7, 345.

¹⁸⁸ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 277.

¹⁸⁹ İbnü'l-Esir, C.7, 345-346-347-353.

Fâtımîler, tam anlamı ile yönlerini Kuzey Suriye istikametine döndüklerinde Mısır'ın fethinden bu yana 14 yıl geçmişti. Hem Muiz hem de Âziz Billâh pasif yöneticiler değillerdi. Lakin Güney Suriye'nin bu denli karışıklıklara açık olması Fâtımîler için daimi bir zorunluluğu beraberinde getirmekteydi. Âziz Billâh'ın Kuzey Suriye adına girişimlerde bulunmaya başladığı bu dönemde Haleb'in başında Hamdânî emiri Seyfüddevle b. Hamdân bulunmakta idi.¹⁹⁰

Hamdânîlerin atası Hamdân b. Hamdün'dur kendisi ilk defa 868 yılında Musul Emiri Hasan b. Eyyüb b. Ahmed b. Ömer b. el-Hattâb'ın Haricilere karşı topladığı ordunun içinde görülmektedir.¹⁹¹ Merkezi Haleb olan Hamdânîlerin tasarrufu altında olan bölgeler, Kuzey'de Kilikya bölgesine kadar uzanmaktadır. Haleb Hamdânîleri, Suriye'nin kuzeyine yani Kuzey Suriye bölgesine hâkim olmaktadır. Tasarruflarında bulunan büyük yerleşim yerleri: Haleb, Hamâ, Hıms, Kınnesrîn, Kefertab, 'Azâz, Dülûk, TellBaşir, Sermin, Baliç, Menbiç, Lazikiye, Rakkâ, Tarsus, Tedmür, Maraş, Adana, Urfa, Harran, Hisn-ı Mansur, Rum Kale ve bu bölgenin ekseninde Fırat ve Dicle kıyısında kalan yerlerdir.¹⁹²

Hamdânîler, Tolunoğulları ve İhşîdîler gibi Abbâsî merkezi idaresinin zaafa uğramasından sonra öncelikle Musul ve Haleb bölgelerinin önemli siyasi aktörleri oldular. Daha sonra ise İhşîdîler döneminde bağımsızlıklarını elde etmeyi başardılar.¹⁹³ Hamdânîler henüz bölgede bağımsızlıklarını kazanmadan önce bağımsızlıklarını kazanmak adına mücadele verirken X. yüzyılın ortalarından itibaren bu bağımsızlığı muhafaza ve müdafaa etmek için mücadele etmişlerdir. Haleb Hamdânîlerinin hâkim oldukları Kuzey Suriye'nin öneminden daha önce bahsetmiştik. Esasında X. yüzyılda Kuzey Suriye, muhafaza etmek için yeterli gücü bulunmayan siyasi otoritelerin uzak durması gereken bir bölgeydi. Bölge bulunduğu konum itibari ile güney, kuzey ve doğu istikametinden bilfiil baskıya maruz kalmaktaydı. Hamdânîler döneminde Kuzey Suriye "ötekini" uzak tutmak amacıyla yahut "ötekine" ulaşmak amacıyla güçlü orduların ezici gücünün hissedildiği ve bu

¹⁹⁰ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 277.-Çelik, 235.

¹⁹¹ İbnü'l-Esir, C.6, 76.

¹⁹² İbn Havkal'a göre; bu yerleşim merkezlerinin birbirlerine en uzak olduğu mesafe 10 konak kadardır. Yine İbn Havkal'a göre; Yukarıda yazılı olan yerleşim yerleri ve buralara bağlı olan idari bölgelere toplamda 30 konakta uğranılabilir. İbn Havkal, 162. Kuzey Suriye ve idari yönetimleri hakkında detaylı bilgi almak için bkz. İbn Hurdazbih, 72-73.

¹⁹³ Çelik, 235.-Brett, 89.- Baş, 578.

gücün bölge üzerinde oluşturmuş olduğu tahribatı onarmak adına imar ve mamur etme çalışmalarının sürekli üst düzeyde olduğu, siyasi arenada yok olup gitmemek için esnetilebilen politikaların hâkim olduğu bir bölgeydi.

Hamdânîler ağırlıklı olarak, Anadolu içlerine sefer düzenleyerek Bizans İmparatorluğu'nun güney sınırında tehlikeye ve huzursuzluğa neden olmaktadır. Bu seferlerin baş mimarı Seyfüddevle b. Hamdân'ın ölümünden sonra¹⁹⁴ yönetimde bir düzensizlik hâsıl olmuş ve bu düzensizlikten faydalanan Seyfüddevle'nin azatlı kölesi Kargaveyh Haleb'de idareyi kendi elinde toplamayı başarmıştır.¹⁹⁵ Lakin Kargaveyh şehre hâkim olsa da hutbeyi Seyfüddevle'nin oğlu Ebu'l Meali Şerif adına okutması yönünde bir antlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Kargaveyh, kuzeyden Bizans İmparatorluğu'nun 969 ve 970 yıllarında Suriye ve el-Cezire üzerine yapmış olduğu saldırıları görmüş ve Haleb'i bu saldırılarından haraç ödeyerek kurtarmayı başarmıştır.¹⁹⁶ Şüphesiz Kargaveyh uzun müddet Seyfüddevle'nin yönetiminde olması hasebiyle bölge siyasetine hâkimdi ve müttefike ihtiyaç duyduğu o dönemlerde Fâtımîlere meyledip hutbeyi dönemin Fâtımî halifesi Muizz-Lidînillâh adına okuttuğu da söylenmektedir. Esasında gayet tabii olabilir. Çünkü bu dönemde Ca'fer b. Fellah Antakya önlerine değin ilerlemişti. Kargaveyh de iki ateş arasında kalmamak için bu yönde stratejik bir eğilime yönelmiş olabilir.¹⁹⁷

Kargaveyh'in Kuzey Suriye'de hüküm sürdüğü bu dönemlerde Haleb yönetimini azatlı kölesi Bekcûr'a vermişti. Bekcûr, bölge siyasetine hâkim ve girişken bir kimseydi. Haleb'de yeterince güçlendikten sonra efendisi Kargaveyh'e kompo düzenlemiş ve onu Haleb Kalesine hapsedmişti. O dönem (978) Hamâ'da bulunan Seyfüddevle'nin oğlu Ebu'l Meali Şerif, Haleb'i teslim almaya geldiğinde Bekcûr ile bir antlaşma yapmış ve Bekcûr'a Hıms valiliğini vererek Haleb'e tekrardan hâkim olmuştur.¹⁹⁸

Hıms valisi olan Bekcûr, Hıms'da nizam ve iltizamı sağladıktan sonra şehirde önemli ilerlemeler kaydetmeyi başarmıştı. Hem nüfus anlamında hem de gelir anlamında

¹⁹⁴ İbnü'l-Esir, C. 7, 226.-Norwich, C. II, 162.

¹⁹⁵ Çelik, 237.

¹⁹⁶ İbnü'l-Esir, C. 7, 240-246.

¹⁹⁷ Çelik, 237.

¹⁹⁸ İbnü'l-Esir, C.7, 317.

Bekcûr dönemi Hims adına bir hayli zengin geçmişti. Lakin bu sadece Bekcûr'un başarısı değildi. Dımaşk'ta Fâtımîler adına valilik yapan zoraki vali Kassâm'ın Dımaşk eşrafına bir hayli zarar verecek politikalar gütmemesinden mütevellit reayası Hims topraklarına akın etmeye başlamıştı. Dımaşk'tan Hims'a doğru akan insan seli Hims'ı mamur ederken Dımaşk'ı harap etmekteydi. Bekcûr bu durumdan faydalanabileceğini düşünerek Âziz Billâh ile arasını iyi tutmaya yönelik mektuplar göndermekteydi. Âziz Billâh, Kassâm'ın Dımaşk valiliğine zoraki katlanmaktaydı. Bundan mütevellit Bekcûr'a Dımaşk valiliğini teklif etmişti.¹⁹⁹

Bu haberleşmenin yaşandığı dönemde Hims valisi Bekcûr ile Haleb hâkimi Sa'düddeve arasında birtakım huzursuzluklar zuhur etmişti. Muhtemelen Sa'düddeve, Âziz Billâh'ın Bekcûr'a Haleb valiliğini vaat ettiğini düşünmüş olacaktı ki doğrudan müttefik arayışına girdi. Sa'düddeve Fâtımîlerin tâbiyetinden ayrılarak Büveyhîlerin hâkimiyeti altına girmeyi politik bir çözüm olarak düşündü ve hutbeyi Abbâsî halifesi et-Tai adına okutmaya başladı.²⁰⁰ Bekcûr, Âziz Billâh'a mektuplar yazarak kendisine vaat edilen Dımaşk valiliğinin artık verilmesini istiyordu. Çünkü daha önce belirttiğimiz üzere Kassâm Dımaşk'tan atılmış yerine Beltekin et-Türki şehre hâkim olmuştu. Bekcûr'un bu geçen döneme değin Dımaşk valiliğine iki engel bulunmaktaydı. İlk olarak Kassâm'ın valiliği, ikinci olarak ise Fâtımî veziri İbn Kilis. Kassâm'ın Dımaşk'tan atılması Bekcûr'a istediği valiliğin kapısını açmıştı. Her ne kadar bu karara İbn Kilis muhalefet olmak istemiş ise de Bekcûr'un daha önce Haleb yöneticiliği yapmış olması Âziz Billâh için yeterliydi. Öyle de oldu. Bekcûr 982 yılında Dımaşk'a vali olarak atandı ve bu atamayla birlikte Dımaşk tekrardan Fâtımî halifelğine resmen bağlanmış oldu.²⁰¹

Sa'düddeve'nin, Büveyhî hâkimiyetini tanıyıp Abbâsîler adına hutbe okutması Âziz Billâh'ı Haleb üzerine harekâta geçmeye zorluyordu. Mısır'ın fethinden bu yana geçen süre zarfında Fâtımîler lehine Kuzey Suriye'nin alınması için şartlar olgunlaşmıştı. Filistin ve Dımaşk'ta hâkimiyet tesis edilmiş, Karmatîlerin saldırgan tutumları bertaraf edilmişti. Âziz Billâh'ın Haleb'e yönelik girişimlerinde şüphesiz Bekcûr'un Haleb'e hâkim olma arzusunun tez canlılığı etkiliydi. Daha Bekcûr'un

¹⁹⁹ İbnü'l-Esir, C.7, 353.

²⁰⁰ İbnü'l-Esir, C.7, 353.-Çelik, 237.

²⁰¹ El- Kalkaşendî, 165-166.-İbnü'l-Esir, C.7, 353-354.-Çelik, 237-238.-Brett, 177.- Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 277.

Fâtımîler ile ilk münasebetlerinin başladığı anda tehlikenin farkına varan Sa'düddevele çareyi kuzeydeki jeopolitik hamisi ve kadim düşmanı Bizans İmparatorluğu'ndan yardım istemekte bulmuştu²⁰²

Sa'düddevele'nin Bizans İmparatoru II. Basileios'dan istediği yardımlar neticesinde Lazikiye'den yola çıkan bir Bizans ordusu sahil şeridinde bulunan şehirlere saldırmaya başlamıştı. Bu saldırılara engel olmak isteyen Fâtımî ordusu ve Trablus valisi, Bizans ordusunu ağır bir mağlubiyete uğrattıktan sonra Lazikiye'yi kuşatmış ve 982 yılında hem Lazikiye'de hem de sahil şeridinde Fâtımî hâkimiyetini tesis etmeyi başarmışlardı. Lazikiye'nin alınmasının ardından kısa zamanda gelebilecek bir Bizans tehdidi ortadan kaldırılınca Fâtımî orduları istikametini Haleb yönüne çevirmişti. Âziz Billâh Dımaşk'ta bulunan ordu komutanı Beltekin ve ordu kâtibi Mineşsa b. İbrahim el-Ferar ile iletişime geçerek Dımaşk'ı Bekcûr'a teslim etmelerini ve onu her anlamda destekleyerek Haleb'in muhasarasında yanında olmalarını istediğini belirtmişti.²⁰³

Lazikiye'den gelecek askeri kuvvetin Fâtımîler tarafından ortadan kaldırılması ile birlikte Haleb'in mukavemet gösteremeyeceğine kanaat getiren Sa'düddevele, II. Basileios'a mektup yazarak Haleb düşerse sıra Antakya'ya gelir, gibi hem tehditkâr hem de gerçekçi sözlerle II. Basileios'un gözünü korkutarak Bizans İmparatorluğu'nun Doğu Orduları Komutanı Bardas Phokas'ın desteğini almayı başarmıştır. Bardas Phokas'ın yardıma geldiğini haber alan Bekcûr, körü körüne Haleb kuşatmasında ısrarcı olmamış ve ordusuyla birlikte Dımaşk'a geri dönerken Hıms ve Kınnesrîn'de hutbeyi Fâtımîler adına okutmuştur. 986 yılına gelindiğinde ise Bizans İmparatorluğu'nun Bulgarlar ile girişmiş olduğu mücadeleden mağlup ayrılması Sa'düddevele'nin gözünü korkutmuş ve ikinci bir Bekcûr vakası ile karşılaşmamak adına Haleb, el-Cezire ve üç yıl sonra da Ma'arretunnu'man'da hutbeyi Fâtımîler adına okutmuştur. Bekcûr'un Dımaşk valiliği dönemi Fâtımîlerin Kuzey Suriye'de o döneme kadarki ilerleyebildikleri en üst sınırı oluşturmaktaydı. Lazikiye sahil şeridinden başlayan Fâtımî hâkimiyeti; Hıms, Ma'arretunnu'man, Kınnesrîn ve Haleb de dâhil olmak üzere bir hilali andıran şekilde devam etmekteydi.

²⁰²Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 277.-Brett, 177.

²⁰³Çelik, 238.-Brett, 177.

Yukarıda aktarmış olduğumuz gibi Kuzey Suriye'nin politikasını Bizans İmparatorluğu'nun bölgeye olan etkisi belirlemektedir.²⁰⁴

Fâtımî yönetimi altında Dımaşk'ta baskılar ve zulüm yerini bir türlü huzura teslim etmemektedir. Fâtımîlerin Dımaşk'a adım attığı ilk dönemlerden Bekcûr dönemine değin karışıklıklar her koşulda devam ederken Bekcûr zamanında da bu şikâyetlerde artış gözlemlenmiştir.²⁰⁵ Esasında Bekcûr kötü addedilebilecek kabiliyetsiz bir yönetici değildi. Hıms ve Ekseninde oluşturduğu etkiden daha önce bahsetmiştik. Lakin Dımaşk eşrafının yapısıyla ilişkilendirebileceğimiz yönetici-tebaa sorunu, sürekli olarak Fâtımîler aleyhine sorun arz etmekteydi.²⁰⁶

Alptekin et-Türki dönemi Dımaşk adına parlak geçmişti ve Dımaşk ahalisi de Alptekin'den memnun idi. Alptekin'i ise diğer yöneticilerden ayıran özelliği Fâtımîler ile savaşmasıydı. Bu durumda göstermektedir ki ilk defa 970 yılında Dımaşk'a ayak basan Fâtımîler 15 yıllık zaman zarfında Suriye'nin kalbinde zoraki bir hâkimiyet tesis etmişlerdi. Bu hususun temelinde yatan sebep: mezhep problemi ve Suriye ahalisinin 15 yıl gibi kısa bir sürede mevcut ahali nüfusunu yenilenemeyecek olmasıydı. Mevcut ahalinin Fâtımîleri bünyesine kabul etmemesinden mütevellit Fâtımîler halen "öteki" olarak addedilmekteydi.²⁰⁷ Buradaki kabullenme meselesi siyasi değildi. Siyasi kabullenmeler daha çok Filistin bölgesindeki kabileler tarafından uygun çıkarlar karşılığında kabul görmüştü. Dımaşk'taki durum ahalinin tabiatının Fâtımîler ile tabanda zıtlaşmasıyla baş göstermekteydi. Bu durumda doğal olarak tebaanın huzursuzluğunu ve isyanları beraberinde getirmişti.

Bekcûr'un faaliyetlerinden ve baskılarından şikâyetçi olan halkın serzeniş Kahire'den duyulmaya başlamıştı. Esasında Bekcûr ile arası açık olan Fâtımî veziri İbn Kilis, bu durumu Halife Âziz Billâh'a Bekcûr'u Dımaşk valiliğinden azlettirecek şekilde aktarmaktaydı.²⁰⁸ İbn Kilis çok kudretli bir vezir olmakla birlikte siyasi arenadaki rakiplerinin yok olup gitmekten başka şans yoktu.²⁰⁹ Halife Âziz Billâh,

²⁰⁴ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, Çelik, 238.-Norwich, C. II, 193.

²⁰⁵ İbnü'l-Esir, C.7, 367.

²⁰⁶ İbnü'l-Esir, C.7, 353-367.

²⁰⁷ Brett, 141.

²⁰⁸ Çelik, 239.-İbnü'l-Esir, C.7, 384.

²⁰⁹ İbnü'l-Esir, C.7, 298.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 276-277-280.

Bekcûr'un faaliyetlerinden haberdar olunca onu Dımaşk valiliğinden azletti ve yerine Münîr el-Hadim es Saklabî komutasında bir orduyu Dımaşk'a gönderdi. Münîr'in geldiğini haber alan Bekcûr savaşmak üzere yola koyuldu lakin Münîr karşısında ağır bir mağlubiyete uğratıldı. Daha sonra ise Bekcûr, Münîr'den emân dileyerek Rakkâ üzerine yürümüş ve burasını ele geçirmiştir.²¹⁰

Münîr el-Hadim es Saklabî, Fâtımîlerin ünlü bir komutanı olmasının yanı sıra hane halkı elitine mensuptu. Dımaşk'ı Bekcûr'un elinden almakla birlikte İhşîdî Suriye'sini doğrudan Fâtımîlerin tasarrufuna geçirmişti.²¹¹ Bekcûr ise Rakkâ'ya geldikten sonra öncelikle burada bir hâkimiyet tesis etme yoluna gitmiş, fakat aklında daimi olarak Haleb'e hâkim olma düşüncesi yer edinmişti. Artık bir vali değildi. Dımaşk valiliğinden azledildikten sonra mevcut askeri gücünde zayıflamıştı. Haleb üzerine tek başına yürüyerek bir şeyler elde etmesi neredeyse imkânsıza yakındı. Bu yüzden Sa'düddeve ile ılımlı bir şekilde iletişime geçerek daha önce kendi tasarrufunda olan Hıms valiliğinin yeninden kendisine verilmesini teklif etti. Sa'ddüdevle'nin bu hususta bir mahsur görmemesine karşın İbn Kilis'in adamları Sa'düddeve ile görüşerek bu atamaya engel oldular. Sa'düddeve'den istediğini alamayan Bekcûr, Hıms yerine Haleb'e hâkim olmak adına Rakkâ'daki çalışmalarına hız verdi. Muhtemelen Dımaşk'dan azletmiş olduğu Bekcûr'a, Rakkâ ve dolaylarında faaliyet göstermesini Âziz Billâh söylemişti. Çünkü Rakkâ hem Irak için hem de Kuzey Suriye için kilit bir noktada bulunmaktaydı. Bunlara ek olarak Bekcûr, Âziz Billâh'a mektup yazarak Halebin alınmasının şart olduğunu vurguluyor ve "*Haleb Irak'ın dehlizidir. Burası alınırsa gerisi kolaydır.*" demektedir. Haleb'in alınması ve Kuzey Suriye'de Fâtımî hâkimiyetinin tesis edilmesine Fâtımîler çok evvelce kanaat getirmişlerdi ve bunu Âziz Billâh Bekcûr ile yapmaktansa Dımaşk'ta bulunan Münîr ile de yapabilirdi. Bu durum göstermektedir ki Bekcûr'un Rakkâ'daki faaliyetleri Âziz Billâh'ın icazeti ve iradesi altında sevk ve idare edilmekteydi.²¹²

Âziz Billâh, Bekcûr ile yapmış olduğu görüşmeler neticesinde Trablus ve Suriye bölgesindeki valilerin her anlamda Bekcûr'a destek vermesini istedi. Lakin bu pek sağlıklı bir karar değildi. Çünkü Bekcûr'u Dımaşk'tan atan ordu mensuplarının

²¹⁰ İbnü'l-Esir, C.7, 384.-el-Kalkaşendî, 168.-Çelik, 239.

²¹¹ Brett, 143.

²¹² Brett, 143.-Çelik, 239-240.

böylesine önemli bir kuşatmada Bekcûr'a duyacakları saygı tartışmalıydı. Âziz Billâh'ın görevlendirdikleri arasında Trablus valisi İbn Nezzal de bulunmaktaydı. Taraflar müttefik arayışlarını sonlandırdıklarında ortaya şöyle bir tablo çıkmaktaydı. Sa'düddeve'nin ordusunda, Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Deylemliler ve bunlara ek olarak Arap kabilelerinden Kilâboğulları kabilesi ve Numayr kabilesi bulunmaktaydı. Bekcûr'un tarafında ise savaştan önce Arap kabileleri ve Mısır ordusu mevcuttu.²¹³

Taraflar Nisan 991'de Haleb'e 80 mil mesafede bulunan en-Na-urede savaşmaya başladılar. Savaş iki gün kadar sürmüştü. Bekcûr'un savaş esnasında yapmayı planladığı düşünce yanına 400 kadar adam alarak savaşın en yoğun anında Sa'düddeve üzerine saldırarak onu öldürmek ve bu vasıta ile hem savaşı kazanmak hem de onun yerine geçmekti. Lakin Bekcûr'un bu düşüncesi Sa'düddeve'ye bildirildi. Çünkü Bekcûr'un yanında bulunan Arap kabile birlikleri ona ihanet etmişti. Daha sonra süratle savaş meydanından kaçan Bekcûr, Sa'düddeve'nin adamları tarafından yakalanmış ve öldürülmüştür. Sa'düddeve savaştan galip ayrılmanın vermiş olduğu avantaj ile doğrudan Rakkâ üzerine yürüdü ve burasını hâkimiyeti altına aldı. Burada bulunan Bekcûr'un çocuklarını da alarak Haleb'e geri döndü. Âziz Billâh, Sa'düddeve'ye bir elçi göndererek Bekcûr'un çocuklarını serbest bırakmasını istedi. Fakat elçisine, Sa'düddeve tarafından çok kötü bir muamele uygulandı ve hatta elçi ile Kahire'ye haber göndererek Kahire üzerine sefere çıkacağını bildirdi. Sa'düddeve Kahire'ye ilettiği gibi Fâtımîler üzerine bir sefere çıkmadan önce ordusunu Hims ve Dımaşk üzerine gönderdi. Lakin kendisinin talihsizliği olsa gerek Aralık 991 yılında vefat etti. Fâtımîler bu şekilde olası bir tehlikeden kurtulmuş oldu. Çünkü Fâtımîlerin Filistin üzerindeki hâkimiyeti Dımaşk'a görece daha kırılgandı. Fâtımîler üzerine yapılacak olan olası bir sefer Filistin coğrafyasında hayatlarını idame ettiren Bedevi Arapların Fâtımîlere karşı ayaklanmasına önayak olabilirdi.²¹⁴ Fâtımîlerin genel anlamda Haleb'e hâkim olamamasını üç ana nedene bağlayabiliriz.

²¹³ İbnü'l-Esir, C.7, 406.-Çelik, 240.- Sedat Bilir, Ortaçağ'da Haleb ve Türkler (944-1117), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2017, 57.

²¹⁴ İbnü'l-Esir, C.7, 406-407.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 277.-Brett, 177.

- 1- Haleb'in stratejik konumundan dolayı sürekli müttefikler bulabilmesi ve Bizans İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü tehlikeye atmamak adına mecburi Haleb hamiliği yapmak zorunda kalması.²¹⁵
- 2- Fâtımîler içerisinde yaşanan siyasi problemlerin orduya yansması ve buna bağlı olarak ordu da zafiyet ve güvensizliğin hâsıl olması.
- 3- Fâtımîlerin seçkin ve nüfuz sahibi komutanları kullanmaması yahut kullanamamasıdır. Çünkü siyasi iç çekişmeler neticesinde Fâtımîler Cevher es-Sıkıllî ayarında bir komutana daha sahip olamamıştı. Bu durum devlet adamları tarafından engellenmekteydi ve bu durumun en göze çarpan örneklerinden biri İbn Kilis'in saray içi faaliyetleriydi.

Sa'düddeve b. Hamdân son nefesini vermeden önce oğlu Ebu'l-Fedâil'i veliaht, mevâlîlerinden Ebu Muhammed Lü'lü el-Kebir es-Seyfi'yi de ona ve diğer aile mensuplarına vasi tayin etmeye muvaffak olmuştu. Sa'düddeve'nin ölümünden sonra Ebu'l Fedâil, Lü'lü'den ve Lü'lü aracılığıyla ordudan bağlılık yemini almış, askerleri ile yeni bir düzen oluşturmak adına Haleb'e doğru geri çekilmiştir. Sa'düddeve'nin ölümünden sonra ona bağlı bir takım ordu mensupları ve muhtemelen istediği siyasi noktaya ulaşamayan devlet adamları Haleb'den kaçarak uzaklaşmaya başlamışlardır. Bunlardan biri olan vezir Ebu'l hasan el-Mağribi de Kahire'ye giderek Fâtımîlere sığınmıştır. Fâtımîlerin kuşatmasını Bizans İmparatorluğu'nun yardımları neticesinde zor atlatmış olan Hamdânîlerin ordu mensuplarından belirli bir kesiminin ve vezirinin Fâtımîlere sığınması Ebu'l Fedâil'in liderliğine, Lü'lü'nün de bu liderin yanında oluşturmuş olduğu siyasi otoriteye güvensizliklerinden başka bir şey değildi. Hasan el-Mağribi, Âziz Billâh'ın kendisine hürmet göstereceğini biliyordu. Çünkü daha önce de Alptekin et-Türki bu hürmete mahzar olmuştu. Hasan el-Mağribi Kahire'ye ulaştıktan sonra sürekli olarak Âziz Billâh'a Haleb'i övüyor, Haleb'in zenginliklerinden bahsederek burasının

²¹⁵ Bizans İmparatorluğu yönünü daha çok kuzey istikametine çevirmişti ve bu dönemde Bulgarlar ile savaşıyordu. Diğer yandan imparatorluğun kuzey cephesi, güney cephesine göre daha büyük ehemmiyet arz etmekteydi. Güney'de Hamdânîler en fazla yağma seferlerinde bulunmaktaydı. Bu durum imparatorluğun istikbalini tehlikeye sokacak kadar ehemmiyet arz etmemekteydi. Lakin Haleb Fâtımîlerin eline geçecek olursa Bizans İmparatorluğu'nun güney hudutları, kuzeyinde açılan cepheler kadar önem arz etmeye başlayacaktı. Çünkü Fâtımîler bölgenin en güçlü devletlerinden biriydi. Böylesine güçlü bir devletin Kuzey Suriye'ye hâkim olması demek Bizans İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün sürekli olarak tehdit edilmesi anlamına gelmekteydi. Bundan mütevellit Bizans İmparatorluğu esasında kendi hâkimiyetinde bulunmayan bir bölgeyi tüm bu nedenlerden dolayı Fâtımî tehdidinden korumak zorundaydı. Bkz. Norwich, C.II, 200-201.

Fâtımîlerin tasarrufu altında olması gerektiğine vurgu yapıyordu. Hasan el-Mağribî'nin söylediği her söz, Âziz Billâh'ın Kuzey Suriye üzerine yeni bir sefer düzenleme arzusunu kamçılıyor ve onu bu yöneline teşvik ediyordu.²¹⁶

Hasan el-Mağribî ve Âziz Billâh Haleb'i alma planları yaparken Fâtımîlerin Dımaşk valisi Münîr'in Hamdânîler ve Abbâsîler ile yakın ilişkiler içerisine girdiğine yönelik haberler Kahire'ye ulaşmaktaydı. Âziz Billâh Dımaşk problemini hilafeti müddetince salahiyyete erdirememişti. Dımaşk'ta yaşanan isyan girişimini sonlandırması için Mergütekin'in tasarrufunda olan 1.000.000 dinarlık bütçeye sahip 30.000 kişilik Fâtımî ordusunu Dımaşk istikametinde harekâta geçirdi²¹⁷ ve Dımaşk valiliğine de Mergütekin'i atadı. Kısa zamanda Dımaşk'a ulaşan Mergütekin buradaki sorunları çözüme kavuşturduktan sonra ordusunun yönünü doğrudan Haleb istikametine çevirdi. Ordunun büyüklüğü ve maliyeti zaten bir isyanı bastırmak için yeterince fazlaydı. Buradaki amaç, Haleb kuşatmasına hazırlanan askerleri biraz daha erken yola çıkartarak Dımaşk'ta nizamı sağlamak ve oradan Kuzey Suriye üzerine yürümektir. Normal şartlarda Münîr isyan etmemiş olsaydı Mergütekin komutasındaki ordu daha kalabalık ve bütçesi daha zengin bir ordu olabilirdi. Münîr'in isyanı ordunun Kahire'den çıkışını hızlandırmıştır.²¹⁸

1.2.2.1. Mergütekin'in 991-995 Haleb Kuşatması

Mergütekin'in Haleb üzerine gelmekte olduğunu öğrenen Ebu'l Fedâil kuşatmaya mukavemet gösterebilecek yeterlilikte olmadığını bildiğinden, Mergütekin'e kuşatmaya son vermesi karşılığında birçok değerli eşya vermek, hutbeyi Fâtımîler adına okutmak, sikkeleri Âziz Billâh adına bastırmak ve Haleb'e bağlı yerleşim yerlerinin de tâbiyetini Fâtımîlere bağlamak gibi cazip tekliflerde bulundu. Esasında Ebu'l Fedâil bu tekliflerde bulunarak Fâtımîlerin o zamana kadarki Kuzey Suriye'den beklentilerini karşılayacak fedakârlıkta bulunmuştu. Lakin Mergütekin bu tekliflerin hepsini reddetti. Çünkü bu tekliflerin samimi olmadığını ve kısa zaman içerisinde tekrardan ordusu ile Haleb önlerine geleceğinden emindi. Hem bu

²¹⁶ el-Kalkaşendî, 169.-İbnü'l-Esir, C.7, 408.-Çelik, 240-241.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 277.-Brett, 178.

²¹⁷ Çelik, 241.

²¹⁸ İbnü'l-Esir, C.7, 408.-Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, **Camîu'd-Düvel Hamdânîler Musul ve Halep Emirlikleri**, Ömer Tellioglu (çev.), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2017, 81.-Ali b. Zafer el-Ezdî, **Hamdaniler Diyâr-ı Bekir, Halep ve Musul'da Hüküm Sürmüş Bir İslâm Emirlîği**, Mehmet Akbaş (çev.), İstanbul: Ravza Yayınları, 2011, 119.-Çelik, 241.

dönemde Bizans İmparatoru II. Basileios, Bulgarlar üzerine sefer çıkmıştı. Bu durum Haleb üzerine gelebilecek bir desteği ve Fâtımî ordusu üzerine gelebilecek bir tehdidi ortadan kaldırmaktaydı. Mergütekin bu sebeplerden dolayı Ebu'l Fedâil'in tekliflerini reddetmiş ve kuşatmaya devam etme kararı almıştı. Ebu'l Fedâil'de tekliflerinin bir anlam ifade etmediğine kanaat getirince, Haleb ile Bizans İmparatorluğu arasındaki antlaşmaya dayanarak İmparator II. Basileios'dan yardım talebinde bulundu.²¹⁹ İmparator II. Basileios kuzeyden güneye ani bir askeri manevra yapabilecek durumda olmadığından Antakya valisi Mi(k)hail Burtzes (Arp. Mihâil el-Burci'ye) haber göndererek Haleb kuşatmasını kaldırması için tam yetki verdi. Lakin Mergütekin'in sonradan eklenenler ile birlikte 50.000'e yakın askeri olduğunu dikkate alacak olursak Haleb kuşatmasını Antakya valisinin kaldırabilme imkânının olmadığını II. Basileios'da bilmektedir. Amacı kuşatma mevsimi bitene kadar Fâtımî birliklerini oyalamak ve Bulgarlar üzerine çıkmış olduğu seferi salahiyyete erdirince Kuzey Suriye üzerine tam teşekküllü bir sefere çıkmaktır. Mihail el-Bürce Antakya'dan ordusu ile ayrılarak Cisirühadîd yakınlarına geldi²²⁰ ve karargâhını buraya kurdu. Durumdan haberdar olan Mergütekin iki ateş arasında kalmamak için Haleb kuşatmasını kaldırdı ve Cisirühadîd üzerine yöneldi. Mergütekin Cisirühadîd'de sadece Antakya Bizans Valiliğinin askerleri ile değil aynı zamanda Haleb'den gelen bir askeri birlik ile de mücadele etmek zorundaydı. Lakin Antakya ve Haleb'in müteşekkil gücü Fâtımî ordusu ile mücadele edebilecek güce ve kudrete sahip değildi.²²¹

Ordusu ile Asi Nehri'ni geçen Mergütekin Antakya birliklerine ani bir baskın vermek istiyordu. Antakya birlikleri bu durumun farkında olsalar dahi ellerinde bunun aksinin gerçekleşmesini sağlayacak bir çözüm yoktu ve savaş Asi Nehri hattı üzerinde vuku bulmuştu. Taraflar arasındaki büyük güç farkından dolayı Bizans Antakya Valiliği toplamda 5000'e tekabül eden bir kayıp vermişti ve bu kayıp bir valilik için ordusunun büyük bir bölümünü kaybettiği anlamına geliyordu.²²² Daha fazla mukavemet gösteremeyeceğine kanaat getiren Mihail el-Bürce birliklerini Antakya'ya doğru geri çekti. Mergütekin de birlikleri ile Antakya yakınlarına değin

²¹⁹ Müneccimbaşı, 81.- el-Ezdî, 119.- Çelik, 241.-Brett, 178.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 277-279.-Norwich, C.II, 200-201.

²²⁰ Çelik, 241-242.-Norwich, C.II, 201.

²²¹ Brett, 178.

²²² El-Ezdî, 120-121.- Müneccimbaşı, 81.

ilerlerdi, orada bulunan köylerin bazılarını yakıp yağmalayarak askerinin iâşesini buralardan temin ettikten sonra Haleb kuşatmasına devam etmek için geri döndü.²²³

Mergütekin 1094 yılında Haleb kuşatmasına geri döndüğünde onu ve askerlerini destekleyecek bir gemi en az bir yıllık kuşatma desteği sağlamak amacıyla Mısır'dan yola çıkmış ve Trablüşşam'a demirlemişti. İaşe desteğine muhtaç olan sadece Mergütekin değildi.²²⁴ Haleb'in mevcut durumu ikinci bir kuşatma safhasını atlabilecek yeterliliğe sahip değildi. Lü'lü Haleb'in dâhili durumunu iyileştirmek adına birtakım çözümler üretme yoluna gitmişti. Lakin kuşatma nedeniyle fiyatlar artmış iâşede süreklilik sağlanamaz hale gelmişti. Lü'lü mevcut durumun daha da berbat bir hal almaması için İmparator II. Basileios'a bir ulak daha göndermiş ve durumun vahametini bildirmiştir. Diğer yandan ise vaktiyle Haleb'den kaçarak Fâtîmîlere sığınan ve bu kuşatmada Mergütekin'in yanında bulunana nüfuzlu devlet adamlarına değerli hediyeler göndererek kuşatmanın kaldırılmasını için çaba sarf etmiştir.²²⁵

Lü'lü'nün kuşatmanın kaldırılması için emân dilediği kimseler arasında Ebu'l Hasan el-Mağribi de bulunmaktaydı. Bu nüfuzlu kimseler Lü'lü tarafından çok değerli hediyeler ile gönülleri edilebilecek kimselerdi ve netice itibari ile de öyle oldu.²²⁶ Mergütekin kuşatmanın kaldırılması yönündeki teklifleri ve istekleri değerlendirdikten sonra kuşatmanın kaldırılmasına karar kıldı ve ordusuna geri harekât emri verdi. Burada bir tutarsızlık hâsıl olmuştur. Mergütekin Kahire'den yola çıkan iâşe gemisinin ne anlam ifade ettiğini çok iyi biliyordu. Bu gemi kuşatmanın her anlamda devam edeceği manasına geliyordu. Lakin Kahire'den bir geri harekât emri almadan kuşatmayı kaldırmasının sebebi sadece bu devlet adamlarının kuşatmanın kaldırılması yönündeki tavsiyeleri olamazdı. Bu durum ancak geçen 3 yıllık süre zarfında gözle görülür bir başarının hâsıl olmaması ve geçen her dakika Bizans İmparatorluğu'nun bölgeye gelme ihtimali ile doğru orantılı olmalıdır. Haleb kuşatmadan dolayı zor durumda olabilirdi. Lakin kuşatmanın uzadığı her gün Fâtîmî askerlerinin gücü ve inancı kuşatmanın uzayacağı güne paralel olarak

²²³ Çelik, 242.- Müneccimbaşı, 81.

²²⁴ Brett, 178.

²²⁵ Çelik, 242.-el-Ezdî, 121.

²²⁶ Müneccimbaşı, 81.

tükenmekteydi. Mergütekin bir komutan olarak muhtemelen ordusunu bu sebepten dolayı geri çekme kararı almış olmalıdır.

Kuşatmanın kaldırıldığı haberi Âziz Billâh'a ulaştığında Âziz Billâh bu duruma çok hiddetlendi ve kuşatmanın derhal devam etmesini emretti. Âziz Billâh ısrarlarında haklıydı. Çünkü 991 yılında ordusu Kuzey Suriye'ye intikal etmişti ve 3 yıl gibi uzun bir zamandır bölgede bulunmalarına rağmen kendisini tatmin edecek bir başarı elde edilememişti. Üstüne Mısır'ın neredeyse bir yıllık geliri bu sefer için harcanmıştı. Daha önce maliyeti 1.000.000 dinar olan bu ordu harekâtından bu yana Kahire'den desteklenmekteydi. Tüm bunlara rağmen ne Haleb düşmüştü ne de Antakya üzerine Âziz Billâh'ı tatmin edecek bir iler harekât düzenlenebilmişti.²²⁷

II. Basileios Bulgarlar üzerine çıkmış olduğu seferde istediğine ulaşamayınca, Haleb'den gelen yardım isteklerine kulak vermenin elzem olduğunu düşünerek bizatihi kendisinin başında olduğu 40.000 kişilik ordusu ile Haleb üzerine sefere çıkmıştı. Normal şartlarda böylesi bir ordunun Konstantinapol'den Haleb'e ulaşması üç aydan daha fazla vakit almaktaydı. II. Basileios bunu bildiğinden her bir askerine iki katır vermiş ve nizam ve iltizamı elden bırakarak, ordudan kaçanlara yahut geride kalanlara dikkat etmeyerek 17 günde Nisan 995 yılında 17 bin askeri ile Antakya önlerine ulaşmaya muvaffak olmuştur.²²⁸

Bizans ordusu Kuzey Suriye'ye intikal ettiğinde Haleb ikinci kuşatma safhasının 13. ayında halen kuşatılmaktaydı. Öyle ki hiç kimse bir ok dahi atmasa kendi kendini açlıktan imha edecek duruma gelmişti. Mevsimin bahar olması nedeniyle Mergütekin birliğinin hayvanlarını otlaklara göndermişti ve Haleb önlerinde yaya bir piyade ordusu olarak bulunmaktaydı. II. Basileios o kadar hızlı gelmişti ki Mergütekin'in bu durumdan haberi dahi yoktu. Üstelik ani reaksiyon gösterebilecek bir harekât kabiliyetinden de yoksundu. II. Basileios yönünü Haleb'e çevirdiğinde Lü'lü Mergütekin'in gözünü korkutmak için bu durumu casuslar aracılığıyla ona bildirdi. Bizans ordusunun varlığını tasdik ettiren Mergütekin 991 yılında gelmiş olduğu

²²⁷ Brett, 178.-Çelik, 242.-İbn Hurdazbih Emeviler döneminde Mısır'ın yıllık gelirini 2 milyon 723. 837 dinar olarak vermiştir. Bu rakam Fâtımîlerin Kuzey Suriye üzerine düzenlemiş olduğu seferin maliyetinin, Mısır'ın yıllık gelirine oranla ne kadar büyük bir paydayı oluşturduğu hususunda fikir vermektedir. Bkz. İbn Hurdazbih, 81.

²²⁸ el-Ezdî, 122.-Norwich, C.II, 201-202.-Brett, II. Basileios'un Nisan ayında değil Mayıs ayında bölgeye intikal ettiğini belirtmektedir. Bkz. Brett, 178.

Kuzey Suriye'den 995 Nisan'ın da mağlup bir komutan olarak kuşatmayı kaldırmış ve Dımaşk'a çekilmiştir. Normal şartlarda Mergütekin Kuzey Suriye'de bu kuşatma özelinde herhangi bir savaş kaybetmemiştir. Lakin burada geçirmiş olduğu dört yıl Fâtımîlerin; askeri, idari, mali ve psikolojik olarak mağlubiyetinden başka bir şey değildi. II. Basileios kuşatmanın kaldırılmasının ardından ordusu ile Haleb önlerine gelerek kamp kurdu ve Haleb ile daha önceden var olan antlaşmayı yenilemekle yetindi. Çünkü istese de Haleb'den ordusu namına alabileceği hiç bir şey yoktu. Bundan mütevellit II. Basileios Kuzey Suriye'deki Fâtımî gücünü kırmak ve ordusuna yağmadan ganimet verebilmek adına Hıms ve Şeyzer'i ele geçirdi. Oradan Trablus'a inerek burasını 40 gün kadar kuşattı. Daha sonra şehri alamayacağını anlayınca ordusu ile Antakya üzerinden Konstantinapol'e döndü. Bu seferle birlikte Fâtımîler Kuzey Suriye'de bir kez daha başarısız olmuştu. Mısır'ın fethinden bu yana (969) çeyrek asır geçmişti lakin Güney Suriye özelinde geç oluşturulan hâkimiyet ve Bizans İmparatorluğu'nun yaşamsal destekleri Kuzey Suriye'de oluşturulacak Fâtımî egemenliğine bir kez daha engel olmuştu.²²⁹

Âziz Billâh, Mergütekin'in zoraki olarak kuşatmayı kaldırdığını ve II. Basileios'un Trablus şehrine değin ilerlediğini öğrenince Haleb'i ele geçirmek için en kısa zamanda ordunun hazırlanmasını emretti. Kendisi de ordunun başında sefere çıkma kararı almıştı. Fâtımîlerin Haleb'e olan isteklerinin törpülenmediğine kanaat getiren Lü'lü Bizans İmparatorluğu ile yapmış olduğu antlaşmanın ağırlığından dolayı Âziz Billâh'ın hâkimiyetini kabul etti ve bu bağlamda bir antlaşma imzaladı.²³⁰ Gerçekten de Fâtımî Devleti yöneticilerinden bağımsız olarak Kuzey Suriye özelinde ve Haleb üzerinde çok ısrarcı bir tutum sergilemekteydi. Bu durum kişilerin şahsi fetih politikası değil devletin müstakil istikbal politikasını gözler önüne sermekteydi.

Fâtımîler Âziz Billâh döneminde en geniş sınırlarına ulaşmayı başarmıştı. Atlantik Okyanusu'ndan başlayarak Batı Akdeniz'den Kızıldeniz, Hicaz, Yemen, Suriye'nin büyük bir bölümü ve Filistin'e kadar Fâtımî egemenliği tesis edilmişti. Lakin bu bölgelerde merkeze uzaklıklara paralel olarak kontrolü sağlamak biraz daha zahmetliydi. Bu durumda tam bir hâkimiyetten ziyade yarı özerk bir durumu

²²⁹ Münecimbaşı, 82.-el-Ezdî, 122-123.-Çelik, 242.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 279.-Norwich, C. II, 202.

²³⁰ Çelik, 243.

andırmaktaydı. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz sınırlar, Fâtımîlerin en geniş sınırları olmasının yanı sıra ulaşabileceği en geniş doğal sınırları da gözler önüne sermekteydi. Bu sınırlara yeni bir kara parçası ancak Kuzey Suriye koridorunun ele geçirilip Bağdat ve Anadolu üzerine çıkılabilecek seferler neticesinde elde edilebilen yeni yerler ile eklenebilirdi.²³¹

Âziz Billâh, Hamdânîler ile imzalamış olduğu antlaşmaya aykırı olarak tekrardan hem Haleb üzerine hem de Bizans İmparatorluğu üzerine bir sefer hazırlığına başladı. Seferin önemine binaen Maks Limanı'nda bir donanma inşasına başlandı. Donanmanın da hazırlanması dikkate alınırca Âziz Billâh bu seferinde Haleb güdümlü bir sefer değil de daha çok Şeyzer, Hamâ, Efâmiye, Lazikiye ve Antakya istikametine bir harekât planlamış olmalıdır.²³²

Âziz Billâh 991-995 yılları arasında kuşatılan Haleb şehrinin henüz kendini toparlayamadığının farkındaydı. Çok iyi biliyordu ki mukavemet gösterebilecek bir güçleri olsa Lü'lü bölgede gütmüş olduğu bağımsız siyasetten feragat edip Fâtımîlere biat etmezdi. Bundan mütevellit Âziz Billâh, Haleb'in ya teslim olacağını ya da düşük bir mukavemet göstereceğini kestirmekte zorlanmamış ve Maks Limanı'nda sadece iâşe için gemiler değil bilahare savaş gemileri de inşa ettirmekteydi. Bu seferle birlikte Âziz Billâh'ın amacı bölgedeki Bizans İmparatorluğu'nun nüfuzunu tamamen kırmak ve dahi Haleb'i alarak Antakya önlerine değin ilerleyerek Bizans'ın Antakya'daki varlığına son vermek olmalıdır. Amacı sadece Haleb'i almak olsa inşa edilen savaş gemilerinin coğrafi olarak bu kuşatmaya yardım etmesi mümkün değildi. Lakin Âziz Billâh bu seferini yaşanan talihsizlikler nedeniyle ertelemek zorunda kaldı. Maks Limanı'nda yaptırmış olduğu donanmanın harekât etmesine çok az bir zaman kala tamamına yakını yakıldı ve sadece 6 adet savaş gemisi kurtarılabildi. Yangının suçu Bizanslı tüccarların üzerine atıldı. Çünkü onların ikameti Maks Limanı'na yakın bir yerdeydi. Âziz Billâh bunun üzerine seferi üç ay kadar ertelemek zorunda kaldı. Bu süreçte tekrardan 24 gemilik bir donanma daha inşa edildi. İnşa edilen bu donanma Mergütekin'e destek vermesi amacıyla Raşık el-Âzizi komutasında Antartus'a gönderildi. Lakin Fâtımîlerin ikinci bir donanma talihsizliği olarak henüz Trablus limanı yakınlarında yakalanmış olduğu bir

²³¹ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 278-279.

²³² Brett, 179-180.-Çelik, 243.

fırtınadan dolayı donanmanın bir bölümü Bizans İmparatorluğu'nun deniz kuvvetleri tarafından tutsak edildi.²³³

Denizden başarılı bir harekât gerçekleştiremeyen Fâtımî kuvvetleri kara ordusunun ilerlemesinde bir problem olmaması için 996 yılının Ağustos ayında Filistin yolunun 40 kilometre kadar aşağısında bulunan Bilbis'te ordugâh kurdu. 996 yılı için sefer mevsimi çoktan geçmişti. Normal şartlarda nisan-mayıs ayları için planlanan sefer yaşanan talihsizliklerden dolayı ağustos ayına sarkmıştı. Bundan mütevellit ordu Bilbis'te kışlayacak 997 baharına değin hazırlıklarını tamamlayacaktı.²³⁴ Fakat yine Fâtımîlerin aleyhine Hamdânîler ve Bizans İmparatorluğu'nun lehine bir vaka vuku buldu ve Fâtımîlerin beşinci halifesi Âziz Billâh 14 Ekim 996 yılında Bilbis'te nıkrıs hastalığından dolayı vefat etti.²³⁵

Âziz Billâh 21 yıl beş buçuk ay halifelik makamında kalmış ve döneminde Fâtımîleri en geniş sınırlarına ulaştırmıştır. Babası Muiz'den almış olduğu Suriye politikasını ivedilikle devam ettirmiş ve Güney Suriye özelinde tam hâkimiyet bu dönemde tesis edilebilmiştir. Lakin Kuzey Suriye'de yapılan faaliyetler istenileni vermemiştir. Haleb, Hamdânîlerin ve Bizans İmparatorluğu'nun iş birliği neticesinde Fâtımî işgaline boyun eğmemiştir. Âziz Billâh'ın genel fetih politikası Suriye ile sınırlı kalmıştır diyebiliriz. Çünkü el-Âziz, Abbâsîler ve Büveyhîler ile doğrudan bir çatışmadan her daim kaçınmış, Karmatîleri ise yüklü miktarda ödemiş olduğu haraçlar ile durdurabilmiştir.²³⁶

²³³ Çelik, 243.-Brett, 180.

²³⁴ Brett, 180.

²³⁵ İbnü'l-Esir, C,7, 430.- Müneccimbaşı, 82.- el-Kalkaşenidî, Âziz Billâh'ın ölüm tarihi olarak 16 Ekim tarihini vermektedir. Bkz. El-Kalkaşenidî, 168.-Daftary, **Şii İslâm Tarihi**, 150.

²³⁶ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 279.

İKİNCİ BÖLÜM

FÂTİMİLERİN KUZEY SURİYE POLİTİKASININ İKİNCİ EVRESİ (996-1095)

2.Fâtımî-Mirdâsî ve Selçuklu Siyaseti Üçgeninde Kuzey Suriye

2.1. Fâtımîlerin Hâkim Biemrillah Döneminde Kuzey Suriye Politikası (996-1021)

Âziz Billâh 14 Ekim 996 yılında Bilbiste vefat edince yerine 11 yaşındaki oğlu el-Mansur'a o gün biat edildi. El-Mansur, Slav hadım Bercevân tarafından Hâkim Biemrillah lakabıyla süratle tahta çıkarılmıştır. Halife seçiminde herhangi bir tercihe yahut tartışmaya izin verilmemişti. Çünkü Bercevân siyasi hırsları nedeniyle böyle bir tartışmaya izin vermeden Hâkim Biemrillah adına biat edilmesini sağlamıştı. Fâtımî Devleti'nde Hâkim Biemrillah'ın ilk dönemleri daha çok saray içerisinde küçük yahut büyük siyasi grupların birbirinin kuyusunu kazdığı, tabiri caiz ise yönetimin ipini elinde toplamaya çalışan siyasilerin mücadele dönemi olmuştur. Âziz Billâh ölmeden önce oğluna üç kişiyi vasi tayin etmişti. Bunlar: Hocası Bercevân, Kûtame kabilesi lideri Hasan b. Ammar ve Kâdıl- kudat Muhammed b. En-Numan idi. Diğer taraftan bu genç halifenin ablası Sittü'l-Mülk ise Hâkim'in halifeliğine muhalefet durumundaydı. Çünkü kendisinin, Abdullah'ın yetişkin oğlunu halife yapmak gibi emelleri vardı. Hâkim Biemrillah'ın yaşının küçük olması yönetimdeki etkinliğini kırarken devlet içerisindeki emir komuta zinciri ise saray aristokrasisi ve ordunun içindeki söz sahibi kimselerin eline geçmişti. Yine de bu kimselerin içinde en güçlüsü Bercevân idi ve hükümdar olan değil hükümdar yapan edasıyla ilk dönemler ipleri eline almayı başarmıştı.²³⁷

²³⁷ İbnü'l-Esir, C.7, 431.- el-Kalkaşendî, 168.-Brett, 181.-Çelik, 251.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 282.

Hâkim Biemrillah dönemi çok tartışmalı bir dönemdir. Vermiş olduğu kararlar bir kesinlik arz etmemekle birlikte her an değişebilme imkânı taşımaktaydı.²³⁸ Bu mevcut kararlardaki idaresizlik durumu henüz genç yaşta birden fazla aklın iradesinde kalmasından mütevellit yönetimi tamamen devraldığına vermiş olduğu kararlarda yahut izlemiş olduğu politikalarda özgür bir iradeden yoksun ve halkın baskılarına dayanamayan yetersiz bir irade yapısına sahip olduğu izlenimi vermektedir. Hâkim Biemrillah'ın 996-1001 dönemi vasiler dönemi olarak adlandırılabilir. 1000 yılında Bercevân'ın öldürülmesi ve birkaç ay sonra da Hasan b. Ammar'ın suikast ile bertaraf edildiği dönem Hâkim Biemrillah'ın yönetimde tek söz sahibini olmaya başladığı dönemdir.²³⁹ Yine bu dönemde Megaribe ve Meşarika ordularının tamamen zıtlaşıp birbirlerini ordudan uzaklaştırmak istediği bir dönem olmakla birlikte ordunun muhtelif güçlerinin kendi saygın kimselerini cebren ve isyan ile önemli siyasi noktalara getirme uğraşında olduğu bir dönemdir.²⁴⁰

Âziz Billâh'ın 996 yılında vuku bulan ölümüyle birlikte Suriye'nin güneyinde hem siyasi hem de askeri anlamda büyük karışıklıklar yaşanmaya başlamıştı. Dımaşk'ta hüküm süren Mergütekin, Cerrâhî Kabilesi'nin lideri Müferreç b. Dağfel b. el Cerrâh et-Taî'nin²⁴¹ desteğini alarak bağımsız müstakil bir güç olma savaşına girişmişti. Lakin Hasan b. Ammar'ın bölgeye Ebu Temim Süleyman komutasında göndermiş olduğu birliklerce mağlup edilmiş ve esir edilerek Kahire'ye gönderilmiştir. Dımaşk'ın yöneticiliği ise Ebu Temim Süleyman'ın kardeşi Ali'ye verilmiştir. Bu çıkan karışıklıklardan Trablusşam valisi Çeyş b.es-Samsâme de etkilenmiştir ve Hasan b. Ammar tarafından azledilmiştir. Güney Suriye özelindeki bu güç savaşları ve yeni oluşan dengeler gayet doğal kabul edilmeliydi. Kahire'de siyasilerin güç savaşına giriştiği bir dönemde merkeze bağlı valilerin bu duruma alet

²³⁸ Hâkim Biemrillah, 1004 yılında Zimmilere yönelik katı bir politika gütmeye başladı ve birçok kiliseyi yıktırdı. 1009' Kudüs'teki Kutsal Kabir Kilisesi yine bu dönemde yıkıldı. 1013 yılına gelindiğinde ise Hristiyanlara imtiyazlar tanıdı ve daha önce yıktırılmış olduğu birçok kiliseyi tamir ettirdi. Camilerin duvarlarına Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman ve Hz. Ömer'e hakaretler içeren metinler yazdırdı. Daha sonrasında bu buyruğundan bir müddet vazgeçti. 1013 yılında ise bu kararı tekrar yürürlüğe koydu. Bkz. Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 285-286.-1101-1103 yılları arasında onlarca Kadı'yı ve yüzlerce devlet adamının öldürülme emrini verdi ve bunlardan bazılarını öldükten sonra yaktırdı. Mısır'ı ele geçiren Cevheri'n oğlu Hüseyin'e, onu öldürmeyeceği hususunda sözler verdi ve bu sözü mukaveleye dökerek bir nüshasını Kâbe'ye astırdı. Buna rağmen Hüseyin'i öldürttü. Bkz. Çelik, 257.

²³⁹ Çelik, 251-255-256.

²⁴⁰ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 283-284.

²⁴¹ Müferreç b. Dağfel b. el Cerrâh et-Taî hakkında detaylı bilgi için bkz. Ömer Tokuş, Fâtımîlerin İkiriklikli Müttefikleri Cerrâhîlerin Filistin ve Çevresindeki Faaliyetleri, **History Studies**, Sayı 12, Cilt 1, 2020.

edilmeme gibi bir imkânı yoktu. Hasan b. Ammar'da, Mergütekin isyanını bastırdıktan sonra Samsâme'yi görevinden azlederek Kahire'deki siyasi rakiplerine ve Fâtımî aristokrasisine tek gücün kendinde olduğunu göstermeye çalışan bir mesaj göndermekteydi. Hasan B. Ammar'ın faaliyetleri sadece Trablüşşam ile sınırlı değildi. Beyrut, Saydâ' ve Sûr gibi sahil şehirleri de Hasan b. Ammar'ın münasip gördüğü atamalar ile yönetici değişikliklerine uğramışlardı.²⁴²

Hasan b. Ammar'ın Kahire'deki siyasi nüfuzu haddinden fazla artınca Bercevân misilleme olarak Meşarika ordusunu, Hasan b. Ammar'ın kontrolündeki Kütâmeliler aleyhine kışkırttı. Hasan b. Ammar, çıkan karışıklıklarda kaybeden taraf olacağını anlayınca kaçarak saklandı ve Bercevân 997 yılından 1000 yılına değin kontrolü tek başına sağladı. Bu dönemde Remle ve Sur'da çıkan isyanları daha önce Trablus valiliğinden azledilen Çeyş b. Samsâme'ye askerler vererek durdurdu. Suriye içerisindeki Arap kabilelerin bağımsız müstakil bir güç olmalarını engelledi ve nizamı kendi siyasi çıkarlarına uygun olarak düzenledi. Fâtımîler bu vasiler döneminde Büveyhîlerin etkisi altındaki Abbâsîlerin bir kopyası haline dönüşmüştü.²⁴³

Bercevân'ın hem Kahire'de hem de valiliklerde kendi hâkimiyetini tesis etmeye çalıştığı bu dönemde Bizans İmparatorluğu'nun Antakya valisi Damianus Delassenus 998 tarihinde Suriye'nin kuzeyden güneye doğru ileri bir harekâta bulundu ve Efâmiye Kalesi'ni kuşattı. Efâmiye'nin kuşatıldığı haberleri Kahire'ye ulaşınca Çeyş b. Samsâme birlikleri ile Damianus'u karşılamaya gitti. İki ordu savaş meydanında karşı karşıya geldiklerinde aralarında Asi Nehri bulunmaktaydı. Savaş başladığında Damianus'un birlikleri ezici bir üstünlük ile Fâtımî ordusunu savaş meydanında zoraki ricata zorlamışlardı. Damianus tam zafer elde etmek üzereyken Ahmed b. Dahhak isminde bir Kürt Damianus'u öldürmeyi başardı. Liderleri ölen Bizans kuvvetleri çok çabuk bir şekilde düzenlerini bozdular ve Fâtımî askerleri tarafından ağır bir kıyıma uğradılar.²⁴⁴

²⁴² İbnü'l-Esir, Mergütekin'in isyan etmediğini, Bercevân'ın Hasan b. Ammar'dan gördüğü baskı neticesinde Mergütekin'i Kahire'ye çağırdığını belirtmektedir. Lakin daha çok yeni tahtına oturmuş bir halifenin başkentine ordu ile yürümesi gayet tabii isyan olarak addedilmektedir. Bkz. İbnü'l-Esir, C.7, 431.- Çelik, 254-271.

²⁴³ İbnü'l-Esir, C.7, 432-433.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 283-284.-Brett, 182-183.

²⁴⁴ İbnü'l-Esir, C.7, 433.-Çelik, 279.

Zaferin getirmiş olduğu özgüvenle birlikte Çeyş b. Samsâme, önce birliklerini Antakya yakınlarındaki köylere doğru ileri bir harekâta geçirdi. Daha sonra ise Maraş istikametine değin yağmacı ve yayılmacı bir ilerlemede bulundu. Damianus'un mağlubiyeti, Fâtımîleri Mısır'ın fethinden bu yana ikinci kez Kuzey Suriye'de bu denli ilerleme imkânı vermişti ve bu durum Bizans İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü adına ciddi bir sıkıntı teşkil etmekteydi. Bizans İmparatoru II. Basileios, Fâtımîlerin bu denli bir ilerleyiş içerisinde olduğunu öğrenince doğrudan Kahire'ye bir elçilik heyeti gönderdi ve sulh teklifinde bulundu. Bu teklif Bercevân tarafından itibar görmedi ve bu açıkça ilerlemeye devam edeceğiz niteliği taşıyan bir mesajdı. Lakin Bercevân'ın Megaribe ve Meşarika askerlerinin birbirleri ile anlayamadığı bu dönemde tam teşekküllü bir Bizans ordusuna karşı zafer kazanması pek de olası gözüküyordu. Buna rağmen antlaşma yoluna gitmemesi onun siyasi hırslarının ufkunu daralttığını göstermektedir.²⁴⁵

Kahire ile görüşen elçilik heyetinin istediğini alamaması üzerine, II. Basileios Eylül 999 yılında Antakya yakınlarında bulunan Cisirülhadîd'e geldi. Ardından ordusu ile birlikte Efâmiye'den geçerek Şeyzer Kalesi'ni kuşattı ve kuşatmaya mâni olacak bir engel ile karşılaşmadan Şeyzer'i aldı. Şeyzer'i aldıktan sonra II. Basileios, Kuzey Suriye'deki Fâtımî egemenliğini kırmak adına Refeniye, İbn Kubeyş, Misâyâf gibi müstahkem kaleleri aşırı bir şiddetten kaçınmayarak aldı. Daha sonrasında ise Hıms'a ulaştı ve Kuzey Suriye ile Güney Suriye arasında doğal bir sınır olan Nusayr Dağlarına kadar Fâtımîlerin Kuzey Suriye'deki hâkimiyetini kırdıktan sonra Güney Suriye'nin Irka ve Trablus şehirlerine saldırdı. II. Basileios, Trablus'u yarım aya yakın kuşattıktan sonra şehrin başında bulunan Meysûr es-Saklabî ve Kadı İbn Haydara'nın inatçı direnişi karşısında ağır bir mağlubiyete uğrayarak Lazikiye üzerinden Antakya'ya döndü.²⁴⁶

Fâtımîlerin Trablus şehrinde aldıkları başarı tamamen bir aldatmacadan ibaretti. II. Basileios'un ordusu sefer mevsiminin bitmesine rağmen Trablus'u kuşatma emri almıştı ve bunun sonucu da ağır bir hezimet olmuştu. Burada Fâtımî halifeliğini cesaretlendirecek bir durum mevcut değildi. Çünkü Bercevân bizatihi görmüştü ki II. Basileios Trablus'a kadar ilerlemiş, Fâtımîlerin Kuzey Suriye'deki hâkimiyetini

²⁴⁵ Çelik, 280.

²⁴⁶ Brett, 184.-Çelik, 281.

neredeysi tamamen yok saymış ve Güney Suriye'nin bir bölümünde ise büyük sıkıntılara neden olmuştu. Ordu içerisindeki ayrışma dikkate alındığında II. Basileios'un bir sonraki saldırısı bundan daha kötü sonuçlar doğurabilme imkânı taşıdığından Bercevan, Bizans İmparatorluğu ile antlaşma kararı aldı ve antlaşma taraflar arasındaki münakaşanın ardından ancak 1002 tarihinde imzalanabildi. Bu antlaşmaya göre Bizans İmparatorluğu ile Fâtımîler arasında 10 yıllık bir barış tesis edilmiş oldu.²⁴⁷

Fâtımî halifeliğinin iç karışıklıklar ve isyanlar bir yana bir de Bizans İmparatorluğu'nun tehditkâr tutumları ile meşgul olmak zorunda kaldığı bu dönemde, Haleb'de Hamdânîler hanedanlığının sonu gelmiş bulunmaktaydı. Ebu'l Fedâil'in hem hocası hem de vasi'si olan Lü'lü el-Hadim'in yönetimdeki hırsı ve etkinliği, Haleb Hamdânîleri'nin Ebu'l Fedâil döneminin sönük geçmesine neden olmuştu. Gerçi bu durumda, Lü'lü'den daha fazla Ebu'l Fedâil'in basiretsizliği etken rolü oynamıştı. Lü'lü el-Hadim siyasi hırsları nedeniyle sonunda Ebu'l Fedâil'i zehirleterek (1002) Haleb Hamdânî hanedanlığına son vermiş ve Haleb'in yönetimini kendi oğlu olan Mansur ile paylaşmıştır. Ebu'l Fedâil öldüğünde arkasında Ebu'l Hasan Ali ve Ebu'l Meâli Şerif adında iki erkek evlat bırakmıştır. Lakin bu çocuklar ya Lü'lü el-Hadim tarafından bızatihi Kahire'ye teslim edilmişler ya da Lü'lü'nün baskılarından kaçarak bir şekilde Fâtımîlere sığınmışlardır.²⁴⁸

Lü'lü el-Hadim Dönemi Haleb adına denge politikalarının izlendiği bir dönem olmuştur. Lü'lü Haleb'deki hutbeyi bir dönem Abbâsîler adına okuturken bir dönemde Fâtımîler adına okutmuştur. Bizans İmparatorluğu ile Fâtımîler arasında yapılan 10 yıllık antlaşma sayesinde Haleb'in Fâtımîler tarafından işgal tehdidi görmemesi Haleb adına imar ve mamur çalışmalarının üst düzeyde olduğu bir dönem olmuştur. Lakin Lü'lü el-Hadim'in 1009 yılında vuku bulan ölümünden sonra yeniden iç karışıklıkların zuhur ettiği bir dönem başlamıştır. Lü'lü el-Hadim'in oğlu Mansur, bağımsız bir siyaset izlemek istemişti.²⁴⁹ Lakin Haleb'e hâkim olmanın da en zor kısmı bu olsa gerek. Stratejik konumundan dolayı Fâtımîlerin Mağrib'den Mısır'a intikali ile bu pek mümkün gözüküyordu. İhşîdî Mısır döneminde Haleb'in

²⁴⁷ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 284.-Çelik, 281. Brett antlaşma tarihi olarak 1001 yılını işaret etmektedir. Bkz. Brett, 184.

²⁴⁸ Müneccimbaşı, 85-86.- el-Kalkaşendî, 169.-Çelik, 275.-Brett, 202.

²⁴⁹ Müneccimbaşı, 85-86.

güneyi Fâtımîlere görece daha fazla güven arz etmekteydi. Bu yüzden Hamdânîler yönlerini rahatlıkla kuzeye, Anadolu içlerine dönebilmekteydi.²⁵⁰ Lakin Fâtımîlerin Mısır'ı fethiyle birlikte belirlenmiş bir fetih doktrini vardı. O da 903 yılında Selemye'den kaçan Fâtımîlerin kurucusu Ubeydullah el-Mehdî'nin²⁵¹ kovulmuş olduğu yerleri Fâtımî hâkimiyetine katmak ve açılan bu koridordan İslâm âleminin bir hayli uzak kaldığı gazâ ve cihat anlayışını yeniden tesis ederek Abbâsî halifeliğinin dini ve siyasi nüfuzunu Müslümanların nazarından silmekti. Bu yüzden daha önce Haleb'in şahsi emeller uğruna istenilen bir bölge değil Fâtımî halifeliğinin fetih politikasının ana gövdesini oluşturduğunu aktarmıştık.

Mansur babası öldükten sonra Hâkim Biemrillah'ın gözüne batmamak adına Haleb'de hutbeyi bir müddet onun adına okuttu. Lakin belirli bir zaman geçtikten sonra daha önceki liderler gibi itaatten kaçınıp bağımsız davranmak istedi. Mansur'un bağımsızlık adına yapmış olduğu girişimler doğal olarak Kahire ile arasının açılmasına neden oldu. Haleb'de Hamdânîler hanedanlığının sona ermesi Haleb'in artık meşru bir halefinin kalmadığı anlamına geliyordu. Bu maksatla Mansur ve el-Hâkim'in arasının bozulduğunu fark eden Kilâboğullarından Sâlih b. Mirdâs, Haleb yöneticiliğine talip oldu ve bunun için Kahire ile sıkı iletişimler kurarak hil'at ve bağış ihsanının gelmesini bekledi.²⁵² Yıl 1014'ü gösterdiğinde Haleb önlerinde, içerisinde Sâlih b. Mirdâs'ın da bulunduğu 500 süvari gözüktü. Fakat bu birliğin bir kısmı Mansur tarafından esir alınırken bir kısmı da idam edildi. Esir alınanların arasında Sâlih b. Mirdâs da bulunmakta idi. Esaret hayatından bir şekilde kaçarak kurtulan Sâlih daha sonra 2000 kişilik bir süvari birliği ile Haleb'i kuşattı ve bir aylık kuşatmanın neticesinde vuku bulan savaşta Mansur'u yakalayıp zincire vurdu. Daha sonra aralarında yapılan antlaşma gereği Mansur serbest bırakıldı ve Sâlih b. Mirdâs da şehri terk etti.²⁵³

Mansur, Sâlih b. Mirdâs karşısında yaşamış olduğu hezimetin cezasını Haleb Kalesinin dizdarı ve kölesi Feth'e kesmek istedi. Feth hemen kaleye sığınarak Hâkim Biemrillah ile iletişime geçti ve bağlılık yemini ederek hutbeyi onun adına okuttu. Bu sayede Haleb'de alışlagelmiş bir köle geleneği gerçekleşmiş oldu ve Feth efendisine

²⁵⁰ İbnü'l-Esir, C.7, 116-142-165-185.

²⁵¹ Brett, 57-58.

²⁵² İbnü'l-Esir, C.7, 517.

²⁵³ İbnü'l-Esir, C.7, 518.

isyan etti. Şüphesiz bu isyanda Sâlih b. Mirdâs'ın etkisi büyüktü. Sâlih Haleb kuşatmasında Mansur'u esir almasına rağmen şehri ele geçirememişti. Kahire ile yapmış olduğu görüşmeler neticesinde de şehri meşru bir şekilde almaya da muvaffak olamamıştı. Bunlara müteakip Haleb'de vuku bulan her türlü yönetici krizi Sâlih b. Mirdâs'ı Haleb yöneticiliğine adım adım götürmekteydi.²⁵⁴

Feth isyan etmişti lakin iç kalede istese de fazla dayanamazdı. Bu yüzden Fâtımîlerin Efâmiye valisi Ali b. Ahmed ed-Dayf'dan destek talebinde bulundu. Ali b. Ahmed ed-Dayf'ın da Haleb'e yaklaşması üzerine Mansur mahiyetiyle birlikte Haleb'i terk ederek Antakya'ya sığındı. Haleb toprakları ise önce Feth ve Sâlih b. Mirdâs arasında paylaşıldı. Lakin daha sonra yapılan görüşmeler ve Kahire'nin de bu görüşmelere hamilik yapması ile Haleb, Sâlih b. Mirdâs, Ali b. Ahmed ed-Dayf ve Fethü'l Kal'i arasındaki bir koalisyona teslim edildi. Haleb yönetiminde birden fazla kimsenin bulunması ve karar mekanizmasının ağırlığını Sâlih'in üstlenmeye çalışması yeni bir yönetici krizini doğurdu. Hâkim Biemrillah bu sefer olaya bizatihi müdahale ederek Mergütekin'in Ermeni asıllı memlûklerinden Fatik el-Hâkimi Haleb valisi olarak atadı. Fatik mahiyetiyle birlikte 1017 yılında Haleb'e girdi ve Fâtımîlerin ilk Haleb valisi olma unvanını elde etti.²⁵⁵

Fâtımîler yarım asır boyunca Kuzey Suriye bölgesine hâkim olmak adına mücadele vermekteydi. Artık girişmiş oldukları bu mücadele olgunluk çağının üzerine erişmişti. Lakin bir konuda yanılabilirler bir türlü bitmek bilmiyordu. Kuzey Suriye'de hüküm süren hanedanlık yahut müstakil yöneticiler bir müddet sonra bağımsız bir politika gütmeye eğilimine yönelmekteydi. Bunun en önemli nedeni komşu ilişkileri bakımından siyasi arenada böyle bir imkânının mümkün olmasıydı. Haleb'in kuzeyi Bizans İmparatorluğu, güneyi Kahire, doğusu ise Bağdat idi. Böyle bir üçgende sınır olarak kabul edilen tampon bölgenin düşmanın elinde olmasından ise bağımsız yahut yarı özerk bir konumda olması bölgede hâkimiyet iddiası bulunmayan devletlerin gayet tabii isteyeceği bir durumdu. Esasında bu durum aynı zamanda Fâtımîlerin Güney Suriye özelinde de güçlü bir hâkimiyet tesis edemediklerinin kanıtı niteliği taşımaktaydı. Şayet Fâtımîler; Dimaşk özelinde temelleri sağlam, birlikleri ve ekonomisi güçlü bir valilik meydana getirmeyi başarsalardı. Haleb hemen yanı

²⁵⁴ İbnü'l-Esir, C.7, 519.

²⁵⁵ İbnü'l-Esir, C.7, 519.- Çelik, 276. -Erdoğan Merçil, Mirdâsiler, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 30, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020, 150.

başındaki tehditten çekineceği için bu denli bağımsızlık arayışına giren bir tabiata sahip olmayabilirdi.

1017 yılında Haleb'e vali olarak atanan Fatik, Hâkim Biemrillah tarafından Emirül Ümera lakabıyla Haleb valisi olmuştu. Fatik siyasi görüşü ve ufku geniş bir kimseydi. Öyle ki Haleb valisi olduktan sonra Sâlih b. Mirdâs ile iyi ilişkiler kurmuş, Bizans İmparatorluğu ile ticaretin tekrardan devam etmesi adına antlaşma girişimlerinde bulunmuş ve en önemlisi Kuzey Suriye'nin Haleb'e bağlı muhtelif yerlerine kendi adamlarını yönetici olarak atayarak yayılcı bir politika gütmüştü. Fatik resmen bağımsızlık adına girişimlerde bulunmuştu ve öyle de oldu sadece bir yıl sonra 1018 yılında Fâtımîlerin itaatinden çıkarak bir hükümdarda bulunması gereken alametleri kendi üzerinden sirayet ettirdi. Fatik'in isyanı Kahire'de büyük yankı buldu. Fakat Kaim Bimerillah'ın bu isyanı bastırarak bir gücü o an için mevcut değildi. Bu isyana karşı Kahire'den ancak 1020 yılında bir ordu teçhiz edilebildi lakin Kaim Biemrillah'ın bir hayli şüpheli ölümü üzerine bu sefer askıya alınmış oldu.²⁵⁶

2.2. Fâtımîlerin Zâhir-Li'Zâzidînillâh Döneminde Kuzey Suriye Politikası (1021-1036)

Hâkim Biemrillah'ın 12 Şubat 1021 tarihinde gerçekleşen şüpheli kayıp/ölümünün ardından, el-Hâkim'in kız kardeşi Sittü'l-Mülk'ün ön ayak olmasıyla Fâtımî hilafetine el-Hâkim'in henüz 16-17 yaşlarında olan veliahtı Ebu'l Hasan, ez-Zâhir Li-i' Zâzidînillâh lakabıyla, Fâtımîlerin yeni halife/imamı oldu. Halife atamasında Sittü'l-Mülk'ün faaliyetleri büyük önem arz etmekteydi. Kardeşi Hâkim Biemrillah'ın halife olduğu dönemlerde yeterli derecede siyasi rol oynayamayan Sittü'l-Mülk, ez-Zâhir'in halife seçiminde başrolü oynamış, Bercevân ve Hasan b. Ammar'ın vaktiyle el-Hâkim üzerinde kurmuş oldukları baskıyı kendisi de ez-Zâhir üzerinde kurmak istemiştir. Sittü'l-Mülk, 5 Şubat 1023 yılında vuku bulan ölümüne değinde devlet işlerinin neredeyse tamamını tekelinde tutmayı başarmıştır.²⁵⁷ Halife ez-Zâhir'in ilk dönemlerinde Güney Suriye-Filistin coğrafyasında bir takım siyasi karışıklıklar zuhur etmiştir. Bölgenin doğasıyla da alakalandırabileceğimiz bu

²⁵⁶ İbnü'l-Esir, C.7, 578.-el-Kalkaşendî, 168.-Çelik, 276-277.

²⁵⁷ İbn Kesîr, kaynakların aksine el-Hâkim'in ölümü üzerinde şüpheye düşmez ve detaylı bir anlatım verir. el-Hâkim'in ölümünü faali meçhul olmaktan çıkartıp faillerinin Sittü'l-Mülk ve İbn Devvas olduğunu belirtir. Bkz. İbn Kesîr, C.12, 79-80.-İbnü'l-Esir, C.7, 578-582. el-Kalkaşendî, 168.-Çelik, 290-292-293.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 299-301.

karışıklıklar klasik Arap bedevi kabilelerinin isyanları idi. Filistin coğrafyasında hayatlarını idame ettiren bedevi Arap kabileleri Kahire'deki merkezi gücün durumuna paralellik gösteren bir politika izlemekle beraberinde bağımsızlık imkânları var ise daimi olarak bunu değerlendirme yoluna girmişlerdir. Çünkü bu mevcut kabileler, Fâtımîlerin Suriye coğrafyasındaki hâkimiyetlerini daimi olarak kabul etmedikleri gibi sözlü bağlılıklarında da pek samimi bir duruş sergilememişlerdi.²⁵⁸

Sözü edilen bölgede sürekli baş gösteren isyanlardan biride Hâkim Biemrillah'ın ölümünün ardından tertip edilmişti. Hassân b. El-Cerrâh et-Tâi'nin başını çektiği bu isyan harekâtında Kelb Kabilesi emiri Sinan b. Ulyan ve Kilâboğulları emiri Sâlih b. Mirdâs bulunmakta idi. Yapılan antlaşmaya göre şayet isyan girişimi başarılı olursa Suriye-Filistin coğrafyasının taksimatı şu şekilde yapılacaktı. Haleb'den Âne'ye kadar olan yerler Sâlih b. Mirdâs'a, Remle'den Mısır'a kadar olan yerler Hassân'a ve Dımaşk bölgesi de Sinan b. Ulyan'a bırakılacaktı.²⁵⁹

Sâlih b. Mirdâs bu ittifakın içerisinde bulunarak esasında Haleb üzerinde yarı özerkten ziyade tam bağımsız bir Haleb hâkimiyetini istediğini tasdiklemişti. Filistin ve Dımaşk'ta oluşturulacak olan müstakil konfederasyonlar, Kuzey Suriye ile Fâtımî halifeliği arasında bir tampon bölge görevi görecek ve Sâlih b. Mirdâs amacı da bu durumdan faydalanarak kuzeye, Anadolu içlerini ilerleyebilme imkânı bulabilmektir.

Henüz yeni değişmiş olan Kahire merkezi idaresindeki yönetimin arifesinde Haleb'in, Fatiksyanı neticesinde kaybedildiğini belirtmiştik. Lakin tarihler 1022 yılını gösterdiğinde saltanat naibesi Sittü'l-Mülk'ün emri ile bağımsızlığını kazanmış olan Fatik'e başarılı bir suikast gerçekleştirildi. Olayların bu şekilde ilerlemesi hem Filistin bölgesinde kurulan ittifak açısından hem de Sâlih'in Haleb'e hâkim olma emelleri açısından Fâtımîlerin aleyhine ilerlediğini söyleyebiliriz. Fatik'e suikast düzenlendiğini öğrenen Sâlih, zaten ittifakta tasarrufu kendisine verilmiş olan Haleb şehrini muhasaraya başlamadan önce kâtibi Süleyman b. Tavk'ı Ma'arreatumasrîn'i ele geçirmesi için yolladı.²⁶⁰

²⁵⁸ İbnü'l-Esir, C.7, 345-432-520.-Brett, 233.

²⁵⁹ İbnü'l-Esir, C.7, 519-520.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 301.

²⁶⁰ İbnü'l-Esir. C.7. 520.-Çelik, 298-299. Filistin'de yapılan ittifakın tarihi için Daftary 1024-1025 tarihlerini verirken, İbnü'l-Esir 1023-1024 tarihlerini vermektedir. Aydın Çelik bu ittifakın 1023 yılında

Kuzey Suriye, Fatık'ın ölümünün ardından sözde yeniden Fâtımîlerin elinde geçmişti. Haleb şehrine vali olarak Tinni'de bulunan Seditülmülk Ebu'l Haris sü'bân b. Muhammed el-Kütami atanırken kale dizdarlığına Mevsûf el-Hâdim es-Saklabî atanmıştı. Şehirde Fatık tarafından oluşturulan her türlü nizam ez-Zâhir adına yürütülmeye başlanmış ve bu düzenin bozulmaması için şehre Megaribe birlikleri yerleştirilmişti.²⁶¹

Haleb'de oluşturulan düzenin Sâlih b. Mirdâs'ın nazarında bir önemi yoktu. Çünkü o girişmiş olduğu ittifak çalışmaları sayesinde Kahire üzerinden doğrudan bir ordunun Kuzey Suriye'ye harekât edemeyeceğinin farkındaydı. Bundan mütevellit Kâtibi Süleyman b. Tavk'ın Ma'arratunumasrîn'i ele geçirmesinden bir müddet sonra 1024 yılında Haleb surlarına dayandı. Bu sıralarda Haleb'de büyük bir mali kriz bulunmakta idi. Diğer yandan şehirde halen Hamdânî hanedanlığının belirli bir zümresi mevcuttu. Daha öncede aktarmış olduğumuz gibi Hamdânîlerin tebaası ve Hamdânî elit zümresi Fâtımîleri asla kabullenememişti. Şehirde bulunan Hamdânî tebaa Seyfûddeve el-Hadim'in gulamlarından Salim b. Müstefad etrafında toplanmıştı. Yaşanan mali kriz Haleb'in Hamdânî doğasıyla birleşince halk seve seve Sâlih b. Mirdâs'ı iki aya yakın süren kuşatmasının neticesinde şehre alabildi. Şehrin düştüğünü gören Fâtımî kuvvetleri, Haleb Kalesine çekilerek orada mukavemet göstermeye başladılar.²⁶²

Sâlih b. Mirdâs'ın Haleb şehrini ele geçirdiği sıralarda Filistin'deki isyan yavaş yavaş somut bir hale gelmeye başlamıştı. Hassân b. El-Cerrâh Fâtımî kuvvetleri ile karşılaşmak üzere ordusunu hazırlamış ve Sâlih'ten yardım talebinde bulunmuştu. Lakin Sâlih şehri almasına rağmen hala iç kalede direnen Fâtımî kuvvetlerine boyun eğdirememişti. Bu sebepten dolayı kuvvetlerini ikiye bölerek bir kısmı ile Salim b. Müstafad'ın liderliğinde kalenin kuşatılmasına devam edilmesini istedi. Kendisi de birliklerinin kalan kısmı ile Filistin üzerine harekâta geçti.²⁶³

Kahire tarafından fark edildiğini belirtiyor. Detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Esir, C7, 520.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 301.- Çelik 296.

²⁶¹ İbnü'l-Esir, C.7, 520.-Brett, 233.-Çelik, 298-299.

²⁶² İbnü'l-Esir, C.7, 520.-Abdülkerim Özeydın, Sâlih b. Mirdâs, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, 41. Merçil, Mirdâsîler, 150.-el-Kalkaşendî'nin aktarımı diğer kaynaklara nazaran bir takım tutarsızlıklar içermektedir. Kıyaslamak için bkz. El-Kalkaşendî, 178.

²⁶³ Çelik, 299.

Hassâb b. Cerrâh'ın Filistin coğrafyasındaki isyanına Fâtımîler esasında hazırlıksız değillerdi. Kabileler ayaklanmak için toplandıklarında ez-Zâhir, 1023 yılında bu durumu tehdit olarak gördüğünü bir mektup ile kabilelere iletmişti. Lakin 1024 yılında Mısır'da büyük bir kıtlığın çıkması Fâtımîlerin hem Filistin coğrafyasına hem de Kuzey Suriye bölgesine yeterli miktarda kuvvet çıkarmasına engel olmaktaydı. Daha da vahim olanı Mısır'ın acı tecrübesidir ki kıtlık yerini veba salgınına bırakabilirdi. Bu şartlar altında ez-Zâhir'in bir karar vermesi elzemdi. Filistin'de bağımsızlığını kazanmaya çalışan Arap bedevi kabileler mi daha tehlikeliydi? Yoksa Mısır'ın dâhili sorunları mı? Bu ez-Zâhir'in tek başına verebileceği bir karar gibi gözükmemekteydi. 1023 yılına kadar halası Sittü'l-Mülk'ün gölgesi altında kalması ve Sittü'l-Mülk'ün ölümünün ardından yukarıda bahsetmiş olduğumuz iki problemden daha büyük bir sorun teşkil eden Fâtımî hizip'i ez-Zâhir'i zor durumda bırakmaktaydı. Tam bu dönemlerde 1024'ün Ağustosunda devlet işleri; el-Cerçerâî, Hasani Şeyh el-Kazvini ve hazinedar İbn Badus'un ellerine teslim edilmişti. Bu şahsiyetler arasında el-Cerçerâî rakiplerini yok ederek yeni bir Bercevan olma yolunda ilerleyecekti. Lakin ilk olarak Filistin ve Kuzey Suriye'deki sorunlarla birlikte çözüme kavuşturmak zorunda olduğu bir kıtlık ve kıtlığa binaen bir veba tehlikesi vardı.²⁶⁴

Zâhir Lii'zâzidînellâh mali ve siyasi açıdan zor durumda olmasına karşın, Fâtımîlerin genel Suriye politikasını tehlikeye atmamak amacıyla Filistin'de oluşturulan ittifak bedevi kuvvetlerinin üzerine Anuştegin ed-Dizberî komutasında 5000 kişilik bir kuvvet göndermeyi başarmıştı. Lakin ordunun mevcudundan da anlaşılacağı üzere bu zor şartlar altında bir araya getirilen kuvvet, Fâtımîlerin herhangi bir şekilde mevcut askeri potansiyelinin tamamını karşılamamaktadır.²⁶⁵

Anuştegin komutasında gönderilen bu mütevazı birlik Hassân b. El-Cerrâh tarafından Remle'de ağır bir mağlubiyete uğratıldı. Öyle ki sadece Remle'nin kaybedilmesi ile sonuçlanmayan savaşta, 'Askalân'da Fâtımîlerin elinden çıktı. Aynı şekilde Sâlih b. Mirdâs da bu zaferden sonra Haleb'e dönerken Hısnu Akkar, Saydâ', Ba'albek ve Hıms'ı kendi tasarrufuna dâhil etmeyi başarmıştı. Rahbe, Menbiç, Refeniyye ve Balıs'de Sâlih'in kontrolünde idi. 1025 yılında Haleb iç kalesinin düşmesiyle birlikte

²⁶⁴ İbnü'l-Esir, C.7, 432-433.-Brett, 230.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 301.-Çelik, 296.

²⁶⁵ Çelik, 296.-Brett, 230.

Fâtımîlerin Kuzey Suriye özelinde inşa ettiği birçok hedefi, Güney Suriye’de engellenemeyen isyan nedeniyle tehlikeye girmişti. Esasında Fâtımîler açısından Kuzey Suriye’de çıkan isyanlardan ziyade Güney Suriye’de çıkan isyanlar daha büyük tehlike arz etmekteydi. Çünkü Filistin bölgesinde çıkan bir isyan doğrudan Remle’den Haleb’e kadar olan bölgenin Fâtımîlerin kontrolünden çıkması anlamına geldiği gibi Kahire ile aradaki tampon bölge de tamamıyla ortadan kalkmaktaydı. Bu durumda Fâtımî hilafetinin siyasi varlığını doğrudan tehlikeye düşürüyordu.²⁶⁶

Sâlih b. Mirdâs 1025 yılında Haleb’i tamamen ele geçirdikten sonra, Haleb’e bağlı bölgelerdeki Fâtımî egemenliğini sonlandırmak adına herhangi bir ciddi teşebbüste bulunmadı. Daha da önemlisi ez-Zâhir’in adını hutbeden de kaldırmadı. Bu durum fiiliyatta olmasa bile resmiyette halen Kuzey Suriye’de pek de ehemmiyete haiz olmayan Fâtımîlerin varlığının kanıtıydı.²⁶⁷ Diğer yandan Sâlih’in politikası Kassâm’ın zoraki Dımaşk valiliğinin daha bağımsız bir halini andırmaktaydı.²⁶⁸ Yine Sâlih’in bu politikası, Filistin üzerinde oluşturulan ittifaka tam anlamıyla güvenmediğinin bir göstergesiydi. Bu ılımlı tavırlara yön veren iki durum mevcuttu. İlk olarak Cerrâhî lider Hassân’ın Fâtımîler ile uzlaşma yoluna gitmek için çaba göstermesi. İkinci olarak ise Orta Suriye’de yaşayan Kelb kabilesinin²⁶⁹ lideri Sinan b. Ulyân’ın ölmesi idi. Çünkü Sinan’ın ölümünden sonra Kelbi kabilesi dağılıp yok olmaktan korktukları için Fâtımîlerin safına geçmişti. Bu durumda ittifakı zayıflatmaktaydı.²⁷⁰ Sâlih b. Mirdâs Haleb hâkimiyetini meşru bir hale getirmek adına Kâtibi Süleyman b. Tavk’ı onay alması için Kahire’ye gönderdi. Zâhir Lii’zâzidînellâh Remle ve Aşkelon’da ordusunun mağlup edilmesinden sonra ittifaktaki kabilelerden benzer dönütler almaktaydı. Zâhir Lii’zâzidînellâh hiç istemese de kıtlık ve mali sorunları bir çözüme kavuşturana değin Mirdâsîlerin Haleb hâkimiyetini onaylamak zorunda kaldı. Şüphesiz verilen bu kararda saray içindeki

²⁶⁶ İbnü’l-Esir, C.7, 520.- Çelik, 300.- Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 301.-Brett, 233.-Tokuş, Fâtımîlerin İkircikli Müttelikleri Cerrahilerin Filistin ve Çevresinde ki Faaliyetleri, 292.

²⁶⁷ Çelik, 300.

²⁶⁸ İbnü’l-Esir, C.7, 330.

²⁶⁹ Orta Suriye’de yaşayan kabilelerden birisidir. Bkz. Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 301.- Kelb kabilesinin bir kolu da Sicilya Adası’nda ikamet etmektedir. Bkz. Brett, 128.

²⁷⁰ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 301.-Brett, 233.-Tokuş, Fâtımîlerin İkircikli Müttelikleri Cerrahilerin Filistin ve Çevresindeki Faaliyetleri, 292-293

harcamalardan dolayı ordunun yeni bir sefere çıkacak gücünün olmaması da çok büyük bir etkendi.²⁷¹

Zâhir Lii'zâzidî'nillâh 1029 yılına değin Suriye üzerine herhangi bir reaksiyon gösteremedi. Lakin hem Cerrâhîlerin hem de Mirdâsîlerin zoraki dayatmalarından dolayı devlet politikasından daha fazla taviz vermek istemedi ve Anuştegin komutasında Suriye üzerine 7000 kişilik bir kuvvet gönderdi. Bu gelen orduya karşı Sâlih b. Mirdâs ile Hassân b. El-Cerrâh süratli bir şekilde güçlerini birleştirdiler ve Anuştegin ile ilk teması Gazze dolaylarında gerçekleştirdiler. Lakin mukavemet göstermekte zorluk çeken ittifak ordusu Taberriye gölü yakınlarındaki el-Ukhuvane'ye kadar çekilmek zorunda kaldı. Lakin el-Ukhuvane'de vuku bulan savaşta Hassân b. El-Cerrâh, Sâlih b. Mirdâs'ı yalnız bırakarak Bizans İmparatorluğunu Antakya valiliğine sığınmak için kaçtı. Sâlih b. Mirdâs ise savaş meydanının da öldürüldü. Bu zaferle birlikte Fâtımîler, Güney Suriye'de yeninden hâkimiyetlerini tesis ederken, Kuzey Suriye üzerinde de dengelerin değişmesine neden oldular.²⁷²

Sâlih b. Mirdâs'ın Ukhuvaniye savaşında ölmesinden sonra Haleb yönetiminde ikilik çıktı. Şehri Sâlih'in oğullarından Nasr ve Simâl yönetmeye başlamıştı. Lakin aralarında yönetimi teke düşürmek adına bir itilaf mevcuttu. Diğer yandan Fâtımîler Kuzey Suriye'deki kayıplarını telafi etmek amacıyla Haleb ve Antakya yolu üzerinde bulunan Müneyka Kalesi'ni ele geçirdiler. Bizans İmparatorluğu daimi olarak güney hudutlarının tehlike altında olduğunu biliyordu ve bu hususta Fâtımîler adına şimdiye değin bir zafiyete düşmemişlerdi. Bundan mütevellit Bizans İmparatorluğu'nun Antakya valisi Mikhail süratle Fâtımîlerin saldırılarına misilleme olarak Kaybar Kalesine saldırdı. Fakat 13 Temmuz 1029 yılında ağır bir hezimete uğradı.²⁷³

²⁷¹ Brett, 234.-Tokuş, Fâtımîlerin İkircikli Müttefikleri Cerrahilerin Filistin ve Çevresindeki Faaliyetleri, 293.

²⁷² Çelik, 297.-Brett, 233.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 301.- Merçil, Mirdâsîler, 150.-Tokuş, Fâtımîlerin İkircikli Müttefikleri Cerrahilerin Filistin ve Çevresindeki Faaliyetleri, 293.

²⁷³ İbnü'l Esir'e göre; Ukhuvaniye savaşında Sâlih'in küçük oğlu da ölmüştür ve diğer oğlu Nasr Şibluddevle lakabıyla tek başına Haleb hâkimi olmuştur. Bkz. İbnü'l-Esir, C.7, 520.- El-Kalkeşindî de Nasr konusunda İbnü'l-Esir ile tutarlılık gösterir lakin tarihler uyuşmamaktadır. Bkz. El-Kalkaşendî,178. Merçil, Mirdâsîler, 150.-Çelik, 301.-Esin Küçükbeğir, Sultan Alparslan Dönemi Selçuklu Mirdâsi ilişkileri, **Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 2, Cilt 1, 2016, 32.

Bizans İmparatorluğu'nun güney hudutları imparator II. Basileios tarafından son derece iyi korunmuştu. Hatta II. Basileios zaman zaman Güney Suriye'nin içlerine kadar seferler düzenlemişti. Kendisinin 1025 yılında vuku bulan ölümünden sonra tahta kardeşi VIII. Kostantinos geçmiş ve 3 yıllık bir yönetimin sonunda ölmüştür. Daha sonra İmparatorluk tahtına III. Romanos geçmiştir.²⁷⁴ III. Romanos yönetiminin ilk dönemlerinde seleflerinin doğuda elde etmiş oldukları başarıların gölgesinde kalmak istemeyen bir lider portresi çizmiştir. Bu yüzden Fâtımîlerin Antakya yakınlarındaki faaliyetlerine son vermek amacıyla ve Kuzey Suriye'de Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyetini yeniden tesis etmek amacıyla 1029 yılında kalabalık bir ordu ile sefere çıkmıştır. Lakin bu kalabalık ordunun büyük bir zafiyeti vardı. O da gerçekten çok azı savaşıyordu. III. Romanos ordusunu kalabalık göstermek adına savaşmasını bilsin yahut bilmesin eli kılıç tutan herkesi ordusuna dâhil etmek istemişti. Belki de bu düşüncesi kendisini bir filozof ve taktik uzmanı görmesinden kaynaklanmaktaydı.²⁷⁵

III. Romanos kalabalık ordusu ile sefere çıkmadan önce ve sefer esnasında generalleri tarafından sık sık uyarılara maruz kalmıştır. Lakin ordusunun büyüklüğü onu zafer sarhoşluğuna itmiş ve Antakya önlerine gelerek Haleb'i almanın hayallerini kurmaya başlamıştır. Zaferinden öylesine emindir ki bunun için bir zafer tacı bile sipariş etmiştir.²⁷⁶ Ukhuvaniye savaşından kaçarak Antakya'ya sığınan Hassân b. Müferreç de yanındaki birlikler ile İmparatorun ordusuna dâhil olmuştur.²⁷⁷ Haleb'de hüküm süren Simâl ve Nasr İmparatora elçi göndererek Haleb ile Bizans İmparatorluğu arasındaki antlaşmayı hatırlatmak istediler lakin bunun da pek bir ehemmiyeti yoktu. İmparator ilk önce Fâtımîlerin tasarrufuna geçmiş olan Kaybar'ı alarak işe başladı. Daha sonra ise 'Azâz yakınlarında bulunan Tubbel'e konuşlanarak Haleb birlikleri üzerine savaşı tek seferde bitirecek bir kuvvet çıkarma planı yapmaya başladı.²⁷⁸ Arap ordularının kuvveti Bizans ordusu ile kıyaslanamayacak derecede azdı. Lakin savaşın seyrini etkileyecek önemli faktörler

²⁷⁴ İbnü'l-Esir, C.7, 621.-Norwich, C.II, 214-215-216.

²⁷⁵ İbnü'l Esir, III. Romanos'un ordusunda 300.000 kişinin bulunduğunu nakletmektedir. Bkz. İbnü'l Esir, *El- Kâmil Fi't Târîh*, Cilt 8, Abdulkemim Özeydin, (çev.), İstanbul: Ravza Yayınları, 2019, 26.-Norwich, C. II, 216.-Çelik, 301.-Merçil, Mirdâsiler, 150.

²⁷⁶ Norwich, C.II, 218.-Brett, 247.

²⁷⁷ Çelik, 302.

²⁷⁸ Çelik, 302.-Bağdâdî Haleb ile 'Azâz arasında bir günlük mesafe olduğunu nakleder. Bkz. Bağdâdî, C. II, 430.

vardı. İlk olarak Arap askerlerinin sayısının az olması onlara daha geniş bir harekât alanı bırakıyordu. Bizans ordusu ise olması gerekenden daha kalabalık olduğu için ani manevra kabiliyetinden yoksundu. Diğer yandan İmparator savaş mevsimini doğru zamana denk getirememişti. Baharda olması gereken yerde yazın bulunmaktaydı ve ordusunu konuşlandırdığı arazi Arap birliklerinin bulunduğu Tağzer bölgesine göre daha kuraktı. Tüm bu sebepler Arap birliklerinin Bizans ordusuna ani bir baskın vermesiyle daha da kabul edilebilir bir hale geldi ve panikleyen Bizans ordusu kaçmaya başladı. III. Romanos tüm uyarılara rağmen çıkmış olduğu be seferde ağır bir mağlubiyet almasının yanı sıra²⁷⁹ bir rivayete göre de savaş alanından kılık değiştirerek canını zor kurtarmıştı.²⁸⁰

Bizans İmparatoru III. Romanos'un Tubbel mevkiinde mağlup olmasından sonra ez-Zâhir, Trablus valisi İbn Nezzal'i Merkiyye'deki Bizans birliklerine saldırması hususunda teşvik etti. İbn Nezzal de birlikler ile ilerleyerek²⁸¹ Hıms'ın idari bölgelerinden olan Merakiye'yi²⁸² kuşattı.²⁸³ Fakat Antakya valisi üzerine yürüyünce İbn Nezzal kuşatmayı kaldırarak geri çekildi. Daha sonra ise Antakya valisi Niketas Irka'ya kadar ilerledi ve geri dönüş yolunda Domestic Simon ile birleşerek 'Azâz'ı kuşatma altına aldılar ve Rabad'ı işgal etmeye muvaffak oldular. Antakya valisi Niketas'ın Suriye'deki ilerleyişi İmparator III. Romanos'un mağlubiyetini telafi etmeye yönelikti. Bu minvalde harekât eden Niketas; Sofita, Müneyka, Refeniyye ve Ercilas gibi yerleşim yerlerine saldırmış ve bunun bir neticesi olarak Nasr ile antlaşma imzalamıştır.²⁸⁴

Bizans İmparatorluğu'nun Suriye üzerindeki askeri harekâtı tam anlamıyla sona erince Müslümanlar ile mücadeleye politik yöntemler ile devam etti. III. Romanos 1030 yılında Trablus valisi İbn Nezzal'i makul bir cizye ödemesi karşılığında Bizans İmparatorluğu'na tâbi olmaya ikna etti. Lakin 1033 yılında ez-Zâhir'in Trablus'a girmesi neticesinde taraflar arasında uzlaşma yoluna gidildi ve bir kez daha Bizans İmparatorluğu ile Fâtımîler arasında bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmanın Kuzey Suriye ile alakalı maddelerince:

²⁷⁹ İbnü'l-Esir, C.8, 26.-Çelik, 302.-Norwich, C.II, 218.

²⁸⁰ İbnü'l-Esir, C.8, 27.

²⁸¹ Çelik, 303.

²⁸² İbn Hurdazbih, 73.

²⁸³ Çelik, 303.

²⁸⁴ Çelik, 303.

- 1- Halife ez-Zâhir, Haleb'e ve dolayısıyla idari bölgelerine müdahil olmayacaktı. Haleb ise yıllık vergisini imparatora ödeyecekti.
- 2- Kuzey Suriye'de bulunan Şeyzer Kalesi'nin Fâtımîlere verilmesi ve buna mukabil Efâmiye Kalesi'nin Bizans İmparatorluğu'na teslim edilmesine karar verilmişti.

Taraflar arasında antlaşma üç buçuk yıllık bir mektuplaşmanın neticesinde imzalanabilmişti. Bu antlaşma ile birlikte Haleb özerkliğini korumakta ve halen taraflar arasında mücadele sahası olmaya devam edecekti. Çünkü antlaşma maddeleri arasında Halife ez-Zâhir'in Haleb'e müdahil olmayacağı maddesi bulunmaktadır Fâtımîlerin değil. Bu antlaşmanın imzalanması Halife ez-Zâhir'in son günlerinde denk geldiği için ez-Zâhir'in oğlu Müstansır döneminde Haleb ile alakalı madde geçerliliğini kaybetmektedir.²⁸⁵ Zâhir Lî'zâzidînillâh 15 yıl halifelik makamında kaldıktan sonra 27 Haziran 1036 yılında 33 yaşında vefat etmiştir.²⁸⁶ Halifeliği boyunca vesayet altında kalmıştır. Henüz genç bir yaşta tahta geçmesinden mütevellit ilk dönemlerde halası Sittü'l-Mülk'ün gölgesi, daha sonrasında ise hilafeti müddetince vezir Cercerâî'nin vesayeti altında kalmıştır.²⁸⁷

2.3. Fâtımîlerin Halife Müstansır Billâh Döneminde Kuzey Suriye Politikası (1036-1065)

Halife ez-Zâhir'in 1036 yılında vuku bulan ölümüyle birlikte tahta henüz yedi yaşında olan veliahtı Ebû Temîm Ma'ad, "el-Müstansır Billâh" lakabı ile halife ilan edildi.²⁸⁸ Müstansır'ın halife seçiminde vezir Cercerâî olabildiğince etken rol oynamayı başarmıştı. Cercerâî, ez-Zâhir öldüğünde devlet adamlarını ve ayanlarını yeni halifenin ataması için saraya çağırtdı. Cercerâî, gelen erkâna halifenin ölmediğini lakin çok hasta olduğunu ve salonda bulunan örtünün arkasından konuşmalara şahit olduğunu söyledi. Daha sonrasında ise devlet erkânına dönerek ez-Zâhir'in veliaht olarak Ebû Temîm Ma'add'ı atadığını söyledi. Bu çok kurnazca bir

²⁸⁵ Çelik, 304-305.

²⁸⁶ İbnü'l-Esir, ölüm tarihini 13 Haziran olarak vermektedir ve herhangi bir ölüm nedeni beyan etmemektedir. Bkz. İbnü'l-Esir, C.8, 57.- Cüveynî, ölüm tarihi olarak 1036 yılını vermekte ve gün belirtmemektedir. Bkz. Alaaddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, Mürsel Öztürk (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, 540.-el-Kalkaşendî, 177.-Daftary, Erken ölüm sebebi olarak veba hastalığını ileri sürmektedir. Bkz. Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 302.-Brett, 242.-Çelik, 27 Haziran'ı ölüm tarihi olarak kabul etmekle birlikte ez-Zâhir'in Meks'deki bir bahçede öldüğünü aktarmaktadır. Herhangi bir ölüm sebebi ise beyan etmemektedir ve 32 yaşında öldüğünü aktarmaktadır. Bkz. Çelik, 307.

²⁸⁷ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 300-301-302.

²⁸⁸ İbnü'l-Esir, C.8, 57.-el-Kalkaşendî, 177-178.-Cüveynî, 541.- İbn Kesîr, C.12, 124.

söyleydi. Şöyle ki; Cercerâî devlet erkânının Ebû Temîm Ma'add'ın veliahtlığına biat etmemesi ihtimalini düşünerek veliaht söylemini hasta olduğunu iddia ettiği ez-Zâhir üzerinden sirayet ettirmiş ve devlet erkânının onayını almayı başarmıştı. Sonrasında salonda bulunan örtüyü kaldırınca Ebû Temîm Ma'add halife kıyafetleri içince gözüktü. Böylelikle ez-Zâhir'in ölmüş olduğu devlet adamlarınca malum oldu. Cercerâî şaşırmış erkâna döndü ve bir kez daha Ebû Temîm Ma'add adına biat etmelerini istedi. Şayet biat etmek istemeyen yahut daha önce biat ettiğine pişman olan herhangi bir devlet adamı varsa bile orada öldürüleceğini düşündüğünden biat etmek zorunda kalmıştı.²⁸⁹ Cercerâî'nin yapmış olduğu halife atamasıyla birlikte Ebû Temîm Ma'add, el-Müstansır Billâh lakabıyla 1036 yılında Fâtımîlerin yeni halife/imamı olmuştu. Henüz çocuk yaşta olması hasebiyle Cercerâî yeni halifeye vasilik yapmaktaydı ve bu vasilik Cercerâî'nin 1045 yılındaki ölümüne değin devam edecekti.²⁹⁰

2.3.1. Müstansır Billâh Döneminde Anuştegin ed-Dizberî'nin Kuzey Suriye'deki Faaliyetleri

Halife Müstansır döneminde Fâtımîlerin Haleb merkezli Kuzey Suriye politikası Müstansır'ın selefi ez-Zâhir ile Bizans İmparatorluğu arasında imzalanan antlaşmanın etrafında şekillenecekti. Biz daha önce Haleb'in, Bizans İmparatorluğu'nun yaşamsal destekleri neticesinde Fâtımîlere karşı ayakta kaldığını vurgulamıştık. Lakin ez-Zâhir döneminde Bizans İmparatorluğu ile yapılan antlaşma neticesinde Bizans'ın Haleb hamiliği sona erecekti. Bu durumda Fâtımîler ile Haleb siyasi arenada baş başa kalmış olacaktı. Fâtımîlerin istikbal politikası olarak gördüğü Haleb'den beklentileri daima açık olmuştu. Bu beklentilerin en alt seviyedeki halinde bile Haleb, Fâtımîlerin hâkimiyetini tanımalı ve vergi ödemeliydi. Halife Müstansır da devletin alışlagelmiş Kuzey Suriye politikasına uyarak Haleb yönetimini elinden bulunduran iki kardeşten birisi olan Nasr b. Sâlih'i itaate zorunlu tuttu.²⁹¹ Nasr b. Sâlih, Kahire'ye bağlı olup olmaması gerektiğini bir müddet düşündü. Hatta bu müddet zarfında Bizans İmparatorluğu'ndan olası bir destek bekledi lakin İmparator IV. Mikhael, Nasr b. Sâlih'in beklentisinin aksine Kahire ile

²⁸⁹ Çelik, 307-308.

²⁹⁰ Brett, 243.-Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 302-303.

²⁹¹ Çelik, 330.

uzlaşmacı bir tavır içerisinde olması gerektiğini bildirdi. Nasr b. Sâlih bunun üzerine Kahire'nin hâkimiyetini zorunlu olarak tanımak zorunda kaldı.²⁹²

Halife Müstansır, Nasr b. Sâlih'den istediğini almasına rağmen anlaşılması güç bir politika izleyerek Anuştegin'in tasarrufundaki Hıms vilayetini Nasr b. Sâlih'in yönetimi altına vererek Haleb'e bağlı hale getirdi.²⁹³ Hâlihazırda her an Fâtımîlerin hâkimiyetini tanımama potansiyeli taşıyan ve bu potansiyel yöneticilerinden bağımsız olarak Fâtımîlere karşı Haleb'in doğasını oluşturmuşken Hıms vilayetinin yetkilerinin de Haleb'e dâhil edilmesi net olarak Fâtımîlerin Kuzey Suriye politikası ile tezatlık göstermekteydi. Vakıanın tezahürünün kökenleri esasında Fâtımîlerin Suriye'ye ayak bastığı ilk tarihlerden bu yana süregelmekteydi. Merkezdeki güçlü devlet adamları Suriye'de faaliyet gösteren ve askeri gücü elinde bulunduran komutanların daima çok güçlü olmalarına izin vermemekteydi. Bu politikanın temelleri Mısır'ın fethinden sonrası adına, Mısır Fatihî emektar komutan Cevher b. Abdullah es-Sıkkılı'ye kadar dayanmaktaydı.²⁹⁴ Yine geleneksel olarak devam eden güçlü saray aristokrasisi ve komutan çatışması yaşanmış. Müstansır, vezir Cercerâî'nin vesayeti ile Hıms'ı Anuştegin'in elinden alarak Haleb'e bağlamıştı. Lakin Cercerâî'nin bu politikası istediği gibi sonuçlanmayacaktı. Anuştegin, Hıms'ın kendisinden alınmasından çok fazla rahatsızlık duymuştu ama vezaret makamında Cercerâî varken Hıms'ın tasarrufunun Kahire'den gelecek bir emirle tekrardan kendisine verilmesi pek mümkün gözükmemekteydi. Anuştegin de bu durumu gayet iyi bildiğinden Hıms'ı kendi yöntem ve imkânlarıyla almaya karar verdi. Bu duruma bağlı olarak ilk etapta Haleb'in dâhili sorunlarına müdahil olarak Nasr b. Sâlih ile arasını bozma eğilimine gitti. Politikasının neticesini meşrulaştırmak adına Bizans İmparatorluğu ile görüşmeler yaparak Nasr b. Sâlih'in ödemiş olduğu cizyeyi kendisinin de ödeyebileceğini ve buna mukabil Bizans İmparatorluğu'nun çıkacak

²⁹² Tokuş, **Başlangıçtan Mirdâsîlerin Sonuna Kadar Bilâdü'ş-Şâm'da Müslüman Bizans Münasebetleri**, 224.

²⁹³ Çelik, 329-330.

²⁹⁴ Bkz. Çelik, Fâtımî Devleti'nde bu hizipleşme durumu Suriye özelinde çok fazla yaşanmıştı. Bunun ana nedeni ise doğal sınırlardan dolayı askeri faaliyetlerin Suriye özelinde daha fazla düzenlenmesinden kaynaklanmaktaydı. Kronolojik olarak baktığımızda; ilk olarak 971 yılında Fâtımîlerin ünlü komutanı ve Mısır Fatihî Cevher, Ca'fer b. Fellah'ın Suriye'deki ordusuna destek göndermemiş ve onun bertaraf edilmesini kendi salâhiyeti açısından uygun bulmuştu. Bkz. 192-193.- Vezir Ya'kûb b. Killis ise Fâtımîler için değerli bir komutan olan Alptekin'in ölümünden sorumlu tutulmuştu. Bkz. 233.- Vezir 'Îsâ b. Nasturus ise Âziz Billâh'ın, Bekcûr'a askeri yardımda bulunun emrini Bekcûr'a olan düşmanlığı nedeniyle pek dikkate almamış ve bunun neticesinde Bekcûr 991 yılında en-Nâ'ûre'de Haleb yöneticisi Sa'düddeve tarafından mağlubiyete uğramıştı. Bkz. 240.

olası bir savaşta Nasr b. Sâlih'e yardım etmeyeceklerinin garantisini aldıktan sonra Anuştegin ordusu ile Haleb istikametinde yürümeye başladı. Anuştegin'in Bizans İmparatorluğu ile kurmuş olduğu münasebet, esasında tamamen psikolojik ve gerçektir. Normal şartlarda ez-Zâhir ile yapılan antlaşmadan sonra Bizans İmparatorluğu Haleb'e müdahil olamazdı ama yakın dönemin yöneticileri çok iyi biliyordu ki bölgedeki dengeleri Bizans İmparatorluğu'nun bölgeye olan etkisi belirlemekteydi ve esasında Bizans İmparatorluğu, kâğıt üzerinde etkisinin var olmadığı bir bölgede psikolojik olarak etken ana rolü oynamaktaydı. Anuştegin'in Haleb'e doğru gelmekte olduğunu haber alan Nasr b. Sâlih, Haleb'in kuşatılmasına bağlı olarak bir savunma savaşı yapmak istemedi ve ordusunu alarak güney topraklarına doğru yöneldi. Taraflar Selemye'nin batısında karşılaştılar ve ilk temasta Nasr b. Sâlih, Anuştegin karşısında tutunamayarak ordusunu batıya çekmek zorunda kaldı. Nasr b. Sâlih'in savaş meydanından çekilmesiyle birlikte Anuştegin ordusuyla Hamâ şehrine girdi ve ordunun ihtiyaçlarını şehri yağma ederek karşıladı. Anuştegin ordusunun savaşmak için hazır olduğundan emin olunca daha fazla zaman kaybetmeyerek Nasr b. Sâlih'in peşine düştü. Taraflar 1038 yılında Hamâ'nın kuzeybatısında bulunan Tellfas bölgesinde karşı karşıya geldiler. İlk savaşta olduğu gibi ikinci savaşta da Nasr b. Sâlih'in kuvvetleri mukavemet gösteremedi. Nasr b. Sâlih'in kardeşi Simâl b. Sâlih'in savaş meydanından kaçmasıyla birlikte Nasr b. Sâlih'in mağlubiyeti kaçınılmaz oldu.²⁹⁵ Nasr b. Sâlih savaş meydanında öldürüldü. Anuştegin ise çifte zafer kazanmıştı. Nasr b. Sâlih'i bertaraf ederek Haleb'i ve dolayısıyla Haleb'e bağlı yerleri Dımaşk'a bağlayarak kendi hâkimiyeti altına almış oldu.²⁹⁶ Diğer yandan ise vezir Cercerâî'nin politikasını başarısız kılmıştı. Haleb'in alınmasıyla birlikte Fâtımîler Suriye'nin tamamında hâkimiyetlerinin zirvesine ulaşmıştı.²⁹⁷

Kuzey Suriye'nin kalbi olarak nitelendirilebilecek Haleb alınarak Şam'a bağlanmış ve durumun tezahürü ancak Bizans İmparatorluğu'nun bölge üzerindeki hamiliğini sonlandırması neticesinde gerçekleşmişti. Anuştegin Haleb'i aldıktan sonra bölgede

²⁹⁵ Çelik, 330.

²⁹⁶ İbn Kesîr, C.12, 130.-el-Kalkaşendî, Anuştegin'in Haleb'i el-Müstansır'ın emriyle aldığını aktarmaktadır. Bkz. el-Kalkaşendî, 178.-Honiqman, Savaşın 9 Mayıs ila 6 Haziran 1038 tarihinde vuku bulduğunu aktarmaktadır. Bkz. Ernst Honigman, **Bizans Devletinin Doğu Sınırı**, Fikret Işıltan, (çev.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970, 114.

²⁹⁷ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 305.-Brett, 1038 yılında Haleb'in alınmasıyla alakalı olarak, Haleb'in ilk defa Fâtımîlere tam manasıyla bağlandığını aktarmaktadır. Bkz. Brett, 247.

fazla kalmadı ve Haleb'e gelişinin üçüncü ayında gulamlarından Sebüktekin ve Fâtik'i Haleb kale yöneticiliğine, Radiyyüdevle Bengûtekin'i ise Haleb valiliğine tayin ederek Dımaşk'a geri döndü.²⁹⁸ Lakin orada fazla kalamadı çünkü vezir Cercerâî daimi olarak Anuşteğîn'i Dımaşk'ta iken itibarsızlaştırmaya ve var olan gücünü kırmaya çalışıyordu.²⁹⁹ Anuşteğîn de bu durum karşısında Dımaşk'ta tutunamadı ve kırk kölesi ile şehirden firari olarak ayrılmak zorunda kaldı çünkü askerleri ve yağmacılar ona karşı kışkırtılmıştı. Anuşteğîn Dımaşk'tan ayrıldıktan sonra ilk olarak Hamâ'ya gitti lakin orada kabul görmedi. Vezir Cercerâî öyle bir propaganda yürütmüştü ki Anuşteğîn neredeyse gittiği her yerden geri çevrilmekteydi. Bunun üzerine Anuşteğîn, Kefertablî el-Mukallid b. Munkız el-Kinânî'ye haber yollayarak ondan yardım istedi. Bu yardım çağrısı neticesinde el-Kinânî ile birlikte başta Kefertab bölgesinden olmak üzere iki bin civarında adam topladı ve tekrardan 1041 yılında Haleb'e döndü muhtemelen Haleb'de de mukavemet gösterilecekti lakin toplama ordusu ile giderek bu mukavemeti kırmış oldu ve şehre girmeyi başardı.³⁰⁰ Haleb'de ancak bir yıl yaşayabildi ve 1042 yılında vefat etti.³⁰¹ Fâtımî merkezindeki yöneticilerin Suriye özelindeki komutanlara yönelik muhalefetleri neticesinde Suriye'de ve özellikle de Kuzey Suriye'deki beklentiler ağır yaralar almış ve istenilen sonuç kalıcı olarak yakalanamamıştı. Fâtımîlerin Kuzey Suriye'nin hâkimiyeti özelinde zirveye ulaştıkları bir dönemde yine saray içi muhalefeti gecikmemiş ve bir komutan daha bu sayede sindirilerek gözden düşürülmüştü.³⁰²

2.3.2. Vezirler Mirası Olarak Fâtımîlerin Kuzey Suriye Politikasının Başarısızlığa Uğraması

Anuşteğîn ed-Dizberî'nin ölümüyle birlikte Fâtımîlerin bölgedeki varlığı adeta çökecekti. Anuşteğîn, Kahire'nin gözünden düşmüş olabilirdi lakin halen Suriye coğrafyasında varlığı bölgede hak iddia etmek isteyen kimseler için yeterince engel teşkil etmekteydi. Bu durum kendisinin ölümüyle birlikte daha net bir biçimde gün yüzüne çıkacaktı.³⁰³ Anuşteğîn'in ölümünün ardından Haleb yönetiminde sorunlar

²⁹⁸ Çelik, 330.

²⁹⁹ Brett, 248.

³⁰⁰ İbnü'l Esir, C.8, 98.

³⁰¹ İbnü'l Esir, C.8, 98.-el-Kalkeşendî, 178.- Brett, 248.

³⁰² İbnü'l Esir, C.8, 97.

³⁰³ İbnü'l-Esir, C.8, 98. Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 305. Daha önce Fâtımîlerin baskıları nedeniyle bölgeyi 20 bin kişilik kafilesi ile terk eden Cerrâhî Kabilesi'nin lideri Hassân, Anuşteğîn'in

çıkmaya başladı ki bu Haleb'in doğası göz önüne alındığı zaman gayet alışlagelmiş bir durumdu.³⁰⁴

Nasr b. Sâlih'in savaştan kaçan kardeşi Simâl b. Sâlih, Haleb'deki otorite boşluğundan haberdar olunca doğrudan şehre geldi ve yönetimi eline almayı başardı.³⁰⁵ Lakin şehrin yönetimini eline almasına rağmen Haleb Kalesi'ni düşürmeyi başaramamıştı. Simâl b. Sâlih'in Haleb yönetimini bu denli kolay ele geçirmesi göstermektedir ki Fâtımîlerin Anuştegin sonrası Haleb'de oluşturmuş oldukları düzen tamamen kırılğan bir yapıdan ibaretti. Müstansır, Simâl b. Sâlih'in Haleb' de yöneticilik yapmasına göz yumarak hem yaşının tecrübesizliğini göstermiş olacak hem de Haleb'in yapısını henüz kavrayamamış olduğunu alenen kanıtlayacaktı. Simâl b. Sâlih, Haleb yönetimine geçtikten sonra hiç zaman kaybetmeden doğrudan Bizans İmparatorluğu ile sıkı münasebetler içerisine girdi. Çünkü Haleb iç kalesini yedi aydır kuşatmasına rağmen henüz almayı başaramamıştı. Bu durum onu ve askerlerini yıpratırken Kahire'nin bu kale direncini göz önünde bulundurarak ileri bir harekâta bulunması da gayet muhtemeldi. Bu bağlamda Simâl b. Sâlih, imparatoriçe Theдора'ya durumu izah eden bir elçi gönderdi ve daha önce abisi Nasr b. Sâlih'e verilen imtiyazların kendisine de aynen verilmesini önererek stratejik bir ittifak teklifinde bulundu. İmparatoriçe Theдора bu teklifi gayet uygun buldu ve Simâl b. Sâlih'in Haleb yöneticiliğini tanıyarak ona özellikle ordu komutanlarına verilen bir unvan olan "*magistro*" unvanını verdi.³⁰⁶ Simâl b. Sâlih'in Bizans İmparatorluğu ile kurmuş olduğu bu sıkı münasebetlerin sesi Kahire sarayından duyulmuştu. Halife Müstansır, bu ilişkilerin daha ileri bir seviyeye ulaşmasına engel olmak adına Mirdâsîleri Fâtımîlere daha da yakınlaştıracakını düşündüğü bir strateji ile yaklaşarak Simâl b. Sâlih'i tüm Kuzey Suriye'nin yöneticisi olarak atadı.³⁰⁷ Altı çizilmesi gereken bir husus olarak Aydın Çelik'in tanıdığı terimini kullanmasına rağmen³⁰⁸ biz atadığı terimini kullanmaya dikkat

ölümünden sonra tekrardan Suriye'ye dönerek Filistin'de isyan girişimlerine başlamıştır. Bkz. Tokuş, Fâtımîlerin İkcirkli Müttetikleri Cerrahilerin Filistin ve Çevresindeki Faaliyetleri, 294.

³⁰⁴ Çelik, 331.

³⁰⁵ El-Kalkeşendî, 178.-Çelik, 331.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 305.-Brett, 248.

³⁰⁶ Tokuş, Fâtımîlerin İkcirkli Müttetikleri Cerrahilerin Filistin ve Çevresinde ki Faaliyetleri, 225.-Honigman, 115. Hasan Sosan, **Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm'in "Zübdetü'l Haleb Min Târîhi Haleb" Adlı Eserinde "Mirdâsîler" Bölümünün Tercüme Ve Tahlili**, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl 2021, 89.

³⁰⁷ Çelik, 331.

³⁰⁸ Çelik, 331.

ediyoruz. Çünkü Simâl b. Sâlih hâlihazırda zaten Haleb bölgesini ele geçirmişti. Bu durumda Fâtımîler sadece onu Haleb yöneticisi olarak kabul etmiş olsalardı bu durum doğrudan Simâl b. Sâlih'in gücünü tanımaya girerdi ve bu da Fâtımîleri veren el konumdan çıkartarak zorunlu kabule iterdi. Lakin Fâtımîlerin halen Dımaşk ve bölgesinde etkin bir güç konumunda olduğu düşünüldüğünde Kuzey Suriye'de bulunan ama Fâtımîlerin Dımaşk'ta bulunan askeri gücü sayesinde Simâl b. Sâlih'in nüfuz etmesinin daha zor olduğu bölgelerinde Simâl b. Sâlih'in tasarrufuna taksim edilmesi Halife Müstansır'ın Simâl'i yanına çekme politikasından başka bir şey değildi. Lakin daha önce de belirttiğimiz gibi Müstansır, Haleb merkezli yöneticilerin doğası hususunda tecrübesiz olmasından mütevellit bu durumun pozitif bir getirisi olduğunu düşünerek yanılmıştı. Bu yanılğı çok yakın zamanda kendisi tarafından da ayan olacaktı.

Fâtımîlerin Kuzey Suriye politikasında çok önemli rol oynayan vezir Cercerâî 1045 yılında vefat etmişti. Onun ölümüyle birlikte vezaret makamına yine Cercerâî'nin adamlarından olan Sadaka b. Yûsuf el-Fellâhî geçecek ve 1048 yılına değin vezaret makamında kalacaktı. Daha sonraki süreçte valide sultan Rasad ile arasındaki çekişme neticesinde idam edilecekti. Cercerâî nüfuzlu bir yönetim sergilediğinden dolayı kendisinin ölümünden sonra bile devlet içerisindeki bu derin nüfuzu devam etmiştir. Yûsuf el-Fellâhî'nin ölümünden sonra 1048 yılında vezaret makamına Cercerâî'nin yeğeni Ebu'l-Berekât geçecekti. Lakin Ebu'l-Berekât, Cercerâî'den kendisine miras kalan Kuzey Suriye politikasında göstermiş olduğu başarısızlıklardan dolayı 1050 yılının mart ayında zindana atıldı. Bu süreçte Ebu'l-Berekât'tan sonra 1050 yılının Haziran ayında baş Kâdî ve Başdâî olarak el-Yâzûrî atandı. el-Yâzûrî 1050 yılından sonraki süreç adına Fâtımîlerin Kuzey Suriye'de var olduğu son dönemlerde, vezaret makamında etkili bir kimse olarak bulunacaktır.³⁰⁹

Halife Müstansır, Simâl b. Sâlih'e tüm Kuzey Suriye'nin yönetimini bırakma karşılığında Anuştegin'in öldükten sonra arkasında bırakmış olduğu 600.000 dinarlık servetinin Kahire'ye gönderilmesini ve Simâl b. Sâlih'in yıllık 20.000 dinar vergi ödemesini istemişti. Lakin Simâl b. Sâlih bu bahis edilen servetin sadece 200.000 dinarını Kahire'ye gönderdi ve yıllık ödemesi gereken vergiyi de geciktirdi. Yakın Haleb tarihine baktığımız zaman bu davranış biçimi Haleb'in, Kahire'den kopmak

³⁰⁹ Brett, 258-259-260-261.

istediğinin delillerinden biri olarak kabul edilmeliydi ve öyle de oldu. Simâl b. Sâlih, Bizans İmparatorluğu ile ilişkilerini belirli bir seviyeye getirdikten sonra Fâtımîler ile bağıını tamamen kopardı. Bu durum söz konusu Haleb olunca Fâtımîlerin beklentileri içerisinde daima yer edinmişti.³¹⁰ Vezir Ebu'l-Berekât, Cerçerâî'den kalan Kuzey Suriye'deki hâkimiyet sorunlarını kendisine miras olarak görmüş ve Halife Müstansır'ı, Dımaşk'tan bir ordunun yola çıkarak Kuzey Suriye'de Fâtımî egemenliğini yeniden tesis edebileceğine ikna etmişti.³¹¹ Dımaşk valisi Hasan b. Hamdân komutasında 1047 yılında yola koyulan ordu ilk olarak Hamâ ve Marretünnu'mân şehirlerini ele geçirmeye muvaffak oldu. Lakin bir valilik ordusu olması hasebiyle Haleb önlerine geldiklerinde üç günlük bir kuşatmanın ardından ordunun gücü tükenmiş ve Simâl b. Sâlih karşısında tutunamamışlardı. Ordusunun bu şartlar altında daha fazla dayanamayacağını düşünen Hasan b. Hamdân orduyu Haleb yakınlarındaki Kuveyk Nehri'nin³¹² hemen yanı başında bulunan Saldâ bölgesine doğru geri çekmek zorunda kaldı. Hasan b. Hamdân'ın amacı burada ordusunu hem dinlendirmek hem de yeniden tanzim ederek tekrardan Haleb üzerine yürümektir.³¹³ Lakin şiddetli yağın yağmur nehir yatağını doldurmuş ve ordunun kamp alanını sular basmıştı.³¹⁴ Bu şartlar altında istediği sonuca ulaşamayacağını düşünen Hasan b. Hamdân ordusunu Dımaşk'a kadar geri çekmek zorunda kaldı.³¹⁵

Hamâ ve Marretünnu'mân bu sefer neticesinde Fâtımîlerin hâkimiyetine girse de bunun pek bir ehemmiyeti yoktu. Simâl b. Sâlih'in bu bölgeleri tekrardan ele geçirmesi muhtemelen çok uzun sürmezdi. Halife Müstansır bu durumun gayet farkındaydı.³¹⁶ Ebu'l-Berakât'ın da desteklemesiyle³¹⁷ hemen sefer hazırlıklarının yapılmasını emretti ve 1049 yılında Rıfk el-Hâdim komutasında 30.000 kişiden müteşekkil bir orduyu Kuzey Suriye'de nizam ve iltizamı yeniden tesis etmesi ve

³¹⁰ Çelik, 331.

³¹¹ Brett, 260.

³¹² İbn Cübeyr, Kuveyk Nehri'nin, Haleb şehrinin dışında olduğunu ve kible yönüne doğru aktığını aktarmaktadır. İbn Cübeyr, 191. Kuveyk Nehri Haleb'in doğusunda bulunan Cevşen Dağı'nın eteklerinden geçmektedir. Nehir Haleb, Azâz, Dâbık, Kinnesrîn ve Ayntâb gibi şehirler için yaşam kaynağı olmuştur. Bkz. Hayri Alkan, İslâm Coğrafyacılarında Halep Nehri, **VakanüvisUluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı 6, Cilt 2, 2021, 466.

³¹³ Çelik, 331.

³¹⁴ İbnü'l-Esir, bu doğa olayının tarihini 1048 yılı olarak vermektedir ve eğer Mısır ordusu oradan ayrılmasaydı mutlaka boğulurlardı diye aktarmaktadır. Bkz. İbnü'l-Esir, C.8, 132.

³¹⁵ Sosan, 90.

³¹⁶ Çelik, 331-332.

³¹⁷ Brett, 260.

Haleb'i tekrardan Kahire'ye bağı kılması adına gönderdi. Ordunun sayısı Haleb'e yaklaştıkça artış gösterebilirdi. Bunun nedeni Müstansır'ın Bilâdü'ş-Şam'daki tüm valileri, Rıfk el-Hâdim'in emirlerine riayet etmeleri ve gereken yardımları yapmaları hususunda telkin etmesinden kaynaklanıyordu.³¹⁸

Rıfk el-Hadim'in komutasındaki birlik Haleb adına korkutucu bir asker sayısı anlamına gelmekteydi. Simâl b. Sâlih, Kahire'den çıkan bu ordunun haberini aldığıında ilk olarak stratejik hamisi Bizans İmparatorluğu'na elçi göndererek yardım talebinde bulundu. Diğer yandan ise Rıfk el-Hadim'in Haleb istikametinde yağma yaparak ordusunun gücünü koruyabileceği Hıms, Hamâ ve Marretünnu'mân şehirlerini amcasının oğlu Mukallid b. Kamil'in emrine verdiği askerlere talan ettirdi.³¹⁹ Simâl b. Sâlih stratejik olarak yapması gerekenleri yerine getirmişti. Lakin bu önlemler Kahire ordusunu sadece bir müddet yorabilir ve buna bağı olarak yavaşlatabilirdi. Simâl b. Sâlih, geçen bu zamanda zarfınca Haleb'i saldırıya karşı tahkim edecek zamanı bulabileceğini düşünmüş olmalıydı. Simâl b. Sâlih'in hamlelerine rağmen Bizans İmparatorluğu'ndan alınacak olan destek elzem olarak gözükmekteydi. Bu dönemde Bizans İmparatorluğu'nun tahtında bulunan IX. Kostantinos,³²⁰ Fâtımîlerin Haleb seferine karşı bir sefer düzenlemektense olayları diplomasi yoluyla çözmeyi ilk etapta daha uygun görmüştü. Bu bağlamda doğrudan Kahire'ye elçi göndererek, Haleb'e yapılan ileri harekâtın bir an önce durdurulmasını ve Mirdâsîler ile Fâtımî Devleti arasındaki sorunların diplomatik yöntemlerle uzlaşmacı bir tavır içerisinde çözümlenmesi gerektiğini ilettili. Şayet Fâtımîler, Bizans İmparatorluğu'nun bu sözde iyi niyetli diplomatik çözüm yöntemlerini dikkate almayarak Haleb üzerindeki askeri harekâta ısrarcı olmaya devam ederlerse IX. Kostantinos, Simâl b. Sâlih'e yardım edeceklerinin de ivedilikle bilinmesi gerektiğini belirtmişti. IX. Kostantinos'un göndermiş olduğu bu elçi ile Rıfk el-Hadim'in ordusu Remle dolaylarında karşılaştılar. Rıfk el-Hadim, elçinin Kahire'ye iletme üzere götürdüğü haberi öğrenince ordusunu hemen durdurdu ve Kahire'den gelecek emirleri beklemeye koyuldu. Elçi Kahire'ye ulaştığında vezir Ebu'l-

³¹⁸ Çelik, 331-332.

³¹⁹ Çelik, 332.

³²⁰ IX. Kostantinos, tam adıyla Kostantinos Monomakhos 1042 yılında Bizans tahtına geçmiş ve 1055 yılına değin imparatorluğun başında kalmıştır. Bu dönemde özellikle 1047 yılından sonra Peçenekler Tuna'yı aşarak imparatorluk topraklarına yerleşmeye başlamışlardır. IX. Kostantinos döneminde Peçenekler büyük bir sorun olarak göze çarparken imparatorluk ordusu da bu dönemde giderek zayıflamaya başlamıştır. Bkz. Norwich, C.II, 242-249.

Berakât³²¹ gelen bu teklifi pek dikkate almamış lakin elçiyi de bir müddet oyalama yoluna giderek, Rıfk el-Hadim'e Haleb seferine devam etmesi için emir göndermişti.³²²

Ebu'l-Berakât diplomatik bir kurnazlık içerisinde bulunmak istemişti. Elçilik heyeti durumu fark etse bile Kahire'de buldukları zaman ve bu durumun IX. Kostantinos'a bildirilmesi neticesinde Bizans ordusunun Haleb'e yardım için hazırlanacağı zamanda geçecek toplam sürenin Rıfk el-Hadim'in Haleb'i alması için yeterli olacağını düşünmüştü. Lakin işler Ebu'l-Berakât'ın tahayyül ettiği gibi vuku bulmadı. Şiddetli bir aceleyle Haleb önlerine gelen Kahire ordusu Meşhedü'l Cuff tarafından Haleb'e giriş yaptı. Rıfk-el Hadim, Haleb kuşatması esnasında ordu içerisindeki nizamı sağlamakta başarısız olmuştu. Diğer yandan askeri ümera ve Kahire ordusunda bulunan Araplar kuşatma esnasında Rıfk-el Hadim ile itilafa düşünce savaşı yarıda bırakıp oradan ayrıldılar. Kahire ordusunda bir tuhafıklar olduğunu fark eden Simâl b. Sâlih ilk etapta temkinli davrandı lakin daha sonra ordunun bozulduğunu anlayınca geri çekilmekte olan Rıfk el-Hadim'in peşine düştü ve onu Cebel-i Cevşen yakınlarında yakalayıp öldürdü. Rıfk el-Hadim'in cenazesi Meşhedü'l-Cuff'a defnedildi.³²³

Cercerâî'nin son dönemlerdeki Suriye politikası tamamen başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Anuştegin Suriye'nin tamamında Fâtımî hâkimiyetini tesis ederken Cercerâî'nin hırslı siyaseti neticesinde bu hâkimiyet bütünüyle sarsılmıştı. Cercerâî'nin tasarrufu altında yürütülen Fâtımîlerin Suriye politikasının

³²¹Aydın Çelik bu hadiseyi anlatırken vezaret makamında Cercerâî'nin olduğunu aktarmaktadır. Lakin kendisi eserin önceki bölümlerinde Cercerâî'nin 1045 yılında öldüğünü aktarmaktadır. Bkz. Çelik, 308. Dönemle alakalı kaynaklar Cercerâî'nin 1045 yılında öldüğü konusunda hemfikirdir. Bkz. İbn Keşir, C.12, 124.-İbnü'l-Esir, C.8, 115.-Brett, 257.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 303. Diğer yandan dönemle alakalı kaynaklar eylemlerin hangi vezirler döneminde vuku bulduğuna değinmişlerdir. Bkz. Brett, 257-258-259.- Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 303. Bundan mütevellit Çelik'in eserinde Cercerâî olarak belirttiği vezir tarihsel olarak değişiklik göstermektedir. Bundan dolayı bizde Çelik'in eserini ve diğer eserlerin kıyaslamasını yaparak sadece vezir isminde karışıklık olduğunu analiz etmiş bulduk ve Çelik'in eserinde Cercerâî olarak verdiği ismi vakıalara göre kronolojik vezir sırasını esas alarak değiştirdik ve çalışmamızda işledik.

³²² Çelik, 332.

³²³ Sosan, 91-92. Dönem hakkında önemli bilgiler aktaran İbnü'l-Esir, bu seferin neticesi hakkında yanlış bilgi vermektedir. Aktarımına göre Simâl b. Sâlih, Kahire'den gelen ordunun sayısından dolayı korkmuş ve Haleb'i terk etmiştir. Bunun neticesinde Fâtımîler Haleb şehrini ele geçirmişlerdir. Kısa bir aktarım yapması hasebiyle muhtemelen sefer hakkında detaylı bir bilgi edinememişti. Bkz. İbnü'l-Esir, C.8, 140.

başarısızlığının neticesinde Filistin’de Cerrâhî Kabilesi, Haleb’ de Mirdâsîler, Fâtîmlere karşı ayaklanmaktan eskisi kadar çekinmemektedirler.³²⁴

Ebu’l-Berakât’ın vezaretinde ise Haleb’de Mirdâsîler, Bizans İmparatorluğu’ndan herhangi bir askeri destek almadan Fâtîmî ordusunu bozguna uğratmayı başarmıştı. Fâtîmîlerin Suriye’deki hâkimiyetlerinin zirvesine ulaşması ile bu hâkimiyetin yerle yeksan olmasının arası 15 yıl bile sürmemişti ve bu çöküşün altında büyük oradan Cercerâî ve kendisinden sonraki vezirlerin Suriye politikasını miras gibi düşünen kötü yönetimleri yer almaktaydı. Halife Müstansır başarısızlığın sebeplerinin gayet farkında olarak Ebu’l-Berakât’ı vezirlik makamından azletmiş ve 1050 yılının mart ayında zindana atmıştır.³²⁵

Fâtîmî Devleti’nde halifeler değişmekteydi. Vezaret makamındaki devlet adamları değişmekteydi. Ordu komutanları değişmekteydi. Lakin Kuzey Suriye’de Fâtîmî sancağını en uç sınırlara taşıyan Ca’fer’in gulâmı Fütuh’un³²⁶ döneminden bu yana yaklaşık olarak 80 yıl geçmişti. Geçen bu süre zarfında Kuzey Suriye politikasının başarısızlığı ve bu başarısızlığın getirmiş olduğu mali yükümlülük, insan kaybı ve bu kayıplara paralel olarak Fâtîmî Devleti’nin temellerini sarsacak derecede çöküşe götürmekte olduğu gerçeği asla değişmemekteydi.

Fâtîmîler ile Mirdâsîler arasındaki ilişki bundan sonraki süreçte daha ılımlı bir çerçevede ilerleyecekti. Simâl b. Sâlih, Fâtîmîlerin Rıfk el-Hadim komutasında göndermiş olduğu orduyu bozguna uğratmasına rağmen³²⁷ Kahire’nin saldırgan Kuzey Suriye politikasından çekinmişti. Bunun ana nedeni muhtemelen Bizans İmparatorluğu’ndan aradığı desteği bulamaması ve bundan sonraki süreç adına İmparator IX. Kostantinos’un imparatorluğun sınırlarını tehdit eden Peçenekler³²⁸ ve Selçuklu Türkleri³²⁹ ile mücadele etmesi neticesinde Haleb’e yardım edebilme

³²⁴ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 305.

³²⁵ Brett, 260.

³²⁶ Fütuh 970 yılında Fâtîmî birlikleri ile Antakya, Taberiyye ve İskenderun’a kadar ilerleyebilmişti. Bkz. Çelik, 191.

³²⁷ Brett, 260.

³²⁸ Norwich, C.II, 249.-Gurban Hüseyinov, Bizans Ve Rus Topraklarında Bir Türk Boyu: Peçenekler, **International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal**, Cilt 8, Sayı, 63 2022, 1682.

³²⁹ İlk Selçuklu-Bizans ilişkilerinin temeli Çağrı Bey’in Doğu Anadolu’ya yapmış olduğu keşif seferine dayanmaktadır. Çağrı Bey bu seferinde Bizans İmparatorluğu’nun vesayeti yahut değişken politikalara göre tahakkümü altında bulunan Ermenistan ve Gürcistan Krallıklarının topraklarına 1018-1019 tarihleri arasında giriş yapmıştı. Daha sonra 1045 yılında Ermenistan üzerine bir sefer daha gerçekleştirilmişti. Bu seferleri 1048 yılında doğrudan Bizans İmparatorluğu topraklarına İbrahim

imkânının olmamasıydı. Bu bağlamda Simâl b. Sâlih, Fâtımîler ile ilişkilerini ılımlı bir zemine oturtmak adına Sur kadısı Ali b. ‘Iyaz el-‘Ukaylî ile temas kurarak Halife Müstansır ile kuracağı yakın ilişkiye aracılık etmesini istedi.³³⁰ Simâl b. Sâlih bu ılımlı politikasında samimi olduğunu göstermek adına Şeyhuddevle Ali b. Ahmed b. el-Eyser ile Kahire’ye değerli eşyalar gönderirken oğlu Vessâb ve hanımı Aleviye’yi daha önce Haleb’e biçilen 20.000 dinarlık verginin iki katı ile Halife Müstansır’ın huzuruna gönderdi.³³¹

Simâl b. Sâlih bu faaliyetleri neticesinde Kuzey Suriye’deki konumunu Kahire’nin nazarında ikinci kez meşru bir zemine oturtmak istiyordu. Netice itibarı ile Bizans İmparatorluğu’nun desteğinin olmadığı bir savaşta abisi Nasr b. Sâlih öldürülmüş, Haleb Fâtımîlerin eline geçmişti.³³² Şayet Fâtımîlere karşı isyankâr bir tutum sergilemeye devam ederse hamisinin yokluğunda aynı durumla karşı karşıya kalması kaçınılmaz olabilirdi. Simâl b. Sâlih’in bu ılımlı politikası istediklerine ulaşmasını sağlayacaktı. Halife Müstansır; Aleviye’ye çok iyi davranmış, Kuzey Suriye’nin tasarrufunun Mirdâsîlere verildiğine dair bir fermana yazmıştı. Aleviye fermanı olarak 1051 yılında Haleb’e döndü. Simâl b. Sâlih bundan sonraki süreçte bir tarafa meyletmek yerine denge politikası izlemenin kendisine daha yararlı olacağını düşündü ve Bizans İmparatorluğu ile belirli bir seviyede ilişkiler içerisine girdi. Bu ilişkilerin Kahire tarafından yanlış anlaşılması adına Kahire ile olan mevcut ilişkilerini de daima diri tutmaya çalıştı.³³³

2.3.3. Doğudan Gelen Tehdit

1055 yılına kadar Simâl b. Sâlih’in Haleb’deki konumunu sarsacak bir hadise vuku bulmamıştı. Fâtımîlerin de bölge üzerinde herhangi bir siyasi ya da askeri harekâtı mevcut değildi. Lakin 1055 yılında İslâm dünyasının diğer yarım küresinde Abbâsî halifeliğinin merkezi Bağdat’da zuhur eden olaylar Kuzey Suriye’nin geleceğini ivedilikle ilgilendirmekteydi. 1055 yılında Büyük Selçuklu Devleti’nin sultanı, Sultan Tuğrul’un Bağdat’a girmesiyle birlikte Selçuklular Sünnî İslâm’ın koruyucuları hüviyetine bürünmüşler ve Bağdat’taki siyasi dengelerin değişmesine

Yinal komutasında yapılan sefer takip etmiştir. Bkz. Ergin Ayan, **Sultan Tuğrul Bey Selçuklu İmparatorluğu’nun Kurucusu**, 1. Basım, İstanbul: Kronik Yayınları, 2020, 199-201-128-226.

³³⁰ Çelik, 332.

³³¹ Sosan, 92.

³³² İbnü’l-Esir, C.8, 66.-el-Kalkaşendî, 178.- Brett, 247.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 305.

³³³ Sosan, 92-93.

neden olmuşlardı.³³⁴ Şîi Büveyhî Devleti'nin Bağdat emiri Arslan el-Besâsîrî Selçukluların gelişi esnasında Bağdat'ta değildi³³⁵ lakin Vâsıt'tan Bağdat'a geçmekteydi.³³⁶ Tuğrul Bey'in Bağdat'a giriş yaptığını öğrenince Suriye topraklarında bulunan Rahbe civarına az sayıdaki mahiyetiyle intikal etmişti.³³⁷

Besâsîrî, Bağdat'ta bulunduğu süre zarfında Abbâsî halifeliğini tahakkümü altında tutmuştu. Sultan Tuğrul ise bu tahakküme son vermeye gelmişti.³³⁸ Diğer yandan el-Besâsîrî'nin Fâtımîler ile yakın ilişkiler içerisine olduğu kulaktan kulağa yayılmaktaydı.³³⁹ Lakin bu iletişim tek taraflıydı. Arslan Besâsîrî bu olaylar vuku bulmadan önce Bağdat'ta iken Fâtımî Devleti'nin Divanü'l-İnşâ Reisi el-Mü'eyyed, el-Besâsîrî'ye mektup göndermiş ve Fâtımî Devleti ile ittifak içerisinde olması gerektiğini iletmişti. Ancak el-Besâsîrî bu mektuba cevap bile vermemişti. Selçukluların Bağdat'a girişi ile birlikte el-Besâsîrî' ittifak arayışı içerisine girdi. O da gelen ittifak mektubuna binaen çareyi Fâtımî Devleti'nde aramak için Fâtımî mülküne, Rahbe'ye, gelmişti.³⁴⁰

Rahbe bölgesinin tasarrufu Simâl b. Sâlih'e aitti. Arslan Besâsîrî bu bölgeye geldikten sonra Fâtımî halifesi Müstansır'a haber göndererek onun emri altına girmek istediğini iletmişti. Bu vakıanın tezahürü ile birlikte el-Besâsîrî Suriye'de Fâtımî Devleti'nin himayesi altında siyasi bir otorite oluşturabilir hatta Simâl b. Sâlih'in Kuzey Suriye'deki varlığını tehdit edebilirdi. Simâl b. Sâlih ilk dönemlerde bu durumu fark edememişti. Hatta el-Besâsîrî'ye ikta olarak Rahbe'yi vermeyi teklif etmiş lakin el-Besâsîrî bu ikramı geri çevirmişti. Daha sonraki süreçte bir yıl sonra el-Besâsîrî tam olarak Rahbe topraklarına yerleşmek için şehrin anahtarını istediğinde Simâl b. Sâlih önceki ikramından dönmek adına şehrin anahtarını vermek zorunda kalmıştı.³⁴¹

³³⁴ İbnü'l-Esir, C.8, 178. –el-Kalkaşendî, 174-175.-İbnü't-Tıktaka, **El-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi, 632-1258)**, Ramazan Şeşen (çev.), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2016, 207-208.

³³⁵ İbnü'l-Esir, C.8, 178.

³³⁶ Ayan, 329.

³³⁷ İbnü'l-Esir, C.8, 182.-Sosan, 94.-Ayan, 329.

³³⁸ İbnü't-Tıktaka, 207-208.

³³⁹ Esir, C.8, 178.

³⁴⁰ Ömer Tokuş, Arslan El-Besâsîri Ve İbrahim Yınâl İsyanlarının Gizli Kahramanı Fâtımî Dâisi "El-Mü'eyyed Fı'd-dîn Hibetullah Eş-şîrâzî, **Tarih İncelemeleri Dergisi** Cilt 31, Sayı 2, 2016, 579-580.

³⁴¹ Sosan, 94.

Arslan Besâsîrî'nin Fâtımîlere tâbiyetini bildirerek Sünnî İslâm dünyasına karşı Fâtımîlerin silahlı bir gücü olabileceği alenen belliydi. Böyle bir durumda Halife Müstansır'ın, el-Besâsîrî'ye destek vermesi gayet doğaldı.³⁴² Arslan Besâsîrî bilhassa Suriye'nin güneyinde bulunan kabileleri de yanına çekmeyi başarmıştı. Simâl b. Sâlih hem Fâtımî halifeliği ile hem de Bizans İmparatorluğu ile ilişkilerini sağlam temeller üzerine oturtmaya başardığı bu dönemde hemen yanı başındaki kendi topraklarında, Suriye'deki bedevi kabilelerden ve merkez Kahire'den desteklenen yeni bir siyasi otoritenin inşasına şahit olmaktaydı.³⁴³ Bu siyasi otoritenin daha fazla güçlenmesi en çok kendisine zarar verirdi. Bunun iki nedeni vardı ilk olarak el-Besâsîrînin nüfuzu artarsa Simâl b. Sâlih Kahire'nin gözünden düşebilirdi. Bu durumda Kuzey Suriye'deki Simâl b. Sâlih'in tasarrufundaki topraklar el-Besâsîrî'ye teklif edilebilirdi. Netice de Mirdâsîlerin Sünnî İslâm dünyası ile herhangi bir çekişmesi mevcut değildi. Lakin Simâl b. Sâlih'in yerine Kuzey Suriye'de el-Besâsîrî olursa net bir biçimde Suriye'nin tamamı Fâtımîlerin, Abbâsîlere ve Selçuklulara karşı koruma kalkanı ve aynı zamanda kılıç tutan eli olabilirdi. Diğer yandan el-Besâsîrî'nin yanında yer alan kabilelerden Kilâboğlu kabilesi³⁴⁴ Simâl b. Sâlih üzerinde maddi baskı oluşturmaktaydı. Bu durumun tezahürü el-Besâsîrî'nin bölgede güçlenmesi neticesinde baş göstermişti ve bu alenen Haleb'in, Kilâboğullarının güdümünde olduğu anlamına gelmekteydi. Madalyonun bu yüzündeki tehdit ise Kilâboğullarının, Haleb'e sahip olma isteklerinin el-Besâsîrînin güçlenmesine paralel olarak artmasıydı. Kilâboğulları bu baskıyı ganimet yahut haraç isteyerek kurmak istiyorlardı.³⁴⁵ Yine Fâtımîlerin merkezinde de Simâl b. Sâlih adına negatif gelişmeler baş göstermekteydi. Vezir Ebu'l-Berakât'dan sonra vezaret makamına geçen vezir Yazuri, Mirdâsîlerin bölgedeki varlıklarına muhalefet etmekteydi.³⁴⁶

³⁴² El-Besâsîrî'nin, Selçuklular ve Abbâsîler ile mücadele edebilmesi için Kahire'den Fâtımîlerin Divanü'l-İnşâ başkanı el-Mü'eyyed'in sorumluluğunda olan bir kabile ile 2.300.000 dinar değerinde para ve değerli eşyalar gönderilmişti. Bkz. Tokuş, Arslan El-Besâsîri Ve İbrahim Yınâl İsyanlarının Gizli Kahramanı Fâtımî Dâîsi "El-Mü'eyyed Fî'd-dîn Hibetullah Eş-şîrâzî, 580.-Ayan, Besâsîrî'ye yardım edilmesi için Fâtımî hazinesinin boşaltıldığını aktarmaktadır. Bkz. 334-335.

³⁴³ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, 42.

³⁴⁴ Esadoğulları kabilesi de el-Besâsîrî'ye destek vermektedir. Bkz. Sevim-Merçil, 42.

³⁴⁵ Sosan, 96-97.-Çelik, 333.

³⁴⁶ Çelik, 332.

Simâl b. Sâlih de kendi aleyhine gelişen tüm bu sebeplerden dolayı siyasi gücünü daha fazla kaybetmemek adına Halife Müstansır'a bir mektup gönderdi ve Kuzey Suriye'deki hâkimiyetinden Beyrut, Akka ve Cübeyl şehirlerinin kendisine verilmesi karşılığında vazgeçeceğini ilettili. Müstansır'ın bu teklifi hemen kabul etmesi bizim görüşlerimizi desteklemektedir. Müstansır şehri teslim almaları için Makinuddevle Ebû Ali Hasan b. Mülhem el-'Ukayli', Aynuddevle ve Sur Kadısı Ebû Muhammed Abdullah b. 'Iyaz'ı gönderdi. Bu söz konusu naipler Haleb'i Ocak 1057 yılında teslim aldılar. Şehir alındıktan sonra Ebu Ali b. Mülhem, Haleb'in savaş ve haraç başkanlığına getirilerek Refeniye'de kalması uygun görülmüştü. Ebu Ali b. Mülhem Haleb Kalesi'ni teslim aldıktan sonra kaleye Ruknuddevle adında birini vali olarak atadı. Simâl b. Sâlih ve adı geçen diğer naipler ise şehirden ayrılarak Kahire'nin yolunu tuttular. Selçukluların Bağdat'a girişi domino etkisi oluşturarak Kuzey Suriye'deki dengeleri tamamıyla değiştirmişti. Bu durum bölgenin nabzını bundan sonra Selçukluların tutacağıının en net delilini oluşturmaktaydı. Henüz bölgede siyasi olarak var olmamalarına rağmen siyasi arenadaki varlıkları ile Suriye'nin bilhassa Kuzey Suriye'nin kaderine dolaylı yönden etki etmeyi başarmışlardı.³⁴⁷

2.3.4. Fâtımîlerin Kuzey Suriye'deki Hâkimiyet İddialarının Sona Ermesi

Fâtımî Devleti'nin desteği ve bedevi Arap kabilelerinin gücünü arkasına alan el-Besâsîrî 27 Aralık 1058 tarihinde Fâtımî halifesi Müstansır'ın adının yazılı olduğu sancaklar ile Bağdat'ı işgal etti. Bu dönemde Selçuklular içerisinde Melik İbrahim Yınal'ın isyanı vuku bulduğundan, el-Besâsîrî bu fırsattan istifade olarak gördüğü Bağdat seferini rahatlıkla düzenleyebilmişti. Arslan Besâsîrî'nin Bağdat'ta kurmuş olduğu hâkimiyet dolaylı yönden Kuzey Suriye'deki dengeleri de etkilemekteydi. Çünkü Bağdat'ta oluşturulacak yeni düzen sonrasında Kuzey Suriye'nin de geleceği belirlenecekti. 15 Ocak 1060 tarihinde Sultan Tuğrul'un el-Besâsîrî'yi bertaraf etmesi neticesinde³⁴⁸ Kuzey Suriye'deki tek siyasi güç Fâtımîlerin Simâl b. Sâlih'den şehri teslim alması için göndermiş olduğu yöneticilerdi. Arslan Besâsîrî'ye Fâtımîler tarafından çok fazla maddi ve ayni destek verilmişti.³⁴⁹ Lakin tüm bu desteklerin Sünni İslâm halifeliği üzerine seferber edilmesi ve bu eylemin Fâtımîler açısından hüsrarla sonuçlanması hem Bağdat'ta hem de Kuzey Suriye'de Fâtımîlerin aleyhine

³⁴⁷ Sosan,97.

³⁴⁸ Esir, C.8, 200-201-207.-İbn Kesîr, C.12, 182-193.-Sevim-Merçil, 44-45.

³⁴⁹ Tokuş, Arslan El-Besâsîri Ve İbrahim Yınâl İsyanlarının Gizli Kahramanı Fâtımî Dâisi "El-Mü'eyyed Fî'd-dîn Hibetullah Eş-şîrâzî, 580.

oluşacak gelişmelerin tezahürünü doğuracaktı. Bu gelişmelerden ilki olarak Kilâboğulları kabilesi, el-Besâsîrînin ölümüyle beraber Fâtımîlerin Haleb'deki görece zayıf hâkimiyetini tanımadılar.³⁵⁰ Esasında bu alenen Kahire'ye karşı bir isyan girişimi niteliği taşımaktaydı ve Kahire'nin son dönemlerdeki en önemli silahlı gücü el-Besâsîrînin bertaraf edilmesi bu isyanın teşvikinin en mühim nedeniydi. Kilâboğulları Haleb'e hâkim olma çabalarını meşru göstermek adına Simâl b. Sâlih'in öldürülen abisi Nasr'ın oğlu Emir Mahmûd b. Nasr'ı liderleri seçerek³⁵¹ işgali bir miras davasına dönüştürmeyi hedeflediler. Mahmûd b. Nasr komutasındaki Kilâboğulları Temmuz 1060 tarihine Haleb üzerine ileri bir harekât düzenlediler ve 3 Temmuz 1060 tarihinde Haleb şehrini teslim almayı başardılar. Lakin Haleb Kalesi'ni düşürmeye muvaffak olamadılar. Daha önce Kahire tarafından Haleb yöneticiliğine atanan Mekînuddevle yanındaki adamlarla birlikte kaleye sığınmayı başarmıştı. Mekînuddevle hiç zaman kaybetmeden doğrudan Halife Müstansır'a haber gönderdi ve yardım talebinde bulundu. Bu yardım talebi üzerine Halife Müstansır, Nâsıruddevle el-Hamdânî komutasında Magripli askerlerden müteşekkil bir orduyu Haleb'de düzeni yeniden tesis etmesi için gönderdi.³⁵²

Normal şartlarda son dönem adına Fâtımîlerin Kuzey Suriye politikası dikkate alındığında böylesine bir ordunun Kuzey Suriye'ye harekât etmesi nitekim garip karşılanmalıdır çünkü Fâtımîlerin Kuzey Suriye'den beklentileri zamana paralel olarak düşmüştü. İlk dönem Kuzey Suriye politikası Kuzey Suriye üzerinden açılan koridoru süratle ilerletmek ve Irak üzerinden Bağdat'a girmek ve hatta Anadolu içlerine dahi ilerlemek üzerine inşa edilmiş olsa da alınan başarısız sonuçlar son dönem adına Kuzey Suriye'nin tâbiyetinin yeterli olacağına kanaat getirtilmesine neden olmuştu. Mahmûd b. Nasr komutasındaki Kilâboğulları Haleb'i aldıktan sonra Fâtımîlere bağlılığını bildirseler yine normal şartlarda Kahire'nin bu duruma bir sorunmuş gibi bakması anormal bir durum olarak karşımıza çıkardı. Neticede bölge son olarak 1057 tarihinde Mirdâsîlerin elindeydi³⁵³ ve Mirdâsîlerin ikircikli ilişkilerine rağmen tâbiyetleri yeterli kabul edilmişti. Bu durumu dikkate alarak üç yıl içerisinde(1057-1060) Haleb'de oluşan Fâtımî hâkimiyetinin gelenekselleşme evresine geçmesi beklenemezdi. Mahmûd b. Nasr henüz şehri almadan, nasıl bir

³⁵⁰ Çelik, 333.-Sosan, 98.

³⁵¹ Sosan, 98.-Çelik, 333.

³⁵² Sosan, 98-99.-İbnü'l-Esir, C.8, 215.

³⁵³ Sosan, 97.

politika dahi izleyeceği görülmeden gönderilen bu yardımın amacı kanaatimizce bölgeye daha önce gönderilen orduların arkasındaki amaçlardan çok daha farklıydı. Daha öncesinde Haleb, Bizans İmparatorluğu'nun vesayeti altındaydı ve bu durum Haleb'in işgal edilmesini doğal olarak birinci elden etkilemekteydi. Lakin Bizans İmparatorluğu'nun, Haleb'i işgal etmek gibi bir stratejileri son çeyrek asır adına hiç olmamıştı. Lakin Bizans İmparatorluğu'nun bölgedeki nüfuzunun kırılmasına paralel olarak sivrilen Selçuklular, Haleb'i almaktan ve Kuzey Suriye'de hâkimiyet kurmaktan imtina etmeyeceklerdi. Sultan Tuğrul'un Bağdat'a girdikten sonra Fâtımî halifelğine son vereceğine dair söylemleri elbette ki Kahire'den duyulmuştu.³⁵⁴ Bu bağlamda Mısır'ın ilk koruma kalkanı olan Kuzey Suriye'nin Kilâboğullarının hâkimiyetine geçmesi ve Kilâboğullarının Kahire'ye karşı girişmiş oldukları isyan neticesinde politik olarak hangi tarafa meyledeceklerinin belirsizliği Fâtımîleri doğal olarak Kuzey Suriye'de hiç olmadıkları kadar etken güç olmaya itmekteydi. Bu bağlamda el-Hamdânî komutasında yola çıkan Kahire ordusuna Hıms yakınlarında muhalif Kilâboğulları ve Hafâce³⁵⁵ kabilesinden de gruplar dâhil olmuşlardı. Lakin Kilâboğullarından dâhil olan bu gruba Esedüdevle Ebu Zu'abe 'Atiye b. Sâlih b. Mirdâs³⁵⁶ karşı çıkmış ve onları Fâtımî ordusunun içerisinde çıkartmıştı. Atiye b. Sâlih de Haleb'e hâkim olmak istiyordu lakin Kilâboğullarının büyük bir kısmı Mahmûd b. Nasr'ı desteklemekteydi. O da Kilâboğullarından geriye kalan muhalif kısmın Fâtımî ordusu içerisinde dâhil olmasını istememekteydi. Nasırudevle el-Hamdânî Efâmiye'ye ulaşınca Kilâboğullarının bu muhalif grubunun önemli kimselerini yanına çağırıldı ve onlara değerli eşyalar karşılığında antlaşmalar yaptı. Daha sonrasında bu kimselere hil'at giydirerek yanına çekmeyi başardı ve Haleb'e doğru ilerlemeye devam etti.³⁵⁷

³⁵⁴ Ayan, 335-336.

³⁵⁵ Hafâce kabilesi esasında Benî Ukayl'in bir kolu olup İslâm'ın ilk dönemlerinden bu yana Müslüman oldukları bilinmektedir. Yine ilk dönemlerde Medine'ye yakın bölgelerde yaşayan kabile daha sonrasında X. yüzyılın son çeyreğinde Rahbe, Haleb ve Hıms civarında görünmeye başlanmıştır. Bir diğer kolu da Endülüs ve aşağı Mısır'a yerleşmiştir. Bkz. Hüseyin Algül, Hafâce (Benî Hafâce), **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 15, Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.

³⁵⁶ Simâl b. Sâlih ve Nasr b. Sâlih'in kardeşi, Mahmûd b. Nasr'ın amcasıdır. Bkz. Tokuş, **Başlangıçtan Mirdâsilerin Sonuna Kadar Bilâdü's-Şâm'da Müslüman Bizans Münasebetleri**, 228.

³⁵⁷ Aydın Çelik Fâtımî ordusuna dâhil olan Hafâce ve Kilâboğulları kabilesinin bu grubunu, esasında Fâtımî ordusunun Haleb'e girmesine engel olan grup olarak aktarmıştır ve Fâtımî ordusu ile aralarında geçen yakın münasebete değinmemiştir. Lakin Atiye b. Sâlih ile Mahmûd b. Nasr arasında Kilâboğullarının ikiye bölündüğü dikkate alındığında İbnü'l Adim'in aktarımları daha kabul edilebilir durmaktadır. Kıyaslamak için Bkz. Çelik, 333.- Sosan, 99.

Fâtımî ordusunun Sermin'e kadar gelmiş olduğunu öğrenen Mahmûd b. Nasr gelen ordunun büyüklüğünden çekinerek Haleb'den ayrıldı. Muhtemelen iç kaleyi ele geçirememesi neticesinde hem içeriden hem de dışarıdan kuşatılmaktan çekinmiş olmalıydı. Mahmûd b. Nasr'ın şehirden ayrıldığını fırsat olarak gören kale içindeki Mekînuddevle ve adamları kaleden indiler ve şehri ele geçirmeyi başardılar. Bu olayların vuku bulduğu süreçte el-Hamdânî Haleb önlerine gelmiş ve şehri yağma etmek adına kuşatmaktaydı. Şehrin Mekînuddevle ve adamları tarafından yağmalandığını görünce ahaliden 50.000 dinar istedi ve ancak bu miktar karşılığında onları Mahmûd b. Nasr'ın gazabından kurtaracağını söyledi. Lakin zaten hâlihazırda yağmalanan şehir ahalisi bu miktarı kabul etmedi. Ordunun ihtiyaçlarını Haleb'den karşılayamayacağına kanaat getiren el-Hamdânî öncelikle Funeydik'e gidip tüm olanların hesabını Mahmûd b. Nasr'a soracağını ve bunun dönüşünde Haleb'in istenilen miktarı vermemesinden dolayı cezalandırılacağını söyleyerek şehirden ayrıldı.³⁵⁸

Nâsıruddevle el-Hamdânî 15.000 kişilik kuvveti ile Funeydik'e geldiğinde savaş meydanında ordusu ve binek hayvanları susuz kalmıştı. Fâtımî ordusu bu nedenden dolayı 30 Ağustos 1060 tarihinde Mahmûd b. Nasr tarafından mağlup edildi. Savaş sonrasında el-Hamdânî, el-Kilabi isimli bir asker tarafından esir edilmişti. Bu olaylar vuku bulurken Haleb'de tuhaf olaylar yaşanmaktaydı. Atiye b. Sâlih, Haleb'deki siyasi otorite boşluğundan faydalanarak şehri teslim almıştı. Muhtemelen Atiye b. Sâlih'i şehre Mekînuddevle ve adamları çağırmişti. Lakin Atiye b. Sâlih'in de Haleb hâkimiyeti çok kısa sürecekti. Fâtımî ordusunu mağlup eden Mahmûd b. Nasr savaştan sonra doğru atını Haleb'e sürmüş ve şehrin yönetimini 1 Eylül 1060 tarihinde tekrar eline almayı başarmıştır. Bu vakia ile birlikte Haleb günler içerisinde farklı yöneticilere ev sahipliği yapmış, en sonunda ise Mahmûd b. Nasr Haleb'e hâkim olmayı başarmıştı.³⁵⁹

Fâtımîler bir kez daha Haleb merkezli Kuzey Suriye politikalarında başarısız olmuşlardı. Üstelik Selçukluların bölgede siyasi olarak sivrildikleri bu dönemde başarısızlığın neticesi çok ağır yükleri beraberinde getirebilirdi. Halife Müstansır

³⁵⁸ Sosan, 99- İbnü'l- Esir, Şehrin el-Hamdânî tarafından yağmalandığını aktarmaktadır. Bkz. İbnü'l- Esir, C.8, 215.

³⁵⁹ Sosan, 99-100.-İbnü'l-Esir, el-Hamdânî'nin savaş meydanından kaçtığını aktarmaktadır. Lakin bu vakia üzerinde sınırlı bilgiler vermesi hasebiyle biz bu görüşün bir yanığı olduğunu düşünmekteyiz. Bkz. İbnü'l-Esir, C.8, 215. Merçil, Mirdâsîler, 150.

uzun zamandır olayların farkındaydı. Lakin hamleleri başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Kuzey Suriye'ye el-Müstansır döneminde merkez Kahire'den giden tüm ordular mağlup bir şekilde geri dönmüşlerdi. Yeni bir ordunun tanzim edilmesi ekonomik³⁶⁰, muharip asker gücü³⁶¹ ve psikolojik başarı anlamında pek mümkün gözükmemektedir. Halife Müstansır döneminde merkez Kahire'den 1049 ve 1060 seferleri ile iki, Dımaşk'tan 1038 ve 1047 yılında iki olmak üzere toplamda Haleb'e dört sefer düzenlenmişti. Bu seferlerden sadece 1038 yılındaki Anuştegin'in seferi başarılı olabildiği.³⁶²

Merkez Kahire yaklaşık olarak çeyrek asırdır Haleb adına doğrudan bir zafer elde edememişti. Son dönemlerde arka arkaya alınan başarısız sonuçlara Besâsîrî'nin, Fâtımî Devleti'nden aldığı desteğe rağmen Selçuklular karşısında mağlup olması da eklenenince³⁶³ bölge üzerine düzenlenecek yeni bir sefer söz konusu olmaktan çıkmıştı. Bu bağlamda Halife Müstansır politik bir yöntem olarak Simâl b. Sâlih'i yanına çağırttı ve ona antlaşmaları gereği Haleb'in, Fâtımî Devleti'nin tasarrufunda olması gerektiğini hatırlattı. Halife Müstansır'a bu söylemleri Haleb yönetiminin bir Mirdâsî olan Simâl b. Sâlih'in yeğeni Mahmûd b. Nasr'ın elinde olması söyletmektedir. Halife Müstansır'a göre: Simâl b. Sâlih antlaşmayı bozmuştu. Lakin bu tamamen Haleb'i yeniden Fâtımî tâbiyetine almak adına yapılan politik bir manevradan başka bir şey değildi. Kuzey Suriye'de hangi tarafa meyledeceği belli olmayan Mahmûd b. Nasr'ın yönetiminden ise yeniden Simâl b. Sâlih'in Haleb

³⁶⁰ Fâtımîler Halife Âziz Billâh döneminde 991 yılında Mergütekin komutasında Suriye üzerine göndermiş olduğu 30.000 kişiden müteşekkil ordunun ilk etapta yola çıkması için 1.000.000 dinar harcamıştı. Daha sonrasında bu ordu merkez Kahire'den sürekli desteklenmişti. Ordu sayısı ve harcanan miktar net olarak Kuzey Suriye üzerine yapılan seferlerin maliyetini belirlemek adına yeterli derecede malumat vermese de genel anlamda bir fikir oluşmasına imkân sağlamaktadır. Bkz. Çelik, 241. İbn Hurdazbih ilk nüshasını 847 tarihinde yazdığı ikinci nüshasının ise 886 tarihinde yazılan el-Mesâlik ve'l-Memâlik adlı eserinde İslâm coğrafyasının birçok bölgesinden alınan vergileri eserinde belirtmiştir. Bkz. İbn Hurdazbih, 6-7. Bu esere göre Mısır'ın 75 idari bölgesinden alınan toplam vergi iki farklı tarihte 2.723.837 dinar ile 2.180.000 dinar olarak kaydedilmektedir. Suriye bölgesinin tamamından alınan vergi ise 88 idari bölgeden 1.990.000 dinar olarak aktarılmaktadır. Bkz. İbn Hurdazbih, 72-81.

³⁶¹ 1063 yılında Suriye'de büyük bir deprem oldu ve bu depremin neticesinde birçok şehir harabeye dönmüştü. Bkz. İbnü'l-Esir, C.8, 229.- Bu depremden sonra Mısır'da ortalama her gün 1000 kişinin öldüğü veba hastalığı baş gösterdi ve bu veba hatalığı 1066-1067 tarihlerinde Suriye bölgesinde de etkisinin göstermeye başladı. Veba hastalığına bağlı olarak da pahalılık ve kıtlık büyük oranda Fâtımî mülkünü esir aldı. Bkz. Mustafa Alican, Fatımî halifesi el-Müstansır Billâh Döneminde Mısır'da Yaşanan Sosyo-Ekonomik ve Siyasî Buhran Üzerine Bir İnceleme, **Tarih Dergisi**, Sayı 59, Cilt 1, 2014, 10.

³⁶² Seferler hakkında bilgi almak için Bkz.Çelik, 330-331-332-333.

³⁶³ Sevim-Merçil, 44-45.- Bkz. Tokuş, Arslan El-Besâsîri Ve İbrahim Yınâl İsyanlarının Gizli Kahramanı Fâtımî Dâisi "El-Mü'eyyed Fî'd-dîn Hibetullah Eş-şîrâzî, 580.

yöneticisi olması Müstansır'ın politikasına daha uygundu. Simâl b. Sâlih bu bağlamda yeniden Haleb'e doğru yola çıktı. İlk olarak Hıms'a uğradı ve orada kabilesine mektuplar yazarak yeniden onları yanına çekmeye çalıştı. Daha sonrasında Marretunnu'mân'a uğrayarak orada sekiz gün kaldı ve bu süre zarfında şehir halkı ile ufak taşkınlıklar yaşandı. Mahmûd b. Nasr amcasının şehri almak için geldiğini öğrenince Bizans İmparatorluğu'ndan yardım talebinde bulundu. Lakin herhangi bir yardım gönderilmedi. Simâl b. Sâlih Haleb'e geldiğinde Mahmûd b. Nasr doğal olarak onu şehre almadı. Simâl b. Sâlih ise şehre iyi bir şekilde giremeyeceğini anlayınca hemen kuşatmaya başladı. Simâl b. Sâlih kış aylarında olunmasına rağmen kuşatmayı asla kaldırma girişiminde bile bulunmadı. Hatta tüm zor şartlara rağmen şehre cebren girmeyi de başardı.³⁶⁴

Mahmûd b. Nasr şehri bir karşılık almadan teslim etmek istemiyordu. Bu yüzden yapılan istişareler neticesinde 50.000 dinar ve 30 bin mekûk³⁶⁵ buğdayı tazminat olarak aldıktan sonra şehrin yönetiminden amcası lehine 25 Nisan 1061 tarihinde çekildi. Bu vakıanın tezahürü ile birlikte el-Müstansır'ın istediği olmuştu. Hatta beklenenden daha iyi sonuçlar doğurmuştu. Simâl b. Sâlih yönünü kuzeye dönmüş ve Bizans İmparatorluğu'nun topraklarına saldırmaktaydı. İlk olarak Ertah Kalesi'ni ele geçirmiş³⁶⁶ daha sonrasında ise 27 Ekim 1062 tarihinde ikinci bir sefere daha çıkmıştı.³⁶⁷ Normal şartlarda Simâl b. Sâlih'in kuzeydeki eski müttefiki ile arasında daima ılımlı ilişkiler yaşanmıştı. Hatta kendisine magistro ve proedrus³⁶⁸ unvanları bile verilmişti.³⁶⁹ Bu durum esasında yine Selçuklular ile alakalıydı. Selçuklu Türkleri Bizans İmparatorluğu'nun hem doğu sınırında hem de güney sınırında

³⁶⁴ Sosan, 101-102.-Tokuş, **Başlangıçtan Mirdâsîlerin Sonuna Kadar Bilâdü'ş-Şâm'da Müslüman Bizans Münasebetleri**, 227.

³⁶⁵ Ağz kısmı dar gövdesi ise geniş olan bir ölçü birimidir. Genelde su kabı olarak kullanılır. Sıvı veya hububat türü gıdaların ölçümünde kullanılır. Ölçüm miktarı bölgelere göre farklılık göstermekle beraber ortalama 4.08 ila 6 kilogram arasındadır. Lakin büyük farkların olduğu bölgelerde mevcuttur. Bir mekkûk Musul'da 14,6 veya 13,689 kilogram gelirken İran'da 2,839 ve ya 4,056 kilograma denk gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, Mekkûk, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 28, Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003.

³⁶⁶ Honigman, 116.-Tokuş, **Başlangıçtan Mirdâsîlerin Sonuna Kadar Bilâdü'ş-Şâm'da Müslüman Bizans Münasebetleri**, 227.

³⁶⁷ Sosan, 106.

³⁶⁸ Özellikle 11. yüzyılda kullanılan bir terimdir. Aristokraside ve kilisede kullanılmaktadır. Saray içerisine hiyerarşi olarak magistronun üzerindedir. Kilise de ise Piskopos'un eş anlamlısı olarak kullanılır. Bkz. Alexander P. Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. III, Oxford University Press, New York 1991, 1727.

³⁶⁹ Sosan, 93.

yayılmacı olarak ilerlemekteydi.³⁷⁰ Simâl b. Sâlih de bu durumun farkında olarak mülkünü genişletmek istiyordu. Çünkü Bizans İmparatorluğu'nun bölgede artık söz sahibi olamayacağını farkındaydı ve bu bir devrin sonuydu. Selçukluların siyasi arenada sivrilmeleri neticesinde hem Bizans İmparatorluğu'nun hem de Fâtımî Devleti'nin görece son dönemlerdeki Kuzey Suriye hâkimiyetleri son bulmaya başlamıştı. Simâl b. Sâlih'in bu hummalı gazâ seferleri Kasım 1062 tarihine kadar devam etti. Daha sonrasında ise artan hastalıkları sebebiyle Haleb'in yönetimini kardeşi Atiyye b. Sâlih'e devretti. Kendisi de 29 Kasım 1062 tarihinde vefat etti.³⁷¹

Kuzey Suriye'nin yönetimi Mahmûd b. Nasr ile Atiyye b. Sâlih'in arasında bir veraset savaşına dönmüştü. Mahmûd b. Nasr, Atiyye b. Sâlih'in emirliğini kabul etmemekteydi ve mülkün kendisine babasından miras kaldığını iddia ederek Haleb üzerine durmadan saldırılar düzenlemekteydi. Atiyye b. Sâlih ise bu saldırılara misliyle karşılık vermekle meşguldü. Bu karşılıklı mücadele 20 Mayıs 1065 tarihine kadar devam etmişti.³⁷² Sonunda Atiyye b. Sâlih; Haleb'i, Rahbe, A'zâz, Menbiç, Bâlis ve Haleb'in doğusundaki toprakların kendi tasarrufuna verilmesiyle Mahmûd b. Nasr'a teslim etmişti. Mahmûd b. Nasr'ın hâkimiyet sahasında ise Haleb ve Haleb'in güneyindeki topraklar bulunmaktaydı.³⁷³

Fâtımî Devleti'nin ve Bizans İmparatorluğu'nun bu taksimatta hiçbir dahli yoktu. Kuzey Suriye bölgesi bir asır sonra ilk defa harici bir baskı ve etki olmadan kendi içerisinde bir taksimatta bulunabilmişti.³⁷⁴ Bu vakıanın tezahürü hem Fâtımî Devleti'nin hem de Bizans İmparatorluğu'nun bölgedeki etkilerinin tamamen yok olduğunun en mühim deliliydi. Kuzey Suriye bölgesi Fâtımîlerin bölgeye intikallerinden bu yana hiçbir zaman üçüncü bir etmenin siyasi etkilerine maruz kalmamıştı. Lakin Selçukluların üçüncü ve güçlü bir etmen olarak bölgeyi dolaylı yönden etkilemeleri bile Kuzey Suriye'nin tüm dengelerini değiştirmişti. Bundan sonraki süreç adına Fâtımî Devleti'nin istikbal politikası olarak gördüğü yaklaşık bir

³⁷⁰ Claude Cahen, **Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)** Y. Yücel-B. Yediyıldız (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021, 13-14-20-21.

³⁷¹ Honigman ölüm tarihini 30 Kasım olarak vermektedir. Bkz. Honigman, 116.

³⁷² Sosan, 107.-Honigman, 116. Tokuş, **Başlangıçtan Mirdâsîlerin Sonuna Kadar Bilâdü's-Şâm'da Müslüman Bizans Münasebetleri**, 228-229.

³⁷³ Sosan, 111.-Tokuş, **Başlangıçtan Mirdâsîlerin Sonuna Kadar Bilâdü's-Şâm'da Müslüman Bizans Münasebetleri**, 229.

³⁷⁴ Dönemle alakalı kaynaklar konuyla alakalı bölümlerinde Bizans İmparatorluğu'nun bölgedeki herhangi bir dahlinden söz etmez. Bkz. Tokuş, **Başlangıçtan Mirdâsîlerin Sonuna Kadar Bilâdü's-Şâm'da Müslüman Bizans Münasebetleri**, 229.- Honigman, 116-117.-Sosan, 111.

asırlık Kuzey Suriye politikası, neticesi göz önünde bulundurarak tam anlamıyla başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Fâtımîler bölgede hâkimiyet kurdukları dönemlerde bölgenin stratejik konumundan hiçbir zaman faydalanamamışlardı. Bölgeyi üst edinip ne Anadolu üzerine ne de Sünni İslâm'ın merkezi Bağdat üzerine el-Besâsârî'nin hüsrarla sonuçlanan seferi haricinde bir sefere çıkamamışlardı.³⁷⁵ Diğer yandan Mısır'ın koruma kalkanı olarak görünen Kuzey Suriye'nin kalkan özelliğinden de asla faydalanamamışlardı. Çünkü Bizans İmparatorluğu'nun, Suriye'nin tamamını fethedip Mısır'a kadar ilerlemek adına bir politikası olmamıştı. Lakin aynı durum Selçuklular adına asla geçerli sayılamazdı. Fâtımîler, Sünni İslâm halifeliliğinin hamisi kabul edilen Selçuklu tehdidine karşı en çok ihtiyacı olabileceği Kuzey Suriye'nin tampon bölge özelliğinden faydalanamayacaktı. Bu durumda Mısır'ı doğal olarak savunmasız bir hedef olarak göstermekteydi. Lakin tüm sonuçlar tam olarak asırlık bir politikanın ürünüydü ve hem başarısız hem de yıkıcı sonuçlar doğurarak neticelenmişti.

2.3.5. Fâtımî Hâkimiyet Sahasından Selçuklu Mülküne Kuzey Suriye (1067-1095)

Kuzey Suriye bölgesine fiili olarak giren ilk Türk Hanoğlu Harun³⁷⁶ olarak bilinmektedir. Harun beraberindeki bin atlı ile Anadolu üzerinden Suriye coğrafyasına intikal etmiş ve uç bölgelerde gazâ faaliyetlerinde bulunmuştur.³⁷⁷ Yine Harun, Atiyye ile Mahmûd arasındaki Haleb yönetimi mücadelesine dâhil olmuş ve ilk etapta Atiyye'nin yanında yer alsa da daha sonraki süreçte Mahmûd ile anlaşarak Haleb'in Mahmûd tarafından alınmasında önemli bir faktör olmuştur.³⁷⁸ Genel anlamda bölgede bir hanedanlığa yahut yerleşkeye ait olmayan Harun ve adamları çıkarları neticesinde harekât etmiş ve bu bağlamda Mısır'da çıkan karışıklıklardan

³⁷⁵ Brett, 280.- Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 307-308.

³⁷⁶ Harun'un nesebi hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece ihtimaller dâhilinde Batı Karahanlı Hükümdarı Tamgaç Han'ın oğullarından biri olduğu düşünülmektedir. Bkz. Ali Öngül, **Suriye Selçukluları**, 1. Basım, İstanbul: Çamlıca Yayınevi, 2018, 1. Diğer bir ihtimal ise adı bilinmeyen bir Türk hükümdarın oğlu olduğudur. Bölgeye babasına kızdığından dolayı geldiği aktarılır. Bkz. Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 36.

³⁷⁷ Sevim-Merçil, 339.

³⁷⁸ Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular (H. 447-521 = 1055-1127)**, Ali Sevim (çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, 9-10-11.

faydalanabilmek amacıyla Kahire'nin dâhili sorunlarına müdahil olmak için Suriye bölgesinden ayrılmışlardır.³⁷⁹

Harun'un Kuzey Suriye'deki varlığının sona ermeye başladığı tarihlerde Büyük Selçuklu Devleti'nin ünlü komutanlarından emir Afşin'in bölge üzerindeki faaliyetleri vuku bulmaktaydı. Afşin 1067 tarihinde Dülûk mevkiine yerleşerek emrindeki adamlarla birlikte Anadolu içlerine seferler düzenlemekteydi. Afşin Kuzey Suriye'ye intikal eden ilk Selçukluydu ve fazla da kalmamıştı amacı birliklerine kısa süreliğine bir üst edinmek ve Anadolu seferlerini devam ettirmektir. 1068 tarihinde Antakya'dan 100 bin dinar değerinde mal aldıktan sonra bölgeden çekilmiştir.³⁸⁰

Afşin'in bölgeden çekilmesiyle yine bir Selçuklu komutanı olan Sunduk et-Türkî 1069 tarihinde Kuzey Suriye'ye gelmiş, Afşin gibi o da birliklerini dinlendirmiş ve bu bağlamda Kefertâb, Hamâ, Hıms ve Rafeniyye bölgelerini yağmaladıktan sonra tekrar Anadolu seferlerine devam etmiştir. Gördüğümüz kadarıyla halen net bir biçimde Selçukluların Kuzey Suriye'de hâkimiyet tesis etmek gibi bir girişimleri bulunmamaktadır. Anadolu seferlerinde görev alan komutanlardan Afşin ve Sunduk et-Türkî Kuzey Suriye'ye intikal ederek birliklerinin ihtiyacını karşılamış ve tekrardan Anadolu seferlerine devam etmiştir.³⁸¹ Bu yöntem Kuzey Suriye'nin stratejik konumundan en doğru faydalanma yöntemlerinden biriydi. Çünkü coğrafyanın buna izin veren ve stratejik harekâtları destekleyen bir konumu mevcuttu.

Afşin ve Sanduk et Türkî'nin bölgedeki faaliyetleri Selçukluların Kuzey Suriye'deki varlıklarının temelini oluşturmaktaydı. Yine bu faaliyetler bölgede hâkimiyet kurmak amacıyla olmasa dahi Mirdâsîleri yeterince çekindirmeye yetmişti. Bu bağlamda Mahmûd b. Nasr Fâtımî halifeliği adına okunan hutbeyi 1070 tarihinde önce Abbâsî halifesi el-Kaim adına sonra da Sultan Alpaslan adına okutmuştu. Bu vakıa ile birlikte Fâtımîlerin bölgedeki fiilen biten egemenlikleri resmen sona ermiş ve Selçuklu egemenliği tanınmıştı.³⁸²

Mısır'da yaşana dâhili sorunlar bir şekilde Kuzey Suriye'yi ilgilendirmekteydi. Kahire'de yönetimi ele geçirmek isteyen vezir Nâsıruddevle, Sultan Alparslan'a elçi

³⁷⁹ Sevim-Merçil, 342.

³⁸⁰ Öngül, **Suriye Selçukluları**, 7-8.

³⁸¹ Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 48-49.

³⁸² İbnü'l-Esir, C.8, 225.-Sosan, 117.

göndererek Şayet ordusu ile Mısır'a gelirse ülkeyi ona teslim edeceğini bildirmişti.³⁸³ Mısır'ın fethi ve Fâtımî halifeliğine son vermek Sultan Tuğrul'un 1055 tarihinde Bağdat'a girdiği dönemden bu yana Selçukluların önemli bir politik söylemi haline dönüşmüştü.³⁸⁴ Sultan Alpaslan da bu bağlamda Mısır seferinden önce Urfa civarındayken Haleb'e elçi gönderdi ve Mahmûd b. Nasr'ın huzuruna çıkıp itaat arz etmesini istediğini ilettili. Lakin Mahmûd b. Nasr Sultanın huzuruna çıkmaktan çekindiği için kendisi gitmedi ve onun yerine değerli eşyalar gönderdi. Sultan, Mahmûd b. Nasr'ın bu tutumunun isyan niteliği taşıdığını ileri sürerek Nisan 1071 tarihinde Haleb'i kuşatma altına aldı.³⁸⁵ 32 gün süren kuşatma daha çok çevreleme mahiyeti taşımaktaydı. Hatta Sultan açılan gedikten içeri dahi girilmesine izin vermemişti. Çünkü amacı Haleb'i almak değil Mahmûd b. Nasr'ı kesin itaate zorunlu kılmaktı. Öyle de oldu şehrin düşeceğine kanaat getiren Mahmûd b. Nasr daha fazla diretmedi ve Sultanın huzuruna çıkarak itaatini arz etti. Sultan Alpaslan, Mahmûd'a değerli hediyeler verdi ve hil'at giydirdi.³⁸⁶ Bu olaylar vuku bulurken Bizans İmparatoru Romanos Diyogenes'in Doğu Anadolu seferine³⁸⁷ çıktığının haberi Sultan Alpaslan'a ulaşmıştı. Sultan komutanlarından Aytakin'in emrinde bir miktar asker bıraktı ve Mahmûd ile birlikte Dımaşk'ı fethetmelerini emrederek Kuzey Suriye'den Romanos Diyogens'i karşılamak üzere ayrıldı.³⁸⁸ Sultan Alpaslan, 26 Ağustos 1071 tarihinde Malazgirt'te Romanos Diyogens'i mağlup ettikten³⁸⁹ bir yıl sonra 20 Kasım 1072'de Berzem Kalesi kuşatması esnasında kalenin teslim olan komutanı Yusuf el-Harezmî tarafından çadırında ani bir saldırı neticesinde öldürüldü. Sultan Alpaslan'ın vefatının akabinde Büyük Selçuklu Devleti tahtına 24 Kasım 1072'de Sultan Alpaslan'ın oğlu Melikşah oturdu.³⁹⁰

Selçukluların Suriye ve Filistin coğrafyasındaki faaliyetlerinden 1071 yılı itibariyle Atsız b. Uvak sorumluydu. Bu faaliyetler kuzeyin itaatinden dolayı Güney Suriye özelinde sürdürülecekti. Atsız'ın faaliyetleri neticesinde Fâtımîler Suriye'nin

³⁸³ Sosan, 117.-Ali Öngül, **Büyük Selçuklular**, 2. Basım, İstanbul: Çamlıca Yayınevi, 2018, 69.

³⁸⁴ Ayan, 335-336.

³⁸⁵ İbnü'l-Esir, C.8, 256.

³⁸⁶ Sosan, 119-120.- İbnü'l-Esir, C.8, 256.-Öngül, **Büyük Selçuklular**, 71.

³⁸⁷ Norwich, C.II, 273-274.

³⁸⁸ Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 60-61.- Sosan, 120.

³⁸⁹ Malazgirt muharebesi hakkında Bkz. İbnü'l-Esir, C.8, 256-257-258.-Norwich, C.II, 272-279.- Öngül, **Büyük Selçuklular**, 75-88.

³⁹⁰ İbnü'l-Esir, C.8, 263-265.-Öngül, **Büyük Selçuklular**, 90-93.

tamamında etkinliklerini yitirmişlerdi.³⁹¹ Atsız faaliyetlerini güneyde sürdürürken kuzeyde bir yönetici değişikliği vuku bulmuştu. Mahmûd b. Nasr 1076 yılında ölmüş, yerine oğlu Nasr b. Mahmûd Haleb'in başına geçmişti.³⁹² Kısa süreliğine de olsa Kuzey Suriye'de siyasi bir boşluk oluşmuş ve buna müteakip tecrübesiz yönetici faktörü bölgeyi hedef kılmıştı. Bu bağlamda Anadolu'da fetih faaliyetlerinde bulunan ve ileride Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu olacak olan Kutalmış oğlu Süleymanşah doğrudan Kuzey Suriye'ye gelerek Haleb'i kuşatma altına aldı. Lakin kuşatmayı kaldırarak ilk etapta Selemye civarına geçiş yaptı. Daha sonrasında ise en azından ganimet almak amacıyla 1076 tarihinde Antakya'yı kuşattı ve yıllık 20 bin dinar haraç karşılığında kuşatmayı kaldırarak tekrar Anadolu seferlerine geri döndü.³⁹³

Atsız Suriye'nin güneyinde ve Filistin coğrafyasında büyük oranda Fâtımî varlığını sonlandırmış, yerine Selçuklu hâkimiyetini tesis etmeyi başarmıştı. Güney özelinde daha fazla ilerlemenin Kahire'ye açıldığı aşikârdı. Lakin Atsız Kahire yerine yönünü 1076 tarihinde kuzeye dönmüştü. Muhtemelen bu ani manevranın altında Süleymanşah'ın bölgedeki faaliyetlerinin imzası olduğu kabul edilmeliydi. Neticede Haleb ve Antakya şehirleri net olarak Selçuklu mülkü değildi. Hatta Antakya halen Bizans İmparatorluğu'na bağlıydı lakin Selçukluların Anadolu seferleri neticesinde Konstantinopolis ile bağlantısı kesilmişti. Bu bağlamda Kuzey Suriye daima fatihlerin gözdesi halindeydi. Atsız komutasında Selçukluların Suriye'nin genelindeki hâkimiyetleri her geçen gün artarken Sultan Melikşah, Atsız'ın yerine kardeşi Melik Tutuş'u Suriye ve Filistin bölgesine atamıştı. Vezir Nizâmü'l-Mülk bu atamaya her ne kadar karşı çıksa da engel olamamıştır. Atsız bu durumu öğrendiğinde doğal olarak başarılı bir faaliyet sürdürmesi hasebiyle Sultan Melikşah'a sitemkâr bir mektup yazmıştı.³⁹⁴ Atsız'dan gelen bu mektup üzerine Melikşah, atama kararını revize etmiş ve Tutuş'a bu durumu iletmiştir. Tutuş da gelen emir üzerine Haleb şehriden öteye geçmemiştir.³⁹⁵

Melik Tutuş bölgeye geldikten sonra hummalı bir çalışma içerisine girdi ve hâkimiyetini bölge üzerine yaymak adına girişimlerde bulundu. İlk olarak önemli bir

³⁹¹ Öngül, **Suriye Selçukluları**, 11-12.

³⁹² El-Kalkeşendî, 186.-Sosan, 134.

³⁹³ Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 69-70.

³⁹⁴ Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 71.-Öngül, **Suriye Selçukluları**, 15-16.

³⁹⁵ Sevim-Merçil, 87.

nokta olan Menbiç'i aldı ve Haleb'in derhal kendisine devredilmesini istedi. Haleb yöneticisi olan Mirdâsî emiri Sâbık şehri Tutuş'a teslim etmek istemedi ve durumda Tutuş şehri zorla almak adına kuşatma yoluna gitti. Lakin bu kuşatmadan istediği sonucu alamadı ve geri çekilmek zorunda kaldı. Tutuş Kuzey Suriye'deki hâkimiyetinin Haleb'i almasına bağlı olarak katlanacağına farkındaydı o yüzden bir sonraki yıl tekrar bölgeye geldi ve bu sefer ilk etapta Haleb'e bağlı olan Deyr, Buzâa, Azâz, Cibrin Kûrastâyâ kalelerini ele geçirdi. Bu kaleleri fethederek Haleb'i savunmasız bıraktığını düşünen Tutuş daha sonrasında doğrudan Haleb kuşatmasına başladı. Lakin bu kuşatmada Dımaşk'ta Fâtımîler tarafından kuşatılan Atsız'ın yardım çağrısı neticesinde kaldırıldı ve Tutuş emrindeki askerlerle doğrudan Dımaşk üzerine ilerledi. Fâtımî komutanı Nasruddevle Cüyûşî, Tutuş'un geldiğini haber alınca Dımaşk kuşatmasını kaldırdı ve Kahire'ye geri döndü. Tutuş ise Dımaşk'a ulaşınca Suriye Selçuklu Melikliğinin kurucusu olarak addedilebilecek Atsız'ı öldürttü ve onun tasarrufundaki bölgeleri kendi hâkimiyetine geçirdi.³⁹⁶

Güneyde bu gelişmeler yaşanırken Kuzey Suriye yine bir taksimatın söz konusuydu. Tutuş'un Haleb kuşatmasını kaldırarak Dımaşk'a girmesini fırsat olarak gören Musul Valisi Müslim Haleb'den kendisine iletilen yardım çağrısı neticesinde oğlunu Isfahan'a göndermiş ve yıllık 300 bin altın karşılığında Haleb yönetimini Sultan Melikşah'tan almayı başarmıştı.³⁹⁷ Bu bağlamda Müslim 1080 tarihinde Haleb'e geldi. Sâbık şehri Müslim'e teslim etmek istemedi lakin Müslim şehri zor kullanarak almayı başardı. Bu vakıa ile birlikte Kuzey Suriye'deki Mirdâsî hâkimiyeti son bulmuş oldu.³⁹⁸ Kuzey Suriye, Simâl b. Sâlih'in 1062 tarihindeki ölümünden sonra asla durulmamıştı. Süratle ve sürekli el değiştirmiş, kuşatılmış, bölgeleri tahrip ve talan edilmişti.

Müslim'in Haleb'i almasıyla birlikte Tutuş'un Selçuklu merkezi ile bağlantısı kesintiye uğramıştı. Bu Tutuş'un selameti açısından büyük bir problem oluşturmaktaydı. Şayet Kahire'den tanzim edilecek bir ordunun Dımaşk'ı kuşatması ve kuşatma neticesinde kuzeyden destek alamaması ihtimali Güney Suriye'yi büyük oranda savunmasız kılmaktaydı. Bu bağlamda Melik Tutuş üçüncü kez Haleb seferine çıktı. Lakin bu seferde Sultan Melikşah'ın emriyle yanında kesildi. Melikşah,

³⁹⁶ Öngül, **Suriye Selçukluları**, 21.-23-24.

³⁹⁷ Öngül, **Suriye Selçukluları**, 25.

³⁹⁸ İbnü'l-Esir, C.8, 294.-Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 101.-Sosan, 148-149.

Melik Tutuş'a Haleb kuşatmasını kaldırarak Dımaşk'a dönmesini emretmişti.³⁹⁹ Tutuş ilk olarak bu emri yerine getirdi lakin kısa bir süre sonra tekrar Kuzey Suriye üzerine, Antakya dolaylarına sefere çıktı. Tutuş'un Dımaşk'tan ayrıldığını haber alan Müslim doğrudan Dımaşk üzerine harekâta geçti. Bunun üzerine Tutuş Kuzey Suriye'den Dımaşk'a gitmek zorunda kaldı. Tutuşun Suriye'deki hâkimiyetinin önünde sadece Kuzey Suriye kalmıştı. Çünkü kendisinden önce Güney Suriye'de ve Filistin coğrafyasında Atsız büyük orandan hâkimiyeti tesis etmişti. Lakin Müslim çok stratejik bir açıdan Tutuş'u çevrelemekte ve adeta onu bölgesel olarak hapsetmekteydi. Tutuş da bu çevrelemeyi kırabilmek adına daima yönünü kuzeye dönmek zorunda kalıyordu.⁴⁰⁰

Bölgede Melik Tutuş ve Müslim arasında çekişmeler yaşanırken Kutalmış oğlu Süleymanşah bir kez daha Anadolu'dan Kuzey Suriye bölgesine ilerlemekteydi. İlk olarak daha önce ganimet almak amacıyla kuşattığı Antakya'yı Aralık 1084 tarihinde ikinci kez kuşattı ve bu kez şehri almaya muvaffak oldu.⁴⁰¹ Süleymanşah'ın Antakya'yı almasıyla birlikte Bizans İmparatorluğu'nun Kuzey Suriye'de bulunan son toprak parçası da Selçukluların eline geçmiş oldu. Süleymanşah'ın Kuzey Suriye seferi Antakya'nın fethi ile başlamıştı ve arkasından peş peşe Bağras, Samandağ, Süveydiye, İskenderûne, Derbask, Tell-Başir, Hârim, Ayıntab, Maraş, Elbistan, Göksun, Behisni ve Raban şehirlerini fethi ile devam etmişti.⁴⁰² Süleymanşah'ın bu ilerleyişinden çekinen Müslim, Antakya'dan almış olduğu vergiyi Süleymanşah'tan da istedi. Bu münakaşanın neticesi tarafları Afrin Çayı'nın yakınındaki Kurzahil⁴⁰³ mevkiinde karşı karşıya getirdi ve savaş Müslim'in ölümü ile neticelendi. Müslim'in bertaraf edilmesiyle birlikte Süleymanşah Kuzey Suriye seferine devam etti ve doğal olarak Haleb'i kuşattı. Lakin bu kuşatmadan herhangi bir gelir elde edemedi.⁴⁰⁴ Süleymanşah bir sonraki yıl Nisan-Mayıs 1086 tarihinde Halebi ikinci kez kuşatmak için Kuzey Suriye'ye yeniden intikal etti. Doğal olarak baharda harekâta başlaması kuşatmayı uzun müddet yapabileceğini göstermekteydi.⁴⁰⁵ Haleb yöneticisi bu

³⁹⁹ Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 104.

⁴⁰⁰ İbnü'l-Esir, C.8, 304-305.-Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 104.

⁴⁰¹ İbnü'l-Esir, C.8, 312.-Sevim, **Zübdetü'l-Haleb**, 51-52.- Anna Komnena, **Alexiad Malazgirt'in Sonrası**, Bilge Umar (çev.), İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 2021, 184.

⁴⁰² Öngül, **Anadolu Selçukluları**, 13.

⁴⁰³ Öngül, **Suriye Selçukluları**, 31.

⁴⁰⁴ İbnü'l-Esir, C.8, 313-314.- İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-Haleb**, 56-57.

⁴⁰⁵ Öngül, **Suriye Selçukluları**, 32.

kuşatmaya daha fazla dayanamayacaklarını anlayınca Melik Tutuş'a mektup yazdı ve ondan gelip şehri teslim almasını söyledi. Tutuş bu habere bilhassa sevindi ve ordusu ile Haleb'e doğru ilerlemeye başladı. Melik Tutuş'un güneyden Haleb üzerine yürüdüğünü haber alan Süleymanşah onu karşılamak için kuşatmayı kaldırdı ve Haleb'in üç mil kadar uzağında bulunan Aynuseylem⁴⁰⁶ mevkiine ilerledi. Taraflar karşı karşıya geldiğinde muharebe Süleymanşah'ın ölümü ile sonuçlanmıştı.⁴⁰⁷ Tutuş ise Haleb'den gelen mektuba rağmen şehri kuşatarak almak zorunda kaldı ve dördüncü kuşatmasında 11 Temmuz 1086 tarihinde şehre girmeyi başardı. Lakin iç kaleyi düşürmeye muvaffak olamadı. Sultan Melikşah'ın Kuzey Suriye seferine çıktığını haber aldığı anda ise iç kale kuşatmasını kaldırarak Dımaşk'a geri dönmek zorunda kaldı. Melik Tutuş Haleb'de yine istediği hâkimiyeti tesis edememişti. Sultan Melikşah'ın 3 Aralık 1086 tarihinde Haleb şehrine gelmesiyle birlikte böyle bir imkânı da kalmamıştı. Malikşah, Haleb'e gelmeden önce Antakya'ya uğramış ve şehre Yağısıyan'ı vali olarak atamıştı.⁴⁰⁸ Haleb'e geldikten sonra da Haleb valisini değiştirdi ve yerine Kasımuddevle Aksungur et-Türki'yi yeni Haleb valisi olarak atadı⁴⁰⁹ ve emrine 4 bin atlı tesis etti.⁴¹⁰ Bundan sonraki süreçte 1092 yılına değin Kuzey Suriye'de görece sakin bir dönem yaşanmıştı. 1092 yılında Sultan Melikşah'ın ölümüyle birlikte Melik Tutuş taht mücadelesine girişti ve bu mücadelesinde Antakya valisi Yağısıyan ve Haleb valisi Aksungur'u da yanına çekmeyi başardı.⁴¹¹ Tutuş girişmiş olduğu bu taht mücadelesi neticesinde Sultan Melikşah'ın büyük oğlu Berkyaruk tarafından 26 Şubat 1095 tarihinde yenilgiye uğratıldı ve aynı gün ileri gelen adamlarıyla birlikte öldürüldü.⁴¹² Tutuşun ölümüyle birlikte Suriye'deki Selçuklu yönetimi de Tutuşun oğulları arasında ikiye bölündü. Güney Suriye'de Dımaşk merkezli Dukak bulunurken, Kuzey Suriye'de Haleb merkezli Rıdvân bulunmaktaydı.⁴¹³

⁴⁰⁶ Öngül, **Suriye Selçukluları**, 32.

⁴⁰⁷ Anna Komnena, 184-185.-İbnü'l-Esir, C.8, 319.

⁴⁰⁸ Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 130.

⁴⁰⁹ El-Kalkaşendî, 186.-İbnü'l-Esir, C.8 321.

⁴¹⁰ Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 129.

⁴¹¹ İbnü'l-Esir, C.8, 371.

⁴¹² İbnü'l-Esir, C.8, 390.- Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 155-156.

⁴¹³ Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 161.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÂTİNİLERİN KUZEY SURIYE POLİTİKASI: ŞEHİRLER DÖNEMİ (1102-1129)

3. Hasan Sabbah ve Daveti Cedide'nin Doğuşuna Giden Süreç

3.1. İran İsmâîlîlerinin Kahire'den Kopuşu

Fâtımî Devleti, Halife Müstansır döneminde bilhassa 11. asrın ikinci yarısından sonra buhranlı bir sürece giriş yapmıştı. Yaklaşık bir asırdır süregelen Kuzey Suriye politikası başarısızlıkla sonuçlanmış ve bunun akabinde Selçukluların bölgeye gelişiyle beraber sadece kuzeyde değil Güney Suriye'de de hâkimiyetlerinin tamamını kaybetmişlerdi.⁴¹⁴ Yine bu buhranlı döneme paralel olarak Mısırda el-Müstansır'a, vezir Nâsiruddevle tarafından darbe girişimi yapılmıştı. Nâsiruddevle, Türk ümeradan İldeniz ve Yıldokuz tarafından (1072-1073) öldürülse de bundan sonraki süreçte karışıklıklar durmamış ve İldeniz'in liderliğinde ülkede anarşi en üst sınıra ulaşmıştı.⁴¹⁵ Bu anarşi ortamı Akka valisi Bedrü'l-Cemâlî tarafından bertaraf edilmiş ve Fâtımî hanedanlığı bu vakıa ile yönetimdeki erkinin vesayetini vezirler dönemi olarak addedilebilecek, önceleri örnekleri bulunan⁴¹⁶ lakin daha güçlü bir otoriteye terk etmek zorunda kalmıştı. Bedrü'l-Cemâlî Mısır'daki dâhili sorunları çözmesi amacıyla 1074 tarihinde el-Müstansır tarafından bizzat çağırılmıştı. Kahire'deki isyan girişimini bastıran Bedrü'l-Cemâlî Fâtımîlerin ilk tam yetkili veziri oldu ve bundan sonraki süreçte devlet işlerini tekeline almayı başardı.⁴¹⁷

⁴¹⁴ Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 32-84.

⁴¹⁵ Çelik, 314-315.

⁴¹⁶ Hadım Bercevân ve el-Cercerâî vezaretleri dönemlerinde hanedanlığı vesayetleri altında tutmayı başarmışlardır. Bkz. Brett, 181-185-232.

⁴¹⁷ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 305-342.-Çelik, 315-318.

İsmâilî davet Fâtımî Devleti'nden hiçbir zaman ayrı tutulmamıştı. Davet 909 da Fâtımîleri devletleşme sürecine eriştikten sonra da varlığını var oluş doktrinine göre devam ettirmişti. Yine 969'da Mısır'ın fethiyle birlikte davet daha geniş coğrafyalara daha güçlü bir iletişim ile ulaşmaktaydı. Davet Fâtımî Devleti'nin başarı ya da başarısızlığına paralel olarak kendisini konumlandırmamaktaydı. Şöyle ki Fâtımî Devleti'nin egemen olduğu yerlerde davet zaten açıktan yürütülmekteydi. Lakin Fâtımîlerin hâkim olmadığı sahalarda merkez Kahire'nin içinde bulunduğu durum her ne olursa olsun politik başarı ya da başarısızlık buna dâhil İsmâilî davet örgütlenmesini ve faaliyetlerini daima gizlilik esasına dayalı olarak devam ettirmektedir. İsmâilî davetin etkinliğini merkez Kahire'nin durumundan ziyade faaliyetlerin yürütüldüğü coğrafyanın şartları belirlemektedir. Şayet merkez ile sağlıklı bir iletişim sağlanamasa dahi davet faaliyetinin yürütüldüğü coğrafyada İsmâilî dâîler daima bir başdâînin emrinde hizmet vermekteydiler ve bu başdâî tam anlamıyla bölgesel davetten sorumlu olan kişiydi.⁴¹⁸

İran coğrafyasındaki Türk varlığının merkezi bir yapı haline dönüşmesinden sonra⁴¹⁹ İsmâilî davet İran'ın merkez kesimlerinden daha ziyade örgütlenmesini dağlık bölgelerde gerçekleştirmektedir. Bunun ana nedeni ilk olarak Sünni akideye mensup Gazneliler⁴²⁰ ve Selçukluların, İsmâilî faaliyetlerine kesin olarak karşı çıması ve onunla mücadele etmesiydi. Selçuklu Devletinde Melik Alpaslan'ın tahta oturmasıyla birlikte vezaret makamına geçen vezir Nizâmü'l-Mülk hem ilmi anlamda hem de fiili olarak İsmâilî davet ile en tazyikli mücadele edenlerin başında gelmekteydi.⁴²¹ Diğer yandan İran geleneği Türk varlığını tam anlamıyla hazmedememişti. İran coğrafyasında Gazne Devleti ile başlayan Türk varlığı Selçuklular ile pekişmekteydi. Bu durum İrani geleneğe tâbi olan bazı kimselerin Türk varlığından rahatsız olmasına ve dâîlerin faaliyetlerine paralel olarak İsmâilî davete daha kolay rağbet göstermesine neden olmaktadır.⁴²²

⁴¹⁸ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 336-337.

⁴¹⁹ Öngül, **Büyük Selçuklular**, 19.-Brett, 255.

⁴²⁰ Brett, 252-254.

⁴²¹ İbrahim Kafesoğlu, **Melikşah Devrinde Selçuklu İmparatorluğu**, 3. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019, 197.-Brett, 320.-Bkz. Nizâmü'l-Mülk, kaleme almış olduğu Siyasetname adlı eserin içerisinde farklı farklı fasıllarda Bâtınilere ve onların zararlı davranışlarına değinmiştir. Bilhassa 47. fasıl doğrudan Bâtıniler üzerinedir. Bkz. Nizâmü'l-mülk, **Siyâset-Nâme**, Mehmet Altay Köymen (çev.), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Yayınları, 2018.

⁴²² Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 474.-483.

Normal şartlarda İsmâilî davet merkez Kahire özelinde devlet otoritesinin siyasal yaşamı dikkate alınırsa kan kaybetmekteydi. Lakin İran’da, Selçukluların merkezinde, dâîlerin baskılanmış faaliyetleri halen devam ettirebilecek tutarlılığa ve dirayete sahip olması⁴²³ bunun akabinde milliyetçi tutum içerisinde bulunan kimselerin varlığı,⁴²⁴ İsmâilî daveti merkeze tezat bir biçimde güçlendirmekteydi. İran’ın orta ve batı kesimlerinde davetten sorumlu olan kişi Abdülmelik b. Attaş’tı, İbn Attaş bölgedeki faaliyet emirlerini Kahire’den almaktaydı ve bu emirleri 1078 yılından itibaren de dâî’ d-duat olan Bedrî’l-Cemâlî’den almaya başlamıştı. İran’daki İsmâilî ağı Kahire’nin zayıfladığının farkındaydı. Bundan mütevellit eylemlerini sürekli Kahire’den gelecek bir emre göre gerçekleştirmekten daha ziyade içinde buldukları durumun ehemmiyetine göre kendi karar mekanizmalarıyla çözüme kavuşturma yoluna gitmek zorunda kalmışlardı.⁴²⁵ Bu durumda İran’da yarı özerk bir İsmâilî ağının oluşmasına neden olmuştu. İbn Attaş’ı bu durumdan daha ziyade bizim için önemli kılan husus: İran’daki yarı özerk İsmâilî daveti devletleştirecek olan Hasan Sabbah’ı davete kazandırmasıdır.⁴²⁶

3.1.1. Hasan Sabbah ve Alamut

Hasan Sabbah’ın hayatını konu alan “Sergüzeşt-i Seyyidina” adında Farsça kaleme alınmış çok değerli bir eser mevcut bulunmaktadır. Bu eser Moğolların 1256 tarihinde Alamut Kalesi’ni ele geçirmesinden sonra Moğol hanının veziri Cüveynî tarafından korunmaya alınmış ve bazı kısımları aynen bazı kısımları ise yorumlanarak Cüveynî tarafından aktarılmıştır.⁴²⁷ Esere göre Hasan nesebinin Yemen’de hüküm süren⁴²⁸ Himyer Kabilesine dayandığını aktarmaktadır. Ailesinin İran coğrafyasına yerleşme teşebbüsü sırasında kendisi Kum’da dünyaya gelmiştir. Gençliğinin ilk dönemlerinde kendisi de atalarının yolundan giderek Şîa’nın On İki İmam koluna tâbi kalmış ve İsmâilî öğretisini felsefe, Fâtımî halifesini ise bir filozof olarak nitelendirmiştir. Hasan’ın İsmâilî daveti felsefe olarak yorumlaması esasında

⁴²³ Brett, 254.

⁴²⁴ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 483.

⁴²⁵ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 474.

⁴²⁶ Cüveynî, 547.-Halm, *Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi*, 19.-Lewis, 74.-Ayşe Atıcı Arayancan, *Haşhaşiler Efsaneler ve Gerçekler*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020, 16.

⁴²⁷ Halm, *Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi*, 17.

⁴²⁸ Lewis, 72.

İsmâilî davet adına dindar kimseler tarafından yapılan bir hakaret olarak tanımlanmaktaydı.⁴²⁹

Hasan gençlik dönemlerini Rey’de geçirmiş ve burada bir İsmâilî dâîsi olan Emire Zerrab⁴³⁰ ile tanışmıştı. Bu tanışma Hasan’ın hiç şüphe götürmez dönüm noktası olarak kabul edilmeliydi. Zaman zaman Zerrab ile yapmış olduğu dini sohbetlerde Zerrab, Hasan’ı İsmâilî davete meylettirmeye çalışırken Hasan’da mezhebinin usul ve kaidelerince bu münakaşada kendi mezhebinin hak olduğuna aktarmaya çalışmaktaydı. Anlaşılan bu dini tartışma bir kereye mahsus değildi. Çünkü Hasan daima Zerrab’ın kendi görüşlerini çürüttüğünü aktarmaktadır. Lakin bu münakaşa çok fazla sürmeyecektir. Çünkü Hasan bu dönemlerde ağır bir hastalığa yakalanmış ve bu süreçte Zerrab ile arasındaki tartışmaları düşünerek İsmâilî daveti gerçeğe ulaşmak olarak nitelendirmiş ve hastalığının sonunda fikren İsmâilî daveti kabul etmiştir.⁴³¹

Hasan İsmâilî daveti kabul ettikten sonra ilk olarak davetin kaide ve usullerini öğrenmek amacıyla Necm Sarraç isimli birinden bilgi istemiştir. Daha sonrasında ise fikren dâhil olduğu İsmâilî davete fiilen dâhil olmak için Mu’min adında bir İsmâilî’ye davete kabul yeminini vermiştir.⁴³² Bundan sonraki süreçte Hasan fikren ve fiilen bir İsmâilî olarak 1072 yılına kadar normal yaşantısına devam etmiş ve 1072 yılında İbn Attaş tarafından dâîlik naipliğine tayin edilmiştir. İsmâilî dâîler birçok bölgeden Kahire’ye giderek orada eğitim görmekteydi. İbn Attaş, Hasan’ı dâîlik naipliğine tayin ettikten sonra Kahire’ye gitmesini ve Halife Müstansır’ı ziyaret etmesini belirtmişti.⁴³³ Bu bağlamda 1076 yılında Kahire’ye gitmek üzere yola çıkan Hasan, Suriye’nin Selçuklu hâkimiyet sahası olmasından dolayı karadan ilerleyememiş ve sahil şeridine inerek Beyrut, Saydâ’, Sûr ve Akka şehirlerine uğradıktan sonra deniz yoluyla Ağustos 1078 tarihinde Kahire’ye ulaşmıştır.⁴³⁴

⁴²⁹ Cüveynî, 547.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 476.

⁴³⁰ Emire Zerrab bir sikke ustasıdır. Bkz. Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 17. Daftary bu ismin Emire Darrab olduğunu aktarmaktadır. Bkz. Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 476.

⁴³¹ Cüveynî, 547.-Lewis, 73-74.-Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 17-18.- Erkan Hacıfazlıoğlu, **Geçmişten Günümüze Haşhaşî Tarikatı**, 1. Basım, Ankara: Altınordu Yayınevi, 2020, 80-81.

⁴³² Cüveynî, 547.

⁴³³ Lewis, 74.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 476.-Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 19.-Atıcı Arayancan, 16.

⁴³⁴ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 477.

Hasan Kahire'ye ulaştıktan sonra kendisinin aktarımına göre mezhebin usul ve kaidelerine uyarak Müstansır'ın en büyük oğlu Nizâr için davet faaliyetleri yürütmekteydi.⁴³⁵ Lakin bu davet faaliyetleri görece o dönem adına Fâtımî Devleti'ndeki en güçlü kimse olan “*Emirü'l Cuyuş*”⁴³⁶ ve “*Dâ'îu du'âti'l-Mü'minîn*”⁴³⁷ görevlerini ihtiva eden Bedrü'l-Cemâlî tarafından hoş karşılanılmamaktaydı. Bu sebeple Hasan 1,5 yıllık⁴³⁸ Kahire ziyaretinin sonunda Bedrü'l-Cemâlî tarafından Mağrip diyarına gitmekte olan bir gemiye zorla bindirilmek suretiyle uzaklaştırılmıştı. Normal şartlarda Mağrip'e gitmesi beklenen gemi şiddetli fırtınadan dolayı zorunlu olarak Suriye'ye intikal etmişti. Hâsıl olan bu netice ile Hasan ilk olarak Suriye'den ayrılmış ve 1081 yılında Isfahan'a ulaşmıştır. Daha sonraki süreçte Huzistan'a, Firrim'e ve Şehriyarkuh'a geçiş yapmıştır. Hasan davet faaliyetlerine Alamut bölgesinde devam etmiş ve üç yıl Damgan'da bulunduktan sonra Nizâmü'l-Mülk'den çekindiği için Kazvin'e geçiş yapmak zorunda kalmıştır.⁴³⁹

Hasan İran coğrafyasında hummalı bir şekilde davet faaliyetlerini yürütmekteydi. Lakin Selçukluların merkezinde bilhassa Nizâmü'l-Mülk vezaretinde bu faaliyetleri daha fazla gezgin olarak yürütemeyeceğinin farkındaydı. Bundan mütevellit davet faaliyetlerini rahatça yürütebileceği ve yönetebileceği korunaklı bir yere ihtiyacı vardı ve bu ihtiyaca müteakip Alamut Kalesi'ni⁴⁴⁰ gözüne kestirmişti. Kale Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi olan Mehdi isimli bir Alevi'nin yönetimindeydi. Hasan'ın Alamut Kalesi'ni seçmesinin en önemli nedeni kalenin stratejik konumuydu. Kale deniz seviyesinden iki bin metre yüksekte bulunan sarp dağ yamacına inşa edilmişti. Yüksekliği 180 metre, uzunluğu ise 135 metreydi. Alamut Kalesi'nin bu özellikleri

⁴³⁵ Cüveynî, 548.

⁴³⁶ Emirü'l Cuyuş, orduların komutanı manasına gelmektedir. Bkz. Brett, 295.

⁴³⁷ Dâ'îu du'âti'l-Mü'minîn, davet edenlerin davet edeni manasına gelmektedir. Daha net bir tabirle Başdâi'dir. Bkz. Brett, 295

⁴³⁸ Hasan'ın Kahire'de kaldığı süre zarfında itilaf yaşanmaktadır. Daftary ve Lewis 3 yıl kaldığını belirtirken, Heinz Halm, 17 ay Kahire'de kaldığını aktarmaktadır. Sergüzeşt-i Seyyidina da ise bu süre 1,5 yıl olarak verilmektedir. Burada kaynaklar Hasan'ın 1078 yılının Ağustos ayında Mısır'a ulaştığı konusunda hemfikirdir. Yine aynı kaynaklar Heinz Halm hariç Hasan'ın 1081 yılının Haziran ayında Isfahan'a ayak bastığı konusunda da aynı fikirdelerdir. Kaynakların mutabık kaldığı tarihe göre Hasan en fazla Mısır'da 2 yıl 9 ay ikamet edebilir. Bu sürenin içerisinde ise gemi kazası sonrasında yapmış olduğu yolculuğun süresi dâhil değildir. Biz bu süreyi Cüveynî'ye göre esas aldık. Bkz. Cüveynî, 548.-**Daftary, İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 478.-Lewis, 76.-Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 19.

⁴³⁹ Cüveynî, 548-549.

⁴⁴⁰ Alamut Kalesi “aluh amut” kelimelerinden türetilmiş olup kartal yuvası manasına gelmektedir. Cüveynî, 548-549.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 479.

onu Hasan için gayet tâbi hedef kılmıştı. 1087 yılı itibariyle İsmâilî dâîler Alamut Kalesi'nin içinde ve yakınlarında gizli faaliyetlerde bulunmaktaydılar. Bu faaliyetler neticesinde Hasan, kaleyi kendi tasarrufuna almak için 4 Eylül 1090 tarihinde gizli bir kimlikle kaleye girdi ve bir müddet bu şekilde yaşadı. Kimliğinin açığa çıkmasıyla beraber Mehdi onu kaleden atmak istedi lakin Hasan'ın kalede çok fazla dâî'si bulunduğu için bunu başaramadı. Daha sonrasında ise üç bin dinarlık bir senet karşılığında kaleyi Hasan'a terk etmek zorunda kaldı.⁴⁴¹ Bizim kanaatimizce Alamut Kalesi'nin fethi Hasan'ın ikinci dönüm noktasıydı ve Hasan bu vakıa ile davetinin devletleşmesinin teşekkülünü başlatmıştı.

Hasan, Alamut Kalesi'ni ele geçirdikten sonra davet faaliyetlerini hızlandırmıştı. İlk etapta Alamut yakınlarında bulunan müstahkem noktalar elzem olarak faaliyetlerin yoğunlaştığı bölgelerdi. Lakin Hasan'ın faaliyet sahası Büyük Selçuklu emiri Yörüntaş'ın tasarrufundaydı. Yörüntaş, Hasan ve davet faaliyetlerine son vermek adına 1091 yılında Alamut'u kuşatmıştı. Bu kuşatma esnasında zor günler geçiren Hasan, Yörüntaş'ın kuşatma esnasında eceliyle ölmesi neticesinde bu saldırıyı atlatmayı başaracaktı.⁴⁴² Hasan faaliyetlerini büyük oranda İran'ın kuzeyinde bulunan topraklara yoğunlaştırmıştı. Bu bölgedeki zümrenin de milliyetçi bir tutum sergilemesi İsmâilî davetin rağbet görmesine neden olmaktaydı.⁴⁴³ Lakin bu faaliyetlerin sesi Büyük Selçuklu sarayından duyulmuştu. Sultan Melikşah, 1092 tarihinde Emir Arslantaş'ı Alamut'u fethetmesi için gönderdi. İlk olarak bir çevreleme yapan Arslantaş, dışarıdan destek için Alamut'a girmek isteyen İsmâilîlere engel olamamış ve bu gelen İsmâilîler ile kale civarındaki bir grup Rûdbâr ahalisinin Selçuklu kampına düzenlemiş olduğu ani gece baskını neticesinde Arslantaş'ın ordusu dağılarak geri çekilmek zorunda kalmıştı.⁴⁴⁴

Hasan ve daveti iki kuşatmayı da bertaraf ettikten sonra isimleri çok önemli bir suikastın faali olarak anılmaya başlanmıştı. Vezir Nizâmü'l-Mülk Ekim 1092 yılının Ramazan ayında⁴⁴⁵ içerisinde Sultan Melikşah, Sultan'ın hanımı Terken Hatun ve

⁴⁴¹ Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 20-21-22.

⁴⁴² Kafesoğlu, 142.

⁴⁴³ Cüveynî, 553.-Kafesoğlu, 142.

⁴⁴⁴ Kafesoğlu, 142.-Halm, **Haşhaşiler, Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 23.

⁴⁴⁵ Cüveynî, 554. Cüveynî suikastın tarihini 16 Ekim Cuma gecesi olarak aktarmaktadır. İbnü'l-Esîr bu tarihi 14 Ekim olarak aktarmaktadır. Bkz. İbnü'l-Esîr, C.8, 360.-Kafesoğlu bu tarihin 15 Ekim olduğunu belirtmektedir. Bkz. Kafesoğlu, 203.-Daftary bu tarihi 14 Ekim olarak vermektedir. Bkz. Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 486.

Selçuklu saray kliğinin en önemli adamlarından vezir Tâc'ül-Mülk'ün içinde bulunduğu kabile ile Bağdat'a giderken⁴⁴⁶ Nihâvent⁴⁴⁷ yakınlarındaki Şuhne mevkiinde arzuhal ileteceğini söyleyen Deylemli bir genç olarak tanımlanan Tâhir-i Eyvânî tarafından öldürülmüştü.⁴⁴⁸ Saldırganın Deylemli olarak belirtilmesi muhtemelen özellikle vurgulanmıştı. Çünkü Deylem bölgesi İsmâilî faaliyetlerin rağbet gördüğü bir yerdi.⁴⁴⁹ Suikast faileri hakkında değişik görüşler mevcut bulunmaktadır. Nizâmü'l-Mülk saray içi bir komplo neticesinde öldürülmesi ihtimalide mevcuttur.⁴⁵⁰ Lakin suikastın Hasan ve davetine mâl edilmesi büyük oranda Nizâmü'l-Mülk Bâtini faaliyetlerine karşı girişmiş olduğu mücadeleden ve Alamut'a bağlı İsmâilîlerin sonraki süreçte suikastı bir politik yöntem olarak benimsemelerinden kaynaklanmaktaydı.⁴⁵¹

3.1.2. Mustâ'li- Nizâr Ayrılığı

Nizâmü'l-Mülk'ün ölümünden kısa bir süre sonra aynı yıl içerisinde Sultan Melikşah da genç yaşında ölmüştü.⁴⁵² Melikşah'ın ölümüyle birlikte Büyük Selçuklu Devleti'nde melikler arası taht kavgaları başlamış ve bu da bölgede siyasi bir otorite boşluğunun doğmasına neden olmuştu.⁴⁵³ Bu durumda Hasan ve davetinin arka arkaya yapılan iki kuşatmadan sonra biraz olsun toparlanmasına ve daha rahat hareket etmesine müsaade etmişti. Hasan 1094 yılına değin şeklen de olsa faaliyetlerini Kahire'ye bağlı olarak gerçekleştirmekteydi. Lakin 1094 yılında Fâtımî halifesi Müstansır Billâh'ın ölümüyle⁴⁵⁴ birlikte İsmâilî davet en büyük ayrışmalarından birini yaşamıştı. Normal şartlarda İsmâilî davette en büyük oğulun halife/imam olarak seçilmesi bir gelenek haline gelmişti.⁴⁵⁵ Lakin Bedrü'l-

⁴⁴⁶ Kafesoğlu, 203.

⁴⁴⁷ Reşîdü'd-d'in suikastın burada yapıldığını aktarmaktadır. Bkz. Reşîdü'd-d'in Fazlullah, **Camî'ü't-Tevârih, Selçuklu Devleti**, Erkan Göksü, H. Hüseyin Güneş (çev.), İstanbul: Selenge Yayınları, 2010, 134.

⁴⁴⁸ Cüveynî, 554-555.-Öngül, **Büyük Selçuklular**, 176.

⁴⁴⁹ Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 24.

⁴⁵⁰ Bkz. İbnü'l-Esîr, 360-361. Reşîdü'd-d'in, 133-134.-Sevim-Merçil, 126-127-128-129-130-131.-Kafesoğlu, 203-204-205.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 487.

⁴⁵¹ Lewis, 86.

⁴⁵² İbnü'l-Esîr, C.8, 364.-Kafesoğlu, 143.

⁴⁵³ Reşîdü'd-d'in, 139-154.-İbnü'l-Esîr, C.8, 367-368.-Öngül, **Büyük Selçuklular**, 184.

⁴⁵⁴ İbnü'l-Esîr, C.8, 383.-el-Kalkaşendî, ölüm tarihi olarak Ocak 1095 tarihini vermektedir. Tarihlerin birbirine yakınlığı hasebiyle ufak bir yanlış aktarım olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bkz. el-Kalkaşendî, 192.-Çelik, 348.-Daftary ölüm tarihini sadece 1094 olarak vermektedir. Bkz. Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 491.-Brett, ölüm tarihi olarak gün ay ve gün belirtmeyerek sadece 1094 olarak aktarmıştır. Bkz. Brett, 323.

⁴⁵⁵ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 333.

Cemâlî'nin ölümünden sonra onun makamını devralan oğlu Efdal, Nizâr'ın imâmetine karşı çıkmaktaydı.⁴⁵⁶ Nizâr en büyük oğuldu. Diğer kardeşlerine nazaran yıllardır hakkında davet faaliyetleri yürütölmekteydi.⁴⁵⁷ Diğer kardeşlerine nazaran daha güçlü ve daha nüfuzlüydü. Bunların yanı sıra Nizâr'ın imâmetiyle birlikte Cemali ailesinin irsî vezirliği son bulacaktı. Nizâr, vezaret makamına berberi İbn Masal'ı atamayı düşünmüştü.⁴⁵⁸ Tüm bu etmenler Efdal'in, Nizâr'ı istememesi için gayet yeterliydi. Müstansır'ın ölümünden sonra Müstansır'ın en küçük oğlu, kendisinin ise kayınbiraderi olan Ahmed'i, el-Musta'lî Billâh "Allah tarafından yükseltilmiş" lakabıyla tahta oturttu. Nizâr bu duruma karşı çıktı ve babasının kendisini veliaht atadığını savundu lakin Efdal nezdinde bunun hiçbir ehemmiyeti bulunmamaktaydı. Nizâr da hakkının gasp edilmesine engel olmak adına Kahire'den kaçtı ve İskenderiye'ye gelerek orada kendisini el-Mustafâ li-Dînillâh "Allah'ın dini için seçilmiş olan" lakabıyla halife ilan etti.⁴⁵⁹ Efdal'in vezareti ve Mustâ'fî'nin imâmeti, Nizâr var oldukça daima tehdit altındaydı ve sürekli tasdike ihtiyacı vardı. Bundan mütevellit Efdal doğrudan İskenderiye'yi kuşattı ve uzun bir kuşatmanın ardından Nizâr'ı yakalayarak Kahire'ye getirdi. İlk etapta onu zindana attı lakin daha sonra üzerine duvar örmek suretiyle zindanı kapattı ve Nizâr'ı ölüme terk etti.⁴⁶⁰ Bu vakıa neticesinde İsmâilî davet tam anlamıyla ortadan ikiye bölünmüştü. Bu bölünme neticesinde Mısır, Suriye'nin bir bölümü, Yemen ve Batı Hindistan'daki İsmâilîler Mustâ'fî'nin imâmetini tanımışlardı. Lakin uzun bir müddet Selçuklu baskısı altında yaşayan ve yarı özerk bir idare sistemine tâbi olan İran, Irak ve Suriye'nin bir bölümü Nizâr'ın imâmetini tanımışlardı.⁴⁶¹ Hasan Sabbah bu hizip ile yıllardır süre gelen İran'daki yarı özerk İsmâilî ağını Kahire'den koparmış ve bağımsız bir devlet haline getirmişti. Hasan, Nizâr'ın ölmediğini ve gaybette⁴⁶² olduğunu ileri sürerek onun hüccetliğini yapmış ve bu sayede Kahire'den kopan

⁴⁵⁶ İbnü'l-Esir, C.8, 383.-Çelik, 318-321-348.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 333.

⁴⁵⁷ Cüveynî, 548.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 478.

⁴⁵⁸ Brett, 323.

⁴⁵⁹ Brett, 323.

⁴⁶⁰ İbnü'l-Esîr, C.8, 384.

⁴⁶¹ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 491.

⁴⁶² Devrin imamının kendi devrini kayıp olarak tamamlayacağı anlamına gelir. Bkz. Ira M. Lapidus, **İslâm Topluları Tarihi C.1:Hz. Muhammed'den 19. Yüzyıla**, Yasin Akay (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, 180.

İsmâîlîleri daha kolay yanına çekebilmişti.⁴⁶³ Nizâr'ın imâmetini tanıyanlar bundan sonraki süreçte Nizârîler ya da Nizârî İsmâîlîleri olarak bilinecekti.⁴⁶⁴

3.2. Bâtınilerin Kuzey Suriye'ye Yerleşme Teşebbüslerinin İlk Evresi: Haleb (1102-1124)

3.2.1. Bâtınilerin Kuzey Suriye Coğrafyasına Yerleşme Nedenleri

Kayıtlara göre Nizârî İsmâîlîlerinin Suriye bölgesine intikali, Alamut bölgesinde teşekküllerini tamamladıktan kısa bir süre sonra gerçekleşmişti.⁴⁶⁵ Nizârîler, Hasan Sabbah'ın belirlemiş olduğu politikalar dâhilinde Nizârî daveti güçlendirmek ve Nizârî davetin düşmanlarına bilhassa Selçuklulara karşı savaşmak için faaliyet sahalarını genişletmekteydiler.⁴⁶⁶ Nizârîlerin Suriye bölgesini faaliyet sahası olarak belirlemelerinin nedenlerini iki başlık altında toplayabiliriz. Bu nedenleri manevi ve maddi nedenler olarak sınıflandırmak gayet tabii olacaktır. İlk olarak İsmâîlî davet yaklaşık olarak iki asırdır Kuzey Suriye'de faaliyetlerini sürdürmekteydi. Fâtımî Devleti 10. Asrın başlarında devletleşme sürecine girdiğinde ilk Fâtımî halifesi Ubeydullâh el-Mehdî faaliyetlerini Kuzey Suriye'de sürdürmekteydi ve Seleye'de ikamet etmekteydi. Daha sonrasında Abbâsîlerin baskısından⁴⁶⁷ dolayı Kuzey Suriye'de kurmak istediği İsmâîlî devleti, Kuzey Afrika'da inşa etmeye muvaffak olmuştu.⁴⁶⁸ Diğer yandan Nizârîlerin, Mustâ'î'ye kadar olan halifeler silsilesine itirazları yoktu. Bu yüzden Fâtımî Devleti'nin yaklaşık bir asırdır hâkim olmak istediği Kuzey Suriye coğrafyası İsmâîlî davetin manevi bir gayesi haline dönüşecek kadar uzun süre zihinlerde hâkimiyet sahası olarak kalmıştı. Bu yüzden asırlık Fâtımî geleneğini devam ettirmekte bir mahsur görmemişlerdi. Yine İsmâîlî davetin iki asırdır mütemadiyen Suriye bölgesinde aktif propaganda içerisinde bulunması mevcut ahalinin İsmâîlî propagandaya açık hale gelmesine olanak sağlamıştı.⁴⁶⁹

Politik imkânlar olarak nitelendirebileceğimiz maddi nedenlere baktığımızda ise sadece Kuzey Suriye özelinde değil Suriye'nin tamamında salt bir hâkimiyet

⁴⁶³ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 20.

⁴⁶⁴ Bulut, 311-312.-Carl Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, Neşet Çağatay (çev.), Ankara Üniversitesi Yayınevi, 1964, 167.

⁴⁶⁵ Lewis, 161.

⁴⁶⁶ Lewis, 156.-160.

⁴⁶⁷ İbnü'l-Esir, C.6, 400-401.

⁴⁶⁸ Çelik, 66.

⁴⁶⁹ Lewis, 157.

namzedinden bahsetmek pek mümkün değildi. Suriye hâkimi Melik Tutuş'un 1095 yılında girişmiş olduğu taht mücadelesi neticesinde öldürülmesinden sonra Suriye'deki hâkimiyet sahaları Melikler ve valiler arasında bölünmüştü. Bu durumda çıkarları doğrultusunda hareket eden, ittifak ve itilaftan kaçınmayan konfederasyonların oluşmasına neden olmuştu.⁴⁷⁰ Kutsal toprakları ele geçirmek gayesiyle 1097 yılında Kuzey Suriye'ye giren Haçlıların bölgeye intikaliyle farklı din ve mezheplerin ikircikli ilişkileriyle daha geniş bir ilişki ağının potansiyelinden bahsetmek mümkündür.⁴⁷¹

Nizârîler için Kuzey Suriye'yi çekici kılan diğer bir etmen ise Haleb yöneticisi Melik Rıdvân'dı. Rıdvân potansiyel olarak din ve mezhep fark etmeksizin çıkar sağlayabileceğini düşündüğü ikili ilişkilere karşı tepki göreceğini bilse dahi genelde açık olmayı tercih eden birisiydi.⁴⁷² Rıdvân Sünnî akideye bağlı bir yönetici olarak henüz Nizârîler bölgeye intikal etmeden önce Fâtımî halifesi Müstansır adına Şeyzer ve Antakya hariç Kuzey Suriye'de dört hafta hutbe okutmuştu. Daha sonrasında gelen tepkiler üzerine tekrardan Abbâsî halifesi adına hutbe okutmak zorunda kalmıştı.⁴⁷³ Bu vakıa ile Rıdvân'ın gizli bir İsmâilî olabileceği ihtimali bile akıllarda yer edinmişti. Mustâ'li'nin imâmetinin daha önce İsmâilîlerin bir bölümü tarafından kabul edilmediğini aktarmıştık. Bu kabul etmeyen bölgelerin arasında Kuzey Suriye'deki bir grup İsmâilî zümrede bulunmaktaydı. Selçukluların Kuzey Suriye'deki faaliyetlerinden rahatsız olan bir bölüm ahalinin varlığı da dikkate alındığında Nizârîler, Türk düşmanlığını ve Nizâr'ın imâmetini savundukları için bölgede çok rahat taraftar toplayabilirdi.⁴⁷⁴

Kuzey Suriye'nin coğrafi yapısı da Nizârîler için gayet uygundu. Hasan Sabbah, Alamut'u ele geçirdikten sonra yüksek ve müstahkem yerlere hâkim olmak adına birçok girişimde bulunmuştu.⁴⁷⁵ Kuzey Suriye'nin dağlık yapısı da tipik bir Alamut örneği inşa etmek adına gayet uygundu ve Nizârîler de Haleb'in batısında bulunan

⁴⁷⁰ İbnü'l-Esir, C.8, 407-408. Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi, C.II**, Fikret Işıltan (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019, 9-10. Amin Maalouf, **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**, Ali Berktaş (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020, 45.

⁴⁷¹ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 503.

⁴⁷² Melik Rıdvân'ın ikili ilişkileri için Bkz. Öngül, **Suriye Selçukluları**, 54-55-64-65-69-71-Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 200-201

⁴⁷³ İbnü'l-Esir, C.8, 408.-Öngül, **Suriye Selçukluları**, 54-55.

⁴⁷⁴ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 503.

⁴⁷⁵ Bkz. İbnü'l-Esir, C.8, 443-444-445.

Cebel es-Summâk dağının hemen yanı başına yerleşmişlerdi. Cebel es-Summâk, eteklerinde köyler ve kaleleri içeren çok büyük bir bölgeyi kapsamaktaydı.⁴⁷⁶ Suriye'nin coğrafi yapısının ne kadar önemli olduğu hususunu daha iyi vurgulamak adına Nizârîler faaliyet sahası olarak Irak ve Mısır'ı tercih etmemişlerdi. Şüphesiz Irak'ta da Nizârî İsmâilî daveti yayabilecek ölçüde İsmâilî taraftar vardı. Yahut Nizâr'ın gasp edilen imâmetinin intikamını almak için Mısır'da yapılanabilirlerdi. Bu bölgeler büyük oranda dağlık alanlardan ziyade düz nehir vadilerinden oluştuğu için Nizârîlerin bu bölgelerde barınabilme imkânı mevcut değildi. Bu ve bundan önce belirtmiş olduğumuz tüm nedenler Nizârîlerin Kuzey Suriye bölgesini faaliyet sahası olarak seçmesinin en büyük etmenleriydi.⁴⁷⁷

3.2.2. Haleb Meliki Rıdvân ve Bâtıniler (1102-1113)

Bâtınilerin Haleb'de ortaya çıkmalarına müteakip Haleb yönetici Melik Rıdvân Kuzey Suriye'deki erkini kaybetmeye çok yaklaşmıştı. 1097 yılında kardeşi Dukak ile Suriye'nin hâkimiyeti adına girişmiş olduğu Kınnesrîn Savaşı'nı kazanmıştı. Lakin bu galibiyetten sonra babalığı, atabeyi ve veziri olan Cenâhüddevle Hüseyin ile arası açılmıştı. Rıdvân'ın Cenâhüddevle ile arasının açılmasına tam olarak neyin ya da kimin neden olduğu bilinmiyor. Lakin ileriye dönük olarak Cenâhüddevle'nin Bâtıniler tarafından öldürülmesi ve Rıdvân'ın Bâtıniler ile olan yakınlığı nedeniyle birtakım öngörüler ortaya atılabiliyor. Cenâhüddevle, Rıdvân ile arası bozulduktan sonra iktalarından Hıms'a gitmiş ve oraya yerleşmiştir.⁴⁷⁸ Yine 1097 yılının içerisinde Rıdvân Fâtımî halifesi Mustâ'lî adına dört hafta hutbe okuttuğunu söylemiştik. Bu olay Sünni İslâm dünyasın Rıdvân'a büyük tepkiler göstermesine neden olmuştu.⁴⁷⁹

Haçlıların 1098 yılında Antakya'yı ele geçirmeleri neticesinde Haleb'in kuzeyinde bir Latin Kontluğu inşa edilmekteydi. Diğer yandan Rıdvân'ın ikircikli müttefiki Yagısıyan Antakya kuşatmasından sonra öldürülmüştü.⁴⁸⁰ Yine aynı yıl içerisinde

⁴⁷⁶ Bağdâdî, Cebel es-Summâk'ın Bâtıniler tarafından yerleşim yeri olarak kullanıldığını aktarmıştır.

Bkz. Bağdâdî, C.I, 356.

⁴⁷⁷ Lewis, 157-158.

⁴⁷⁸ İbnü'l-Adîm, **Zubdetü'l-Haleb**, 80-81.-Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 171-172-173-174.

⁴⁷⁹ İbnü'l-Esir, C.8, 408.- İbnü'l-Adîm, **Zubdetü'l-Haleb**, 81-82.-Öngül, Suriye Selçukluları, 54-55.

⁴⁸⁰ İbnü'l-Esir, C.8, 410-411-412.- İbnü'l-Adîm, **Zubdetü'l-Haleb**, 89-90-91-92-93.-İbn Kalânisî, **Şam Tarihine Zeyl I. ve II. Haçlı Seferleri Tarihi**, Onur Özatağ (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, 2-3-4.-Raimundus Aguilers, 90-91-92-93.

Haleb'e bir günlük mesafede bulunan 'Azâz Valisi Ömer, Rıdvân'a karşı isyana kalkışmıştı.⁴⁸¹ Haçlılar ise Antakya'yı fethettikten sonra Kûdüs üzerine ilerlerken Haleb'e bağlı olan er-Rûc, el-Bâre, el-Cezr, Zerdanâ, Sermin, Marretunnû'man, Kella, Kefertâb ve el-Hâzır bölgelerini ele geçirmişti. Bunun üzerine Rıdvân, Cenâhüddevle ile yeniden iletişime geçti ve bu ikili Haçlılara karşı birleşme kararı aldı. Cenâhüddevle Hıms'tan ayrılarak Haleb'e geldikten sonra Antakya kontu Bohemund 1102 tarihinde Haleb üzerine ileri harekâta kalkışmıştı. Lakin bu ileri harekât, Malatya'da Gümüştekin Gazi⁴⁸² tarafından kuşatılan Ermeni Gabriel'in Bohemund'dan yardım istemesi üzerine yarıda kesilmişti. Bohemund'un birlikleri ile Malatya üzerine ilerlemesini fırsat olarak gören Rıdvân birliklerini yağma için bölgeye göndermiş, Cenâhüddevle ise Haçlıların eline geçen Esfünâ Kalesini ele geçirmek için Haleb'den ayrılmıştı. Rıdvân'ın kuvvetleri ile Cenâhüddevle Sermin'de karşılaşmıştı. Cenâhüddevle hiç tereddüt etmeden Rıdvân'ın birliklerine saldırmış ve onları yağmalamıştı. Bu olay üzerine Cenâhüddevle daha da ileri giderek Sermin, Marretunnû'man, Kefertâb ve Hamâ vilayetlerinin gelirlerine tek başına el koymuştu. Bu vakıaları garip kılan husus ise Cenâhüddevle bu olaylardan sonra tekrar Haleb'e dönmüştü. Rıdvân ise Cenâhüddevle'nin onuruna 10 gün sürecek olan eğlenceler düzenlemişti.⁴⁸³

Kaynakların aktarımına göre Kuzey Suriye'de Nizârîler hakkındaki ilk bilgi Cenâhüddevle'nin Sermin'de Rıdvân'ın birliklerini yağmalamasından sonra ortaya çıkar. Cenâhüddevle bu vakıadan sonra Rıdvân ile kendisinin arasını bozan Bâtını liderlerinden Hâkim el-Müneccim'i yakalamak adına girişimde bulunmuş lakin başarılı olamamıştır. İbnü'l-Adîm'in aktarımına göre: "*Hakîm el-Müneccim kendisi gibi kaçıp kurtulan bir grup insanla birlikte sağ-salim Haleb'e geldi.*"⁴⁸⁴ İbnü'l-Adîm'in burada kendisi gibi dediği gizli öznedeki kimseler Haleb'den ayrılan ve Cenâhüddevle'nin yağmalamış olduğu askerlerdi. Bu durumda göstermektedir ki Hakîm el-Müneccim Haleb'den ayrılan askeri birliğin içerisindeydi ve belki de Bâtını lideri olarak tanımlanması hasebiyle emir komuta zincirinde üst bir konumda

⁴⁸¹ İbnü'l-Adîm, **Zubdetü'l-Haleb**, 96-97-98.

⁴⁸² Malazgirt savaşıdan sonra Anadolu'da Dânişment Gazi tarafından Dânişmentliler Beyliği kurulmuştur. Bu beylik Anadolu'da kurulan ilk Türk beyliklerindedir. Dânişment Gazi'nin ölümünden sonra yerine oğlu Gümüştekin Gazi geçmiştir. Bkz. Abdülkerim Özeydin, Dânişmentliler, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, 469.

⁴⁸³ Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 192-193-194.

⁴⁸⁴ İbnü'l-Adîm, **Zubdetü'l-Haleb**, 101.

olabilme ihtimali bile vardı. Nizârîlerin bölgeye tam olarak kaç yılında geldiği bilinmiyor. Lakin Rıdvân'ın Antakya'nın Haçlılar tarafından ele geçirilmesinden sonra güç kaybetmesi üzerine Bâtınilere meyletmeye başladığı bilinmektedir.⁴⁸⁵ 1102 yılında Hakîm el-Müneccim ile Haleb'de ortaya çıkan Bâtınilerin Haleb'e gelen ilk Nizârî İsmâîlîleri olduğu düşünülmektedir. Neticede İsmâîlî davet Suriye'de halen etkindi ve Sünnî İslâm dünyasına göre Nizârî İsmâîlîleri ya da Mustâ'li İsmâîlîleri fark etmeksizin İsmâîlî davete biat edenlere Bâtıniler denilmekteydi.⁴⁸⁶ Hatta dönemin kaynakları İsmâîlî terimi yerine Bâtîni terimini kullanmayı tercih etmekteydi.⁴⁸⁷ Bu durumda Hakîm el-Müneccim'in Alamut'a ya da Kahire'ye bağlı olduğuna yönelik ilk dönemlerde bir alamet bulunmamaktadır. Hakîm el-Müneccim'i Nizârî İsmâîlîler ile bağlantılı kılacak en önemli husus Cenâhüddeve'nin Hıms'ta 1 Mayıs 1103 tarihinde namaz kılarak Bâtıniler tarafından öldürülmesiydi. Nizâmü'l-Mülk suikastı ile Cenâhüddeve'nin öldürülmesi arasında benzerlikler bulunması iki vakıanın da failinin güçlü bir şekilde Nizârî İsmâîlîleri olarak göstermekteydi. Rıdvân ve Cenâhüddeve'nin arası son dönemlerde çok fazla açılmıştı. Buna paralel olarak Cenâhüddeve, Hakîm el-Müneccim'i yakalamak adına girişimlerde bulunmuştu. Hem Rıdvân hem de Bâtıniler ile aynı anda itilafa düşen Cenâhüddeve'nin, Rıdvân'ın izni dâhilinde Bâtıniler tarafından öldürülmesi gayet mümkün gözükmekteydi. Hakîm el-Müneccim hakkında daha fazla bilgi bulunmamaktadır. Çünkü kendisi Cenâhüddeve'nin öldürülmesinden bir müddet sonra ölmüştür.⁴⁸⁸

Hakîm el-Müneccim'in öldürülmesinden sonra Haleb'deki Nizârî İsmâîlîlerin liderliğine 1103 yılında mesleği kuyumculuk olan İranlı⁴⁸⁹ Ebu Tahir el-saig geçmiştir.⁴⁹⁰ Tarihi vesikalarda 1103 yılı ile 1106 yılları arasında Haleb'de herhangi bir Bâtîni faaliyetten söz edilmez. Lakin bu süre zarfında geçen süre hakkında bir

⁴⁸⁵ İbnü'l-Adîm, **Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb Biyografilerle Selçuklu Tarihi, (Seçmeler)** Ali Sevim (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982, 90.

⁴⁸⁶ Bkz. Şehristânî, 266.

⁴⁸⁷ İbnü'l-Esir, C.8, 440.-İbnü'l-Adîm, **Zubdetü'l-Haleb**, 112.- İbn Kalânîsî, 13.

⁴⁸⁸ İbnü'l-Adîm, Cenâhüddeve'yi öldürenlerin İranlı olabileceğini belirtmiştir. Bkz. İbnü'l-Adîm, **Zubdetü'l-Haleb**, 112.-İbn Kalânîsî, 13.-İbnü'l-Adîm ve İbn Kalânîsî, Cenâhüddeve'yi öldürenlerin Bâtîni olduğunu aktarıırken, Azîmî, sûfî kılığındaki bir grup insan olarak tanımlar. Bkz. **Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bilgiler(H.430 – 538 = 1038/39-1143-44)**, Ali Sevim (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006, 40.

⁴⁸⁹ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 505.-Lewis, 161.

⁴⁹⁰ İbnü'l-Adîm, Ebu Tahir el-saig'i Hakîm el-Müneccim'in arkadaşı olarak aktarmaktadır. Bkz. İbnü'l-Adîm, **Zubdetü'l-Haleb**, 102.

çıkarmada bulunmak gerekirse Rıdvân hâlihazırda Kuzey Suriye’de güç kaybettiği için Bâtınilere meyletmeye başlamıştı. Daha sonrasında ise Bâtınilerin Haleb’de daveti açıktan yaymalarına izin vermişti ve bu dönemde Haleb’de propaganda merkezi olarak kullanılan Dâru’-d-da’ve inşa edilmişti. Dâru’-d-da’ve’nin kaç yılında inşa edildiği bilinmiyor. Lakin bu olaylar üzerine Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar’ın Rıdvân’a uyarı mektubu yazdığı bilinmektedir.⁴⁹¹ Şayet Dâru’-d-da’ve Hakîm el-Müneccim döneminde inşa edilmiş olsaydı Ebu Tahir el-saig’in isminin geçmeye başladığı sayfalarda davetin açıktan yürütülmesi ibaresi kullanılmazdı. Çünkü zaten Dâru’-d-da’ve’nin kurulması davetin açıktan yürütülmesi manasına gelmektedir. Bu durumda Dâru’-d-da’ve’nin büyük oranda Ebu Tahir el-saig döneminde yani 1103 yılından sonra kurulma ihtimalini arttırmaktadır. Diğer yandan Sultan Berkyaruk Bâtini faaliyetlerine karşı çok sert bir tutum sergilemiş ve Bâtınilerin katledilmesini emretmişti.⁴⁹² Hâlihazırda Berkyaruk’un Bâtınilere karşı takınmış olduğu tavır ortadayken Rıdvân’ın Bâtini davetin Haleb’de açıktan yayılmasına izin vermesi pek ihtimal dâhilinde gözükmemektedir. Tüm bu olanları göz önünde bulundurduğumuzda Bâtini davet Haleb’de ancak Sultan Berkyaruk’un ölümünden⁴⁹³ sonra 1105 yılı itibariyle açıktan yayılmaya başlamış olmalıydı. Diğer yandan 1106 yılından önceki söylemler tam manası ile Rıdvân ile Bâtiniler arasındaki ilişkinin mahiyetini ortaya koymaz. Cenâhüddeve’nin öldürülmesi kaynakların ittifakı ile Bâtiniler tarafından gerçekleştirilmişti. Lakin Rıdvân’ın bu husustaki rolü hep muallak bırakılmıştı. 1106 yılı itibariyle kaynaklar net bir biçimde Rıdvân ile Bâtınilerin ortak ittifakında müttefik kalmışlardır.⁴⁹⁴ Bu durumda göstermektedir ki Rıdvân 1106 yılı itibari ile Bâtiniler ile ittifak kurduğunun duyulmasından çekinmemişti. Yine bu durumda Dâru’-d-da’ve’nin 1105 ile 1106 yılları arasında kurulduğunu desteklemektedir.

1106 yılında Kuzey Suriye’nin önemli kalelerinden Hıms’a bağlı olan Efâmiye Kalesi’nin kontrolü Rıdvân’ın elinden çıkmıştı. Kale 1090 yılında Melik Tutuş

⁴⁹¹ İbnü’l-Adîm, **Zubdetü’l-Haleb**, 100.- İbnü’l-Adîm, **Bugyetü’t-taleb**, 90.

⁴⁹² Sultan Berkyaruk’un Bâtiniler ile mücadelesi hakkında bkz. İbnü’l-Esir, C.8, 447-448.-Abdulkerim Özeydin, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi** (485-498 / 1092-1104), 1. Basım, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021, 111-112.

⁴⁹³ Sultan Berkyaruk 22 Aralık 1104 tarihinde ölmüştür. Bkz. İbnü’l-Esir, C.8, 489.

⁴⁹⁴ İbnü’l-Esir, C.8, 509.-İbn Kalânîsî, 23.- İbnü’l-Adîm, **Zubdetü’l-Haleb**, 107.- İbnü’l-Adîm, **Bugyetü’t-taleb**, 83-84.

tarafından İbn Mülâib'den alınarak ismi bilinmeyen Munkizoğullarından⁴⁹⁵ birinin tasarrufuna verilmişti.⁴⁹⁶ İbn Mülâib ise Mısır'a kaçmayı başarmıştı. Tutuş'un ölümünden sonra ise Efâmiye, Rıdvân'ın tasarrufuna geçmişti. Sözde Rıdvân'a tâbi olan Efâmiye Kalesi'nin naibi, esasında Rıdvân ile ilişkisini kesip Kahire'ye tâbi olmak istiyordu ve bu hususta Kahire ile haberleşerek kaleyi teslim edeceğini iletmişti. Daha önce kalenin yönetimini elinde bulunduran İbn Mülâib, Efâmiye'nin Kahire tarafından teslim alınacağını duyunca bu göreve Haçlılara karşı cihat etmek istediğini iletterek talip oldu ve neticede Efâmiye'nin kendisine verilmesini sağladı. Lakin İbn Mülâib, Efâmiye'ye geldikten sonra Fâtımîlere olan tâbiyetinden vazgeçti ve bağımsız bir politika gütme eğilimine gitti.⁴⁹⁷

Rıdvân'ın Efâmiye'yi kuşatarak alacak gücü yoktu. Çünkü Antakya Haçlı Kontluğunun naibi Tancred⁴⁹⁸ Haleb civarındaki birçok yerleşim yerini 1105 yılında yağmalamıştı. Rıdvân Tancred ile girişmiş olduğu savaşta 3000 adamını kaybetmişti.⁴⁹⁹ Diğer yandan Efâmiye'yi kuşatsa dahi alması olanaksızdı. Efâmiye Kuzey Suriye'nin en müstahkem kalelerinden biriydi.⁵⁰⁰ Rıdvân'ın Efâmiye'yi kuşatarak alamamasının bir diğer nedeni de Haçlıların her zaman potansiyel bir tehdit oluşturmasıydı. Haleb her geçen gün Tancred'ın saldırılarından daha da fazla etkilenmekteydi. Şayet Rıdvân Efâmiye'yi kuşatacak olursa hiç şüphesiz Tancred da bu fırsatı değerlendirmek isteyecekti. Diğer yandan Tancred'ın yağmaladığı yerlerden biriside Sermin'di. Sermin'de birçok Bâtını yaşamaktaydı ve bu Bâtıniler Tancred'ın saldırısı neticesinde evlerini terk etmek zorunda kalmışlardı ve yeni bir yerleşim yerine ihtiyaçları vardı. Bâtını lideri Ebu Tahir el-saig gözüne Efâmiye'yi kestirmişti. Neticede müstahkem mevkiiler Nizârîlerin barınması için zaruriydi ve bu zaruret Alamut ile tecrübe edilmiş sonrasında ise vazgeçilemez bir öğreti haline gelmişti.

⁴⁹⁵ 1081-1157 yılları arasında Şeyzer merkezli olmak üzere Suriye'nin bazı vilayetlerinde hüküm süren bir Arap hanedanlığı, Bkz. Abdülkerim Özaydın, Münkız (Ben-î Münkız), **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 32, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, 15.

⁴⁹⁶ İbnü'l-Adîm, **Bugyetü't-taleb**, 70.

⁴⁹⁷ İbnü'l-Esir, C.8, 509.

⁴⁹⁸ Antakya Haçlı Kontu Bohemund'un yeğenidir. Bohemund Gümüştekin Gazi'ye esir düşünce onun yerine naiplik yapmıştır. Bkz. Umut Başat, **Anadolu'ya Saplanan Hancer Antakya Prinlepsi Bohemond'un Hayatı ve Faaliyetleri**, 1. Basım, İstanbul: Selenge Yayınları, 2021, 135.

⁴⁹⁹ İbnü'l-Adîm, **Zubdetü'l-Haleb**, 106.- İbnü'l-Esir, C.8, 499.

⁵⁰⁰ Ebu'l-Fidâ, 233.-Bağdâdî, C.I, 134.-İbnü'l-Esir, C.8, 509.

Ebu Tahir el-saig, Sermin'in yağmalanmasından sonra Sermin kadısı Ebü'l-Feth'e⁵⁰¹ Efâmiye'ye giderek İbn Mülâib'e sığınmasını söylemişti.⁵⁰²

Ebü'l-Feth, Efâmiye'ye gittikten sonra zamanla İbn Mülâib tarafından itibar görmüş, oğullarının İbn Mülâib'i uyarmasına rağmen Kadı'nın şehirde barınmasına izin vermişti. Tarihi vesikalara göre Kuzey Suriye'nin en müstahkem kalelerinden biri olan Efâmiye'ye Nizârîlerin ilk girişi Ebü'l-Feth ile olmuştu. Ebü'l-Feth kalede hatırı sayılır bir süre ikamet ettikten sonra Ebu Tahir el-saig ile iletişime geçti. Efâmiye'ye Bâtınilerin girişini kolaylaştırmak adına bir plan yaptı ve bu plana göre: Haleb'den 300 kişilik bir grup gazi kisvesi altında Rıdvân'ın yönetiminden memnun olmadıklarını iddia ederek Haleb'den ayrılacak ve Haçlılarla gazâ yapmak istediklerini ileterek İbn Mülâib'e sığınacaklardı. Bu iddialarını desteklemek adına Haçlı şövalyelerine ait bir at, bir silah, kesik bir baş ve değerli eşyalar ile Efâmiye'ye gelmişlerdi. İbn Mülâib Haleb'den gelen grubun gerçekten de Rıdvân'dan kaçan gaziler olduğuna inanmış ve onları kaleye almakta tereddüt etmemişti. Bâtıniler kalenin içine girmeyi başardıktan sonra bir gece yarsı kaleyi almak için harekete geçtiler. Öncelikle içerideki 300 kişilik grubun kaleyi almak için yeterli olmayacağını düşünmüşlerdir. Bu nedenle Serminli bir grup Bâtını destek için kalenin dışında hazır beklemekteydi.⁵⁰³ İçerideki grubun bir kısmı kale surlarından birinde, görece zayıf olanda gedik açmaya başladı.⁵⁰⁴ Grubun diğer kısmı ise kaleden aşağı ip sarkıtarak dışarıdaki Bâtınilerin kaleye çıkmasını sağlamaktaydı. Dışarıdaki Bâtıniler de kalenin içine girmeyi başarinca doğrudan harekete geçtiler. İlk etapta İbn Mülâib'in yakınındaki adamlara saldırdılar ve İbn Mülâib'in iki oğlundan birini öldürmeyi başardılar. Diğer oğlu ise kaçmayı başardı. Daha sonrasında doğrudan İbn Mülâib'in odasına gittiler ve emân dilese de onu öldürmekte tereddüt etmediler. Ebu Tahir el-saig kalede yaşanan olayları öğrenince doğrudan Şubat 1106'da Efâmiye'ye geldi ve kalenin Rıdvân'ın tasarrufunda olduğunu duyurdu.⁵⁰⁵ Lakin bu politik bir söylemdi. Neticede Nizârî İsmâîlîleri müstahkem kale geleneği ile varlıklarını devam ettirmekteydiler. Lakin Rıdvân'ın yanında ikamet etmek zorunda kaldıkları için onu

⁵⁰¹ İbn Kalânîsi, 22.- Lewis, 161.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 506.

⁵⁰² İbn Kalânîsi, 23.-İbnü'l-Esir, C.8, 509-510.- Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 202.

⁵⁰³ İbnü'l-Esir, C.8, 510-511.-Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 43.

⁵⁰⁴ İbn Kalânîsi, 23

⁵⁰⁵ İbnü'l-Esir, C.8, 510-511.-Lewis, Efâmiye Kalesi'nin zaptını 3 Şubat 1106 olarak vermektedir. Bkz. Lewis, 163.-Halm sadece Şubat 1106 olarak aktarmıştır. Bkz. Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 43.- Runciman, Şubat 1106 olarak vermiştir. Bkz. Runciman, C. II, 43.

hami olarak kabul etmek zorunda kalmışlardı. Kuzey Suriye sürekli olarak tehdit altında olan bir bölgeydi. Sermin’de Haçlılar tarafından öldürülen ve yerlerinden edilen Bâtıniler bunun en yakın örneği idi. Rıdvân’ın himayesinde barınsalar dahi kendilerini güvende hissetmedikleri apaçık ortadaydı. Bâtınileri Rıdvân’a bağlı kılan husus ilk dönemlerde Kuzey Suriye’deki oluşumlarının temelini sağlamlaştırmak adınaydı. Şayet Efâmiye gibi bir kaleye sahip olurlarsa hem Rıdvân’ın himayesinden dolayısıyla boyunduruğundan çıkacaklardı ve siyasi arenada muhatap alınacak bir hüviyete bürünebileceklerdi. Rıdvân ile Bâtınilerin ilişkisi genel anlamda karşılıklı korunmaya yönelikti.⁵⁰⁶

Bâtınilerin Efâmiye hâkimiyeti çok uzun sürmedi. İbn Mülâib’in kaleden kaçan oğlu Musbih,⁵⁰⁷ Tancred’ın yanına gitti ve onu kalenin bir aylık iâşesinden başka bir şeyinin olmadığını söyleyerek Efâmiye’yi alması için teşvik etti. Tancred zaten son dönemlerde Kuzey Suriye’de çok etkindi⁵⁰⁸ ve Musbih’in söylemleri üzerine doğruca Efâmiye seferine çıkarak kaleyi kuşattı. Kuşatmaya bir müddet dayanabilen Bâtıniler kaleyi 14 Eylül 1106 tarihinde Tancred’a teslim etmek zorunda kaldılar. Tancred, Kadı Ebü’l-Feth’i işkence ile öldürüldü. Ebu Tahir el-saig’i ise esir alarak yanında götürdü ve daha sonrasın fidye karşılığında onu serbest bıraktı. Ebu Tahir el-saig serbest kalınca doğrudan Rıdvân’ın yanına döndü.⁵⁰⁹

Efâmiye bozgunu ile Bâtınilerin Kuzey Suriye’ye ilk yerleşim teşebbüsleri çok büyük bir darbe almıştı. Rıdvân Bâtınilerin koruyucu hamiliğini üstlenmekteydi lakin yeterli değildi. Neticede Tancred Kuzey Suriye’de gücünün zirvesine ulaşmıştı ve Haleb’i almak istediğini açık bir şekilde Rıdvân’a göstermişti.⁵¹⁰ Rıdvân da bu durumda Haleb’i dahi Tanred’a karşı zor müdafaa ederken Sermin’de yahut Efâmiye’de Bâtınileri koruyamayacağını net bir şekilde göstermişti. Diğer yandan Rıdvân hâkimiyeti müddetince daima kendisine bir müttefik bulmayı başarmıştı. Yağısıyan’ın ölümü onu bu hususta yalnız bırakmıştı. Yağısıyan ikircikli ilişkileri ile

⁵⁰⁶ Ahmad Mirza, 8.

⁵⁰⁷ İbnü’l-Adîm, **Zubdetü’l-Haleb**, 107.

⁵⁰⁸ Runciman, C.II, 43.

⁵⁰⁹ İbn Kalânîsi, 23-24.-İbnü’l-Adîm, **Zubdetü’l-Haleb**, 107.-İbnü’l-Esir, Ebu Tahir el-saig’in de öldürüldüğünü aktarmaktadır lakin daha sonra ölmemiş olabileceğini de vurgulamaktadır. Bkz. İbnü’l-Esir, C.8, 511.-Lewis, 163.-Runciman’a göre Tancred’ın esir aldıklarının serbest kalma kefaretilerini Rıdvân ödemiştir. Bkz. Runciman, C. II, 44.- Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 506.-Mirza, 8.

⁵¹⁰ Runciman, C. II, 43-45.

ön plana çıksa da daima müttefik potansiyeli taşımaktaydı.⁵¹¹ O yüzden içinde bulunduğu siyasi arenada Bâtınilere sırtını dönmek istemeyecekti. Bu hem kendisine bir şey kazandırmayacağı gibi bilakis onu güçten düşürür ve yeni bir düşman edinmesine neden olurdu. Rıdvân Bâtınileri Haçlılara karşı aktif bir güç olarak kullanamamaktaydı. Bunun nedeni Bâtınilerin stratejileri ile alakalıydı. Onlar hedef kıldıkları noktalara dost gibi görünerek giriş yapmakta ve yeterli güce ulaştıklarında kaleleri içeriden çökmekteydiler.⁵¹² Rıdvân Bâtınilerin bu özelliklerinden Haçlılara karşı faydalanamazdı. Lakin Efâmiye örneğinde olduğu gibi Müslüman hâkimiyetindeki coğrafyalarda onları bir silah olarak kullanabilirdi. Diğer yandan Bâtıniler Haleb'e de dostça girmişlerdi. Lakin Haleb savunmak için doğru bir şehir değildi ve Rıdvân da savaşmak için ilk dönem Bâtınileri adına çok güçlü bir liderdi. Tancred Kuzey Suriye'deki Bâtını hâkimiyetinin oluşturulma teşebbüslerine net bir şekilde engel olmuştu. Neticede Sünni İslâm dünyası ve Mustâ'li'ye biat eden İsmâîlîlere karşı net bir düşman olarak nitelendirilecek Nizârîler, Sünni akideye bağlı Rıdvân için ortak düşmanlar hasebiyle ittifak kurulacak bir güç olarak görünmekte, Kahire tarafından ise erişilmez bir konumdaydılar. Lakin Haçlıların bölgeye intikali İslâm dünyasının tamamını net bir şekilde etkilemişken bilhassa Kuzey Suriye'de ilk dönem Nizârîlerinin yerleşme teşebbüslerine engel olmuştur.

Efâmiye bozgunundan sonra Bâtınilerin Haleb'de davet faaliyetleri devam etmekteydi. Lakin bölgenin genelinde bir müddet duraklamak zorunda kalmışlardı. Neticede ağır kayıplar vermişler ve tekrardan Rıdvân'a sığınmışlardı. Ebu Tahir el-saig ilişkilerini Rıdvân ile bu minval üzere yürütmekten rahatsız olmaktadır. Bulduğu konumda siyasi bir muhataptan çok Rıdvân'ın vesayeti altında gözükmekteydi. Bu yüzden yeni bir müstahkem mevki arayışına girişti.⁵¹³

Haleb'de Bâtınilerin nüfuzunu kaybetmeye başladığı bu dönemlerde Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, İran'da Bâtınilerin üzerine sefere çıktı ve 2 Nisan 1107 tarihinde Bâtınilerin elinde bulunan Isfahan Kalesi'ni kuşattı.⁵¹⁴ Kuşatma Isfahan Kalesi ile sınırlı kalmayacaktı. Muhammed Tapar İran'daki Bâtını varlığını tamamen

⁵¹¹ Yagısıyan ve Rıdvân arasındaki ilişki hakkında Bkz. İbnü'l-Adîm, **Zubdetü'l-Haleb**, 77-90.

⁵¹² Peter Willey, **Eagle's Nest Ismaili Castles in Iran and Syria**, I.B. Tauris Publishers, London: 2005, 42.

⁵¹³ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 506.

⁵¹⁴ İbnü'l-Esir, C8, 526.

kırmak istiyordu.⁵¹⁵ Rıdvân'ın Bâtıniler ile yakınlığı herkesçe malumdu ve zaten Rıdvân da bu yakınlığı artık gizlemiyordu. Muhammed Tapar bir mecliste Rıdvân'ın Bâtıniler ile olan bu yakınlığını kınamıştı. Hâlihazırda Bâtınilerin nüfuzunun yok denecek kadar az olduğu bir döneme denk gelmesi hasebiyle Rıdvân, Muhammed Tapar ile karşı karşıya gelmekten Haleb'den Bâtınilerin bir bölümünü çıkarma kararı aldı. Bu karar neticesinde Ebu'l-Feth'in kardeşi Ebu'l-ganâim ve onun yanında bulunan Bâtınileri şehirden attı. Muhtemelen Ebu'l-ganâim ve yanındakileri Haleb'den zorla çıkarmıştı. Çünkü olay esnasında Bâtınilerin bazılarını öldürmüştü. Rıdvân'ın burada Muhammed Tapar'a karşı ne kadar samimi olduğu tartışmalıdır. Ebu'l-ganâim ve yanındakiler Bâtınilerin sadece bir bölümünü oluşturmaktaydı ve davetin bölgedeki asıl sorumlusu olan Ebu Tahir el-saig davet faaliyetlerine Haleb'de devam etmekteydi. Diğer yandan Ebu Tahir el-saig, Ebu'l-ganâim ve onun yanında bulunanların atılmasına ve hatta öldürülmesine ses çıkarmamıştı.⁵¹⁶

1107 yılından sonra 1110 yılına değin Kuzey Suriye'deki Bâtıniler hakkında tarihi vesikalarda herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bu durumun nedenini daha önce nüfuzlarını büyük oranda kaybetmelerine bağlıyoruz. 1110 yılında ise Cebel es-Summâk' da Bâtınilerin elinde bulunan Keferlasa Kalesi'nin Tancred tarafından ele geçirildiğini görmekteyiz.⁵¹⁷ Haçlılar daha önce bu kaleyi ele geçirmek için 1103 yılında da girişimde bulunmuşlardı lakin başarılı olamamışlardı.⁵¹⁸ Bâtınilerin Kuzey Suriye'ye yerleşim teşebbüslerinin ilk etabı 1111 yılında Haleb'de yaşanan bir vakıa ile son dönemine girmişti.

1111 tarihinde Horasan'dan Haleb'e Ebû Harb İsa b. Zeyd b. Muhammed el-Hucendî isimli bir tüccar gelmişti. Ebû Harp kervanında farklı ticaret malları olmak üzere toplamda 500 yük bulundurmaktaydı. Sadece bir tüccar değil aynı zamanda Sünni akideye bağlı bir din adamı olması hasebiyle Bâtınilere karşı çok sert bir tutum içerisinde bulunmakta ve Bâtınileri öldürenleri mükâfatlandırmaktaydı. Ebû Harp Horasan'dan yola çıktığında yanında Ahmed b. Nasr er-Râzi adında bir Bâtıniyi de yanında getirmişti. Ahmed muhtemelen Ebû Harp'ın yanında esir olarak bulunmaktaydı. Çünkü Ahmed'in kardeşi, Ebû Harp'ın adamları tarafından

⁵¹⁵ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 508-509-510-511.

⁵¹⁶ İbnü'l-Adîm, **Zubdetü'l-Haleb**, 108.- İbnü'l-Adîm, **Bugyetü't-taleb**, 93.-Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 204.

⁵¹⁷ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 506.

⁵¹⁸ İbnü'l-Adîm, **Zubdetü'l-Haleb**, 103.

öldürülmüştü. Ahmed, Haleb'e geldikten sonra Rıdvân'ın yardımıyla Ebu Tahir el-saig ile görüşmeyi başarmıştı. Bu görüşmeden kısa süre sonra Ebu Tahir el-saig, Rıdvân'ın yanına giderek Ebû Harp'ın mallarına el koyması hususunda onu teşvik etmekteydi. Rıdvân ise bu teklifi memnuniyetle kabul etmişti. Ebû Harp adamlarıyla birlikte mallarının bulunduğu alanı kontrol ederken Rıdvân ve Ebu Tahir el-saig'in adamları ortak bir şekilde Ebû Harp'a saldırdılar lakin onu öldürmeye muvaffak olamadılar. Bu vakıa Rıdvân'ın Haleb'e gelen bir tüccar ve aynı zamanda din adamı olan Ebû Harp'ın mallarına el koymak amacıyla Bâtınileri kışkırtması olarak Haleb'de yankı bulmuştu. Haleb halkı mezhep fark etmeksizin tüccarın yanına gitmiş ve bu olayı tasvip etmediklerini iletmişlerdi. Olay Rıdvân'a ileildiğinde ise o bu durumu şaşkınlıkla karşılamıştı. Lakin Bâtıniler ile arasındaki yakınlık göz önüne alındığında bu olayın bilgisi dâhilinde olmadığını belirtmesi dahi ikna edici olmamıştı. Kendisi bu vakıadan sonra Bâtınileri kınamaya cesaret bile edememişti. Çünkü Rıdvân Ebu Tahir el-saig ile olan ilişkisinin zarar görmesini istememekteydi. Ebû Harp'a yapılan saldırının ardından Haleb'de karışıklıklar vuku bulmuş ve bazı Bâtıniler çıkan bu karışıklıklarda öldürülmüştü. Diğer yandan Ebû Harp Haleb'de yaşadığı bu olayı diğer İslâm liderlerine birer mektup yazarak bildirmişti. Onlar da elçi göndererek Rıdvân'ı kınamışlardı. Ebû Harp'a düzenlenen bu saldırı Haleb'de Bâtıniler için sonun başlangıcı manasına gelmekteydi. Halk uzun bir süre bu olayı canlı tuttu ve Bâtınilere saldırmaktan, onları öldürmekten geri durmadı. Melik Rıdvân ise bir yandan tebaasının gözünde itibarını kaybederken diğer yandan müttefikleri Bâtınilerin katledilmesine şahit olmaktaydı ve geçen her gün zayıflamaktaydı. Daha önce Rıdvân'ın müttefiksiz kalamadığını vurgulamıştık. Haleb'de Bâtınilerin güçten düşmesiyle birlikte Rıdvân yönünü Dımaşk hâkimi Tuğtekin'e dönmüş ve onu Haleb'e davet etmişti. Rıdvân ve Tuğtekin Haleb'de yapmış olduğu görüşmeler neticesinde bir uzlaşma zemini sağlamışlardı.⁵¹⁹ Lakin bu uzlaşma Tuğtekin'in cihat yapmak için Rıdvân'dan destek istemesi ve Rıdvân'ın bu desteği geciktirmesi neticesinde 16 Ağustos 1113 tarihinde son bulmuştu. Rıdvân bir müttefikini daha kaybettikten 4 ay sonra Aralık 1113 tarihinde yakalanmış olduğu ateşli hastalık neticesinde öldü.⁵²⁰

⁵¹⁹ İbnü'l-Adîm, **Zubdetü'l-Haleb**, 116-117-118.

⁵²⁰ İbnü'l-Adîm, **Zubdetü'l-Haleb**, 118-119.- Rıdvân'ın ölüm tarihi hakkında bkz. İbnü'l-Adîm Rıdvân'ın ölüm tarihini **Zubdetü'l-Haleb** 'de 10 Aralık olarak aktarırken, **Bugyetü't-taleb** 'de sadece Aralık

3.2.3. Melik Rıdvân Sonrası Kuzey Suriye’de Bâtıniler (1113-1124)

Rıdvân’ın ölümünden sonra Haleb Melikliğine Rıdvân’ın el-Ahras (Ahraz) lakaplı oğlu Alp Arslan geçmişti.⁵²¹ Alp Arslan henüz 16 yaşındaydı ve Atabeği hadım Lülü’nün vesayeti altındaydı. Devlet işlerini büyük oranda Lülü yürütmekteydi.⁵²² Alparslan Melikliğin başına geçtikten sonra ilk olarak iki kardeşini ve babasının hizmetinde bulunan bazı görevlileri öldürmüştü.⁵²³ Muhtemelen bu görevliler Bâtıniydi. Çünkü Rıdvân’ın Bâtınilere karşı göstermiş olduğu iltimastan dolayı makam olarak yükselmek isteyenler Bâtınilere katılmaktaydı.⁵²⁴ Alp Arslan’ın Bâtınilere karşı girişmiş olduğu bu mücadele döneminde Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, Alp Arslan’a bir mektup yazmış ve bu mektubunda Haleb’deki Bâtınilerin öldürülmesini istediğini aktarmıştı. Gelen bu mektup üzerine Alp Arslan, Haleb ahdaslarının Reisi Sâid b. Bedî ve şehrin iler gelenleriyle durumu istişare etmiş ve Bâtınilerin öldürülmesi kararına varmışlardı. Alınan bu karar üzerine Haleb’de davetten sorumlu olan Ebu Tahir el-saig yakalanarak öldürüldü. Ebu Tahir el-saig’in öldürülmesiyle birlikte davetin önde gelen diğer isimlerinden İsmâil ed-Dâî ve kardeşi Hakîm el-Müneccim de öldürülmüştü. Diğer yandan 200 kadar Bâtını yakalanmış, bunlardan bazıları esir edilirken bazıları da öldürülmüştü. Kaçmayı başaranlar ise Suriye’nin muhtelif bölgelerine dağılmışlardı.⁵²⁵

Haleb’den kaçan Bâtınilerin herhangi bir yerleşim yeri kalmamıştı. Efâmiye, Sermin, Ma’arratunnu’mân ve Ma’arratunmasrîn bölgelerine dağılmak zorunda kalmışlardı. Güçlerini tamamen kaybetmelerine rağmen Benî Münkiz’in elinde bulunan Şeyzer Kalesi’ni Hıristiyanların Paskalya Yortusu kutlamalarında 100 kişilik bir grupla ele geçirmek istemişlerdi. Benî Münkiz kutlamaları izlemek için kaleden ayrıldığında saldırmışlardı. Bu durumda Şeyzer’de Benî Münkiz’in kaleden ayrılacağını bildiren Bâtınilerin olduğuna delalet etmekteydi. Lakin bu saldırı başarısızlıkla sonuçlandı ve saldıran grubun hepsi öldürüldü. Hatta Şeyzer’de Bâtını olan kim varsa bu saldırıdan

olarak aktarmaktadır. İbnü’l-Adîm, **Zubdetü’l-Haleb**, 119.-**Bugyetü’t-taleb**, 99.- İbnü’l-Esir Rıdvân’ın ölümünü 1113 yılı olarak vermektedir. İbnü’l-Esir, C.7, 574.-İbn Kalânîsî 16 Aralık 1113 olarak aktarmaktadır. Kâlanîsî, 71.-Azîmî ölüm tarihini sadece 1113 olarak aktarmaktadır. Azîmî, 46.

⁵²¹ İbnü’l-Esir, C. 8, 574.

⁵²² İbnü’l-Adîm, **Bugyetü’t-taleb**, 99.- **Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 226.

⁵²³ İbnü’l-Adîm, **Bugyetü’t-taleb**, 99.

⁵²⁴ İbnü’l-Adîm, **Zubdetü’l-Haleb**, 120.

⁵²⁵ İbnü’l-Adîm, **Zubdetü’l-Haleb**, 121.- Haleb’ de Bâtınilerin öldürülmesi hakkında bkz. İbn Kalânîsî, 72.-Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 226.-Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 45.- Lewis, 165.-Azîmî, 46.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 507-508.-Mirza, 10.- Willey, 42.43.

sonra idam edildi.⁵²⁶ Bu vakıa ile birlikte Bâtınilerin Kuzey Suriye'ye yerleşme teşebbüslerinin ilk etabı başarısızlıkla sonuçlanmış oldu. Bâtıniler, Rıdvân döneminde Kuzey Suriye'de buldukları süre zarfında birçok imkândan faydalanmışlardı. Doğrudan bir düşman ile muhatap olmadıkları gibi Rıdvân ile müttefik olmayı başarmışlardı. Lakin Tancred'ın, Efâmiye Kalesi'ni Bâtınilerin elinden alması⁵²⁷ Kuzey Suriye'deki Bâtınilerin kırılma noktasını oluşturmaktaydı. Diğer yandan Haleb'de yaşanan son vakıa Bâtınilerin şehir hayatından ziyade niçin müstahkem kaleleri ele geçirmek istediklerinin nedenlerinden birini de net bir şekilde ortaya koymuştu.

Alparslan ve İbn Bedi'nin ortak ittifakı neticesinde Haleb'deki Bâtını varlığı büyük oranda kıyıma uğramıştı.⁵²⁸ Lakin şehirde halen varlığını sürdüren Bâtıniler bulunmaktaydı.⁵²⁹ Alparslan, Bâtınilerin büyük oranda şehirden atılmasından sonra yönetimden iyice çekilmiş, kendini zevk ve sefaya adamıştı. Haleb'deki emir ve komutanlar emirlerini Lülü'den almaktaydı. Alparslan ise yönetimin kendisinde olduğunu hatırlatma gereği görmüştü. Bu yüzden komutanları ve emirleri Haleb Kalesi'nin altındaki bir zindana kapattı ve ölümlerle tehdit etti. Daha sonrasında ümerayı serbest bıraktı. Alparslan'ın bu davranışlarından rahatsızlanan emir ve komutanlar Lülü ile anlaşarak Eylül 1114 tarihinde Alparslan'ı öldürdüler.⁵³⁰ Lülü, Alparslan'ın öldürülmesinden sonra Haleb Selçuklu Melikliğinin tahtına Alparslan'ın 6 yaşındaki kardeşi Sultanşah'ı oturtmuştu.⁵³¹ Yönetim yine tamamen Lülü'nün ellerindeydi. Meliklik Lülü'nün yönetimi altında her geçen gün zayıflamaktaydı. Haleb'deki ekonomik bozukluk Haleb'e bağlı birçok köyün satılmasıyla giderilmeye çalışılmaktaydı.⁵³² Diğer yandan Haçlıların Haleb eksenindeki faaliyetleri ise Lülü'yü zor bir duruma sokmuştu. Şehirdeki ümera bu şartlar altında daha fazla ayakta kalamayacaklarına karar vererek Mardin Artuklu Emiri İlgazi'ye Melikliği

⁵²⁶ İbn Kalânîsî, 73-74.

⁵²⁷ Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 44.

⁵²⁸ İbn Kalânîsî, 72.

⁵²⁹ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 525-526.

⁵³⁰ İbnü'l-Adîm, **Zubdetü'l-Haleb**, 122-123.-İbnü'l-Adîm, **Bugyetü't-taleb**, 97-98.-İbn Kalânîsî, 74.-Azîmî, 47.- İbnü'l-Esir, C.8, 581.

⁵³¹ İbnü'l-Adîm, **Zubdetü'l-Haleb**, 124.- İbnü'l-Esir, C.8, 599.

⁵³² İbnü'l-Adîm, **Zubdetü'l-Haleb**, 124.

teslim etme kararı aldılar. İlgazi yanında az bir adamla geldi ve 1018 yılında Melikliği teslim alarak Haleb Selçuklu Melikliğine fiilen son vermiş oldu.⁵³³

İlgazi, Haleb'e geldiğinde Haleb'in ekonomik gücü tamamen çökmüştü. Diğer yandan Meliklik Kuzey Suriye'deki varlığını büyük oranda kaybetmişti. Artan Haçlı saldırıları ve bozulan ekonomi birçok kalenin elden çıkmasına neden olmuştu.⁵³⁴ Bâtıniler bu dönemde halen Haleb'de görece zayıf bir varlığa sahipti. İlgazi'nin gelişiyile Bâtıniler adına yeni bir canlanma dönemi başladı. İlk olarak 1113 yılından sonra Kuzey Suriye'deki ilk Bâtını faaliyet olarak daha önce Haleb'de Bâtınilerin öldürülmesinde önemli bir role sahip olan İbn Bedi, 1118 yılında iki Bâtını tarafından saldırıya uğradı ve iki oğluyla birlikte öldürüldü.⁵³⁵ Bâtınilerin Kuzey Suriye'de yeniden uyanması anlamına gelen İbn Bedi suikastı büyük oranda İlgazi ve Bâtıniler arasındaki ılımlı ilişkinin bir meyvesiydi. Daha sonraki süreçte 1120 yılına gelindiğinde Bâtıniler, İlgazi ile arasındaki ilişkiyi doruk noktasına ulaştırdılar ve ondan Kalatü's-Şerif Kalesi'ni istediler. Lakin İlgazi buna yanaşmadı ve kaleyi yıktırdı.⁵³⁶ Bundan sonraki süreçte İlgazi'nin 1122 yılında ölmesinden sonra yerine İlgazi'nin yeğeni Bedrüddevle Süleyman geçti. Tarihi vesikalarda Süleyman döneminde Bâtıniler hakkında bir kayıt bulunmamaktadır. Süleyman'ın Haleb yönetimi 7 ay sürmüştü. Kudüs Haçlı Kontluğunun Kuzey Suriye özelindeki saldırıları neticesinde Haleb Haziran 1123 tarihinde Haçlılara karşı muharip bir komutan olan İlgazi'nin diğer yeğeni Nuruddevle Belek Gazi'nin eline geçmişti.⁵³⁷ Bu dönemde Haleb'deki Bâtını varlığı tamamen son bulmuştu. Belek, 1124'te Bâtınilerin başdâisi olan Behram'ı tutuklamış ve Bâtınilerinde şehirden ayrılmasını söylemişti. Bu vakıa ile Haleb'deki Bâtıniler mallarını satarak şehirden ayrılmış⁵³⁸ ve muhtemelen Diyarbakır yöresine doğru gitmişlerdi. Çünkü Haleb'den ayrıldıktan bir yıl sonra Diyarbakır'da birçok Bâtını öldürülmüştü.⁵³⁹ Diyarbakır'daki hadiseden 1

⁵³³ İbnü'l-Esir, C.8, 599-600.

⁵³⁴ Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 225.

⁵³⁵ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 525.-Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 45.

⁵³⁶ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 526.

⁵³⁷ İbnü'l-Adîm, **Zubdetü'l-Haleb**, 157-158-159.

⁵³⁸ İbnü'l-Adîm, **Zubdetü'l-Haleb**, 164.- Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 526.-Mirza, 10-11.

⁵³⁹ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 526.

yıl sonrada (1126) Bâtıniler Güney Suriye ekseninde faaliyet göstermeye başlayacaklardı.⁵⁴⁰

1103 yılında Hâkim el-Müneccim ile Kuzey Suriye’de ortaya çıkan Bâtıniler⁵⁴¹ çeyrek asır müddetince bölgede faaliyet göstermişler lakin istedikleri gibi bir netice elde edememişlerdir. Bu çeyrek asırlık süre zarfında Bâtıniler görüldüğü üzere birçok siyasi otorite altında bulunmuşlardı. Lakin Rıdvân ile kurmuş oldukları yakın ilişkilerin benzerine bir daha asla erişememişlerdi. Alamut’un hayatta ve ayakta kalma doktrini çok netti. “Dostça görün ve müstahkem mevkilere hâkim ol.” Kuzey Suriye’deki Bâtıniler çeyrek asır müddetince dostça görünmeyi başarmışlardı lakin müstahkem hiçbir mevkie hâkim olmayı başaramamışlardı. Bunun en önemli nedeni Batıdan kale kültürü ile doğuya gelen Haçlılar, doğudaki varlıklarını korunaklı olması nedeniyle kalelerde devam ettirmekteydiler. Bu yüzden küçük ya da büyük bütün kaleler potansiyel olarak Haçlıların güdümünde bulunmaktaydı.⁵⁴² Rıdvân’ın desteklerine rağmen Bâtınilerin Kuzey Suriye’de muhtelif bir güç haline bürünmemesinin en büyük nedeni Antakya Haçlı Kontluğunun bölgedeki faaliyetleriydi.⁵⁴³ Kudüs Haçlı Kontluğunun da Kuzey Suriye ekseninde faaliyet göstermeye başlamasıyla birlikte⁵⁴⁴ Bâtıniler bölgede daha fazla barınamayacaklarına kanaat getirerek Güney Suriye topraklarına geçiş yapmak mecburiyetinde kalacaklardı.⁵⁴⁵ Bâtınilerin 1124 yılında Haleb’den ayrılmalarıyla birlikte Kuzey Suriye’ye yerleşme teşebbüslerinin ilk etabı çeyrek asırlık mücadele neticesinde başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

3.2.4.Bâtınilerin Orta Suriye’ye Yerleşme Teşebbüslerinin İlk Evresi: Dımaşk (1126-1130)

Suriye Selçuklu Melikliği’nin güney topraklarında Dımaşk merkezli Dukak’ın hâkim olduğunu daha önce belirtmiştik. Dukak’ın 1104 yılında ölmesiyle birlikte Melikliğin

⁵⁴⁰ İbn Kalânîsî, 94-100-101-102.- Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 526.-Willey, 43.-Mirza, 11.

⁵⁴¹ İbn Kalânîsî, 13-İbnü’l-Adîm,-**Zubdetü’l-Haleb**, 112-Azîmî, 40.

⁵⁴² Aydın Usta, **Haçlı Seferlerinde Kuşatma**, 2. Basım, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021, 68-69. Avrupa’daki kale kültürü hakkında bkz. Usta, 23-32.

⁵⁴³ Antakya Haçlı Kontluğu’nun 1101-1108 yılları arasında bölgedeki faaliyetleri için bkz. Runciman, C.II, 26-45.

⁵⁴⁴ Bkz. Sevtap Gölgesiz Karaca, **Kudüs Haçlı Krallığı Siyasî Tarihi (1099-1187)**, 1. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020, 145-146-147-148.

⁵⁴⁵ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 256.

tasarrufu Dukak'ın Atabeği Tuğtekin'in tasarrufuna geçmişti.⁵⁴⁶ Suriye'de Bâtını davetten sorumlu olan Behram, İlgazi ile yakın ilişkiler kurmuştu. İlgazi, Behram'ın Kuzey Suriye'den ziyade Orta Suriye'de faaliyet göstermesini istiyordu ve bu yüzden Behram'a referans olarak Tuğtekin ile tanıştırdı. Tuğtekin'e Behram'ı yanına alması gerektiğini belirtti. Behram 1124 tarihine kadar faaliyetlerine Kuzey Suriye'de devam etti. Lakin İlgazi'nin yeğeni Belek'in onu tutuklamasından sonra 1126 yılında Dımaşk'ta İlgazi'nin ne zaman yazdığı belli olmayan bir mektubu ile Tuğtekin'in yanında ortaya çıktı. Behram faaliyetlerine Dımaşk'ta Tuğtekin'in gözetimi altında başladığında Dımaşk halkının büyük bir bölümünün Sünni akideye tâbi olmasına karşın büyük bir taraftar kitlesine ulaşmayı başarmıştı. Dımaşk halkının Sünni akideye tâbi olan bölümü bu durumdan rahatsız olsa da seslerini çıkartamamışlardı. Bunun nedeni ilk olarak Behram'ın kim olduğu toplum içerisinde bilinmiyordu. Diğer yandan Dımaşk halkından bazı kimseler öldürülmüştü ve bu ölümlerin failleri olarak Bâtıniler gösterilmişti. Halk da bundan dolayı korkmuştu. Behram hem Tuğtekin'den hem de vezir Ebû Alî Tâhir b. Sa'd el-Mazdekânî'den izzet ve ikram görmekteydi. Lakin Tuğtekin halkın rahatsızlığının farkındaydı.⁵⁴⁷ Bundan mütevellit hem Bâtınileri hem de tebaasını memnun etmek amacıyla stratejik bir nokta olan Bânyâs Kalesi'ni vezir el-Mazdekânî'nin de önyak olmasıyla 1126 yılının sonbaharında Bâtınilere tahsis etti. Bânyâs Kalesi, Golan Tepelerine yakın bir mevkide bulunmaktaydı ve Haçlılar ile sınır niteliği taşımaktaydı.⁵⁴⁸ Bânyâs Kalesi'nin Bâtınilere verilmesi ile Bâtınilerin bir bölümü Dımaşk'tan ayrılmıştı. Lakin Dımaşk'taki Bâtını faaliyetler devam etmekteydi. Mazdekânî'nin desteğiyle davetin açıktan yayılması için Dımaşk'ta bir darü'd-dave inşa edildi.⁵⁴⁹ Behram, Bânyâs Kalesi'ne yerleştikten sonra daveti açıktan yaymakta bir mahsur görmedi ve büyük bir taraftar kitlesine ulaştı. Bânyâs Kalesi'nin yakındaki yerleşim yerlerini nüfuzu altına aldı ve yayılmacı bir politika izledi. Diğer yandan kalenin tahkimatını yaptırdı ve korunaklı bir hal almasını sağladı.⁵⁵⁰

⁵⁴⁶ İbn Kalânisî, 15.

⁵⁴⁷ İbn Kalânisî, 95.-İbnü'l-Esir, C.9, 54.

⁵⁴⁸ Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 52.-Brett, 366.

⁵⁴⁹ Azîmî, 61.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 527.

⁵⁵⁰ İbn Kalânisî, 95.-İbnü'l-Esir, C.9, 54.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 527.-Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 53.

Kuzey Suriye’de çeyrek asırda ulaşamadıkları güce, Dımaşk’ta çok kısa bir zamanda ulaşmayı başarmışlardı. Bunun ana nedeni Tuğtekin ve Rıdvân’ın Bâtınilere karşı olan bakış açısından kaynaklanmaktaydı. Rıdvân, Bâtınileri bölgesel hâkimiyet politikasının bir parçası olarak görmekteydi. Bu yüzden de onların Efâmiye Kalesi’ne yerleşmelerine izin vermişti. Dımaşk’ta davetin bu kadar güçlenmesi Haleb’e kıyasla yanıltıcı olabilir. Davet Kuzey Suriye’de yeni yapılanmaya başlamıştı ve bu yapılanma döneminde Rıdvân’ın tahakkümü altında kalmıştı. Öyleki Rıdvân, Bâtınilerin sadece Efâmiye Kalesi’ne yerleşmelerine izin vermişti. Bâtıniler de zaten kaleyi İbn Mülâib’den Rıdvân adına kendi imkânlarıyla almışlardı. Daha sonrasında Haçlıların kaleyi ele geçirmesiyle birlikte Rıdvân, Bâtınilere yeni bir mevki vermesi gereksinimi duymamıştır.⁵⁵¹ Bu durum Rıdvân’ın, Bâtınilere çıkarları çerçevesinde destek verdiğini açıkça ortaya koymaktaydı. Diğer yandan Kuzey Suriye’deki Bâtınilerin tamamı Haleb’de yaşamamaktaydı. Büyük bir çoğunluğu Cebel es-Summâk Dağı’nın eteklerinde yaşayan Bâtıniler, Tancred tarafından ya öldürülmüşler ya da yerlerinden edilmişlerdir.⁵⁵² Tüm bu nedenlerin karşılaştırılmasından dolayı davetin Dımaşk’ta bu denli gelişim göstermesi gayet tabii kabul edilmeliydi.

Behram Bânyâs’da faaliyetlerini hızla devam ettirdi ve civar bölgelere elçilerini göndererek Bâtini davetin Güney Suriye’deki nüfuzunu arttırmayı başardı. Bânyâs’ın kuzeyinde kalan Vaditteym (Teym Vadisi) bölgesi davetin başlıca faaliyet alanlarının başında gelmekteydi. Vaditteym bölgesinde yerel güçler olarak nitelendirilebileceğimiz Dürziler, Nusayriler ve Bedevi kabileler⁵⁵³ birleşik bir güçten ziyade müstakil konfederasyonlar şeklinde örgütlendiklerinden dağınık bir görüntü çizmekteydiler ve bundan dolayı Behram’ın güdümüne girmişlerdi. Vaditteym bölgesinde yerel bir kabile reisi olan Barak b. Cendel’in şüpheli ölümü ve Behram’ın bölgeye olan ilgisi, Cendel’in ölümünden Bâtınilerin sorumlu tutulmasına neden olmuştu.⁵⁵⁴ 1128 yılında Behram, Vaditteym bölgesini tamamen ele geçirmek için bölgeye geldiğinde Barrak b. Cendel’in kardeşi Dahhak b. Cendel Bâtınileri ağır bir

⁵⁵¹ İbnü’l-Esir, C.8, 510-511-İbn Kalânîsi, 23-24.-İbnü’l-Adîm, **Zubdetü’l-Haleb**, 107.-Willey, 42.-Runciman, C. II, 44.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 506.-Mirza, 8.

⁵⁵² İbn Kalânîsi, 22.-Lewis, 161.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 506.

⁵⁵³ İbnü’l-Esir, C.9, 72.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 527.-Nadir Karakuş, **Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler**, 1. Basım, İstanbul: Mana Yayıncılık, 2018, 59.

⁵⁵⁴ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 527.

mağlubiyyete uğrattı. Behram Vaditteym Savaşında yakalandı ve kesik başı Kahire'ye gönderildi. Bu vakıa ile birlikte Bâtınilerin Orta ve Güney Suriye'deki nüfuzu kırılmaya başladı.⁵⁵⁵ Behram'ın yerine ise Vaditteym Savaşı esnasında vekil olarak Bânyâs'da kalan İsmâil el-Acemi geçti.⁵⁵⁶ Vaditteym Savaşı, Bâtıniler adına ağır kayıplara neden olsa da nüfuzlarının kırılmasına ana etken Tuğtekin'in aynı yıl içerisinde ölmesi oldu. Tuğtekin'den sonra yerine en büyük oğlu Tacilmülk Börü geçti. Börü babasının veziri el-Mazdekânî'yi görevinde bıraktı ve ilk dönemlerde onun Bâtıniler ile olan yakın ilişkilerine göz yumdu. Mazdekânî Dımaşk'ta Bâtını daveti yayması için Ebû'l-Vefâ adında bir dâîyi görevlendirmişti. 1129 yılında Ebû'l-Vefâ'nın faaliyetleri Tacilmülk Börü'nün nüfuzunun önüne geçecek kadar ilerlemişti.⁵⁵⁷ Tacilmülk Börü, bu durumu şehrin reisi Müferriç b. Hasan b. es-Sufi ve şehrin komutanı Yusuf b. Firuz ile istişare ettikten sonra Dımaşk'taki Bâtınilerin ve el-Mazdekânî'nin bertaraf edilmesi gerektiğine karar verdiler.⁵⁵⁸ Tacilmülk Börü, 9 Eylül 1129 tarihinde el-Mazdekânî'yi kale sarayında bulunan Gül Kubbesi'nin altında huzuruna çağırdı ve uzun bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşmenin sonunda el-Mazdekânî öldürüldü. Vezirin öldürülmesinden sonra Tacilmülk Börü şehirdeki tüm Bâtınilerin öldürülmesi emrini verdi.⁵⁵⁹ Vakıanın sonunda Dımaşk'ta sadece Bâtıniler değil onlarla ilişkisi olanlarla birlikte toplamda 6 bin kişi öldürülmüş,⁵⁶⁰ darü'd-dave yıkılmıştı.⁵⁶¹ Bânyâs Kalesi'nde bulunan Bâtıniler, Dımaşk'ta yaşanan katliamdan korktukları için İsmâil el-Acemi kaleyi Haçlılara teslim etti⁵⁶² ve

⁵⁵⁵ İbn Kalânîsi, 101-102.-İbnü'l-Esir, C.9, 72.-Azîmî, 64.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 528.- Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 53.-Karakuş, **Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler**, 59.-Willey, 43.

⁵⁵⁶ İbnü'l-Esir, C.9, 72-73.-İbn Kalânîsi, 103.- Azîmî, 64.-Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 53.-Lewis, 169.-Brett, 366.

⁵⁵⁷ İbnü'l-Esir, C.9, 73.

⁵⁵⁸ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 528.

⁵⁵⁹ İbn Kalânîsi, 103-104.-İbnü'l-Esir tarihi 1 Eylül olarak verirken, İbnü'l-Esir, C.9, 73.-Lewis 4 Eylül olarak vermektedir. Lewis, 169.

⁵⁶⁰ Vakıa hakkında bilgi veren kaynaklar Dımaşk'ta ölenlerin sayısını 6 bin ila 20 bin arasında vermektedir. Bkz. İbnü'l-Esir, C.9, 73.-Lewis, 169.-Willey, 43.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 528.-Mirza, 12.

⁵⁶¹ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 528.

⁵⁶² İbn Kalânîsi, 105.-İbnü'l-Esir, C.9, 73.-Azîmî, 64.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 528.-Lewis, 169.-Runciman, C.II, 148.

adamları ile Tacilmülk Börü'nün gazabından kurtulmak amacıyla kaçtı. Lakin 1130 tarihinde yakalandığı bir hastalık nedeniyle sürgünde öldü ve Bânyâs'a defnedildi.⁵⁶³

3.3. Mısır'da Nizârî Davet

Mısır'da Nizârî davet görece zayıflamıştı. Hatta Kahire'nin almış olduğu önlemler neticesinde Alamut'tan gönderilen dâîlerin bir yere intikali 1121-1125 arasında neredeyse imkânsız bir hale gelmişti.⁵⁶⁴ 1121 yılında Fâtımî Devleti'nin veziri el-Efdal suikasta uğrayarak öldürülmüştü. Bu suikast gayet tabii olarak Bâtıniler tarafından yapılmış olarak düşünülecekti. Lakin el-Efdal, Halife el-Âmir'in talimatı ile öldürülmüştü.⁵⁶⁵ Suikastın faalleri olarak gösterilenler arasında Behram da bulunduğu için onun kesik başı bu yüzden Kahire'ye gönderilmişti.⁵⁶⁶ Halife Âmir 1122 yılında bir istişare meclisi oluşturdu ve tekrardan Mustâ'î ile Nizâr'ın imâmetini bu mecliste tartışarak Mustâ'î'nin imâmetini tüm İsmâîlîlerin gözünde meşru kılmaya çalıştı. Bu bağlamda meclise perde arkasından katılan Nizâr'ın kız kardeşi, babasının hiçbir zaman Nizâr'ı veliaht olarak seçmediğini ve Nizârî'nde imâmet gibi hedefinin olmadığını beyan etmişti. Nizâr'ın kız kardeşinin bu söylemleri camilerde okutulmuş, mecliste konuşulanlarla beraber bir kopyası da Alamut'a gönderilmişti. Gönderilen kopya mevcut olsa da Hasan Sabbah'ın bu mektuba herhangi bir cevap verip vermediği bilinmiyor. Lakin kendisi de bu vakıadan kısa bir süre sonra 23 Mayıs 1124 tarihinde ölmüş, yerine ise Bozorg Ümid (1124-1138) geçmiştir.⁵⁶⁷

Efdal'in öldürülmesinden sona vezaret makamına geçen Me'mun Bâtâihî, Bâtınilerin Mısır'a girmesine engel olabilmek adına her yolu denedi ve bu hususta da başarılı oldu. İlk dönemler sadece sınırları kontrol ettirmekle yetinirken daha sonrasında Alamut'a gözcüler gönderdi ve Alamut'tan ayrılan bir dâî, bu gözcüler tarafından takip ediliyor ve gideceği yere ulaşmadan öldürülüyordu. Me'mun Bâtâihî esasında kendi canından korktuğu için Alamut, Suriye ve Kahire arasındaki üçgende tüm

⁵⁶³ İbn Kalânîsi, bu hastalığın İshal olduğunu belirtmektedir. Bkz. İbn Kalânîsi 105.-İbnü'l-Esir, C.9, 73. Runciman ise Dizanteri'den öldüğünü aktarmaktadır. Lakin buradaki tespiti İbn Kalânîsi'ye dayanarak yaptığı için Dizanteri'nin kendi yorumlaması olduğu aşikârdır. Bkz. Runciman, C.II, 148.

⁵⁶⁴ Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 48.

⁵⁶⁵ İbnü'l-Esir, C.9, 21-22.-İbn Kalânîsi, 84.-Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 47.-Lewis, el-Efdal Nizârîler tarafından öldürüldüğünü aktarmaktadır. Bkz. Lewis, 170.-Brett, el-Efdal'i öldürenler hakkında net bir tespit bulunmaz lakin Nizârîlerin olabilme ihtimalini yüksek görür. Bkz. Brett, 355.

⁵⁶⁶ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 529.-Brett, 367.

⁵⁶⁷ Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 49.

Bâtîni faaliyetlerini etkilemeyi başarmıştı.⁵⁶⁸ Lakin daha sonra kendisi 1125 yılında zindana atıldı ve bir saray komplosu içerisinde dâhil olduğu suçlaması ile 1128 tarihinde öldürüldü.⁵⁶⁹ Me'mun Bâtâihî vezaret makamından azledilmesinden sonra Mısır'a girmeyi başaran bir grup Bâtîni, 7 Ekim 1130'da Halife Âmir'i öldürdüler.⁵⁷⁰

⁵⁶⁸ Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 48-49.

⁵⁶⁹ Brett, 362-363.

⁵⁷⁰ İbnü'l-Esir, C.9, 79.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BÂTİNİLERİN KUZEY SURIYE POLİTİKASI: KALELER DÖNEMİ (1129-1193)

4. Bâtınilerin Kuzey Suriye'ye Yerleşme Teşebbüslerinin İkinci Evresi: Cebel'ü-Bahrâ

4.1. Kuzey Suriye'deki Bâtınilerin şehirlerden Kalelere Geçişi (1029-1036)

Bâtınilerin Dımaşk'ta bertaraf edilmeleri hasebiyle Suriye'ye yerleşme teşebbüslerinin ikinci evresi de başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Haleb ve Dımaşk merkezli olarak bir şehir ağı kurmaya çalışan Bâtınilerin iki teşebbüsü de şehirler ve yöneticiler üzerine kuruluydu. Haleb'de Rıdvân'ın ölümünden sonra yaşananlar, Dımaşk'ta Tuğtekin'in ölümünden sonra da yaşanmıştı.⁵⁷¹ 1129 yılından sonra Bâtınilerin Suriye'deki şehir hayatı son bulacaktı. Bundan sonraki süreçte Suriye'deki Bâtınilerin yol haritası bir hamî ya da himayeye gerek duymadan kendi varlıklarını kendi imkânlarıyla sağlamak üzerine olacaktı. Davet 1129 yılından sonraki ilk yıllarda dağınık bir görüntü çizmekten kurtulamadı. Dımaşk'ta yaşanan hadisede birçok taraftarını kaybetmişti ve çok kısa zamanda iki yöneticisi de ölmüştü. İsmâil el-Acemi'den sonra davetin başına Ebu'l Feth geçti.⁵⁷² Suriye'de yaşananlar Alamut'a ulaştığında büyük bir hüzün yaşandı. 1131 yılında Alamut'tan Horasanlı olarak tanımlanan iki Bâtini, Dımaşk'a gelerek Tacilmülk Börü'nün hizmetinde olmak istediklerini belirttiler.⁵⁷³ Esasında Dımaşk yöneticileri Bâtinilerden net bir şekilde hamle beklemekteydi. Bu yüzden tedbir olarak zırh giyiyorlar ve yanlarında muhafızlar ile geziyorlardı.⁵⁷⁴ Alamut'tan gönderilen bu iki Bâtini, Türk olarak bilinmelerinden dolayı hiç şüphe uyandırmadılar ve Tacilmülk

⁵⁷¹ Lewis, 168.

⁵⁷² Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 528-529.

⁵⁷³ İbn Kalânîsi, 111.

⁵⁷⁴ Lewis, 169.

Börü'yü koruyan Horasanlı bir birliğin içerisinde kendilerine yer bulmayı başardılar. 11 Mayıs 1131'de hamamdan dönmekte olan Tacilmülk Börü bu iki Bâtını tarafından saldırıya uğradı. Bu saldırı esnasında çok fazla yara almasına rağmen kurtulmayı başardı lakin bir yıl sonra bu yaralardan dolayı öldü. Bâtıniler ise olay esnasında öldürülmüştü.⁵⁷⁵ Bâtını davetin çok güçlü bir hafızası vardı. Daha önce Haleb'de yaşananlardan dolayı İbn Bedi öldürülürken Dımaşk'ta yaşananların diyetini de Tacilmülk Börü canıyla ödemişti.

Bâtıniler 1131 yılından sonra faaliyetlerine Kuzey Suriye'nin batısında devam ettiler ve bu bağlamda Hamâ'nın batısında Cebelü's Summak'ın ise güneybatısında yer alan Cebel'ü-Bahrâ'da faaliyetlerini yoğunlaştırdılar.⁵⁷⁶ Cebel'ü-Bahrâ, ortalama 920 metre yüksekliği ile İsmâîlîlerin müstahkem kale geleneğine gayet uygun bir bölgeydi.⁵⁷⁷ Şehirlerde alınan başarısız sonuçlardan dolayı dağlık alanlara yoğunlaşan Bâtıniler, 1132 yılında Kefh Kalesi'nin emiri Seyfeddin b. Amrûn'dan Kadmûs Kalesi'ni satın aldılar.⁵⁷⁸ Kadmûs Kalesi, Bânyâs yolu üzerinde bulunmakta ve Cebel'ü-Bahrâ'nın 1170 metre yüksekliğe ulaşan verimli bir noktasında yer almaktaydı.⁵⁷⁹ Bölgeye hâkim olması hasebiyle Suriye'de davetten sorumlu olan başdâî Kadmûs da yaşamaktaydı ve davetin faaliyetlerini buradan yönetmekteydi.⁵⁸⁰ 1135 yılına gelindiğinde Kefh Kalesi'ni Seyfeddin'in oğullarından satın alan Bâtıniler, 1036 yılında Haçlıların elinde bulunan Hariba Kalesi'ni de ele geçirmeyi başardılar.⁵⁸¹ Hariba Kalesi Zengîlerin Hamâ valisi İbn Selah tarafından bir dönem Bâtınilerin elinden alınsa da daha sonrasında tekrardan davetin hâkimiyetine geçti.⁵⁸²

Kısa zamanda alınan bu üç kaleyle birlikte Kuzey Suriye'deki Bâtını davet küçük bir müstakil devlet hüviyetine bürünmeye başlamıştı.⁵⁸³ Suriye'deki Bâtınilerin İran'daki Bâtınilere nazaran farklı bir örgütlenme içerisinde bulunduğu yanılığısı gayet tabii oluşabilir. Neticede davet İran'da müstahkem mevkilerde varlığını devam ettirirken Suriye'de şehirlerde faaliyet göstermekteydi. Suriye'deki bu durum

⁵⁷⁵ İbn Kalânîsi, 111-112-113-114.-İbnü'l-Esir, C.9, 89-90.

⁵⁷⁶ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 529.

⁵⁷⁷ Willey, 217.

⁵⁷⁸ İbnü'l-Esir, C.9, 98.-Runciman, C.II, 164.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 529-530.-Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 54.

⁵⁷⁹ Willey, 228.

⁵⁸⁰ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 530.

⁵⁸¹ Runciman, C.II, 164.

⁵⁸² Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 530.

⁵⁸³ Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 54.

esasında Alamut öncesi Hasan Sabbah'ın İran'daki örgütlenmesinin şeklen bir benzeriydi. Hasan Sabbah da Mısır'dan döndükten sonra faaliyetlerine büyük oranda şehirlerde devam etmiş ve belirli bir nüfuza ulaştıktan sonra Alamut'a yerleşmişti.⁵⁸⁴ Aynı şekilde Suriye'deki Bâtıniler de Halep ve Dımaşk'ta örgütlenmeye çalıştılar.⁵⁸⁵ Bâtini davetin Hasan Sabbah'dan sonra sadece dini hususlarda değil aynı zamanda politik olarak da muhataba alınacak bir hüviyete bürünmesiyle birlikte davet Selçukluların siyasi arenada mücadele ettiği bir yapı haline büründü. Diğer yandan Nizâmü'l-Mülk suikastı⁵⁸⁶ ile başlayan suikastlar silsilesi⁵⁸⁷ Sünni tebaanın nazarında Bâtınilerin tehlikeli ve uzak durulması gereken bir yapı olarak nitelendirilmesine neden oldu.⁵⁸⁸ Haçlıların bölgeye intikali ile Kuzey Suriye'de Bâtini davetin zayıflamak zorunda kaldığını önceden belirtmiştik. Tüm bu etmen ve nedenlerden dolayı Bâtınilerin Suriye'de oluşumlarını tamamlaması olumsuz yönde etkilenmişti.

4.2. Bâtınilerin Kuzey Suriye Hâkimiyeti: Misyâf (1140-1193)

Suriye'de Bâtini davet şehir yapılanmasını istediği gibi oluşturamadığından kale geleneğine erken bir geçiş yapmak zorunda kalmıştı. Bu bağlamda Kadmûs, Kehf ve Hariba kaleleri cebren yahut satın alma yoluyla arka arkaya alınmıştı. 1040-1041 yılında Bâtıniler Kuzey Suriye'deki en müstahkem yerleşim yerlerinden birisi olan Misyâf'ı, Şeyzerli Benî Munkız adına kalede hüküm süren Sungur'u öldürerek ele geçirmeyi başardılar. Misyâf bulunduğu konum itibariyle hem Güney Suriye hem de Kuzey Suriye özelinde bir düğüm noktası olarak kabul edilebilirdi. Misyâf, Kuzey Suriye'nin müstahkem şehirlerinden biri olan Hamâ'nın 40 kilometre batısında,⁵⁸⁹ Bârin'in⁵⁹⁰ kuzeyinde 1 fersah mesafede, Bealbek'in bir büyük fersah uzaklığında, yine Bealbek ile Vaditteym'e uzanan yolun ortasında bulunmaktadır.⁵⁹¹ Bölge Roma ve Bizans dönemlerinde önem kazanmıştı. Misyâf'ı bu denli değerli kılan husus bir

⁵⁸⁴ Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 20-21.

⁵⁸⁵ Suriye'deki Bâtınilerin şehir örgütlenmesi hakkında bkz. Lewis, 156 vd.-Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 41 vd, 52 vd.

⁵⁸⁶ Nizâmü'l-Mülk suikastı hakkında bkz. Esîr, C.8, 360.-Cüveynî, 554-Reşîdü'd-d'in, 134.-Kafesoğlu, 203

⁵⁸⁷ Alamut'un suikast listesi hakkında bkz. Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 31-32-33-34.

⁵⁸⁸ İbnü'l-Esir, C.8, 527-İbn Kalânîsi, 95.

⁵⁸⁹ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 530.

⁵⁹⁰ Hamâ'nın idari bölgelerinden olup, Hamâ'ya bir konak uzaklıkta bulunmaktadır. Bkz. Ebü'l-Fidâ, 221.

⁵⁹¹ Ebü'l-Fidâ, 200.

kesişim noktasında bulunması ve müstahkem kalesiydi. Şöyle ki: Misyâf, Bânyâs'a giden yolun tam ortasında bulunmakta ve Doğu Akdeniz ile Hamâ arasındaki yolun orta dinlenme noktasını oluşturmaktaydı. Diğer yandan Misyâf'ı da içine alarak devam eden bu yol, kuzeye doğru ilerlemekte ve bu istikamette Hıms, Lazikiye ve Haleb'e kadar devam etmekteydi. Yine bu yolun askeri güzergâh yahut kervan yolu olması gayet muhtemeldi. Misyâf sadece bir kalenin adı değil aynı zamanda bir yerleşim yerinin de adıdır. Lakin bu yerleşim yeri önemini kalesinden almaktadır. Misyâf'a inşa edilen bu kale 10 veya 11. yüzyıllarda inşa edilmişti. Kale şekil olarak Bizans mimarisini andırdığı için Bizans İmparatorluğu'nun bölgede hâkimiyet sürdürdüğü dönem aralıklarının birinde yapılması gayet muhtemeldir.⁵⁹²

Misyâf Kalesi altı katlıdır⁵⁹³ ve dördüncü katın mimarisinden dolayı bu katta Suriye'de davetten sorumlu olan başdânin kaldığı düşünülmektedir. Kalenin su ihtiyaçları altında bulunan sarnıçlar ve su kuyuları ile sağlamaktadır.⁵⁹⁴ Genel anlamda bölgeye baktığımız zaman Hamâ verimli bir bölge olarak aktarılmaktadır. Dağlık yapısına nazaran tarım alanları oldukça geniştir. Ürdün'ün Beka Vadisi'nden doğan Asi Nehri Hamâ'dan geçmekte ve bu verimliliği arttırmaktadır.⁵⁹⁵ Misyâf'ın ele geçirilmesinden sonra Bâtıniler hiçbir duraksamaya mahal vermeden arka arakaya Rusâfe, Menike ve Kuleya kalelerini de ele geçirdiler. Daha sonrasında ise Havabi(1154) Kalesi'ni de bu kalelere dâhil ettiler. Bu dört kalenin özelliği de Kadmûs, Kehf ve Hariba kaleleri gibi Cebel'ü-Bahrâ'nın eteklerinde bulunmasıydı.⁵⁹⁶ Misyâf'ı merkez alarak bu kalelerin konumunu belirtecek olursak Rusâfe ve Hariba güneyinde, Kadmûs Kehf, Kuleya güneybatısında yer almakta ve güneybatısında yer alan bu üç kale liman şehri Tartus ile yakınlık arz etmektedir. Havabi ve Menike kaleleri Misyâf'ın kuzeyinde yer almaktadır⁵⁹⁷ ve Havabi Kalesi Tartus'a 10 kilometre uzaklıkta bulunmaktadır.⁵⁹⁸ Yine bu kaleler Hıms'ın kuzeyinde, Efâmiye'nin güneyinde, Şeyzer'in batısında bulunmaktadır⁵⁹⁹ ve bu

⁵⁹² Willey, 220.

⁵⁹³ Willey, 222.

⁵⁹⁴ Willey, 224.

⁵⁹⁵ Hamâ hakkında bkz. **İbn Cübeyr Seyahatnamesi**, 192-193.

⁵⁹⁶ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 530.-Lewis, Havabi, Rusâfe, Menike ve Kuleya kalelerinin hepsinin aynı zaman dilimi içerisinde alındığını belirtse de Lewis, 172. Halm, Havabi Kalesi'nin 1154 yılında alındığını aktarmaktadır. Bkz. Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 55.

⁵⁹⁷ Willey, 45.

⁵⁹⁸ Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 55.

⁵⁹⁹ Willey, 45.

kalelerin hepsi Hıms'ın idari bölgeleri içerisinde kalmaktadır.⁶⁰⁰ 1135 yılında kalelere yerleşmeye başlayan Bâtıniler 1141 yılı dolaylarına gelindiğinde kaynakların aktarımına göre bilinen 7 kaleye sahip olmuşlardı.⁶⁰¹ Davet 1141 yılından sonra 1149 yılına kadar dış dünya ile bağlantısı koparır ve bu dönemde kendi iç yapılanmasını tamamlama eğilimine gider.⁶⁰² Bunun nedeni gayet açıktı. Son 20 yılda Suriye'de davet hem Haleb'de hem de Dimaşk'ta kıyımaya uğramıştı. Normal şartlarda davetin kalelere yerleşmesi İran'daki gibi şehir yapılanmasını tamamladıktan sonra gerçekleştirmesi gereken bir safhaydı. Şayet Bâtıniler halkın arasında bulup teşkilatlanmazlarsa davet faaliyetlerini kalelerden yürütmekte güçlük çekecekleri aşikârdı. Lakin yaşanan vakıalar, Bâtınilerin şehirlerden erken çekilmesine neden oldu. Bu bağlamda Bâtınilerin kalelere yerleşmesi güçlü olmalarından değil varlıklarını tamamen kaybetmekten çekindikleri için gerçekleşmişti. Bu yüzden kuşatmak suretiyle değil de satın almak suretiyle Kuzey Suriye'de kale geleneğini başlatmışlardı. 1041 yılı ila 1049 yılları arası davetin siyasi arenadan uzaklaşarak kale örgütlenmesini tamamlama eğilimine gittiğini söylemek gayet tabii olacaktır.

1149 yılına gelindiğinde Kuzey Suriye'deki Bâtınilerin tekrardan tarih sahnesine çıktıklarına şahit oluyoruz. Daha önce davetin çok güçlü bir hafızasının olduğunu ivedilikle belirtmiştik. 1128 tarihinde Behram'ı öldüren Dehhak b. Cendel iki Bâtını tarafından 1149'da öldürüldü.⁶⁰³ Bu suikastlar davetin geleneğinde umumi bir yer edinmişti. Davetin kanını dökenler yıllar geçse de bulunup öldürülmekteydi. Diğer yandan Musul hâkimi İmadüddin Zengî b. Aksungur⁶⁰⁴ 1128 yılından bu yana Haleb'i elinde bulundurmaktaydı. İmadüddin Zengî'nin 1146 yılında Ca'ber Kalesi'ni kuşatırken öldürülmesi neticesinde oğullarından Nureddin Mahmud Haleb'e gelerek şehri hâkimiyetine almıştı.⁶⁰⁵ Nureddin 1148 yılında Haleb'de

⁶⁰⁰ Hıms'ın idari bölgeleri hakkında bkz. İbn Hurdazbih, 72.

⁶⁰¹ Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 54-54.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 530.

⁶⁰² Lewis, 172.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 531.

⁶⁰³ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 532.-Lewis, 172.

⁶⁰⁴ İmadüddin Zengî'nin babası Kasîmudevle Aksungur Büyük Selçuklu Devleti adına Haleb valisiydi. İmadüddin Zengî de Haleb'de dünyaya gelmişti. Kasîmudevle Aksungur, Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra 1094 tarihinde Tutuş tarafından öldürülmüş ve ilk olarak Haleb'de teşhir edilmişti. İmadüddin Zengî de babasının öldürülmesinden sonra Musul Emiri Kür-boğa ile birlikte henüz 10 yaşlarında Musul'a gitti. 1127 yılına gelindiğinde ise Musul valisi oldu. Bkz. Halil İbrahim Gök, **Musul Atabeyliği Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, 41-42-43-44-45.

⁶⁰⁵ İbnü'l-Esir, C.9, 179-181.

kullanılan Şîî ibadet biçiminin tamamen kaldırılmasını emretti.⁶⁰⁶ Bu durum şüphesiz sadece Haleb ile sınırlı kalmayacaktı. Neticede Haleb'e bağlı birçok şehir mevcuttu. Bâtniler açısından bakıldığı zaman bu açıkça savaş çağrısı olarak okunmuştu. Çünkü yıllardır oluşturmak istedikleri düzenin temelini oluşturan ibadet biçimleri kaldırılmıştı. 1148'de Nureddin Antakya Prinkepsliği üzerine doğru bir sefer düzenlediğinde Antakya Kontu Raymond'un saflarında bir grup Bâtını ve bu Bâtnilerin başında Ali b. Vefa da bulunmaktaydı.⁶⁰⁷ 1148 yılının kasım ayında Nureddin'in birlikleri Antakya-Maraş yolu üzerinde ani bir baskın neticesinde Kont Raymond tarafından mağlup edildi.⁶⁰⁸ Bir sonraki yıl Nureddin 6 bin kişiden müteşekkil ordusuyla birlikte yeniden Kont Raymond'un üzerine yürüdü⁶⁰⁹ ve İnab Kalesi'ni kuşattı. Kont Raymond İnab muhasarasının kaldırılması için birlikleri ile İnab Kalesi'ne doğru yola koyuldu. Kont Raymond'un yanında bir önceki yılda olduğu gibi yine bir grup Bâtını ve Ali b. Vefa bulunmaktaydı. 29 Haziran 1149 tarihinde vuku bulan savaşta Nureddin galip gelmeyi başarmış; Kont Raymond, Maraş Senyörü Renaud ve Ali b. Vefa öldürülmüştü.⁶¹⁰ Gördüğümüz kadarıyla Nureddin'in Haleb'deki Şîî ibadet biçimlerini kaldırması, Bâtnileri Nureddin ile doğal düşman olarak addedilebilecek Haçlılara yakınlaştırmıştı. Lakin bu yakınlaşma Bâtniler açısından istenileni vermemişti.

Bâtniler 1148 yılında Antakya-Maraş yolu üzerinde vuku bulan savaş ile birlikte ilk defa bu kadar kuzeyde belirmişlerdi. Şimdiye kadarki süreçte Kuzey Suriye'de Bâtnilerin Haleb'den öteye geçtiklerine şahit olmamıştık. Yine değinilmesi gereken bir husus olarak Bâtniler ile Haçlılar arasındaki münasebetlerin gelişme sağladığını görmekteyiz. Kaynakların aktarımına göre Bâtniler ile Haçlılar arasındaki ilk ılımlı ilişki İsmâîl el-Acemi'nin Bânyâs Kalesi'ni Haçlılara teslim etmesiyle başlamıştı.⁶¹¹ Lakin ondan sonraki süreçte 20 yıl boyunca Kuzey Suriye'deki Haçlılar ile Bâtniler arasında herhangi bir konu üzerinde itilaf ya da ittifak bulunmamaktaydı. En azından incelemiş olduğumuz kaynaklar bu husus üzerine herhangi bir bilgi ihtiva etmemektedir. 1048 ve 1049 tarihlerinde yaşanan vakıalarda değinilmesi gereken bir

⁶⁰⁶ Karakuş, **Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler**, 79.

⁶⁰⁷ Runciman, C.II, 272.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 532.-Lewis, 172-173.

⁶⁰⁸ Runciman, C.II, 272.

⁶⁰⁹ İbn Kalânîsî, 170.

⁶¹⁰ Runciman, C.II, 272-273.

⁶¹¹ İbn Kalânîsî, 105.-İbnü'l-Esir, C.9, 73.- Azîmî, 64.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 528.-Lewis, 169.-Runciman, C.II, 148.

husus daha mevcut bulunmaktadır. O tarihlerde Cebel'ü-Bahrâ'nın eteklerinde bulunan Bâtını kaleleri arasında Antakya'ya en yakın olanı Menike Kalesi'dir ve o bile Efâmiye'nin güneyinde kalmaktadır.⁶¹² Willermus Tyrensis, İnad'ın kuşatılması üzerine Raymond'un süvari birliklerinin hazırlanmasını bile beklemeden Nureddin'e karşı ateşli bir şekilde yola koyulduğundan bahseder. Bu söylemin Raymond'un mağlubiyetini hafifletmek için söylenme ihtimali mevcut bulursa da 1148'deki zaferin Kont Raymond'un gözüne perde indirme ihtimalide mevcuttur.⁶¹³ Raymond'un Nureddin'e karşı çıkmış olduğu seferde Ali b. Vefa'nın Antakya'da bulunması ve yine Ali b. Vefa'nın bir yıl önce Antakya-Maraş yolu üzerinde Raymond'a yardım etmesi Meneke'den de daha kuzeyde Antakya yakınlarında bulunan bir Bâtını kalesinin olma ihtimalini oldukça yükseltmektedir. Çünkü aynı savaşta Maraş Senyörü Renaud da bulunmaktadır⁶¹⁴ ve Maraş ile Antakya arası en fazla iki günlük mesafededir.⁶¹⁵ Renaud'un iki gün beklenmesi makul karşılanabilir. Lakin Cebel'ü-Bahrâ'dan hatırı sayılı bir birliğe sahip olmayan Ali b. Vefa'nın en az 1 hafta beklenmesi⁶¹⁶ ve bu sürede İnad'ın geçen zamana paralel olarak düşme ihtimalinin de artması, Ali b. Vefa'nın Cebel'ü-Bahrâ'daki kalelerden değil de Antakya yakınlarındaki bir mevkinden intikal ettiği ihtimalini gözler önüne sermektedir.

1152 yılına gelindiğinde Trabluslu Kont II. Raymond, şehrin giriş kapısında iki Bâtını tarafından öldürülmüştü.⁶¹⁷ Bu suikast alışlagelmiş geleneğin dışına çıkıldığı ilk göstergesiydi. Şimdiye kadarki süreçte Bâtıniler herhangi bir Haçlıyı öldürme girişiminde bulunmamıştı. II. Raymond'un öldürülmesinin arkasında yatan sebep belirsizdir. Bu suikastın Bâtınilere ne gibi bir getirisi olduğu hususu karanlık olduğu gibi birtakım zararlar getirdiği aşikârdır. II. Raymond'un öldürülmesinden sonra Tapınak Şövalyeleri Bâtıniler üzerinde baskı kurmaya başladı⁶¹⁸ ve bu baskı

⁶¹² Willey, 45.

⁶¹³ **Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Haçlılar Türkler Karşısında (1143-1184)**, Ergin Ayan (çev.), İstanbul: Kronik Yayınları, 2019, 67.

⁶¹⁴ Runciman, C.II, 273.

⁶¹⁵ İbn Havkal, 163.

⁶¹⁶ Suriye'deki mesafeler hakkında Bkz. İbn Havkal, 162-163-164.-Ebü'l-Fidâ, 204-205.

⁶¹⁷ Runciman, C.II, 278-279.-Lewis, 172.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 532.

⁶¹⁸ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 533-534.

yerini Bâtınilerin Tapınak Şövalyelerine yıllık 2000 besant haraç ödemeleriyle neticelendi.⁶¹⁹

1154 yılında Bâtıniler Havâbi Kalesi'ni ele geçirdiler. Havâbi liman şehri Tartus ile arasında 10 kilometre bulunan kilit bir noktada bulunmaktaydı. Bundan sonraki süreç adına 1162 yılına kadar Suriye'deki Bâtıniler yine tarih sahnesinden ayrılacaklardı. Kaleler dönemi Kuzey Suriye'deki Bâtıniler hakkında en az bilgilerin olduğu dönemdir. Kalelerde şehirlerden daha güçlü olmalarına karşın bir topluluğa temas etmedikleri müddetçe Bâtıniler hakkında çok az bilgi bulunmamaktadır. Bundan mütevellit Suriye'deki Bâtınilerin başdâîlerinin bir silsilesi dahi net olarak çıkartılamamaktadır. İsmâil el-Acemi'den sonra davetin başına Ebu'l-Feth'in geçtiği biliniyor.(1130) 1148 yılında ise Ali b. Vefa karşımıza çıkmakta. Lakin Ali b. Vefa'nın Suriye'de ne denli bir yetkisinin olduğu bilinmemekte. Bundan dolayı kendisini sadece Bâtını liderlerinden olarak tanımlayabiliyoruz.⁶²⁰ 1162 yılına gelindiğinde ise Şeyh Ebu Muhammed ismine rastlamaktayız lakin kendisinin dönemi oldukça karanlıktır. Bu dönemde Herhangi bir hadise kaleme alınmamıştır.⁶²¹

4.3. Bâtınilerin İsimlendirilme Meselesi

Şîa'nın genel yapısı itibariyle hem eklektik hem de ayrılıkçı bir yönü vardı. Bu iki yön Şîa'yı ayrılırken birleştiren, birleşirken ayrılan bir yapı olmaya doğru itmiştir. Hz. Ali'nin ölümünden sonra onun nesebi üzerine birleşmek için harekât eden Şîa, zamanla aynı amaca hizmet ettiğini ileri süren Keysâniye, Zeydiye, İmâmiye, Gâliyye ve İsmâilîyye olmak üzere beş ana mezhebe ayrılmıştır. Bu mezheplerde daha sonra kendi arasında ayrışmalar yaşamıştır.⁶²² Bu ayrışmalar arasında Emevi hanedanlığı döneminde ikinci plana atılan mevâlîlerin etkisiyle farklı dinlerden farklı öğretileri bünyesine kabul edenlerde mevcuttur.⁶²³ Bu mezhepler arasında İsmâilîlik diğerlerine nazaran devletleşmeyi başarmış ve dinî hüviyetini koruyarak Fâtımî Devleti'nin mezhebi haline gelmiştir.⁶²⁴

⁶¹⁹ Malcom Barber, **Yeni Şövalyelik Tapınak Şövalyelerinin Tarihi**, Berna Ülner (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006, 164-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 533-534.-Mirza, 26.

⁶²⁰ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 529-532.-Lewis, 169-170-171-172.

⁶²¹ Lewis, 174.

⁶²² Ayrıntılı bilgi için Bkz. Şehristanî

⁶²³ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 102-103.

⁶²⁴ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 337,

İsmâîlîlerin ilk dönemlerde isimlendirme meselesinde herhangi bir karışıklık bulunmamaktadır. Biz daha önce Ca'fer es-Sâdık'ın imâmet doktrinine değinmiş, İsmâîlîyye ve İmamiye ayrışmasını aktarmıştık. Ca'fer es-Sâdık'ın ölümünden sonra oğlu İsmâîl'in imâmetine tâbi kalanlara İsmâîlîler denilmiştir.⁶²⁵ Bu isim ilk dönemlerde geneli kapsamış olsa da zamanla farklı coğrafyalarda başka isimlerle bilinmişlerdir. İsmâîlîler; Irak'ta Bâtıniyye, Karâmita (Karmatî) ve Mezdekiyye, Horasan'da, Ta'lîmiyye ve Mülhide olarak bilinirler. Gördüğümüz kadarıyla coğrafyanın farklı dokuları ve lisanları bu isimlendirmelerin başlıca sebeplerindedir. İsmâîlîlerin bilinen en meşhur lakapları Bâtıniyye'dir.⁶²⁶ Bu lakap köken itibarıyla "batın" kelimesinden türetilmiştir. Batın kelime manası olarak bir şeyin gizli olan tarafını bilmek anlamına gelir. Bâtınilere göre de her zâhirin bir bâtını, her tenzilin bir de te'vili bulunmaktadır. Görünende gizli olanı ise ancak Allah tarafından belirlenmiş masum bir imam bulabilir.⁶²⁷ Bu yüzden imamlar Bâtıniler için doğrudan yol gösteren kişiler olarak kabul edilmektedir. Mustâ'lî-Nizârî ayrılığından sonra İsmâîlî fırkası kendi içerisinde yeni bir ayrışmaya gitti ve Mustâ'lî'nin imâmetine tâbi olanlara Mustâ'lîler, Nizâr'ın imâmetini tanıyanlara ise Nizârîler denilmiştir.⁶²⁸ Lakin dönemin İslâm kaynaklarının çoğunluğu bu ayrışmalara ve ayrışmalardan doğan isimlendirmelere nazaran Bâtını tabirini kullanmıştır.

Dönemin önemli müelliflerinden İbnü'l-Esir, Bâtınilerin "İsmâîlîler" denilen taife olduğunu belirterek bir fark olmadığını doğrudan aktarmıştır. Bâtını kelimesini eserinde kullanmaya başladıktan sonra bilhassa Alamut merkezli daveti cedidenin mensuplarından bahsetmekte olduğu gayet açık bir şekilde belli olmaktadır. Yine müellifin Bâtıniler için "bu son davetin sahipleri"⁶²⁹ şeklinde bahsetmesi sadece daveti cedidenin mensuplarını Bâtını olarak tanımladığını göstermektedir. Dikkate şayan bir husus olarak İbnü'l-Esir eserinin kronolojik sırasında farklı isimlendirmelerde bulunmaktadır. Fâtımîlerden ilk dönemler "Aleviye Devleti"⁶³⁰ olarak bahsederken daha sonrasında "Fâtımîler" ya da "Fâtımî halifeliği" olarak

⁶²⁵ Kummi/Nevbahtî, 210-211.-Cüveynî, 525.-İbn Haldun, **Mukaddime I**, Süleyman Uludağ (çev.), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007, 438.

⁶²⁶ Şehristanî, 266.

⁶²⁷ Şehristanî, 266-Cüveynî, 550.

⁶²⁸ Bkz. Bulut, 310-311-312.

⁶²⁹ Esir, C.8, 440.

⁶³⁰ Bkz. Esir, C.6, 391 vd.-430-439-443.

bahsetmiştir.⁶³¹ Yine Mustâ'î-Nizârî ayrılığından sonra Nizâr'ın imâmetine tâbi kalanları Bâtıniler,⁶³² Kahire'dekileri ise bir değişime uğratmadan Fâtımî halifeliği olarak nitelendirmektedir.⁶³³

Bâtini tabiri sadece Alamut ve civarındaki daveti cedide mensupları için kullanılan yerel bir isim değildi. Daha önce İsmâîlîlerin farklı coğrafya ve lisanlarda birçok isimle anıldığından bahsetmiştik. Lakin Bâtini tabiri net olarak Alamut'a bağlı Nizâr'ın imâmetini savunan daveti cedide mensupları için İslâm dünyasının birçok yerinde kullanılmaktaydı. Daha çok yerel müellifler olarak nitelendirebileceğimiz İbnü'l-Adim ve İbn Kalanisî eserlerinde Suriye coğrafyasında bulunan daveti cedide mensuplarını Bâtıniler olarak tanımlamışlardır.⁶³⁴ İbn Kalanisî eserinde Bâtinilerden ilk bahsettiği vakıa da onları “*üç Bâtini Acem neferi*” olarak tanımlar. Bâtinilerin ise Alamut'a tâbi olduğunu gayet tabii bilmektedir.⁶³⁵ Aynı zamanda bu Bâtinilerin suikast yapanlarından “*Fedailer*” olarak bahseder.⁶³⁶ Daha birçok İslâm müellifi Bâtini tabirini daveti cedide'nin mensupları için kullanmıştır.⁶³⁷

İbnü'l-Adim ve İbn Kalanisî'nin Bâtini tanımlamasına rağmen Suriye'deki Bâtıniler Haşhaşî ismi ile ön plana çıkmaktadırlar. Bu isim tamamen bölgesel bir isim olup sadece Suriye'deki Bâtinileri tanımlamaktadır.⁶³⁸ Haşhaşî kelimesinin Doğu'daki kullanımı ile Batı'daki kullanımı arasında büyük farklılıklar vardır. Suriye'deki Nizârî İsmâîlîler ilk defa Fâtımî halifesi Âmir tarafından Haşhaşî ismi ile tanımlanmışlardır. Kelimenin aşağılamak için kullanıldığı aşikârdır. Lakin tam olarak hangi anlamı ihtiva ettiği meçhuldür.⁶³⁹ Haşîşîye kelimesi sözlükte “*kuru ot*” manasına gelmektedir. Haşhaşî de Haşîşîye'den türetilmiş olup “*esrar içen*”, “*esrar içenler*” şeklinde bir topluluk ismi haline getirilmiştir⁶⁴⁰ lakin bu kelimenin

⁶³¹ Bkz. Esir, C.7, 275-299-300.

⁶³² Bkz. Esir, C.8, 440 vd.-498-509-510-525. vd.

⁶³³ Esir, C.8, 452.-499-500.

⁶³⁴ Bkz. İbnü'l-Adîm, **Zubtetü'l-Haleb**, 100-102-107-108. İbnü'l-Adîm, **Buğyetül Taleb**, 78 vd.- İbn Kalanisî, 12.

⁶³⁵ İbn Kalanisî, 111.

⁶³⁶ İbn Kalanisî, 12.-Fedâî belirli bir otorite tarafından hasımlarını ortadan kaldırması amacıyla yetiştirilen ve bu uğurda hayatını feda etmekten çekinmeyen kimselere denir. Bkz. Tahsin Yazıcı, Fidâî, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, 53.

⁶³⁷ Bkz. Azîmî, 47-İbnü't-Tıktaka, 212.-el-Kalakşendî, 196.-İbn Kesîr, C.12, 310-322-363-373.-Cüveynî “Bâtini” terimini İsmâîlîlerin geneli için kullanmıştır. Bkz. 547-550.

⁶³⁸ Lewis, 33.

⁶³⁹ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 28-29.

⁶⁴⁰ Mustafa Öz, Haşîşîye, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, 418.

sözlükteki tanımlamasıdır. Dönemin kaynaklarındaki tanımlamalarda ise, “*adi*”, “*ayak takımı*”, “*mülhitler*” gibi ibarelerle birleştiği gayet açıktır.⁶⁴¹ İbn Haldun, Amanos Dağlarının eteklerinde İsmâîliyye’den olan “*Haşşaşin*”in kalesinin (Misyâf Kalesi) bulunduğunu belirtir ve bu Haşşaşinlere kendi döneminde fedai anlamına gelen “*Fidaviye*” denildiğini aktarmaktadır.⁶⁴² Yine İbn Haldun, eserinde İsmâîlîlere “*Bâtıniye*” ve “*Mülhide*” isimlerinin de verildiklerini belirtmektedir.⁶⁴³

1165-1173 yılları arasında İslâm dünyasını gezen Tudedala’lı Benjamin’in seyahatnamesine baktığımız zaman Lübnan eteklerinde Gebal olarak adlandırdığı bölgede “*Haşîşiye*” adı verilen bir topluluğun yaşadığını aktarır. Benjamin’in seyahatnamesinde kaleme aldığı dönem Râşidüddin Sinân dönemine denk gelmektedir. Benjamin’e göre Haşîşilerin liderine “*Şeyhü’l-Haşîşiye*” denmektedir. Benjamin seyahat eden biri olduğu için Haşşaşîlerin merkezinin İran’da olduğunu belirtmektedir.⁶⁴⁴ Bu durum nadir olarak karşımıza çıkar. Çünkü Haçlı Seferleri müelliflerini dikkate aldığımız zaman müellifler genel anlamda Haşşaşîleri araştırma gereksinimi duymadan onlar hakkında duydukları ile yetinmeyi tercih etmişlerdir. Bu yüzden birçok müellif Suriye’deki Haşşaşîler dışında herhangi bir oluşumdan pek bahsetmezler. İstisna olarak Akka Piskoposu Vitryli James davetin İran’da doğduğundan bahseder.⁶⁴⁵

Batılı müellifler, genel anlamda Bâtınileri “*Haşîşîler*, *Haşşaşî*” olarak aktarmaktadırlar. Seyyahlar haricinde bu müellifler Haşşaşîlerin sadece Suriye’de yaşadıklarını düşünmekteydi ve bütün Haşşaşîlerin liderine “*Şeyh*” ile başlayan isimler vermişlerdir. Bu isim genelde “*Şeyhül Cebel*” olarak kaleme alınmıştır. Başrahip Arnold von Lübeck ise Haşşaşîleri “*Seğnors de Montana*” (Dağın Efendileri) olarak tanımlamıştır.⁶⁴⁶ 1165-1185 yılları arasında Doğu’da bulunan Willermus Tyrensis, eserinde Bâtıniler hakkında bilgi verdiği 31. fasılda, “*İnsanlarımız, Müslümanlar gibi bunlara Haşşaşî diyorlar fakat bu ismin nereden türediğini bilmiyoruz.*”⁶⁴⁷ demektedir. VII. Haçlı Seferi’ne katılan Jean de Joinville

⁶⁴¹ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 31.

⁶⁴² İbn Haldun, 245.

⁶⁴³ İbn Haldun, 438.

⁶⁴⁴ **Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslâm Dünyası Gözlemleri Tudedala’lı Benjamin ve Ratisbonl’u Petachia**, Nuh Arslantaş (çev.), İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009, 40-41.

⁶⁴⁵ Lewis, 24.

⁶⁴⁶ Halm, *Haşşaşîler Gizli Bir Örgütün Tarihi*, 7.

⁶⁴⁷ Willermus Tyrensis, 220-221.

hatıralarında Suriye’de davetten sorumlu olan başdâîyi “*Dağ Şeyhi*”, Bâtınileri ise “*Haşîşîler*” olarak aktarmaktadır.⁶⁴⁸ Ernoul Kroniği’nde davetten sorumlu başdâî, “*Haşhaşî Senyörü*” olarak geçmekte ve Bâtınileri de “*Haşhaşîler*” olarak tanımlamaktadır.⁶⁴⁹ Suriye’deki Haşhaşîlerin Avrupa’da popüler bir hal almasından sonra 1273 yılında İran’dan geçen meşhur seyyah Marco Polo’nun seyahatnamesinde de Haşhaşî ibaresine rastlamaktayız. Marco Polo da Batı’nın hafızasında yer edinen alışlagelmiş kelimeler ile Haşhaşîleri tanımlamaktaydı ve liderleri için “*Şeyh*” tanımlamasını kullanmış, Şeyh’in kiralık katilleri olduğunu aktarmıştır. Aynı zamanda Alamut’tan “*Mülehet*” (dinden çıkan, dinsiz) diye anılan bir yer olarak bahseder.⁶⁵⁰

Haşhaşî isminin Batı terminolojisine girişindeki en önemli etken Bâtınilerin suikastları olmuştur. Suikastı gerçekleştiren fedai nadiren kaçıyor, genelde suikastlar fedailerinde öldürülmesiyle sonuçlanıyordu. Fedailerin bu suikastlarda göstermiş olduğu cesaret nedeniyle onların afyon içtikleri düşünülmekteydi. Çünkü bir kişinin kendi iradesi ile bilerek ölüme yürümesi ancak bu mantıkla açıklanabilmekteydi. Haşhaşîler gerçekleştirmiş oldukları suikastlar ile acımasız katiller olarak tanımlandılar ve Doğu’daki Haşahaşi, haşişi çoğulu haşişiyun kelimesinden kiralık profesyonel katil anlamı türetildi ve bu anlamı veren “*assassini, asissini, heyssisini*” kelimeleri Batı’da kullanılmaya başlandı. 13 ve 14. yüzyıllarda Avrupa’daki bazı metinlerde “*lo perfido assassins*”⁶⁵¹ (hain suikastçı), “*Assasino é colui che uccide altrui per danari*” (suikastçı para karşılığı başkalarını öldüren kimsedir), “*suoi assassini*” (suikastçıları), şeklinde kullanıldığı görülmektedir.⁶⁵² Popüler bir topluluk olan Haşhaşîler hakkında Batı’daki ilk ciddi çalışma 1697 tarihinde Bartholomê d’Herbelot tarafından yapılmıştır. Bartholomê’nin “*Bibliothèque Orientale*” adlı çalışması ile birlikte Haşhaşîlerin Sünni-Şîî ayrışmasından sonra Şîî mezhebinden kopmuş İsmâîlîlere bağlı bir tarikat olduğu belirlenmiştir. 19 ve 20. yüzyıllara gelindiğinde İsmâîlîlere yönelik çalışmalarda büyük bir atış

⁶⁴⁸ Jean De Joinville, **Bir Haçlının Hatıraları**, Cüneyt Kanat (çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020, 203-204.

⁶⁴⁹ **Ernoul Kroniği Haçlı Seferleri Tarihi Selahaddin Eyyubi ve Kudüs’ün Fethi**, Ahmet Deniz Altunbaş (çev.), İstanbul: Kronik Yayınları, 2019, 218-219.

⁶⁵⁰ **Marco Polo Seyahatnamesi, C.I.**, Tercüman Gazetesi (Hz.) Kervan Yayıncılık, 42-43-47.

⁶⁵¹ Dante Aleghieri, **La Divina Commedia Inferno**, La Nuova Italia, Firenze, 1989, 217.-Lewis, 19.

⁶⁵² Lewis, 19.

görülmektedir. Bu çalışmaların ışığı altında gizemler üzerine oluşturulan kulaktan duyma faraziler geçerliliğini kaybetmiştir.⁶⁵³

4.4. Dağın Şeyhi (Şeyhü'l-Cebel) Râşidüddin Sinân Döneminde Kuzey Suriye'de Bâtıniler (1162-1193)

Suriye'deki Bâtınilerin başdâileri içerisinde Râşidüddin Sinân çok ehemmiyetli bir yer arz etmektedir. Esasında onun hayatı Hasan Sabbah'ın hayat hikâyesini andırmaktadır. İsminin tam künyesi Sinân b. Selman b. Muhammed Ebu'l Hasan el-Basri'dir. Sinân'ın doğum tarihi hakkında net bir tarih bulunmamaktadır. 1126 ile 1135 yılları arasında Vasıt yolu üzerinde bulunan Akrüsüdan köyünde dünyaya gelmiştir.⁶⁵⁴ Sinân'ın ailesi de tıpkı Hasan Sabbah'ın ailesi gibi⁶⁵⁵ Şîa'nın On İki İmam koluna mensuptur. Sinân da gençlik yıllarında İmami geleneğe tâbi kalmış ve eğitimini Vasıt'ta tamamlayarak öğretmen olmuştur.⁶⁵⁶ Daha sonrasında yine genç yaşlarında kendisinin aktarımına göre erkek kardeşleri ile yaşadığı bir sorun neticesinde ailesinden ayrıldı. Sinân ailesiyle sorun yaşadığı bu dönemde Nizârî İsmâîlîliğe meyletti ve Vasıt'tan ayrılarak Alamut'a eğitim almaya gitti.⁶⁵⁷ Alamut Nizârî İsmâîlîleri için Kahire'nin yerini almıştı. Sinân Alamut'ta II. Hasan'ı Muhammed b. Büzürgümmid ile arkadaş oldu ve birlikte eğitim görmeye başladı.⁶⁵⁸

Hasan Sabbah'ın ölümünden sonra Nizârî davetin başına Kiya Büzürgümmid'in geçtiğini daha önce aktarmıştık.⁶⁵⁹ Kiya Büzürgümmid'in 1138'de ölmesiyle birlikte yerine oğlu I. Muhammed b. Büzürgümmid geçmişti.⁶⁶⁰ Sinân'ın beraber eğitim gördüğü II. Hasan, Muhammed b. Büzürgümmid'den sonra 1162'de Nizârî davetin başına geçecek kişidir. Sinân 1162 yılına kadar II. Hasan ile birlikte eğitim görmeye devam etti. Bu eğitim sırasında İsmâîlî âlimlerin eserlerini okudu ve bu eserlerin yanı sıra İhvanü's Safa'nın Resail'ini de okudu.⁶⁶¹ Burada dikkate değer bir husus olarak

⁶⁵³ Lewis, 30 vd.

⁶⁵⁴ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 556.-Lewis, 173.-Willey, doğum tarihini 1133 civarı olarak vermektedir. Bkz. Willey, 45.-Mirza ise bu tarihin 1133 ila 1135 tarihleri arasında olduğunu aktarmaktadır. Bkz. Mirza, 24.

⁶⁵⁵ Cüveynî, 546.

⁶⁵⁶ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 556.

⁶⁵⁷ Lewis, 173.-Halm, *Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi*, 68.

⁶⁵⁸ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 556.-Hacıfazlıoğlu, 179.

⁶⁵⁹ Cüveynî, 560.-Halm, *Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi*, 51.

⁶⁶⁰ Cüveynî, 566.-Halm, *Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi*, 56.

⁶⁶¹ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 556.-Karakuş, *Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler*, 74.

gördüğümüz kadarıyla Alamut'ta eğitim alan Bâtıniler üzerinde herhangi bir ayırım yapılmamaktadır. Zaten herhangi bir ayırım yapılmadığını Sinân da aktarmaktadır.⁶⁶² Neticede II. Hasan, Muhammed b. Büzürgümmid'in veliahdıdır ve aksi bir durum gerçekleşmezse ileride davetin başına geçecek kişidir. Buna rağmen II. Hasan eğitimini diğer Bâtını talebeler ile almaya devam etmiştir. 1162 tarihinde II. Hasan'ın davetin başına geçmesiyle birlikte Sinân doğrudan Suriye'ye gönderildi. Çok ayrıntılı olmasa da Sinân'ın Suriye yolculuğunu kendi anlatımından aktarabiliyoruz.

“Hasan, Suriye'ye gitmemi emretti. Basra'dan nasıl yola düzülmişsem Alamut'tan da öylece ayrıldım yalnız bu sefer rotam üzerinde tek tük yerleşim yerlerine rastladım. Bana emirler ve mektuplar vermişti. Musul'a vardım ve geceyi marangozların camiinde geçirdikten sonra tekrar yola düzuldüm ve Rakka'ya varana dek tek bir kasabaya uğramadan yoluma devam ettim. Yanımda Rakka'daki dostlarımıza hitaben yazılmış bir mektup vardı. Mektubu sahibine teslim ettim, o da bana kumanya verdi ve beni Halep'e dek götürecektir bir binek hayvanı kiraladı. Halep'de bir başka refikle buluştum ve kendisine gönderilmiş olan mektubu teslim ettim, o da bana bir binek hayvanı kiraladı ve beni Kehf'e gönderdi. Bana verilen emir: bu istihkâmda kalmaktı, ben de davet reisi Şeyh Ebu Muhammed dağda ölene dek Kehfte kaldım.”⁶⁶³

Bu satırlar Sinân'ın masalsı biyografisinin bir kısmını oluşturmaktadır. Sinân Kuzey Suriye'ye geldiği ilk dönemlerde herkesle iyi geçinmeye çalıştı ve kendisini sevdirdi. Lakin Sinân bölgeye geldiğinde Kuzey Suriye'deki Bâtını davet bir yönetici krizine gebedi. Hakkında pek bilgi sahibi olmadığımız Ebu Muhammed öldükten sonra büyük bir yönetici krizi ortaya çıktı ve bu kriz davet içerisinde hizipleşmelere neden oldu.⁶⁶⁴ Nasıl ki İbn Attaş döneminde İran'da Bâtını davet yarı özerk bir yönetim sergiliyorsa⁶⁶⁵ Suriye'deki davetin önde gelenleri aynı yöntemle başvurdu ve Alamut'dan onay almadan Hacı Ali b. Mesud davetin başına geçti.⁶⁶⁶ Esasında Hacı Ali b. Mesud'un onay almadan liderliğe geçmesi alenen davetin merkezi Alamut'a karşı bir başkaldırıydı. Bu zihniyet yöneticiden bağımsız olarak Suriye'deki Bâtınilerde oluşmaya başlamıştı. Neticede onlar uzun zamandır Alamut'un gölgesi

⁶⁶² Lewis, 173.

⁶⁶³ Lewis, 173-174.

⁶⁶⁴ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 556.

⁶⁶⁵ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 474.

⁶⁶⁶ Lewis, 174.

altında bulunsalar da varlıklarını bölgenin şartlarına göre idame ettirmektedirler ve bu durum karar mekanizmasının değişmesine ve Alamut'tan ziyade bölgedeki başdâî'nin almış olduğu kararlara bağlı olması ile sürdürülebilmiştir. Daha açık bir şekilde ifade edecek olursak Suriye'deki Bâtıniler, Alamut'tan bağımsız harekât etmek için yeterli olgunluğa erişebildiklerini göstermek istiyorlardı. Bunun ilk ayağını da Hacı Ali b. Mesud'un Alamut'tan onay almadan davetin başına geçmesi oluşturmuştu.

Ebu Muhammed'in yeğeni Ebu Mansur ve destekçileri Hacı Ali b. Mesud'un davetin başına geçmesine karşı çıktılar ve yine Alamut'a danışmadan reis Fedh ile işbirliği yaparak onu öldürdüler. Hacı Ali b. Mesud'un öldürülmesiyle birlikte davetin içerisindeki hizipleşme derinleşti. Sinân bu yaşanan olaylarda sadece izleyici rolünü üstlenmekteydi. Suriye'deki durum içerisinden çıkılmaz bir hal alınca Alamut bu hizipleşmeyi ortadan kaldırmak amacıyla olaya müdahil oldu. Hacı Ali b. Mesud'un katilinin idam edilmesine, reis Fedh'in suçsuz yargılanmasına karar verildi. Bu kararların yanı sıra bir tebliği mesajı daha bildirildi.⁶⁶⁷ Suriye'deki Bâtıniler Alamut'tan kopmak için ilk ataklarını gerçekleştirmişlerdi lakin bu süreci karmaşa içerisinde yürüttükleri için yeniden Alamut'tan gelen kararlara tâbi kalmak zorunda kalmışlardı.

II. Hasan'dan gelen tebliğde Suriye'de davetten sorumlu olan kişinin Râşidüddin Sinân olduğu belirtilmekteydi. Sinân bunun üzerine camilerde hutbe okutturmuş gibi bu yazıyı kalelerde okutturdu ve liderliğini ilan etti.⁶⁶⁸ Suriye'de davetin liderliğine geçen Sinân hemen zaman kaybetmeden Kadmûs Kalesi'nin kuzeyinde⁶⁶⁹ Menike Kalesi'nin 25 kilometre güneyinde olan Ulleyka'yı ele geçirdi. Ulleyka 760 metre yüksekliğe sahip bir kayanın üzerine inşa edilmişti.⁶⁷⁰ Ulleyka'nın ele geçirilmesiyle birlikte Bâtınilerin 1162 yılı itibarıyla Kuzey Suriye'de hâkim oldukları kale sayısı dokuza yükselmişti.⁶⁷¹ Bu kaleler dağınık bir görüntü çizmekten çok uzaktı. Yine bu kaleler içerisinde en güneyde Kuleya bulunmaktaydı ve güney sınırını temsil etmekteydi. Kuleya'dan başlayarak kuzeye doğru simetrik yerleşilmiş bir kale ağı

⁶⁶⁷ Lewis, 174.

⁶⁶⁸ Halm, *Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi*, 68.

⁶⁶⁹ Halm, *Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi*, 55.

⁶⁷⁰ Willey, 230-231.

⁶⁷¹ Halm, *Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi*, 54-55.

karşımıza çıkmaktadır.⁶⁷² Bu tarihlerde bölgede bulunmayan lakin daha sonrasında birkaç on yıl sonra eserini kaleme alan Willermus Tyrensis Bâtnilerin kale sayısını 10, bu kalelerde yaşayan kişi sayısını ise 60.000 olarak vermektedir.⁶⁷³ Willermus'un bu sayısal verileri sorgulanabilir lakin güvenilirlikten uzak değildir. Tapınak Şövalyelerinin aynı Bâtniler gibi Cebel'ü-Bahrâ'nın eteklerinde kaleleri bulunmaktaydı⁶⁷⁴ ve Bâtnileri yıllık haraca bağlamışlardı.⁶⁷⁵ Bu bilgileri Tapınak Şövalyeleri aracılığıyla edinmiş olma ihtimali gayet mevcuttur.

Sinân kale yapılanmasına çok önem vermekteydi. Bu yüzden ilk olarak görece zayıf bir savunmaya sahip olduğunu düşündüğü Rusâfe ve Havabi kalelerini tahkim ettirdi. Faaliyetlerine hiç ara vermeden Kadmûs, Kehf ve Misyâf kaleleri arasında gidip gelmekteydi. Sinân'ın bu dönemde birlik ve beraberliği yeniden sağlamak amacıyla çok çalıştığı bilinmektedir.⁶⁷⁶ Kadmûs, Kehf ve Misyâf kaleleri arasındaki hareketliliği de davet içerisindeki hizipleşmenin bu kalelerdeki yöneticilerden kaynaklanmasından dolayıydı muhtemelen.

Sinân'ın davetin başına geçtiği dönemde bölgede çok fazla güç faktörü bulunmaktaydı. Bu durum Sinân'ın stratejik düşünce yapısının ön plana çıkmasına neden oldu. Hâlihazırda Tapınak Şövalyeleri ile yıllık haraç karşılığında uzlaşma sağlanmıştı. Bu bağlamda cephesini genişletmemek adına kendisi de bu haracı ödemekten imtina etmedi. Lakin 1142'de Hısnü'l-Ekrâd (Kak des Chevaliers) Kalesine yerleşmiş olan Hospitaliler Şövalyeleri, Tapınak Şövalyelerine nazaran daha bağımsız ve dağınık harekât etmekteydiler. Bu durumda bazı hallerde Bâtnilerin hem Tapınak Şövalyeleri ile hem de Hospitaliler Şövalyeleri ile karşı karşıya gelmesine neden oldu.⁶⁷⁷ Bu çatışmalardan en çok etkilenen kalelerden biri Ulleyka Kalesi'ydı. Kale zaten son dönemlerde ele geçirilmişti ve bir mülkiyet

⁶⁷² Willey, 45.

⁶⁷³ Willermus Tyrensis, 220.

⁶⁷⁴ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 534. Bkz. Barber eserinin sonunda, çizim üçte Suriye ve Filistin'deki Tapınak Şövalyelerine ait kalelerin haritasını vermektedir. Bkz. Barber, **Yeni Şövalyelik Tapınak Şövalyelerinin Tarihi**.

⁶⁷⁵ Willermus Tyrensis, 221.- Jean De Joinville, 203.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 534.- Lewis, 188.

⁶⁷⁶ Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 69.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 557.- Willey-46.

⁶⁷⁷ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 557-558.-Hısnü'l-Ekrâd Kalesi Hıms'un batı yönünde el-Celile Dağı'nın müstahkem bir mevkiine inşa edilmiştir. Bkz. Nadir Karakuş, Haçlı Seferleri'nden Moğol İstilâsı'na Tarihin Tanığı: Hârim Kalesi, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 19, Sayı 1, 2017, 53-85, 63.

çatışmasının ana unsurlarından birisi haline dönüşmüştü.⁶⁷⁸ Ulleyka Kalesi ile Hospitaliler Şövalyelerine ait kalelerden birisi olan Merkap Kalesi birbirine çok yakındı.⁶⁷⁹ Bu durumda doğal olarak temasların oluşmasını sağladı. Diğer yandan bu mülkiyet meselesi sadece Ulleyka ile sınırlı kalmadı ve Menike Kalesi'ne de sıçradı. Bahsi geçen üç güç unsuru içinde kaleler hayati önem taşımaktaydı. Bundan mütevellit müstahkem kalelere hâkim olmak adına girişilen çatışmalar gayet tabii kabul edilmeliydi.⁶⁸⁰

1064 yılına gelindiğinde II. Hasan, Alamut'ta Kıyamet Davetini ilan etti. Kıyamet Davetine göre şeriatın hükümleri sona ermiş, kıblenin yönü değişmiş ve kıyamet sürecine girilmişti. II. Hasan yeni davetin tebliğini gizli imamdan aldığını söyledi. Yanlış kurulmuş minber üzerinde elindeki kâğıtlarda Arapça yazılmış hutbeyi okudu. Hutbeyi okurken imamların isimlerini de zikretti ve mevcut İmamlar silsilesinde bulunmayan isimleri de imam olarak beyan etti.⁶⁸¹ II. Hasan bu yeni daveti sadece Alamut ile sınırlı tutmadı. Kıyamet, Alamut'ta ilan edildikten iki ay sonra Kuhistan'da da ilan edilmişti. Davetinin Bâtınilerin olduğu tüm yerlerde tebliğ edilmesini istiyordu. Bu yüzden birçok yere dâîlerini göndermiş ve bu bölgeleri hazır kılmasını emretmişti. Bu yeni daveti Suriye'de yaymakta Sinân'ın göreviydi. Sinân bu bağlamda hiç tereddüt etmeden Alamut'tan gelen emirlere uydu ve Suriye'de bu yeni davetin hükümlerini geçerli kıldı.⁶⁸² Sinân'ın bu yeni daveti Suriye'de yürütmekte olduğuna dair günümüze ulaşan, İbnü'l Adim'in kaleme aldığı birkaç nüsha bulunmakta lakin genel anlamda karanlık bir dönem olduğunu belirtmemiz gerekiyor. *“Duydum ki Sinân annelerini, kız kardeşlerini ve kızlarını yoldan çıkartıp Ramazan orucundan azat etmiştir.”*⁶⁸³

Sinân Suriye'deki Bâtini liderler arasında üzerinde en çok bilgi ihtiva edilen kişi olsa da onun döneminde bile büyük boşluklar mevcuttur. Suriye'deki Bâtınilerin böylesi karanlık dönemlerinin mevcut olduğunu daha önce de belirtmiştik. Sinân'ın faaliyetleri üzerine aktarabileceğimiz bir vakıanın olabilmesi için Bâtınilerin daima bir otoriteye temas etme zorunluluğu mevcuttur. Bu yüzden vakıalar arsındaki oluşan

⁶⁷⁸ Willey, 46.

⁶⁷⁹ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, 557.

⁶⁸⁰ Willey, 46.

⁶⁸¹ Kıyamet Daveti hakkında bkz. Cüveynî, 565-566- Halm, *Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi*, 60-61.- Lewis, 175-Hacıfazlıoğlu, 163-164-165-166.

⁶⁸² Halm, *Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi*, 59.

⁶⁸³ Lewis, 175.

boşluklarda Sinân'ın görece sakin bir dönem geçirdiğini belirtmek yabana atılacak bir söylem olmaz. Lakin bu sakinlik karanlık olarak addettiğimiz bütün dönemler için geçerli değildir. Sinân aktifi yaşantısı ancak ulaşılabilen bilgilere paralel olarak var olmaktadır. Bu hususu daha net aydınlatılmak adına Kıyamet Davetinin Suriye'ye ulaşmasından sonra (1164) 1173 yılına kadarki dokuz yıllık süreçte kaynakların aktarmış olduğu tek bilgi Yahudi Seyyah Tudelalı Benjamin'in 1167 tarihinde Lübnan eteklerinden geçerken aktarmış olduklarıdır. Bu bilgiler bile Bâtınilerin temasına dayalı olarak aktarılabilmektedir. *“Lazkiye'den Lübnan eteklerindeki Gebal'a (Gebela/BaalGad) iki günlük bir mesafe vardır. Gebal'ın civarında Haşîşiye adı verilen bir topluluk yaşar. Bunlar müslüman değildir. Aralarında peygamber olarak kabul ettikleri birine tabidirler. Bu kimsenin kendilerine emrettiği her şeyi itirazsız yerine getirirler. Uluları olan bu kimseye onlar Şeyhü'l-Haşîşiye adını vermektedir. Huzuruna ancak izinle girip çıkılabilir. Ana merkezleri Sihon topraklarındaki Kadmûs'tur (Kedemot). Birbirine oldukça sadık olan bu insanlar civar komşularının korkulu rüyasıdır. Öyle ki bunlardan biri hayatı pahasına bile olsa düşmanlarının krallarını öldürmekten çekinmez. Toprakları sekiz günlük mesafe genişliğindedir. Bunlar Frank diye isimlendirilen Edomoğulları (Hıristiyanlar) ve Trablû's-Şam (Tripolis) idarecisi ile devamlı savaş halindedir.”*⁶⁸⁴

Benjamin'in aktarımları arasında en mühim hususlardan birisi Bâtınilerin hâkim olduğu coğrafyanın toplamda sekiz günlük bir mesafe genişliğinde olduğunu belirtmesidir. İslâm dünyasının Ortaçağ coğrafyacılarına baktığımız zaman Benjamin'in gün olarak belirtmiş olduğu mesafe, gün, berid yahut konak olarak geçmektedir. Her üçünde de aynı mesafeyi vermektedir. Bu mesafe İbn Havkal'a göre 25 kilometre, 3 fersah yahut 9 mil olarak kabul edilmektedir.⁶⁸⁵ Bu bağlamda Benjamin'in aktarımına göre Bâtınilerin hâkim olduğu alanın etrafı 200 kilometrelik uzunluğa tekabül etmektedir. Elbette ki bu ölçüm hususunda sapmaların olması gayet normaldir. Diğer yandan Bâtınilerin manevi esasları hakkında verdikleri bilgiler muhtemelen kulaktan duymadır.

1173 yılına değin Sinân'ın on yılı aşkın liderliğinde Sünni İslâm'a yönelik herhangi bir teması kayıtlarda bulunmamaktadır. Liderliğinin ilk dönemlerinden bu yana en

⁶⁸⁴ Tudelalı Benjamin, 40-41.

⁶⁸⁵ İbn Havkal, 12.-Ölçüm için bkz. Ebu'l-Fidâ 1 fersahın üç mil sayıldığını belirtir ve ölçüm hususunda hem İslâm âlimlerinin hem de Yunanlı coğrafyacıların mutabık kaldığını belirtir. Bkz. Ebu'l-Fidâ, 13.-el-İdrisî, 14.-İbn Hurdazbih, 11-12.-Mesûdî, 37.

büyük sorunları Tapınak ve Hospitaliler Şövalyeleri ile yaşamıştı. Tapınak Şövalyelerine ödemiş oldukları haraç Bâtınilerin belini bükmekteydi. Bâtıniler birçok otoritenin lideri için korkutucu olmasına karşın Tapınak Şövalyeleri için bu durum geçerli değildi. Bunun başlıca sebeplerine değinecek olursak: bu Şövalye tarikatları da Bâtıniler gibi kalelerde yaşamaktaydılar ve onlara ulaşmak bir hayli zordu. Diğer yandan liyakat esasına göre liderlerini belirledikleri için Bâtıniler tarafından suikasta uğrayacak bir liderin yeri çok çabuk bir şekilde doldurulacaktı ve herhangi bir iç karışıklık ya da duraksama olmadan yaşamlarına devam edebilmekteydiler.⁶⁸⁶ Şövalye tarikatlarının arkasında Hristiyanların büyük oranda desteği mevcuttu. Bâtınilere baktığımız zaman ise İslâm dünyasının mühlitleri olarak anılmaktaydılar⁶⁸⁷ ve ilk sıraya yazılan düşmanlar arasındaydılar. Bu durumda Tapınak ve Hospitaliler Şövalyeleri ile hâkimiyet ve mülkiyet çatışmasına girdikleri bölge üzerinde ödenecek olan haracın bir cepheyi kapatacak olması gayet makul karşılanmalıydı. Lakin Sinân artık haraç ödemek istemiyordu. Bu hususu şövalye reislerine bildirirse çatışmanın kaçınılmaz olacağını farkındaydı. Bu yüzden haraç sorununu çözmek adına Kral I. Amalrich'e (Amaury) elçiler gönderdi. Willermus ve Jean De Joinville'nin Haşhaşîler hakkında aktarmış olduğu bilgiler büyük oranda bu görüşme üzerinedir. Kral ile görüşmek için gelen elçilerin Tapınak Şövalyelerine ödenen haracın kaldırılması hususu her iki kaynakta da mevcuttur. Lakin burada üzerinde durulması gereken önemli hususlardan birisi Willermus'un aktarımıdır. Willermus'un kayıtlarına göre: "*Tapınak Şövalyeleri, her yıl Haşhaşîler'den haraç olarak aldıkları iki bin altını bağışlar ve onlara kardeşçe sevgiyle davranırlarsa Hristiyan inancına dönmeye ve vaftiz olmaya hazırdırlar.*"⁶⁸⁸ Yine Willermus'un aktarımlarına göre kral bu duruma çok sevinmiş ve ödenen haracın kaldırılacağına yönelik söz vermiştir. Lakin Tapınak Şövalyeleri böylesi önemli bir gelirin ellerinden alınmasına engel olmak adına elçiyi geri dönüş yolunda öldürmüşlerdir.⁶⁸⁹

⁶⁸⁶ Jean de Joinville, 204.

⁶⁸⁷ Şehristanî, 266.

⁶⁸⁸ Willermus Tyrensis, 221.-Haşhaşîlerin Hristiyan olacıklarına yönelik görüş büyük oranda benimsemektedir. Bkz. Runciman C. II, 331.-Gölgesiz Karaca, 262.- Malcolm Barber, **Haçlı Devletleri Tarihi**, Doğan Mert Demir (çev.) İstanbul: Kronik Yayınları, 2021, 371. Bu görüşün benimsenmesi büyük oranda Willermus'un kayıtlarına dayandırılmıştır lakin aynı vakıyı Jean De Joinville farklı aktarmaktadır. Bkz. Jean De Joinville, 203-204-205-206-207.-Lewis konuya hiç değinmemişken, Daftary, sadece kral ile görüşmenin olumlu geçtiğini aktarmaktadır. Bkz. Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 558.

⁶⁸⁹ Willermus Tyrensis, 221.-Ruciman, C. II, 331.

Willermus'un bu aktarımlarının genel anlamda ne kadar gerçekçi olduğu tartışılmalıdır. Neticede Sinân Kıyamet Davetini Suriye'de icra etse dahi aşırıya kaçınıldığını ileri sürerek daveti Suriye'de sona erdirmiş⁶⁹⁰ ve bir dönemden sonra Alamut ile olan bağını neredeyse koparma derecesine getirmişti. Sinân'ın Hristiyan olabileceği düşüncesi Kıyamet Davetine istinaden düşünülüyorsa bu düşünce geçerliliğini kaybetmektedir. Diğer yandan davet Sünni İslâm dünyasında mülhitler⁶⁹¹ olarak anılsa da varlığını İslâmi değerlere dayandırmaktadır ve Müslüman olan kimselerin davete katılması ile devamlılığını sürdürebilmektedir. Hristiyan olmaları halinde mevcut İsmâilî doktrini ile bağları kopacağı gibi davetlerinin meşru olarak gördükleri zemini de temelinden sarsılacaktı. Bu durumları göz önüne alarak Willermus'un aktarımlarının bir bölümü bizim kanaatimizce gerçeklikten uzak kalmaktadır.

Joinville'nin aktarımına göre ise: Sinân'ın elçileri Akka'da bulunan kralı ziyaret etmişlerdir. Amaçları Tapınak ve Hospitaliler üzerinde oluşturamadıkları korkuyu kral üzerinde oluşturarak Şövalye tarikatlarının istediği haraçtan vazgeçmelerini sağlamaktır. Bu bağlamda kralın huzuruna çıkan elçilerin tehditkâr bir tutumları mevcuttur. Kral elçilere niçin geldiklerini sorduklarında Sinân'ın elçisi, kralların efendi Sinân'dan çekindiğini ve şayet Kral I. Amalrich'de güven içerisinde yaşamak istiyorsa Tapınak ve Hospitaliler Şövalyelerine ödenen vergiyi kaldırması gerektiğini belirtti. Konuşmaya burada ara verildi ve öğleden sonra devam edilmesine karar verildi. Elçiler ve Kral I. Amalrich öğleden sonra buluştuklarında kralın yanında Tapınak ve Hospitaliler tarikatlarının üstatları da bulunmaktaydı. Elçiler bu üstatları görünce söylemlerini yumuşattılar. Üstatlar elçilere git ve şeyhine söyle 15 gün içerisinde değerli hediyeler ve krala yakışan elçiler göndermezse gelen elçileri Akka sularında boğacaklarını, söylediler. Sinân 15 gün sonra elçilerini değerli hediyeler ile göndermiş ve kral ile yapılan bu ikinci görüşme gayet ılımlı bir şekilde gerçekleşmişti. Kral, geri dönmekte olan elçilerin yanına Sinân'a takdim edilmesi için değerli hediyeler vermişti. Aynı zamanda elçiler giderken kral onların yanına Yves le Breton adında birini vermişti. Yves elçiler ile Sinân'ın yanına kadar geldi ve onunla tanıştı. Aktarımın devamında Sinân ile Yves'in dini hususlar üzerine

⁶⁹⁰ Lewis, 175.

⁶⁹¹ Şehristanî, 266.

mütalaaları da bulunmaktadır.⁶⁹² Joinville'nin aktarımı, Willermus'un aktarımlarına göre daha ikna edici gözükmektedir. Neticede Bâtıniler düzenledikleri suikastlar ile korku salmaktaydı. Şayet Kral I. Amalrich'i korkutmayı başarabilirlerse tarikatlara ödemiş oldukları haracı iptal ettirebileceklerini düşünmüşlerdir. Kral ile Sinân arasında ılımlı bir etkileşim olmuştu. Lakin kral bir yıl sonra öldüğü için ödenen haraç meselesi ve ilişkiler rafa kalkmıştı.⁶⁹³

4.4.1. Râşidüddin Sinân ve Selahaddin Eyyûbî

Bâtıniler, Sinân döneminde Kuzey Suriye'de birçok otorite tarafından dikkate alınacak bir hüviyete bürünmüşlerdi. Lakin yine bu dönemdeki genel aktarımlar bilhassa 1174 yılına değin Haçlılar ile olan münasebetler üzerinedir. Biz daha önce Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Kuzey Suriye'nin kalbi Haleb'i ele geçirerek Antakya Haçlı Kontluğu ile olan mücadelesine değinmiştik. Kuzey Suriye'deki Bâtınilerin Sünni İslâm'a teması en son burada, Nureddin'e karşı Ali b. Vefa'nın Antakya Kontu Raymond'un yanında saf tuttuğu savaşta (1048-1049) olmuştu.⁶⁹⁴ Nureddin bundan sonraki süreçte Suriye'de çok etkin bir siyaset izledi, kuzeyin hâkimiyetini ele geçirdikten sonra Güney Suriye özelinde hâkimiyetini tesis etme yoluna gitti ve 1154'de Dımaşk ve civarını tasarrufu altına aldı.⁶⁹⁵ Bu sayede Suriye'nin büyük bir bölümünde Zengî hâkimiyeti başlamış oldu⁶⁹⁶ lakin bölge üzerinde uzun zamandır tek bir hamiden bahsetmek mümkün değildi ve bölgenin parçalanmış bir siyasi dokusu mevcuttu. Kuzey Suriye'de kurulan hâkimiyet sadece şehirler özelindeydi. Öte yandan Cebel'ü-Bahrâ'da Bâtıniler, Hospitaliler ve Tapınak Şövalyelerinin hâkimiyeti mevcuttu. Zengî hâkimiyetinde bulunan Urfa ile Haleb arasında ise Antakya Haçlı Kontluğu bulunmaktaydı. Güney'e geldiğimizde ise sahil şeridi büyük oranda Trablus, Haçlı Kontluğuna bağlıydı. Dımaşk'ın alınmasıyla birlikte Kahire'ye giden koridor açılmıştı. Nureddin kuzeyden başlayarak güney istikametine doğru yayılcı bir politika izledi. Nureddin ileri gelen komutanlarından Esedüddin Şîrkûh'u, Şîrkûh'un yeğeni Selahaddin ile birlikte

⁶⁹² Bkz. Jean de Joinville, 203-204-205-206.-Halm, Bâtınilerin Hristiyan olma ihtimallerini bir söylem olarak değerlendirir ve şayet böyle bir husus varsa dahi bunun bir taktik olabileceğini ileri sürer. Bkz. Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 73.

⁶⁹³ Willermus Tyrensis, 222.-Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 73-Gölgesiz Karaca, 263.

⁶⁹⁴ Runciman, C.II, 272.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 532.

⁶⁹⁵ İbnü'l-Esir, C.9, 244,245.-Ramazan Şeşen, **Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet**, İstanbul: Çağ Yayınları, 1987, 38-39.

⁶⁹⁶ Bkz. İbnü'l-Esir, C.9, 213.

1168'de Kahire'ye gönderdi. Fâtımî Devleti son dönemlerinde vezirlerin tahakkümü altında kalmıştı.⁶⁹⁷ Bu vezirlerden biri olan Şâver sürekli olarak politik kurnazlıklara başvurarak Kahire'deki hükmünü devam ettirmeye çalışmaktaydı.⁶⁹⁸ Şîrkûh'un 1169'da Mısır'a girmesiyle birlikte Şâver öldürüldü ve vezaret makamına Şîrkûh geçti. Lakin Şîrkûh'un da iki ay sonra ölmesiyle birlikte⁶⁹⁹ Fâtımîlerin yeni veziri Selahaddin oldu.⁷⁰⁰ Selahaddin 1171 yılında Abbâsî halifeliği adına hutbe okuttu ve Fâtımî Devleti'ne son verdi.⁷⁰¹ 1174'de Nureddin'in ölümüyle birlikte Suriye özelinde bir sefere çıktı. Bölge üzerindeki akım tersine dönmüştü. Nureddin'in kuzeyden güneye tesis etmeye çalıştığı hâkimiyeti, kendisi güneyden kuzeye doğru tesis etmeye çalıştı.⁷⁰²

Selahaddin Eyyûbî 1074 yılı itibariyle çok güçlü bir konuma erişmişti. Nureddin ve Kral I. Amalrich'in ölmesi Selahaddin'i bölgenin en güçlü lideri haline getirmişti.⁷⁰³ Bu güçlü lider 1174 yılında Suriye seferine çıktı ve Güney Suriye'nin merkezi Dımaşk'ı 29 Ekim 1174 tarihinde ele geçirdi.⁷⁰⁴ Selahaddin'in Dımaşk'ı alması ile birlikte yaklaşık bir asır sonra ilk defa Fâtımîler dışında başka bir otorite hem Dımaşk'a hem de Mısır'a hâkim olmayı başarmıştı ve bu başarı Selahaddin'e Mısır ve Dımaşk'ın Sultanı ünvanını beraberinde getirmişti.⁷⁰⁵ Dımaşk'ın ele geçirilmesiyle birlikte Selahaddin yönünü kuzeye döndü ve Zengî topraklarının merkezine doğru ilerlemeye başladı. İlk etapta Hims ve Hamâ şehirleri ele geçirildi.⁷⁰⁶ Hamâ konumu itibariyle müstahkem bir şehirdi⁷⁰⁷ lakin Hamâ'yı burada özel kılan husus, Sinân'a olan uzaklığının 40 kilometre olmasıydı.⁷⁰⁸ Hamâ'nın

⁶⁹⁷ Bkz. Brett, 397 vd.

⁶⁹⁸ Bkz. Muharrem Kesik, **Selçukluların Haçlılarla İmtihani**, 1. Basım, İstanbul: Timaş Yayınları, 2018, 242-243-244.-Şeşen, 44,45.

⁶⁹⁹ Şîrkûh bu seferinden önce iki kez daha Mısır seferine çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şeşen, 48-49-50- 51.-Brett, 408.-Çelik, 430.

⁷⁰⁰ Brett, 408.

⁷⁰¹ İbnü'l-Esir, C.9, 372.-Brett, 411.-Çelik, 436.-Şeşen, 58.

⁷⁰² İbnü'l-Esir, C.9, 408.

⁷⁰³ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 559.

⁷⁰⁴ İbnü'l-Esir, C.9, 408.-Bahâ' al-Dîn İbn Shaddâd, **The Rare and Excellent History of Saladin or al-Nawadir al-Sultaniyya wâl-Mahâsin al-Yûsufiyya**, D.S. Richards (İng. çev.), Burlington: Ashgate, 2004, 51.-Şeşen, 69.-Selahaddin Eyyûbî'nin Suriye seferi hakkında detaylı bilgi için bkz. Ayşe Çekiç, Fırat'tan Dicle'ye Stratejik Bir Zafer Yürüyüşü: Selahaddin Eyyûbî'nin Kuzey Suriye Politikası ve Halep İle Musul'u Zaptı, **TAD**, Cilt 39, Sayı 67, 2020, 121.

⁷⁰⁵ Çekiç, 124.

⁷⁰⁶ İbnü'l-Esir, C.9, 410-411.-Çekiç, 121-122.

⁷⁰⁷ **İbn Cübeyr Seyahatnamesi**, 192-193.

⁷⁰⁸ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 530.

Selahaddin tarafından ele geçirilmesiyle birlikte hem Bâtıniler hem de Tapınak ve Hospitalier Şövalyeleri için Selahaddin tehdidi başlamıştı lakin Selahaddin, Cebel'ü-Bahrâ üzerine yürümek yerine Haleb'e yürümeyi tercih etti. Nureddin'in ölümünden sonra yerine 12 yaşındaki oğlu el-Melikü's-Sâlih geçmişti lakin henüz çocuk yaşta olması hasebiyle yönetim, naibi Sadüddin Gümüştekin'in ellerindeydi. Selahaddin 30 Aralık 1174'te Haleb'i kuşattığında çok çetin bir savunma ile karşılaştı. el-Melikü's-Sâlih babasının emanetine sahip çıkılması için halka etkili bir konuşma yapmıştı. Bu konuşma gerçekten de şehrin canla başla savunulması için büyük bir dayanak olmuştu. Gümüştekin şehrin savunma direncinin yüksek olmasına rağmen Sinân'a haber gönderdi ve Selahaddin'in öldürülmesi karşılığında ona para teklifinde bulundu.⁷⁰⁹ Bu teklif şimdiye kadarki süreçte beyanatı bulunan ilk suikast teklifiydi. Sinân için bu teklifi kabul etmek gayet makuldü çünkü Sinân çok iyi biliyordu ki; Selahaddin bölge üzerindeki hâkimiyetini tam anlamıyla sağladığında elbet bir gün kendisi için de sorun arz edecekti. Bu yüzden tereddüte mahal vermeden bir grup fedaisini Selahaddin'in ordugâhına gönderdi. Fedailer gizlice kampa sızdıklarında Ebu Kubeys Kalesi'nin hâkimi Emir Humurtekin tarafından tanındılar. Humurtekin, Bâtınilerin komşusu olduğu için onları yakinen tanımaktaydı. Tanınma korkusuyla birlikte fedailer doğrudan Humurtekin'e saldırdılar ve onu yaraladılar. Selahaddin hemen olay yerindeydi. Bir fedai hemen Selahaddin'in üzerine atılmak istedi lakin oracıkta öldürüldü. Selahaddin Haleb kuşatmasına bir müddet daha devam ettikten sonra kuşatmayı kaldırarak geri döndü.⁷¹⁰

Selahaddin 15 Mayıs 1176'da bölgenin en müstahkem kalelerinden biri olan 'Azâz Kalesi'ni kuşatmıştı.⁷¹¹ Bu kuşatma esnasında emirlerinden Çavlı'nın çadırında otururken bir fedai aniden Selahaddin'e saldırdı ve onu başından yaraladı. Başında miğferi olduğu için ağır bir yara almaktan son anda kurtulmuştu. Fedai bu sefer hançerini Selahaddin'in boğazına doğru götürdü. Lakin Selahaddin'in giymiş olduğu zırh nedeniyle yine onu öldürmeyi başaramadı. Bu kargaşa esnasında emirlerinden Yazkeş, fedai 'nin elindeki hançeri almak isterken o da yaralandı. Fedai orada öldürüldü. Selahaddin saldırıyı atlattığını düşünürken iki fedai daha arka arkaya Selahaddin'i öldürme girişiminde bulundu. Lakin bu girişimler başarısız oldu ve

⁷⁰⁹ İbnü'l-Esir, C.9, 411.

⁷¹⁰ İbnü'l-Esir, C.9, 411-412.-Çekiç, 122.

⁷¹¹ Bahâ' al-Dîn, 53.-Çekiç, 125.

fedailer öldürüldü.⁷¹² Sinân Selahaddin'i öldürme hususunda başarılı olamamıştı fakat bir hayli korkutmayı başarmıştı. Selahaddin bir saldırıya daha mahal vermemek adına geniş çaplı tedbirler aldı ve geceleri uyumak için ahşap bir kule hazırlattı.⁷¹³

Selahaddin'e karşı düzenlenen suikast girişimleri başarısız olmuştu lakin iki girişimde de fedailer Selahaddin'in yanına kadar gelmeyi başarmışlardı. Şayet Sinân bu girişimlere devam ederse bir sonraki saldırının neticesi kesinlikle kestirilemezdi. Selahaddin çok doğru bir tabirle canını daha fazla riske atmamak adına yönünü Cebel'ü-Bahrâ'daki Bâtını kalelerine döndü ve Misyâf'ı kuşattı. Misyâf o bölgenin en müstahkem en büyük kalelerinden biriydi.⁷¹⁴ Selahaddin kuşatmayı istese de fazla sürdüremezdi. Bunun makul nedenleri elbette mevcuttu. İlk olarak bölge büyük bir ordunun manevra kabiliyetini yok sayacak kadar dağlıktı. Diğer yandan Tapınak ve Hospitaliler Şövalyeleri, Bâtıniler ile sürekli mücadele halinde olsalar da Selahaddin'e karşı birleşmekten imtina etmeyeceklerdi. Misyâf kuşatmaya karşı son derece dayanıklıydı kuşatma 1 Ağustos'ta başlamıştı⁷¹⁵ ve Selahaddin kış gelene kadar bu kuşatmayı devam ettirebilirdi. Lakin kuşatma esnasında mülklerinden kayıplar verebilirdi ve Haçlıların Beka Vadisi'ne saldırdığına yönelik haberler gelmeye başlamıştı bile.⁷¹⁶ Kuşatma bir müddet daha devam ettikten sonra Sinân ile Selahaddin arasında uzlaşma zemini sağlandı ve kuşatma kaldırıldı. Bu uzlaşma zemini hakkında üç farklı görüş mevcuttur. Bu görüşlerden en popüler olanı: Sinân'ın Selahaddin'in dayısı Şihâbeddin'i ölümle tehdit etmesi ve bu bağlamda Şihâbeddin'in kuşatmayı kaldırttığıdır.⁷¹⁷ Diğer bir görüş ise uzlaşma zeminini bizzat Selahaddin istemiştir. Üçüncü görüşe göre Selahaddin, Sinân'ın doğaüstü güçlerinden korktuğu için kuşatmayı kaldırmıştır. Bu son görüş uzlaşmanın İsmâîlî aktarımıdır ve daha çok masalsıdır. Bizim kanaatimizce ikinci görüş ağır basmaktadır. Bunun nedenini Misyâf'ın jeopolitiğine ve müstahkemliğine bağlı olarak belirttik. Sinân ve Selahaddin bu uzlaşmadan sonra bir daha karşı karşıya

⁷¹² İbnü'l-Esir, C.9, 420.- İbn Kesîr, Selahaddin'in savaş meydanını gezerken saldırıya uğradığını aktarmaktır. Bkz. İbn Kesîr, C.12, 516.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 559.

⁷¹³ Lewis, 178.

⁷¹⁴ İbnü'l-Esir, C.9, 425.

⁷¹⁵ Şeşen, 72.

⁷¹⁶ Lewis, 180.- Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 77.

⁷¹⁷ İbnü'l-Esir, C.9, 425.-İbn Kesîr, C.12, 519.- Şeşen, 72.-Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 76.

gelmediler ve bundan sonraki süreçte aralarında gizli bir iletişim olduğuna yönelik söylentiler bile bulunmaktadır.⁷¹⁸

Sinân Misyâf kuşatmasını başarıyla müdafaa ettikten bir yıl sonra yeni bir politik suikasta daha imza attı. Nureddin'in oğlu el-Melikü's-Sâlih'in veziri Ebû Sâlih b. el-Acemî Haleb'de Bâtıniler tarafından öldürülmüştü. Ebû Sâlih, Haleb'in önde gelen isimlerinden biriydi. Nureddin döneminde önemli bir mevkide bulunan Ebû Sâlih gücünü büyük oranda el-Melikü's-Sâlih döneminde elde etmişti. Gümüştekin devlet işlerini büyük oranda tekelinde bulundurmaktaydı lakin Ebû Sâlih de her geçen gün büyük bir taraftar kitlesine hitap etmekteydi. Ebû Sâlih bir gün camide bulunduğu esnada fedailerin saldırısına uğradı ve öldürüldü.⁷¹⁹ Bu suikasttan kısa bir süre sonra Ebû Sâlih'in iki yardımcısına daha başarısız suikast girişimi gerçekleştirildi.⁷²⁰ Vezirin öldürülmesiyle birlikte Gümüştekin kısa bir zaman da olsa gücünün doruk noktasına ulaştı. Bâtınilerin gerçekleştirmiş olduğu bu suikastın azmettiricisi büyük oranda Gümüştekin olarak gösterildi. Lakin bu söylemler net bir şekilde kanıtlanamadı.⁷²¹ Yakalanan Bâtınilerin sorgu esnasında azmettirici olarak el-Melikü's-Sâlih'i söylediğine yönelik kayıtlar mevcuttur. Fakat bu söylem daha sonra Gümüştekin'in, el-Melikü's-Sâlih'in mührünü kullanarak Sinân ile irtibat kurmuş olabileceği halini almıştır.⁷²² Her hâlükârda suikastların azmettiricisi büyük oranda kanaat olarak Gümüştekin olarak kabul edilmiştir. Bu vakıa ile birlikte Haleb eşrafı, Gümüştekin'in tevkif edilmesi için ayaklandı ve bu ayaklanma neticesinde Gümüştekin işkence ile öldürüldü.⁷²³ el-Melikü's-Sâlih yönetimi eline aldıktan sonra Sinân'ın elinde bulunan el-Hacîra⁷²⁴ Kalesi'ni 1179-1180'de ele geçirmişti. Bunun üzerine Sinân da dâîlerini Haleb'e göndererek pazar yerinde büyük bir yangın çıkarttı. Pazarı ateşe veren Bâtınilerin ise hepsi kaçmayı başarmıştır.⁷²⁵ Pazar yeri

⁷¹⁸ Lewis, 180-181.

⁷¹⁹ İbnü'l-Esir, C.9, 432.-Daftary, vezirin ismini Şihabüddin olarak verir. Bkz. Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 561.-Mirza, 36. Lewis vezirin ismini Şehâbeddin olarak vermektedir. Bkz. Lewis, 183.

⁷²⁰ Lewis, 183.-Karakuş, **Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler**, 96.

⁷²¹ İbnü'l-Esir, C.9, 432.- Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 561.- Karakuş, **Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler**, 95.

⁷²² Lewis, 183.

⁷²³ İbnü'l-Esir, C.9, 432-433.-İbn Kesîr, C.12, 523.- Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 561.

⁷²⁴ Dimaşk'ın bir köyü olarak geçmektedir. Bkz. Bağdâdî, C.I, 428.

⁷²⁵ Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 561.-Lewis, 183.-Karakuş, **Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler**, 96.

yangınından anlaşılan o ki el-Melikü's-Sâlih, vezirinin intikamını hem Sinân'dan hemde Gümüştekin'den almayı başarmıştı.

4.4.2. Konrad de Montferrat Suikastı (1192)

Kuzey Suriye'deki Bâtıniler hakkında edinilen bilgilerin büyük bir bölümünün temasa dayalı olduğunu daha önce teferruatlı bir şekilde izah etmiştik. 1179-1180 tarihinde Haleb'deki pazar yeri yangınından⁷²⁶ sonra Bâtıniler yine tarih sahnesini terk ettiler ve 1192'de çarpıcı bir suikastla geri döndüler.⁷²⁷ Dönemin müellifleri Sinân'ın ve Bâtınilerin varlığının gayet farkındaydı. Lakin bu on iki yıllık süreçte incelemiş olduğumuz kaynaklar, Kuzey Suriye'deki Bâtıniler hakkında herhangi bir bilgi ihtiva etmezler. Biz bu durumu Sinân'ın inzivaya çekildiğini ve dış siyasetten uzaklaştığı şeklinde yorumlayabiliriz. Çünkü genel anlamda Sünni İslâm'a yahut Haçlılara yönelik temaslar müellifler tarafından kaleme alınmışlardır.⁷²⁸ Şayet bu on iki yıllık süreçte muhteviyatına bakılmaksızın herhangi bir bilgi akışının olmaması net bir şekilde dış siyasete dâhil olmadıklarının delilidir.

1192 yılında Konrad de Montferrat'a düzenlenen suikast arkasında şaibeler bırakmıştı. Konrad de Montferrat; İtalya'nın kuzeyinde bulunan Montferatto Dükü, batının en güçlü hükümdarı olarak kabul edilen Friedrich Barbarossa ve Fransa kralı ile yakın akrabalığı bulunan biriydi.⁷²⁹ Kendisi Konstantinopolis'te yaşamaktaydı. Lakin ismi orada bir cinayetin faili olarak anılmaya başlanınca yanındaki Frank şövalyeleri ile birlikte 1187'de Akka'ya geldi. Konrad Akka'ya deniz yoluyla geldiği için olanlardan habersizdi. Akka'ya geldiğinde ise Selahaddin'in Kudüs'ü ele geçirdiğini ve bir sonraki hedefinin Sur şehri olacağını öğrendi. Bunun üzerine doğrudan Sur'a gitti. Sur'a ayak bastığı ilk andan itibaren Selahaddin'e karşı şehrin savunması Konrad'a teslim edilmişti. Selahaddin Sur'u kuşattıktan bir müddet sonra kuşatmayı kaldırdı ve bölgeden ayrıldı. Bu durum Konrad'ı başarılı kıldı ve kısa zamanda bölgedeki gözde Haçlı liderleri seviyesine yükseldi.⁷³⁰ O güçlü, zeki ve

⁷²⁶ Lewis, 183.-Karakuş, **Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler**, 96.

⁷²⁷ İbnü'l-Esir, C.9, 575.

⁷²⁸ Bkz. İbn Kesîr, C.12, 519,-İbnü'l-Esir, C.9, 420- 425-432.-575.- Bahâ' al-Dîn, 53.- Willermus Tyrensis, 221.-Jean de Joinville, 203-204-205-206.

⁷²⁹ Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 78.-Runciman, C. II, 395.

⁷³⁰ Ernoul Kroniği, 150-151-152.-Runciman, C. II, 395-396.

çevik bir adam olarak bilinmekteydi.⁷³¹ Konrad, 1090 yılında Kral I. Amalrich'in kızı Isebella ile evlendi⁷³² ve Kudüs tahtına giden yolda meşruiyet kazandı. İngiltere Kralı Richard, Konrad'ın başka bir evliliğinin daha olduğunu ileri sürerek bu evliliği engellemek istedi lakin başarılı olamadı.⁷³³ 1092 yılının 28 Nisan akşamına geldiğimizde Konrad, bir şeyler yemek amacıyla eşi Isebella'nın banyodan çıkmasını beklemekteydi. Lakin Isebella gecikince daha fazla beklemedi ve birlikte akşam yemeği yemek için dostu Sur şehrinin baş Piskoposu Phillip Beauvais'un yanına gitme kararı aldı. Lakin Piskopos yemeğini yemişti. Konrad'a biraz beklerse bir şeyler hazırlayabileceğini söyledi ancak Konrad Piskoposun yanından ayrıldı ve evinin yolunu tuttu. Biraz ilerleyince karşısına iki adam çıktı ve Konrad'ı hemen orada öldürdü.⁷³⁴ Bu iki katilden biri olay yerinde öldürülürken diğeri yakalandı ve sorgulandı. Katil, Şeyhülcebel Sinân tarafından gönderildiğini itiraf etti.⁷³⁵

Suikastı Bâtınilerin gerçekleştirdiğine yönelik herhangi bir şüphe kalmamıştı. Fakat bu suikast için daima bir azmettirici arandı. Bütün oklar ilk etapta Kral Richard'ı göstermekteydi. Richard, Konrad'ın Isebella ile olan evliliğine karşı çıkmış ve yeterince gerginlik çıkmasına neden olmuştu. Bununla birlikte daha önce Konrad ve Richard birçok konuda ters düşmüşlerdi. Phillip Beauvais, Konrad'ın öldürülmesinde Richard'ın dahli olduğunu doğrudan Richard'a söylemişti. Suikasttan iki gün sonra Kont Henry de Champagne, Isebella ile evlenmiş ve Kudüs tahtına geçmişti.⁷³⁶ Henry; Richard'ın taht adayı olması hasebiyle Richard, Conrad suikastında azmettirici olarak görülmüştü.⁷³⁷ Diğer yandan Sinân'ın Konrad ile bir husumeti mevcut bulunmaktaydı. Sinân son dönemde kale yapılanmasına önem vermekte ve davetin hazinesini güçlendirmekteydi. Konrad, Bâtınilerin hazinesinin olduğu bir gemiyi yağlamış ve bu hazinelere de el koymuştu. Sinân, Konrad'a hazinelerinin geri verilmesini iletmişti lakin Konrad bu hazineyi Sinân'a teslim etmemişti. Suikastın bu

⁷³¹ Niketas Khoniates, **Historia (Ionanes ve Manuel Komnenos Devirleri)**, Fikret Işıltan (çev.), Ankara; Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, 262.

⁷³² Ernoul Kroniği, 202-203.-Runciman, C. III, 26.-Altan Çetin, **Haçlı Seferleri Doğu İle Batı'nın Bitmeyen Mücadelesi**, 1. Basım, İstanbul: Timaş Yayınları, 2021, 242.

⁷³³ Runciman, C. III, 27.

⁷³⁴ Ernoul Kroniği, 219.

⁷³⁵ Runciman, C. III, 57.

⁷³⁶ Ernoul Kroniği, 220-221.- Runciman, C. III, 57.

⁷³⁷ Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 78-79.-Lewis, 184.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 564.

husumet üzerine tertip edilme ihtimali de mevcut bulunmaktadır.⁷³⁸ Konrad suikastının azmettiricileri arasında Selahaddin de payına düşeni almıştır. Hatta İbnü'l-Esir, suikastı Selahaddin'in azmettirdiğinden emindir. Aktarımına göre Selahaddin, Sinân'a bir mektup göndermiş ve Kral Richard'ın öldürülmesi karşılığında ödeme yapacağını iletmişti. Buna ek olarak Konrad'ın da öldürülmesi dâhilinde on bin dinar daha ödeyeceğini belirtmişti. Sinân bu teklifi değerlendirdikten sonra Richard'ın öldürülmesinin kendisine zararının olacağını düşündü ve Konrad'ı öldürme karar aldı.⁷³⁹ Konrad suikastının arkasında yatan sebepler hiçbir zaman netlik kazanmadı ve sürekli belirli bir neden silsilesinin içerisindeilmek ilmek işlendi. Richard; Selahaddin ve Sinân'ın, Konrad'ın ölümündeki rolü belirli bir neden içerisinde daima değerlendirildi. Suikastı azmettiren kim olursa olsun Konrad'ın öldürülmesi Sinân'ın başarısıydı ve onun en büyük suikastıydı.⁷⁴⁰

Konrad suikastının gerçekleştiği yıl (1192) yahut bir yıl sonra Râşidüddin Sinân, Kehf Kalesi'nde öldü⁷⁴¹ ve yerine İranlı Nasr adında biri geçti.⁷⁴² Sinân Suriye'deki Bâtîni liderlerinin arasında en kudretli olanıydı. Buna rağmen bile onun dönemine net bir şekilde hâkim değiliz. Sinân otuz yıllık yöneticilik hayatında daveti Suriye'de doruk noktasına ulaştırdı ve Alamut'tan bağımsızlığını koparabilen tek lider oldu. Kale yapılanmasına önem verdiği bu otuz yıllık süreçte birçok otorite ile ilişkiler kurdu ve davetin siyasi arenada muhataba alınmasını sağladı. Sinân'dan sonra Bâtîni davet Suriye'deki faaliyetlerine 1273 yılına değin devam etti. Son Bâtîni kalesinin Memlûk Sultanı Baybars (1260-1277) tarafından ele geçirilmesiyle birlikte Bâtîni davet Suriye'de otorite olarak son buldu.⁷⁴³

⁷³⁸ **Ernoul Kroniği**, 218-219.- Runciman, C. III, 57.

⁷³⁹ Esir, C.9, 575-576.-Lewis, 184.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretieri**, 564.

⁷⁴⁰ Lewis, 185.

⁷⁴¹ Halm, **Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi**, 81.-Daftary, **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, 565.

⁷⁴² Lewis, 185.

⁷⁴³ Lewis, 190.

SONUÇ

Kuzey Suriye bölgesinin stratejik konumu göz önüne alındığında önemini her daim koruduğu aşikârdır. Bunun ana nedenleri; güney tabanlı otoritelere sıkışmış olduklarını düşündüklerinde Afrika coğrafyasından çıkış imkânı tanımak ve onlara Asya'nın kapısını açmak, kuzey tabanlı otoritelere ise Mısır'ın zenginliklerini vadetmesinden kaynaklanmaktaydı. Bu iki nedenden daha önemlisi ve muhtemelen stratejik olarak sonradan benimsenen ve devam ettirilen özelliği ise bir kilit ve tampon bölge özelliğine sahip olmasıydı. Normal şartlarda bölge geçiş özelliği taşıması hasebiyle güney, kuzey ve doğuya açılan bir kapı olması gayet tabii kabul edilmekteydi lakin geçişler için bölgenin coğrafi yapısının yanı sıra dönemin siyasi şartlarının da bu husus özelinde önem arz ettiğini belirtmek gerekir. Şayet şartlar yeterince olgunlaşmamış ise ve bölge üzerinde söz sahibi olmak isteyen otorite politikalarında yeterince başarılı değilse, Kuzey Suriye bölgesi bir kapıdan ziyade aşılması gereken bir set görevi görmekteydi. Bölge coğrafi yapısı itibari ile kalabalık orduların harekât imkânını kısıtlayacak kadar dağlık alanlara sahiptir. Kuzey'den gerçekleştirilen seferlerde bölge için en uygun girişin sahil şeridinin takip edilmesi olduğunu tespit ettik. İlerleme kaydedecek ordunun Cebel'ü-Bahrâ dağ eteklerine kadar ilerleme sağlaması coğrafi olarak mümkün. Daha sonraki süreçte Güneydoğu topraklarına doğru içe kıvrılan bir yolu tercih etmesinin en makul tercihlerden biri olduğuna ulaştık. Kuzey tabanlı seferlerde Amanosları aşan dağ yolunu yahut da kıyı şeridini takip ettiğiniz takdirde daimi birinci merkezi Antakya olmuştur. Antakya'nın büyük ve verimli bir şehir olması hasebiyle ordular için vazgeçilemez bir dinlenme noktası özelliği taşıdığına ulaştık. Güney tabanlı seferlerde büyük oranda birinci merkez Dımaşk, ikinci merkez Hıms ve üçüncü merkezin Hamâ olduğu bulgusuna ulaştık. Bu üç merkezin en önemli ortak özelliği orduların ihtiyaçlarını karşılayabilmesidir. Güney tabanlı seferlerin bu üç şehir ekseninde ilerlemesi coğrafi imkânlardan kaynaklanmaktadır. Kuzey tabanlı

seferlerde olduğu gibi güney tabanlı seferlerde de dağlık alanlar içe kıvrılmalara neden olmaktadır.

Fâtımî Devleti, Halife Muiz Lidînillâh döneminde, 969 yılında Mısır'ı fethetmeden önce Mısır'ın ana getirilerinden ziyade fetihten sonra Suriye üzerinden Bağdat'a ve Anadolu'ya ilerlemenin stratejisini planlamaktaydı. Bu dönemde Mısır özelinde söz sahibi olan İhşîdîlere, Fâtımîler son verdiklerinde Mısır'ın genelinde çok güçlü bir hâkimiyet tesis etmeyi başarmışlardı lakin Mısır'ın fethinden sonraki süreç adına bölgesel siyasi dinamikler Fâtımîlerin ilerleyişlerinin önüne geçmişti. Güney Suriye, Mısır'a göre yönetsel farklılıklar barındırmaktaydı. Mısır özelinde görece tek söz sahibi İhşîdîler sayılırken, Güney Suriye'de ise; bedevi Arap kabilelerinden Kilâb, Tayy ve Cerrâhoğulları kabileleri birinci elden bölge üzerinde söz sahibi otorite namzetleriydiler. İhşîdîler üzerinde kurmuş oldukları baskılar ile Mısır'ın zayıf düşmesine neden olan Karmâtiler ise Güney Suriye'de etken bir güç olarak var olmakta ve bölgeden yüklü miktarda haraç temin etmekteydi. Diğer yandan yine Mısır'ın fethinden sonra İhşîdî ailesinin bir bölümü de Güney Suriye ve Orta Suriye bölgesine yerleşmişti. Tüm bu etmenlerin yanı sıra, Doğu'da Abbasileri boyunduruğu altına almış olan Büveyhiler, siyasi çıkarları doğrultusunda bir konfederasyonu andıran bu yerel güçlere maddi ve aynî yardımlar ile destek vermekteydi. Diğer yandan Bizans İmparatorluğu güney hudutlarının emniyetini güvence almak ve toprak bütünlüğünü korumak adına Suriye bölgesine seferler düzenlemekteydi ve bu seferlerden birisini daha Fâtımîlerin Mısır'ı fethinden bir yıl önce 968 yılında düzenlemişti. Bizans İmparatorluğu'nun bir sonraki seferi ise 975 yılında olacaktı. Görüldüğü üzere normal şartlarda geçiş noktası özelliği taşıyan Kuzey Suriye bölgesine güney tabanlı bir erişim ve hâkimiyet, bölgedeki siyasi dinamikler dikkate alındığında kısa sürede pek mümkün gözükmemektedir.

Fâtımîler Mısır'ın fethinden sonra doğrudan Güney Suriye üzerinde ilerlediler ve yerel kabileler üzerinde geçici bir hâkimiyet tesis ettikten sonra Orta Suriye'nin kalbi Dımaşk'a giriş yaptılar. Dımaşk ahalisi, Fâtımîlerin kılıç zoru ile şehre girmesini hiçbir zaman kabul etmedi ve onları benimsemedi. Diğer yandan yüzeysel bir şekilde sadece askeri güce dayalı bu ilerleyiş bir yıl sonra hüsrarla sonuçlandı. Fâtımîler, Kuzey Afrika bölgesindeki birçok imkânı Mısır seferi için gözden çıkarmıştı. Lakin Mısır'ı fethettiklerinde bu imkânların birçoğunu Mısır'ın ihyası ve yeni başkent

Kahire'nin kurulması için kullanmışlardı. Suriye bölgesinin genelinde güçlü bir devlet otoritesinin sözde görünmemesi, Suriye'nin kolayca hâkimiyet altına alınabileceği yanılgısını Fâtımîlerde oluşturmuştu. Bunun en bariz örneklerinden birisi olarak Mısır Fatihî Cevher'in komutanlarından Ca'fer'in, Dımaşk'a kılıç zoruyla girdikten sonra kölesi Fütuh'u hiçbir tedbire gerek duymadan Kuzey Suriye üzerine göndermesidir. Ca'fer'in bu girişimi onu canından edecekti. Lakin çok daha önemlisi ise bu vakıanın Fâtımî aristokrasisinde Mısır'ın fethinden sonraki ilk hizipleşmenin temelini oluşturmasıdır.

Ca'fer, Dımaşk'ın fethinden sonra faaliyetlerini Cevher'den izin almaya gerek duymadan gerçekleştirmekte ve sonuçlarını doğrudan halife Muiz Lidîfillâh'a bildirmektedir. Cevher bu durumu öğrendiği zaman, Ca'fer'e herhangi bir yardım göndermemiş ve Fâtımî ordusu, bedevi Arap kabileleri ve Karmatîler tarafından ağır bir mağlubiyete uğratılmıştı. Bu örnek temsil eden vakıa Fâtımîlerin Suriye özelinde girişmiş olduğu hâkimiyet mücadelesinin birçok yerinde mevcuttur. Saraylı devlet adamları, hanedana mensup elit zümreler ve sahadaki komutanlar Suriye'nin fethi üzerinde bilfiil hizipleşme içerisindedir. Bunun kendi içerisinde bağlantılı iki nedeni mevcuttur. İlk olarak Kuzey Suriye'nin fethedilmesi doğrudan Bağdat'a ve Anadolu'ya açılan kapı anlamına gelmekteydi. Diğer nedeni ise Fâtımîlerin Suriye'den başka ilerleme durumlarının coğrafi olarak mümkün gözükmemesidir. Fâtımî Devleti'nde Mısır'ın fethinden sonra komutanların ve devlet adamlarının sahada başarılı olabilecekleri tek yer Suriye bölgesiydi. Devlet adamları ve komutanlar bu başarıyı başkasına kaptırmak istemedikleri için bu durum çok büyük hizipleşmelere neden olmaktadır. Ordunun zaman içerisinde Megaribe ve Meşarika orduları olarak kendi içinde ikiye bölünmesi ve iki farklı merkeze itibar etmesi hizipleşmelerin derinleşmesine neden olmuştur. Cevher ve Ca'fer ile başlayan bu süreç vezir İbn Kilis ve komutan Alptekin arasındaki hizipleşme ile devam etmiştir. Yine İbn Kilis, Fâtımîlerin Dımaşk valisi Bekcûr'a da çok büyük muhalefette bulunmuş ve onu görevinden azlettirmişti. Fâtımîler ilk defa Kuzey Suriye bölgesinde Bekcûr döneminde söz sahibi olabilmişlerdi lakin saray içi hizipleşme Fâtımîlerin istikbal politikasının önüne kadar geçmişti. İbn Kilis'in, Bekcûr'a olan muhalefetinden altmış yıl sonra vezir Cercerâî aynı muhalefeti başarılı komutan

Anuştegin ed-Dizberî'ye gösterecekti. Fâtımîlerin asırlık Suriye politikasının her bir zerresinde saray içi hizipleşmeyi görmek gayet mümkündür.

Fâtımîler Suriye'nin genelinde hâkimiyetlerini sağlamak için 90 yılda 18 sefer düzenlediler. Bu seferlerin en düşüğü 5000 kişiden oluşmaktaydı. Bu 17 seferin 9'u doğrudan Güney ve Orta Suriye üzerine, 8'i Kuzey Suriye üzerine geriye kalan bir sefer ise Suriye'nin sahil şeridi kesimine gerçekleştirilmişti. Gerçekleştirilen ilk yedi sefer neticesinde görece kırılğan bir bağ olsa da Dımaşk'ın Fâtımîlere bağlanması 22 yıl sonra gerçekleşmişti. 982 yılından sonra Dımaşk'da kurulan hâkimiyetin bir benzeri de Haleb üzerinde kurulmak isteniyordu. Lakin bu Dımaşk'a görece çok daha zordu. Güney Suriye'de hâkimiyetin geç kurulmasına neden olan ana etmenlerin başında devlet ricalindeki hizipleşmeler ve kabilelerin Fâtımîlere olan tutumu gelmekteydi. 996 yılından sonra Bercevan ile başlayan vasiler dönemi Fâtımî aristokrisisinde hizipleşmelerin zirveye çıktığı dönem olarak öne çıkmakta ve bu dönem naibe Sittü'l-Mülk'ün faaliyetleri takip etmekteydi. Kuzey Suriye'de ise Hamdânîler, Güney Suriye'deki kabileler ile benzer bir tutum göstermekte artı olarak da Fâtımîlere karşı Bizans İmparatorluğu'nun desteğini almaktaydılar. Bizans İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumaya yönelik Kuzey Suriye üzerindeki etkileri Fâtımîleri 1017 yılına değin Haleb'den uzak tutmaya yeterli oldu. Bundan sonraki süreç adına Sâlih b. Mirdâs'ın Haleb'i ele geçirmesiyle birlikte Fâtımîler 1038 yılına değin Haleb'e hâkim olabilecekleri siyasi dinamikleri iç ve dış etmenlerden dolayı sağlayamadı.

1038 yılı itibarı ile baktığımız zaman Fâtımîlerin Suriye tabanlı gerçekleştirmiş olduğu son dört sefer sadece Kuzey Suriye üzerinedir. 1038 tarihinden sonra Suriye seferlerinin Kuzey Suriye üzerine yapılmasının en önemli üç nedeninden ilki; güneyde hâkimiyetin çok geç de olsa tasdiklenmiş olmasıdır. İkinci ve en önemli neden ise; Bizans İmparatorluğu'nun hudutları Selçuklu Türkleri ve Peçenekler tarafından yoğun bir şekilde tehdit edilmektedir. Bu durum da Bizans İmparatorluğu'nun Kuzey Suriye'ye vermiş olduğu yaşamsal destekleri sınırlandırmak zorunda kalmasına, yer yer de müdahale edebilecek durumdan yoksun olmasına neden olmaktadır. Öyle ki Bizans İmparatorluğu, Fâtımîlerin 1045 yılında Kuzey Suriye üzerin gerçekleştirdiği sefere sadece diplomatik olarak engel olmaya kalkışmıştır. Üçüncü neden ise Selçuklulardı. Selçukluların tarih sahnesinde

sivirmeye başladığı dönemden itibaren Fâtımîler adına Kuzey Suriye geçiş bölgesi olma özelliğinden daha ziyade tampon bölge olma özelliği ile dikkat çekecekti. Netice itibarı ile Sünni akideye bağlı Selçukluların, Kahire üzerine yürümesi için elzem olan nokta Haleb, Hamâ ve Hims şehirleridir. İkinci yol ise sahil şeridini takip etmeleridir. Her halükârda olası bir Selçuklu saldırısına karşı Kuzey Suriye tampon bölge görevi görmesi için Fâtımîlerin tasarrufunda olmalıdır.

Mirdâsîlerin son dönemlerinde Fâtımîler Kuzey Suriye politikasını yeniden değerlendirdiler ve görece bağıllığı yeterli kabul etmek zorunda kaldılar. Yaklaşık bir asır boyunca sahra altı ticaret ve Hint Okyanusu'nda oluşturulan ticaret ağının gelirleri ve bunlara ek olarak Mısır'ın zenginlikleri Suriye seferlerine aktarılmıştı. Buna rağmen elde müspet bir başarı olmaması büyük oranda saray içi hizipleşmeler ve Güney Suriye üzerinde ısrar edilen başarısız politikalar ile bağlantılıdır. 11. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Fâtımîler Kuzey Suriye üzerinde son kozlarını oynadılar ve hazineyi büyük oranda boşaltarak Arslan el-Besâsîrî'nin tasarrufuna verdiler. Lakin bu girişimde başarısızlıkla sonuçlandı ve bundan sonraki süreç adına Fâtımîler Kuzey Suriye özelinde bir daha söz sahibi olmamak üzere geri çekildiler. İstikbal politikası olarak görülen Kuzey Suriye, Fâtımîler için çok ağır kayıplara neden olmuş, mâli, askeri ve psikolojik açıdan devleti çöküşün eşiğine getirmiştir.

Kuzey Suriye bölgesinin coğrafi ve siyasi imkânları çok çeşitlilik arz etmekte ve Bâtıniler de bu imkânlardan en doğru faydalanan otoritelerin başında gelmektedir. Bâtınilerin Kuzey Suriye bölgesini faaliyet sahası olarak seçmesi için beşeri ve tabii olmak üzere iki etmen bulunmaktadır. Kuzey Suriye bölgesi 10. asrın son çeyreğinden itibaren büyük oranda Fâtımîlerin baskısı altında kalmıştı. Bu baskının somut bir hâkimiyete dönüşmediği Kuzey Suriye'de yaşayan tebaanın Mustâ'lî-Nizâri ayrılığında göstermiş olduğu tepkiler ile gözler önüne serilmektedir. Fâtımîler geç de olsa Orta ve Güney Suriye'de hâkimiyet kurmayı başarmışlardı. Kurulan bu hâkimiyetin neticesinde bölgedeki ahalinin bir bölümü İsmâilî davete kazandırılmış ve Kahire ile iletişim çok daha etkin bir şekilde kurulabilmişti. Halife Müstansır'ın ölümünden sonra halifelik makamına vezir Efdal'in vasiliğinde Mustâ'lî'nin getirilmesi, İran ve Kuzey Suriye'de büyük oranda kabul görmemişti. Bu iki bölgenin ortak özelliği İsmâilî davetin Fâtımî ordusu tarafından değil de dâiler aracılığıyla yayılmış olmasıydı. Kahire'nin doğrudan müdahale edemediği bu iki

bölgede mevcut İsmâilî doktrinine sadık kalmış ve en büyük oğul Nizâr'ın imâmetini savunmaya devam etmişlerdi. Bu etmeden dolayı Kuzey Suriye Bâtını davetin yayılması ve muhafaza edilmesi için gayet uygun bir bölgeydi. Diğer yandan Kuzey Suriye bir asırdan daha uzun bir süredir net olarak tek bir otoritenin tasarrufunda kalmamıştır. Hamdânîler ile başlayan süreç, Fâtımîler, Mirdâsîler ve Selçuklular ile devam etmişti. Bu durum da Haleb'de geleneksel ve kökleşmiş bir hanedanın oluşmasına engel olduğundan nüfuz etmesi çok daha kolay olacaktı. Haleb tebaasının bir asır boyunca çok farklı otoriteleri benimsemesi de Bâtıniler için çok büyük önem arz etmekteydi. Dımaşk ile Haleb'in bu konuda taban tabana zıt olduklarını söylemek gayet tabii olacaktır. Dımaşk ahalisi gerek doğrudan Fâtımîleri, gerekse Fâtımîlere tabiiyet bildiren yöneticileri asla benimsememiş ve çoğu zaman isyanlar patlak vermiştir. Bu isyanlar neticesinde şehrin tamamına yakını küller içerisinde bile kalmıştır. Lakin Haleb'de böyle bir durum söz konusu değildi. Gücü elinde bulunduran otorite Haleb'e hâkim olabilirdi. Haleb'den dışarı çıktığımız zaman bölgenin siyasi dinamikleri son derece karışık ve ittifaklara daimi açıktır. Bâtınilerin bölgeye intikali Haçlıların bölgeye gelişi ile aynı tarihlere denk gelmektedir. Antakya'nın Haçlılar tarafından ele geçirilmesi bölgedeki otorite namzetlerinin sayısını arttırmıştır. Öte yandan Haleb hâkimi Melik Rıdvân ikili ilişkilerde muhafazakâr bir kimse değildi. Çıkarları doğrultusunda Büyük Selçuklu Devleti ile zıt düşmeyi bile göze alabilecek bir potansiyele sahipti. Yine tüm bu beşeri etmenlere ek olarak Kuzey Suriye bölgesi Selçuklu mülkü olması hasebiyle Fâtımîlerin erişebileceği bir nokta olamayacağından Bâtıniler tarafından benimsenmişti.

Yapılanmasını İran'ın dağlık bölgelerinde tamamlayan Nizârî davet varlığını sürdürmek için yüksek ve engebeli noktaları yaşam alanı olarak seçmekteydi. Kuzey Suriye'de Bâtını davetin ilk dönemleri Rıdvân'ın gölgesi altında, karşılıklı çıkar ilişkisine dayalı sayılabilecek bir şekilde geçmişti. Rıdvân'ın varlığı Bâtınilerin şehirlerde bulunmasına ve tebaa ile doğrudan iletişim kurmasına imkân sağlamaktadır. Normal şartlarda bu pek mümkün olabilecek bir faaliyet değildir. Rıdvân ile Bâtıniler arasındaki ilişkide Rıdvân'ın sağlamış olduğu çıkarlar tartışmaya açıktır. Rıdvân'ın babalığı Cenâhüdevle büyük oranda Rıdvân'ın emri ile Bâtıniler tarafından öldürülmüştür. Net bir getiri olarak kabul edilebilecek olan Efâmiye Kalesi de Bâtıniler tarafından Rıdvân adına ele geçirilmişti. Diğer yandan Rıdvân

Bâtınileri koruduğu için Büyük Selçuklu Devleti ile olan ilişkileri günden güne zayıflamaktaydı ve Haleb eşrafi da Bâtınilerin varlığından dolayı Rıdvân'a karşı huzursuzdu. Esasında Rıdvân ikili ilişkilerinde üstün konumda olabileceği bir müttefik bulamamıştı ve bundan mütevellit Bâtıniler ile ittifak yapma gereksinimi duymuştu. Rıdvân'ın ölümüyle birlikte şehir yapılanmasını Dımaşk'a taşıyan Bâtıniler, Dımaşk'tan da istedikleri şehir yapılanmasını sağlayamadan ayrılmak zorunda kaldılar.

Hasan Sabbah'ın İnan bölgesinde gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerin aynısı Suriye bölgesinin genelinde de gerçekleştirilmek istenmekteydi. Lakin bölgenin siyasi dinamikleri bu yapılanmaya izin vermedi ve Bâtıniler kalelere erken çekilmek zorunda kaldılar. Kuzey Suriye'de bulunan Cebel'ü-Bahrâ dağının etekleri Bâtini davetin faaliyet göstermesi için gayet uygun bir noktaydı. Hamâ'nın 40 kilometre batısında bulunan bu bölge, kıyı şeridinde bir günlük mesafede olması hasebiyle gayet değerliydi. Öte yandan bölgenin coğrafi yapısı büyük orduların hareket kabiliyetini kısıtlamaktaydı. Bu durumda Bâtınilerin, Cebel'ü-Bahrâ eteklerinde bir kaleler konfederasyonu kurmasına imkân sağladı. Normal şartlarda davet yapılanmasını Irak ve Mısır'da da yapabiliirdi. Lakin bu iki bölgenin de coğrafi yapısı ve bilhassa Mısır'ın siyasi dokusu Kuzey Suriye kadar elverişli değildi.

Kuzey Suriye'deki Bâtini davet hakkındaki bilgiler kaleler döneminde yok denecek kadar azdır. Bunun nedeni kaleler döneminde bilgi akışının temasa dayalı olarak sağlanmasından kaynaklanmaktadır. Esasında davetin kaleler dönemi başdâi Râşidüddin Sinân dönemine değin pek fazla bilgi ihtiva etmemektedir lakin kale yapılanmasının çok büyük bir bölümü de bu dönemde tamamlanmıştır. 12. yüzyılın ortalarına doğru Bâtınilerin alışlagelmişin dışına çıkarak Antakya Haçlı Kontluğu ile Zengîlere karşı sıkı ilişkiler içerisinde olduğunu görmekteyiz. Bu ilişkiler Kuzey Suriye'de önemli bir konumda olduğunu bildiğimiz dâîlerden Ali b. Vefa döneminde gerçekleşmişti. Ali b. Vefa'nın davet içerisindeki konumu Haçlılara temas etmesine rağmen bilinmemektedir. Yine bu ilişkilerin doğurmuş olduğu ittifak Bâtıniler ve Haçlılar arasında gerçekleştirilen ilk ittifaktır. Öte yandan Bâtıniler ile Haçlıların teması ilk olarak Rıdvân dönemine, oradan da Hospitaliler ve Tapınak Şövalyeleri ile Cebel'ü-Bahrâ eteklerinde yaşanan müstahkem mevki savaşlarına dayanmaktadır.

Kuzey Suriye'deki Bâtınilerin ilerlemesindeki en büyük engel ilk ve orta dönemlerde Haçlılar olarak kabul edilmeliydi. Davet şehir yapılanmasını Sermin eteklerinde tamamlamak isterken, Kont Tancred tarafından ağır bir darbe almış ve tamamen Haleb'e sığınmak zorunda kalmıştı. Rıdvân'ın icazeti altında Efâmiye Kalesine hâkim olan Bâtıniler yine Tancred'ın kuşatması neticesinde kaleden ayrılmak zorunda kalmışlardı. Cebel'ü-Bahrâ eteklerinde ise müstahkem mevki geleneğini Batı'dan Doğu'ya taşıyan Hospitaliler ve Tapınak şövalyeleri, Bâtıniler ile bölge üzerindeki korunaklı bölgeler için mücadele içerisine girmiş ve bu mücadelenin neticesinde Bâtıniler, Tapınak Şövalyelerine haraç ödemek zorunda kalmıştır. Tüm bu etmen ve nedenlere rağmen Bâtınilerin, Antakya Haçlı Kontluğu ile ittifak içerisinde bulunması ancak Kuzey Suriye'de artan Zengî tehdidi ile açıklanabilir. Şöyle ki; Zengîlerin Haleb'de güçlenmesi Antakya Haçlı Kontluğunu tehdit etmekteydi ve aynı tehdit kalelerde yaşamalarına rağmen Bâtıniler içinde geçerliydi. Şayet Bâtıniler, Haçlılar ile birlikte Zengî ilerleyişine dur diyebilirlerse oradan gelecek olan kazanç ile birlikte ödemek zorunda oldukları haracı ödeyebilirdi ve hatta başarıya paralel olarak Antakya Haçlı Kontu Raymond bu haracın kaldırılması için aracı dahi olabilirdi. Diğer yandan Nureddin Mahmud Haleb'de Şîî ibadet biçimlerinin kaldırılmasını emretmişti. Bu durumda Bâtınilerin taraftar kazanmasına engel olabilirdi. Tarafların Zengîlere karşı girişmiş oldukları mücadele neticesinde başarısız olmaları ve öldürülmeleri hasebiyle bu ittifakın tam getirisini bilmemekteyiz.

Ali b. Vefa döneminden sonra Sinan dönemine değin yaklaşık 20 yıllık dönem Bâtıniler adına en az bilgilerin bulunduğu dönemdir. Kuzey Suriye'deki Bâtını dâîleri Alamut'tan atanmaktaydı ve Sinan da II. Hasan tarafından Suriye bölgesine başdâî olarak atanmıştı. Sinan dönemi Alamut ile Suriye'deki Bâtını davetin kırılmalar yaşadığı bir dönemdir. Sinan ilk dönemlerinde Alamut'tan aldığı emirler çerçevesinde devam ederken Kıyamet Davetinden sonra Alamut ile olan bağı koparma derecesine getirmiştir. Sinan döneminde birçok otorite ile temas sağlanmış ve Haçlılar ile ikili ilişkilere önem verilmiştir. Haçlılar ile kurulan ikili ilişkilerin temelinde Tapınak Şövalyelerine ödenen haraç ve Selahaddin Eyyûbî tehdidi yer almaktadır. Bâtınilerin söz konusu ikili ilişkiler olduğunda Sünni İslam dünyasını daima karşısına aldığını görmekteyiz.

Kuzey Suriye'deki batıniler sanılanın aksine çok fazla suikast faaliyetlerinde bulunmamışlardır. Bölgenin dinamik yapısı bu duruma izin vermemiştir. Kaleler döneminde 1176 yılına değin Bâtınilerin üzerine şiddetli bir şekilde giden iki topluluk mevcuttur. Bunlar Tapınak ve Hospitaliler Şövalyeleridir. Bu otoriteler veraset usulü ile değil, kıdem usulüne göre liderlerini seçtikleri için düzenlenecek olan suikastın infiale yol açması ve onları durdurması pek mümkün değildi. Öte yandan bu otoritelerin içerisine sızmak ve casusluk faaliyetleri içerisinde bulunmakta yine bir o kadar mümkün değildi. Bu sebeplerden dolayı Kuzey Suriye'deki Bâtınileri bilfiil suikastçı kimlikleri ile tanımlamak pek doğru değildir. 1174 yılında Selahaddin Eyyûbî, Haleb'i kuşattığında Gümüştekin Bâtıniler ile anlaşarak Selahaddin'in öldürülmesini istedi. Bu bağlamda ilk saldırı 1174'de Haleb'de, ikinci saldırı ise 1176 yılında 'Azâz Kalesi kuşatması esnasında gerçekleşti. Lakin iki saldırı da bertaraf edildi. Selahaddin bu iki suikast girişiminden sonra doğrudan Bâtıniler üzerine yürüdü. Lakin Selahaddin Misyâf'ı kuşatma altına aldığında, Haçlılar da Eyyûbî mülklerinden Beka Vadisine girdiler ve Selahaddin'i zor bir duruma düşürdüler. Misyâf'ın müstahkemliğinden dolayı kısa sürede alamayacağını anlayan Selahaddin kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı ve geri çekildi. Bâtınilerin Kuzey Suriye'de yıllarca oluşturmak istedikleri düzenini ilk örneğini 70 yıl sonra görebilmistik. Müstahkem mevkiiler ve dar alanlar büyük orduların kuşatmaları ve barınmaları için müsait olan noktalar değildir.

Fâtımîlerin aksine Bâtıniler Kuzey Suriye bölgesinin coğrafi imkânlarından çok fazla yararlanmışlardı. Kuzey Suriye'de kurulan Bâtını ağı bir müddet sonra Alamut yapılanmasının dahi önüne geçmeyi başarmıştı. Bu ilerleyiş Hospitaliler ve Tapınak Şövalyelerinin zaman zaman oluşturdukları baskılara rağmen sağlanmaktaydı. Bölgesel siyasi dinamikler coğrafyanın imkânları ile birleşince Bâtıniler bölge üzerindeki otoritelerini korumayı ve güçlendirmeyi başarmışlardı.

Bâtıniler, Batı'da ilk dönemlerde sadece sapkın bir tarikat ve suikastçılar olarak bilindiler. Şüphesiz bu düşüncenin arkasında 1192 yılında Konrad de Montferrat'a düzenlenen suikast başrol oynamaktaydı. Suikastın Bâtıniler tarafından gerçekleştirildiğine yönelik herhangi bir şüphe yoktu. Lakin bu suikastta ana etmen daha çok azmettiricinin kim olduğu sorusuydu. Saptamalar büyük oranda Kral Richard'ı göstermekteydi. Konrad'a gerçekleştirilen bu suikast Batı'da Bâtınilerin

suikastçı kimliğini inşa eden en önemli etmendi. Konrad suikastından bir yıl sonra ya da aynı yıl içerisinde Kuzey Suriye'deki Bâtınilerin en önemli başdâisi Râşidüddin Sinân da öldü. Sinân'ın ölümünden sonra Bâtını davet Kuzey Suriye'deki faaliyetlerini 1273 yılına değin etkin bir biçimde devam ettirdi lakin bir daha asla Sinân dönemindeki gücüne ulaşamadı.

KAYNAKÇA

- Ağarı M (2015) İstahrî ve Mesâlikü'l-Memâlik'i. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 4(1): 80-104.
- Ağırakça A (2011) Tedmür (Cilt 40) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ağırakça A (2006) Nebatîler (Cilt 32) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ağırakça A (1996) Gassânîler (Cilt 13) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî (2013) *Fütûhu'l Büldân/Ülkelerin Fethileri*, çev. Mustafa Fayda. (Siyer Yayınları, İstanbul)
- Aktan A (2016) *İslam Tarihi* (Nobel Akademik Basın Yayın, Ankara).
- Akyol E (2017) Hamdaniler'de (905-1004) Dini ve Entelektüel Hayat. *İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt, I(I):34-52.
- Akyol E (2018) Büveyhiler'in Bağdat Hâkimiyeti (334/945-447/1055), *İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(3):119-130.
- Alaaddin Ata Melik Cüveynî (2013) *Tarih-i Cihan Güşâ*, çev. Mürsel Öztürk. (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara)
- Alexander PK (1991) *The Oxford Dictionary of Byzantium* Vol. III. (Oxford University Press, New York).
- Algül H (1995) *Ensar* (Cilt 11) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Algül H (1997) *Hafâce (Benî Hafâce)* (Cilt 15) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ali b. Zafer el-Ezdî (2011) *Hamdaniler Diyâr-ı Bekir, Halep ve Musul'da Hüküm Sürmüş Bir İslam Emirliği*, çev. Mehmet Akbaş. (Ravza Yayınları, İstanbul)

- Alican M (2012) Fatimî Halifesi el-Müstansır Billâh Döneminde Mısır'da Yaşanan Sosyo-Ekonomik ve Siyasî Buhran Üzerine Bir İnceleme. *Tarih Dergisi* 59(1): 1-26.
- Alkan H (2021) İslâm Coğrafyacılarında Halep Nehri, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6(2):464-477.
- Anna Komnena (2021) *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar. (İnkılâp Kitapevi, İstanbul).
- Aslan C, Pekşen O (2021) Yeni Asur Dönemi'nde Asur Devleti'nin Batı Seferlerinin İktisadi Kazanımları ve Bu Kazanımların Korunmasına Yönelik Faaliyetleri. *Near East Historical Review* 11(1): 1-15.
- Atıcı Arayancan A. (2020) *Haşhaşiler Efsaneler ve Gerçekler* (Yeditepe Yayınevi, İstanbul).
- Ayan E (2020) *Sultan Tuğrul Bey Selçuklu İmparatorluğu'nun Kurucusu* (Kronik Yayınları, İstanbul).
- Aycan İ (2020) *Muâviye b. Ebû Süfyân* (Cilt 30) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bilgiler*(H.430–538=1038/39-1143-44) (2006), çev. Ali Sevim. (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara)
- Bahâ' al-Dîn Ibn Shaddâd (2004) *The Rare and Excellent History of Saladin or al-Nawadir al-Sultaniyya wâl-Mahâsin al-Yûsufiyya*. D.S. Richards (İng. çev.), (Ashgate Publishing Company, Burlington).
- Barber M (2006) *Yeni Şövalyelik Tapınak Şövalyelerinin Tarihi*, çev. Berna Ülner. (Kabalıcı Yayınevi, İstanbul)
- Barber M (2021) *Haçlı Devletleri Tarihi*, çev. Doğan Mert Demir. (Kronik Yayınları, İstanbul)
- Baş E (2017) *İslam Tarihi El Kitabı* (Grafiker Yayınları, Ankara).
- Başat U (2021) *Anadolu'ya Saplanan Hancer Antakya Prinlepsi Bohemond'un Hayatı ve Faaliyetleri* (Selenge Yayınları İstanbul).

- Bilir S (2017) Ortaçağ'da Halep ve Türkler (944-1117). Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Isparta.
- Brett M (2021) *Fâtımî İmparatorluğu Orta Doğu, Afrika ve Akdeniz'de İktidar Mücadelesi*, çev. Fatih Yücel. (Kronik Yayınları, İstanbul)
- Brockelmann C (1964) *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, çev. Neşet Çağatay. (Ankara Üniversitesi Yayınevi)
- Bulut Hİ (2016) *İslam Mezhepleri Tarihi* (Dib Yayınları, Ankara)
- Burns R (2017) *Aleppo a History* (Routledge Publishing, London and New York).
- Burns R (2007) *Damascus a History* (Routledge Publishing, London and New York).
- Cahen C (2018) *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çev. Mustafa Daş. (Yeditepe Yayınevi, İstanbul)
- Cahen C (2021) *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, çev. Yücel Y, Yediyıldız B. (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara)
- Ceylan A (2019) Hitit Kralı I. Şuppililiuma'nın Dış Politikası Üzerine Bir Değerlendirme I (Suriye ve Mısır). *BELLEK/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 1(1): 1-15.
- Çekiç A (2020) Fırat'tan Dicle'ye Stratejik Bir Zafer Yürüyüşü: Selahaddin Eyyûbî'nin Kuzey Suriye Politikası ve Halep İle Musul'u Zapttı, *TAD*, 39(67): 117-137.
- Çelik A (2018) *Fâtımîler Devleti Tarihi* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara).
- Çetin A (2021) *Haçlı Seferleri Doğu İle Batı'nın Bitmeyen Mücadelesi* (Timaş Yayınları, İstanbul).
- Çoban H (2011) Arami Göçleri. *TÜBAR* 29: 91-102.
- Daftary F (2017) *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, çev. Ahmet Fethi. (Alfa Tarih, İstanbul)
- Daftary F (2020) *Şii İslam Tarihi*, çev. Ahmet Fethi. (Alfa Tarih, İstanbul)
- Dante Aleghieri (1989) *La Divina Commedia Inferno*, (La Nuova Italia, Firenze).

- Demircan A (2019) *Cahiliye Arapları* (Beyan Yayınları, İstanbul).
- Demirkent I (1992) *Bizans* (Cilt 6) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt- Taberi, *Tarih-i Taberi*, Cilt IV, M. Faruk Gülturca (çev.), İstanbul: Sağlam Yayınevi
- Ebu'l-Fidâ Coğrafyası* (2017) çev. Ramazan Şeşen. (Yeditepe Yayınevi, İstanbul)
- Ekinci A (2005) *Ortadoğu'da Marjinal Bir Hareket: Karmatiler (Ortadoğu'da İlk Sosyalist Yapılanma)* (Odak Yayınevi, Ankara).
- El-İdrisî (2021) *Kadim Dünya Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen. (Yeditepe Yayınevi, İstanbul)
- El-Kalkaşendî (2019) *Halifelik Kurumu ve Tarihi*, çev. Ramazan Şeşen. (Yeditepe yayınevi, İstanbul)
- Ernoul Kroniği Haçlı Seferleri Tarihi Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi* (2019) çev. Ahmet Deniz Altunbaş. (Kronik Yayınları, İstanbul)
- Eroğlu E (2016) Pers Kralı Büyük Kyros'un Siyasi ve İktisadi Politikaları. *History Studies*, 8(1): 37-47.
- Eş-Şankitî M (2016) *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünni-Şii İlişkileri*, çev. İdris Çakmak. (Mana Yayınları, İstanbul)
- Faulkner N (2015) *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, çev. Çağdaş Sümer. (Yordam Kitap, İstanbul)
- Fayda, M (2007) *Ömer* (Cilt 34) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Fığlalı ER (1993) *Cemel Vak'ası* (Cilt 7) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Fığlalı ER (1996) *Gadîr-i Hum* (Cilt 13) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Genç Ö (2016) II. Tigranes Döneminde Roma-Armenia İlişkileri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 45: 247-256.
- Gök Hİ (2013) *Musul Atabeyliği Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara).
- Gökhan İ (2008) *Fatimiler Devleti Toplumsal Karışıklıklar, İktisadi Buhranlar ve Salgın hastalıklar (969-1171)* (Gün Yayınları, Ankara).

- Gölgesiz Karaca S (2020) *Kudüs Haçlı Krallığı Siyasî Tarihi (1099-1187)* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara).
- Gül M (2009) *İslam'ın Bâtınî Çehresi Dağlar, Çöller, Bataklıklar* (Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul).
- Hacıfazlıoğlu E (2020) *Geçmişten Günümüze Haşhaşî Tarikatı* (Altınordu Yayınevi, Ankara).
- Haldon J (2007) *Bizans Tarih Atlası*, çev. Ali Özdamar. (Kitap Yayınevi, İstanbul)
- Halm H (2020) *Haşhaşîler Gizli Bir Örgütün Tarihi*, çev. Atilla Dirim. (Runik Kitap, İstanbul)
- Halm H (2020) *Şiîler*, çev. Muhammet Mertek. (Runik Kitap, İstanbul)
- Heckel W (2002) *Essential Histories The Wars of Alexander the Great 336-323 BC* (Osprey Publishing, Great Britain).
- Herodotos (2012) *Tarih*, çev. Müntekim Ökmen. (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul)
- Honigman E (1970) *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan. (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul)
- Hüseynov G (2022) Bizans ve Rus Topraklarında Bir Türk Boyu: Peçenekler, *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 8(63):1678-1686.
- Işık A (2020) Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Çağı. *Mavi Atlas* 8(1): 13-18.
- İbn Cübeyr Seyahatnamesi*, (2020) çev. Ramazan Şeşen. (Yeditepe Yayınevi, İstanbul)
- İbn Haldun (2007) *Mukaddime I*, çev. Süleyman Uludağ. (Dergâh Yayınları, İstanbul)
- İbn Havkal (2021) *10. Asırda İslam Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen. (Yeditepe yayınevi, İstanbul)
- İbn Hurdazbih (2019) *Yollar ve Ülkeler Kitabı el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, çev. Murat Ağarı. (Ayışığı kitapları, İstanbul)

- İbn Kalânîsî (2020) *Şam Tarihine Zeyl I. Ve II. Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Onur Özatağ. (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul)
- İbn Kesîr *Büyük İslâm Tarihi El Bidâye Ve'n-Nihâye*, C. 11-12. çev. Mehmet Keskin. (Çal Yayınları, İstanbul)
- İbnü't Tıktaka (2016) *El- Fahrî*, çev. Ramazan Şeşen. (Bilge Kültür Sanat, İstanbul)
- İbnül Esir (2019) *El-Kâmil Fi't Târih*, C.2-3. çev. Beşir Eryarsoy, Ahmet Ağırakça. (Ravza Yayınları, İstanbul)
- İbnül Esir (2019) *El-Kâmil Fi't Târih*, C.6. çev. Ahmet Ağırakça. (Ravza Yayınları, İstanbul)
- İbnül Esir (2019) *El-Kâmil Fi't Târih*, C.7. çev. Ahmet Ağırakça, Abdulkerim Özaydın. (Ravza Yayınları, İstanbul)
- İbnül Esir (2019) *El-Kâmil Fi't Târih*, C.8-9. çev. Abdulkerim Özaydın. (Ravza Yayınları, İstanbul)
- Jean De Joinville (2020) *Bir Haçlının Hatıraları*, çev. Cüneyt Kanat. (Yeditepe Yayınevi, İstanbul)
- John AT (1981) The Origin Of The Name "Syria". *Journal of Near Eastern Studies*, 40(2):139-40.
- Kafesoğlu İ (2019) *Melikşah Devrinde Selçuklu İmparatorluğu* (Ötüken Neşriyat, İstanbul).
- Kallek C (2003) *Mekkûk* (Cilt 28) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kandemir MY (1995) *Fâtıma* (Cilt 12) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karakuş N (2017) Haçlı Seferleri'nden Moğol İstilâsı'na Tarihin Tanığı: Hârim Kalesi. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(1):53-85.
- Karakuş N (2018) *Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler* (Mana Yayıncılık, İstanbul).
- Kemâlüddîn İbn'ül-Adîm (2014) *Zübdetü'l-Haleb Min Târihi Haleb'de Selçuklular (H. 447-521 = 1055-1127)*, çev. Ali Sevim. (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara)

- Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm (1982) *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb Biyografilerle Selçuklu Tarihi, (Seçmeler)*, çev. Ali Sevim. (Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara)
- Kesik M (2018) *Selçukluların Haçlılarla İmtihanı* (Timaş Yayınları, İstanbul).
- Kudâme İbn Cafer (2018) *Kitabü'l Harac (Fetihler, Siyaset, Coğrafya, Vergiler, Bürokrasi)*, çev. Ramazan Şeşen. (Yeditepe Yayınevi, İstanbul)
- Kummî, Nevbahtî (2020) *Kitâbu'l MaKâlât ve'l-Fırak/Fıraku's-Şiâ*, çev. Hasan Onat ve diğerleri. (Ankara Okulu Yayınları, Ankara).
- Küçükbeğir E (2016) Sultan Alparslan Dönemi Selçuklu Mirdasi İlişkileri, *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1):29-40.
- Lapidus MI (2005) *İslam Toplamları Tarihi C.1:Hz. Muhammed'den 19. Yüzyıla*, çev. Yasin Akay. (İletişim Yayınları, İstanbul)
- Lewis B (2021) *Haşhaşiler İslâm'da Radikal Bir Tarikat*, çev. Kemzal Sarıözen. (Kapı Yayınları, İstanbul)
- Mansfield P (2012) *Ortadoğu Tarihi*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal. (Say Yayınları, Ankara)
- Marco Polo Seyahatnamesi*, C.I. hz. Tercüman Gazetesi. (Kervan Yayıncılık)
- Memiş E (2016) *Tarihi Coğrafyaya Giriş* (Ekin Yayınevi, Bursa).
- Merçil E (2020) *Mirdâsiler* (Cilt 30) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mesûdî (2018) *Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşraf (Coğrafya ve Tarih)*, çev. Ramazan Şeşen. (Bilge Kültür Sanat, İstanbul)
- Michaud JF (2011) *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*, çev. Güray Kırpık. (Lotus Yayınları, Ankara)
- Montgomery WW (2013) *İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerineki Etkisi*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal. (Bilgesu Yayıncılık, Ankara)
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah (2017) *Camii'd-Düvel Hamdâniler Musul ve Halep Emirlikleri (905-1104)*, çev. Ömer Tellioğlu. (Kitapevi Yayınları, İstanbul)

- Nasseh AM (2015) *Syrian Ismailism The Ever Living Line of The Imamate, AD 1100-1206*, (Routledge Publishing, New York).
- Niketas Khoniates (1995) *Historia (Ionanes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret İşıltan. (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara)
- Nizâmü'l-mülk (2018) *Siyâset-Nâme*, çev. Mehmet Altay Köymen. (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Yayınları, Ankara)
- Norwich JJ (2013) *Bizans Yükseliş Dönemi (MS 803-1081)*, C.II. çev. Selen Hırçın Riegel. (Kabalıcı Yayınevi, İstanbul)
- Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri Tudedala'lı Benjamin ve Ratisbonl'u Petachia* (2009) çev. Nuh Arslantaş. (M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, İstanbul)
- Öngül A (2018) *Anadolu Selçukluları* (Çamlıca Yayınevi, İstanbul).
- Öngül A (2018) *Büyük Selçuklular* (Çamlıca Yayınevi, İstanbul).
- Öngül A (2018) *Suriye Selçukluları* (Çamlıca Yayınevi, İstanbul).
- Önkol A (1991) *Amr b. ÂS* (Cilt 3) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öz M (1997) *Haşîşiye* (Cilt 16) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özaydın A (1993) *Dânişmentliler* (Cilt 8) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özaydın A (2006) *Münkız (Ben-î Münkız)* (Cilt 32) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özaydın A (2009) *Sâlih b. Mirdâs* (Cilt 36) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özaydın A (2021) *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498 / 1092-1104)* (Bilge Kültür Sanat, İstanbul).
- Raimundus Aguilers (2019) *Haçlılar Kudüs'te Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi*, çev. Süleyman Genç. (Yeditepe Yayınevi, İstanbul)
- Reşîdü'd-d'in Fazlullah (2010) *Cami'ü't-Tevârih, Selçuklu Devleti*, çev. Erkan Göksü, H. Hüseyin Güneş. (Selenge Yayınları, İstanbul)

- Runciman S (2019) *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. I-II-III. çev. Fikret İşıltan. (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara)
- Safiyü'd-dîn Abdü'l-mü'min b. Abdü'l- hakk el-Bağdâdî, (2014) *Merâsidü'l-İttulâ' Alâ Esmâi'l-Emkine Ve'L- Bikâ'*, C. I-2. çev. H. İbrahim Gök. (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara)
- Sevim A (2000) *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara).
- Sevim A, Merçil E (1995) *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara).
- Sofist Libanios (2021) *Antakya'ya Övgü XI. Söylev*, çev. Hüseyin İstanbullu. (Karpa Yayıncılık, İstanbul)
- Sosan H (2021) Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm'in "Zübdetü'l Haleb Min Târîhi Haleb" Adlı Eserinde "Mirdâsiler" Bölümünün Tercüme Ve Tahlili. Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Bingöl.
- Şehristânî (2016) *Milel ve Nihal İslam Kelâmı ve Mezhepleri*, çev. Mustafa Öz. (Litera Yayıncılık, İstanbul)
- Şeşen R (1987) *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet* (Çağ Yayınları, İstanbul).
- Texier C (2002) *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, C.2, çev. Ali Suat. (Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara)
- Tokuş Ö (2016) Arslan El-Besâsîri Ve İbrahim Yınâl İsyanlarının Gizli Kahramanı Fâtımî Dâîsi "El-Mü'eyyed Fî'd-dîn Hibetullah Eş-şîrâzî". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 31(2): 569-594.
- Tokuş Ö (2020) *Başlangıçtan Mirdâsilerin Sonuna Kadar Bilâdü'ş-Şâm'da Müslüman Bizans Münasebetleri* (Araştırma Yayınları, Ankara).
- Tokuş Ö (2020) Fatımilerin İkircikli Müttefikleri Cerrahilerin Filistin ve Çevresindeki Faaliyetleri. *History Studies* 12(1): 285-297.
- Tomar C (2009) Suriye (Cilt 37) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tomar C (2010) Şam (Cilt 38) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Usta A (2021) *Haçlı Seferlerinde Kuşatma* (Yeditepe Yayınevi, İstanbul).
- Üçok B (1968) *İslâm Tarihi Emeviler-Abbâsîler* (Sevinç Matbaası, Ankara).
- Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Haçlılar Türkler Karşısında (1143-1184)*
(2019) çev. Ergin Ayan çev. (Kronik Yayınları, İstanbul)
- Willey P (2005) *Eagle's Nest Ismaili Castles in Iran and Syria*, (I.B. Tauris Publishers, London).
- Yazıcı T (1996) *Fidâi* (Cilt 13) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yıldız HD (1989) *Ali b. Muhammed ez-Zencî* (Cilt 2) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yıldız HD (1989) *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Cilt 2-5. (Çağ yayınları, İstanbul).
- Yıldız HD (1991) *Avâsım* (Cilt 4) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yılmaz CA (2016) Büyük İskender'in Hayatı ve Faaliyetleri. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ.
- Yiğit İ (2007) *OSMAN* (Cilt 33) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yiğit T (2009) Hitit Krallığı İle Kuzey Suriye İlişkilerinde Halpa/Halap(Halep) Kenti'nin Yeri, *İlk Çağlardan İslamiyetin Doğuşuna Kadar Orta Doğu, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Uluslararası Dördüncü Orta Doğu Semineri*, Elazığ 29-31 Mayıs.

EKLER

Resim 1: Suriye

Resim 2: Arami Devletleri döneminde Suriye

Resim 3: Asur ve Pers yönetiminde Suriye

Resim 4: Büyük İskender'in rotası ve Helenistik dönemde Suriye

Resim 5: Roma İmparatorluğu yönetiminde Suriye

Resim 6: Kuzey Suriye'de Hamdânîler dönemi (947-1004)

Resim 7: Bizans İmparatorluğu'nun ve Mirdâsîlerin Kuzey Suriye hâkimiyeti 1080'e kadar

Resim 8: Büyük Selçuklu Devleti hâkimiyeti altında Suriye

Resim 9: Zengîler ve Eyyûbîler dönemlerinde Suriye

Resim 10: Zengîler ve Haçlılar döneminde Kuzey Suriye (1148)

Resim 11: Antakya şehrinin müstahkem surları

Resim 12: Haleb Kalesi'nin dış görünümü

Resim 13: Haleb Kalesi'nin genel görünümü

Resim 14: Haleb şehir planı

Resim 15: Surlarla çevirili Haleb şehri, resim I

Resim 16: Surlarla çevirili Haleb şehri, resim II

Resim 17: Hasan Sabbah'ın 19. yüzyıldaki oryantalist temsili resmi.

Resim 18: Alamut Vadisi Kaleleri

Resim 19: Bâtnîlerin Kuzey Suriye'deki kaleleri

Resim 20: Eski şehre bakan Misyâf Kalesi'nin dış görüntüsü

Resim 21: Misyâf Kalesi'nin krokisi

Resim 22: Misyâf Kalesi'nin ana girişi

Resim 23: Kadmûs Kalesi'ndeki geçit

Resim 24: Rusâfe Kalesi

Resim 25: Kehf Kalesi

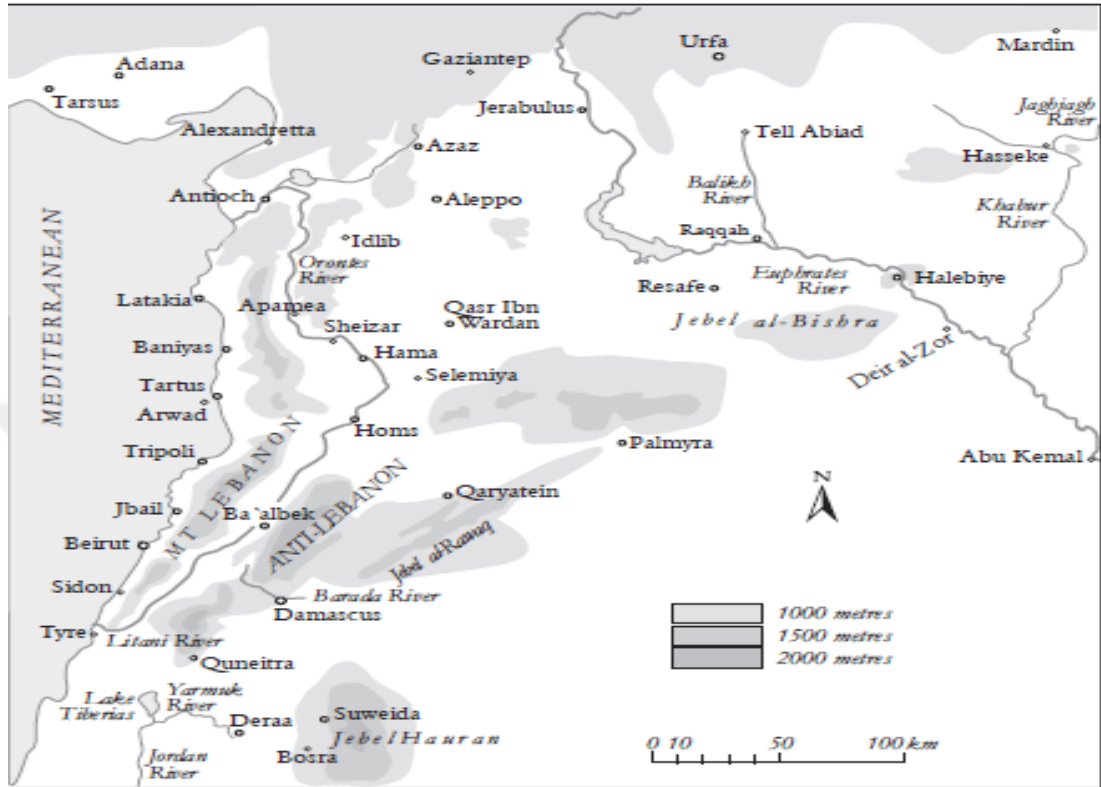
Resim 26: Kavabi Kalesi'ndeki merkezin kalıntılarından

Resim 27: Tapınak Şövalyelerinin Suriye'deki kaleleri

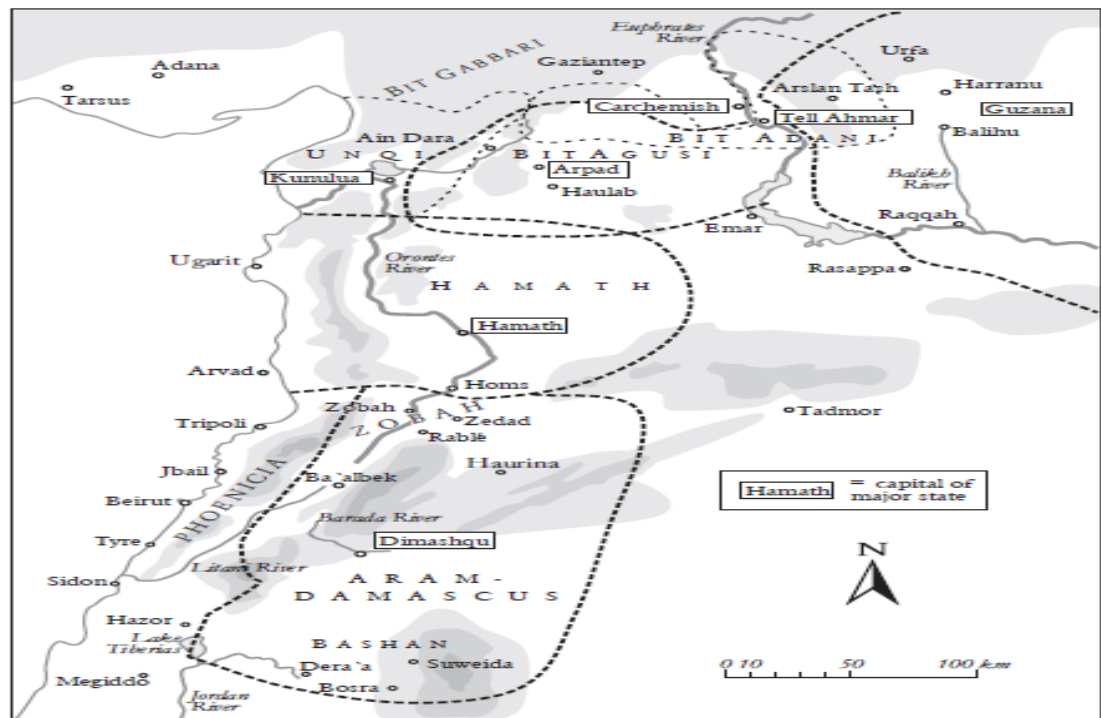
Ek- 28: Özgemiş

RESİMLER

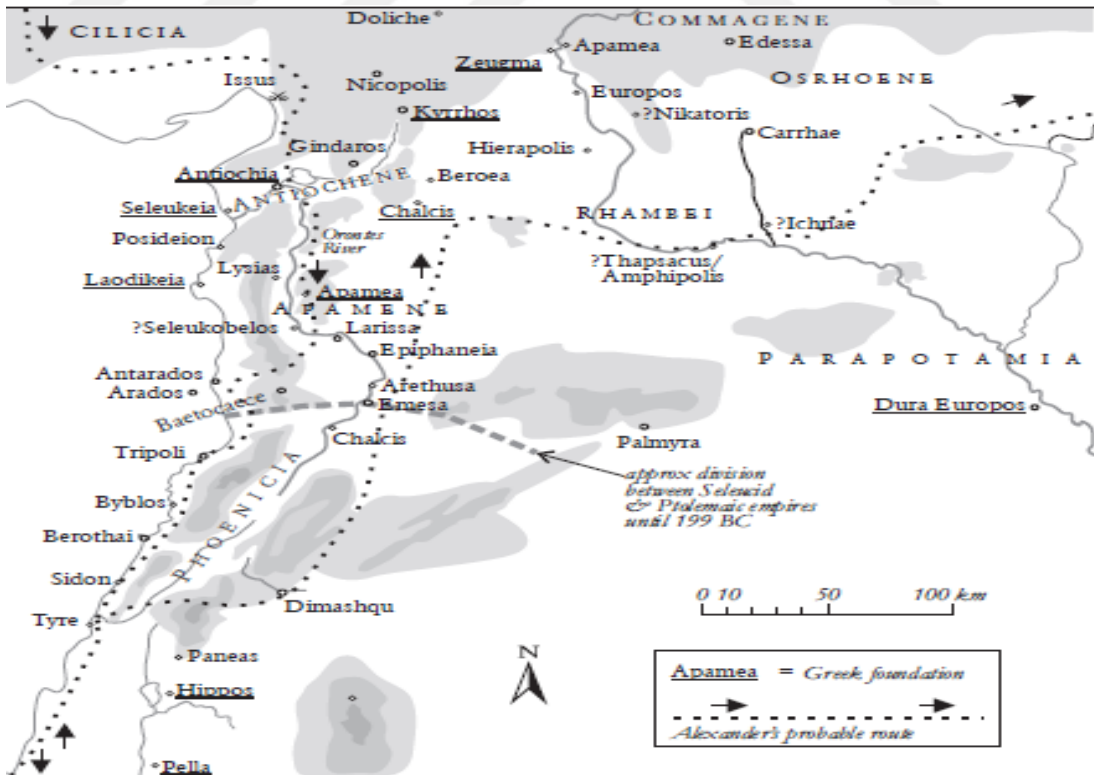
Resim 1: Suriye, Ross Burns, *Damascus a History* (2007), xvi.

Resim 2: Arami Devletleri döneminde Suriye, Ross Burns, *Damascus a History* (2007), 9.

Resim 3: Asur ve Pers yönetiminde Suriye, Ross Burns, *Damascus a History* (2007), 23.

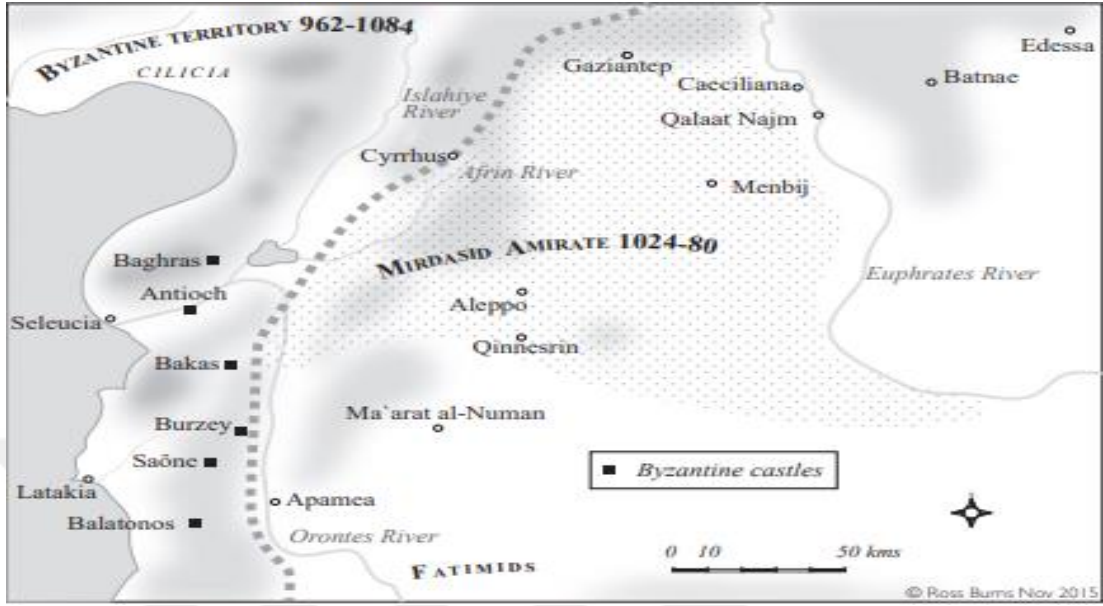
Resim 4: Büyük İskender'in rotası ve Hellenistik dönemde Suriye, Ross Burns, *Damascus a History* (2007), 27.

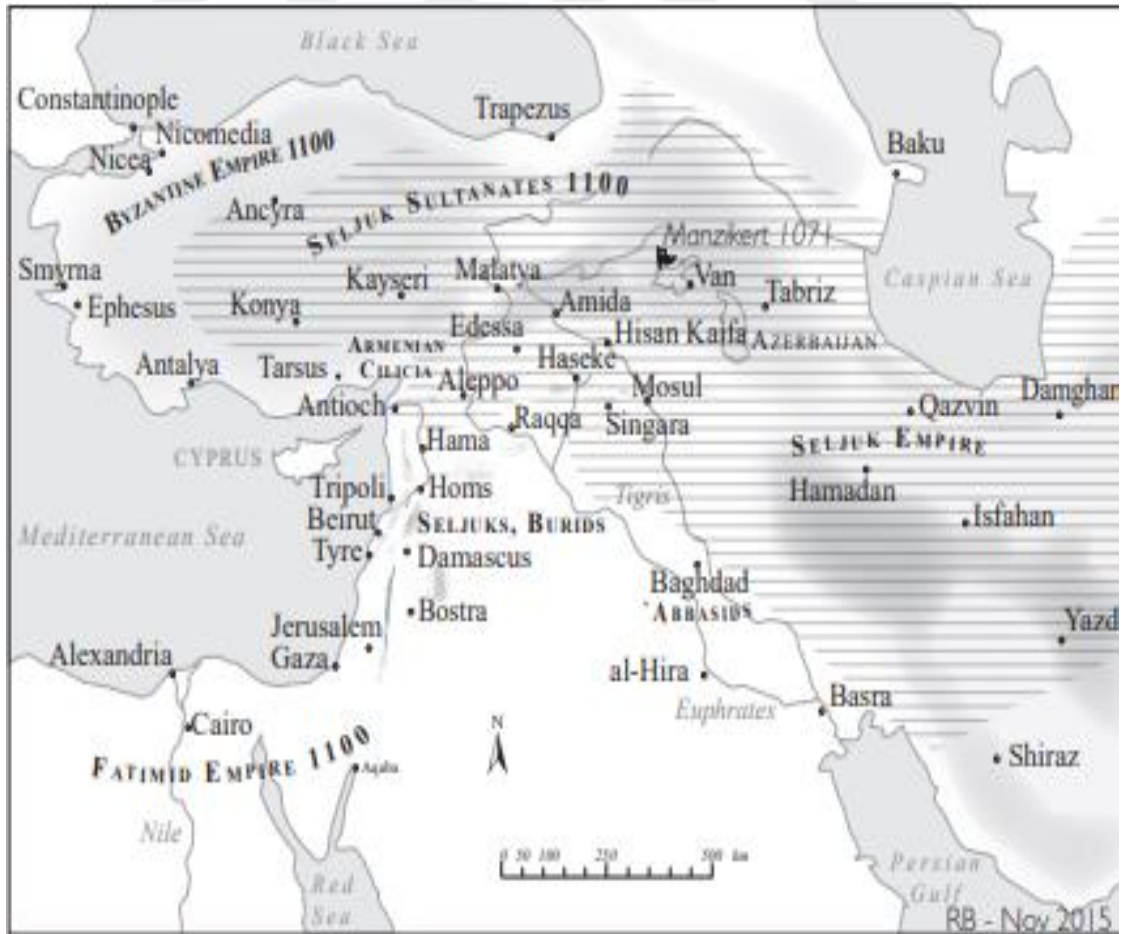
Resim 5: Roma İmparatorluğu yönetiminde Suriye, Ross Burns, *Damascus a History* (2007), 51.

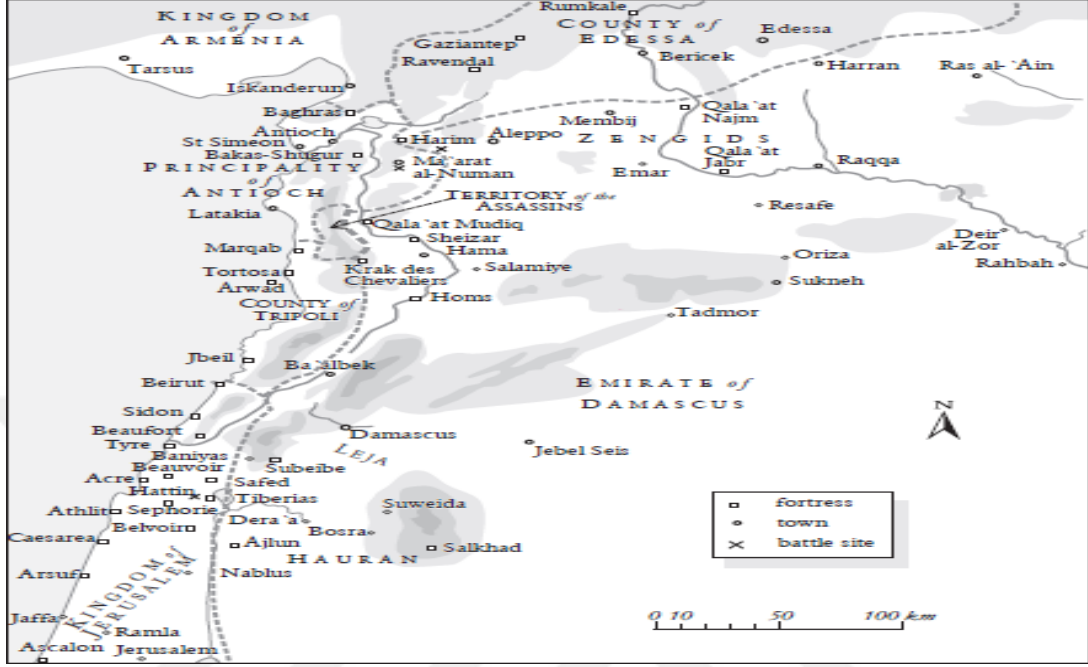
Resim 6: Kuzey Suriye'de Hamdânîler dönemi (947-1004), Ross Burns, *Aleppo a History* (2017), 91.

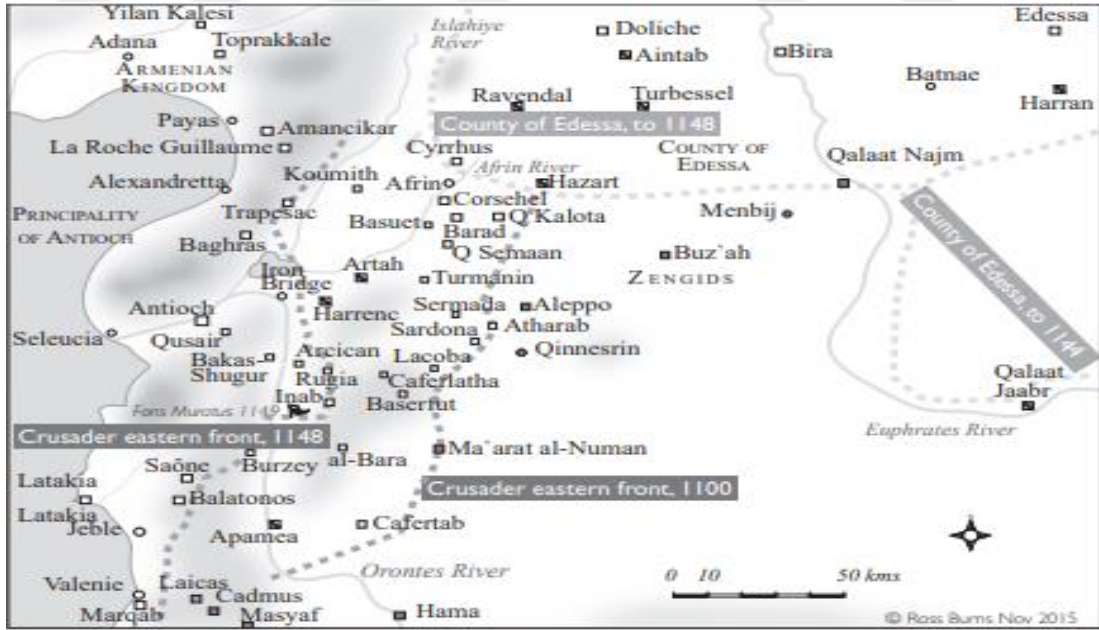
Resim 7: Bizans İmparatorluğu'nun ve Mirdâsîlerin Kuzey Suriye hâkimiyeti 1080'e kadar, Ross Burns, *Aleppo a History* (2017), 94.

Resim 8: Büyük Selçuklu Devleti hâkimiyeti altında Suriye, 1100, Ross Burns, *Aleppo a History* (2017), 102.

Resim 9: Zengîler ve Eyyübîler dönemlerinde Suriye, Ross Burns, *Damascus a History* (2007), 150.

Resim 10: Zengîler ve Haçlılar döneminde Kuzey Suriye (1148), Ross Burns, *Aleppo a History* (2017), 127.

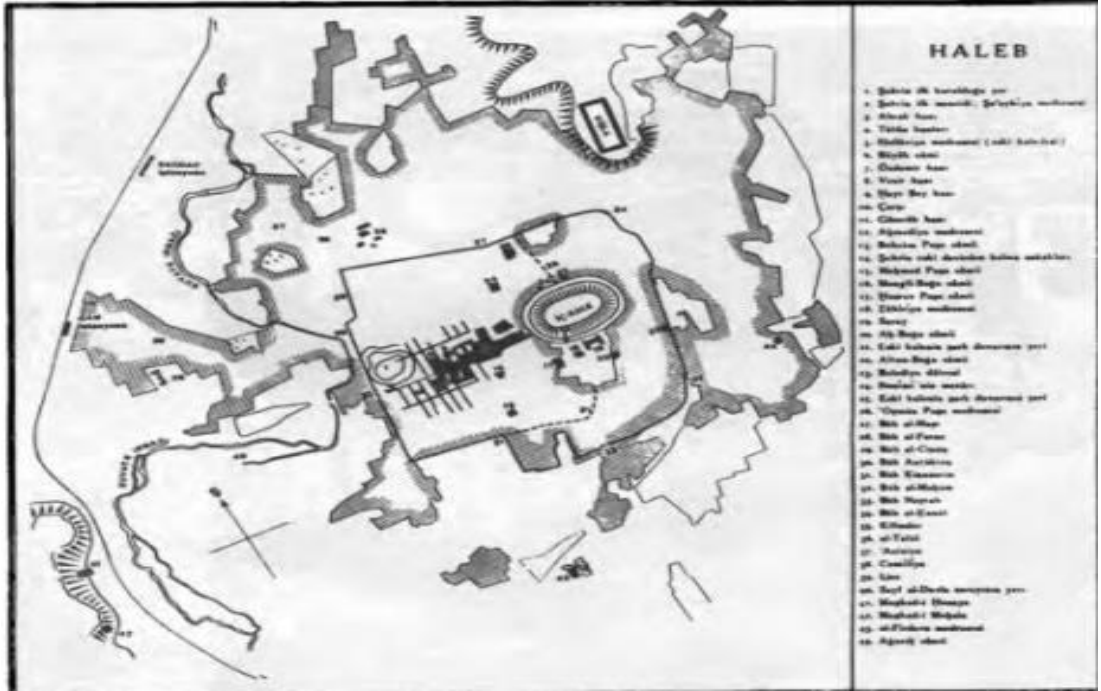
Resim 11:Antakya şehrinin müstahkem surları, Runciman, C.1, res. III.

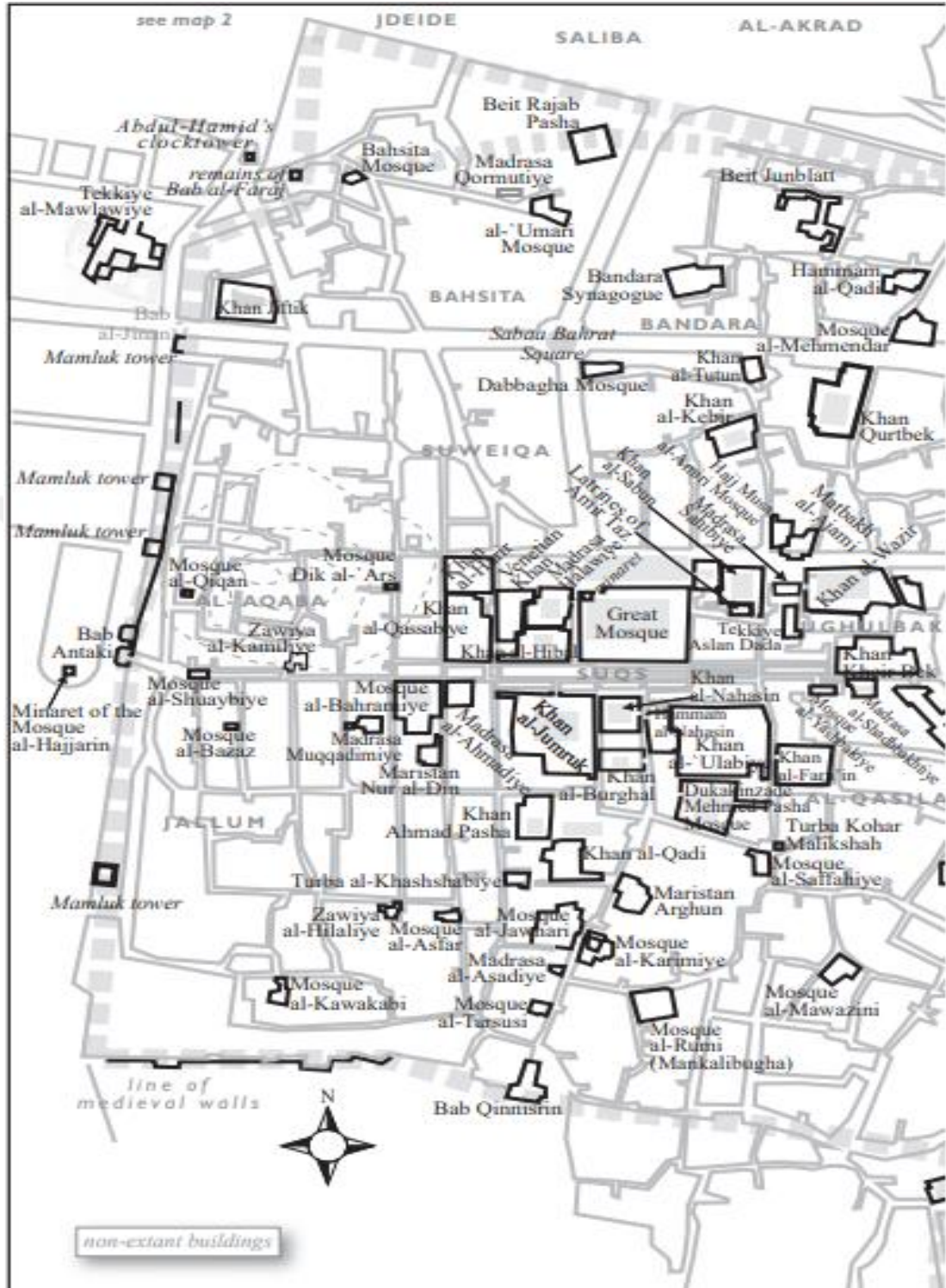
Resim 12: Haleb Kalesi'nin dış görünümü, Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, res. 6.

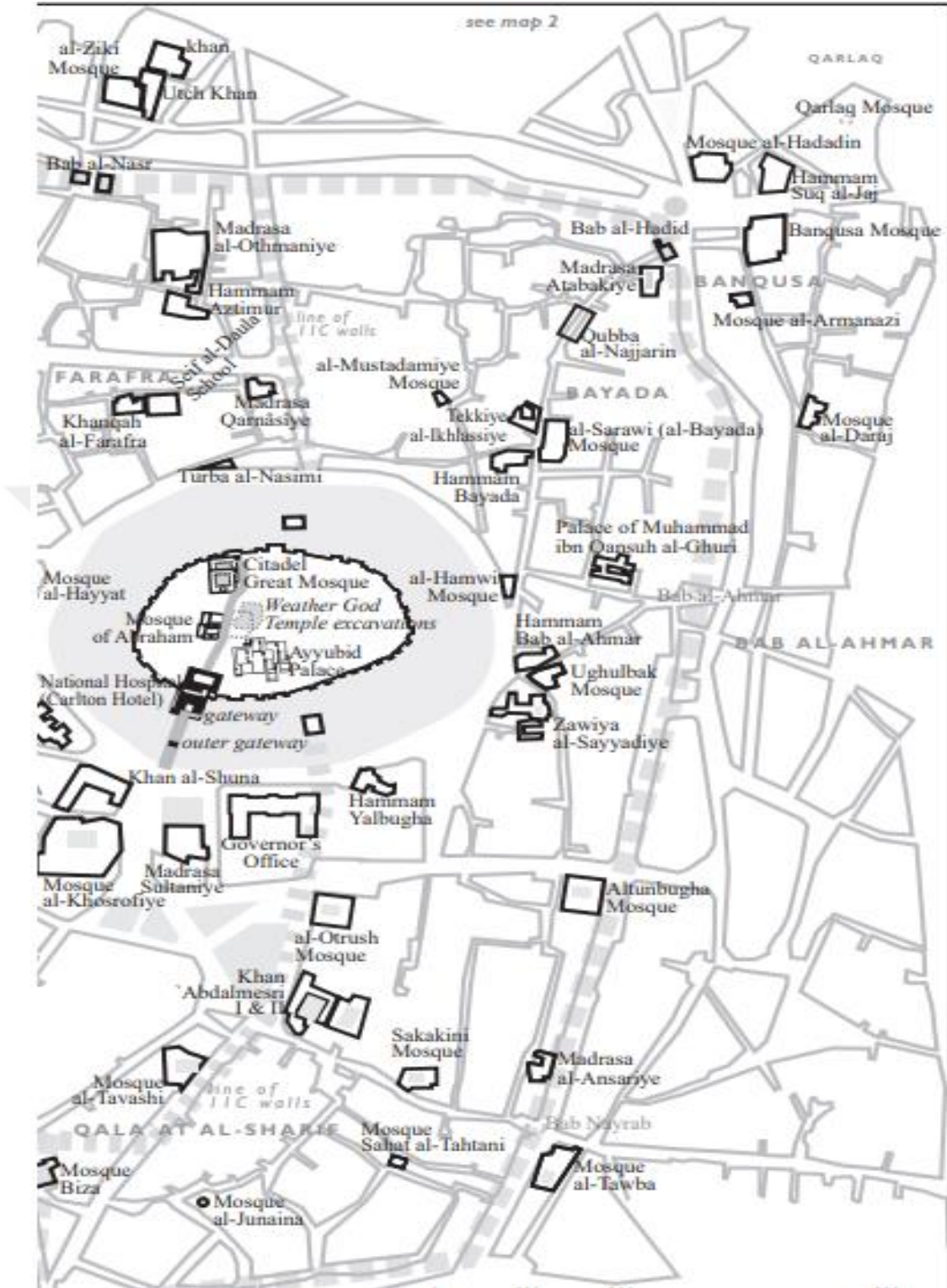
Resim 13: Haleb Kalesi'nin genel görünümü, Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, res. 4.

Resim 14: Haleb şehir planı, Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, res. 1.

Resim 15: Surlarla çevirili Halep şehri, Ross Burns, *Aleppo a History* (2017).

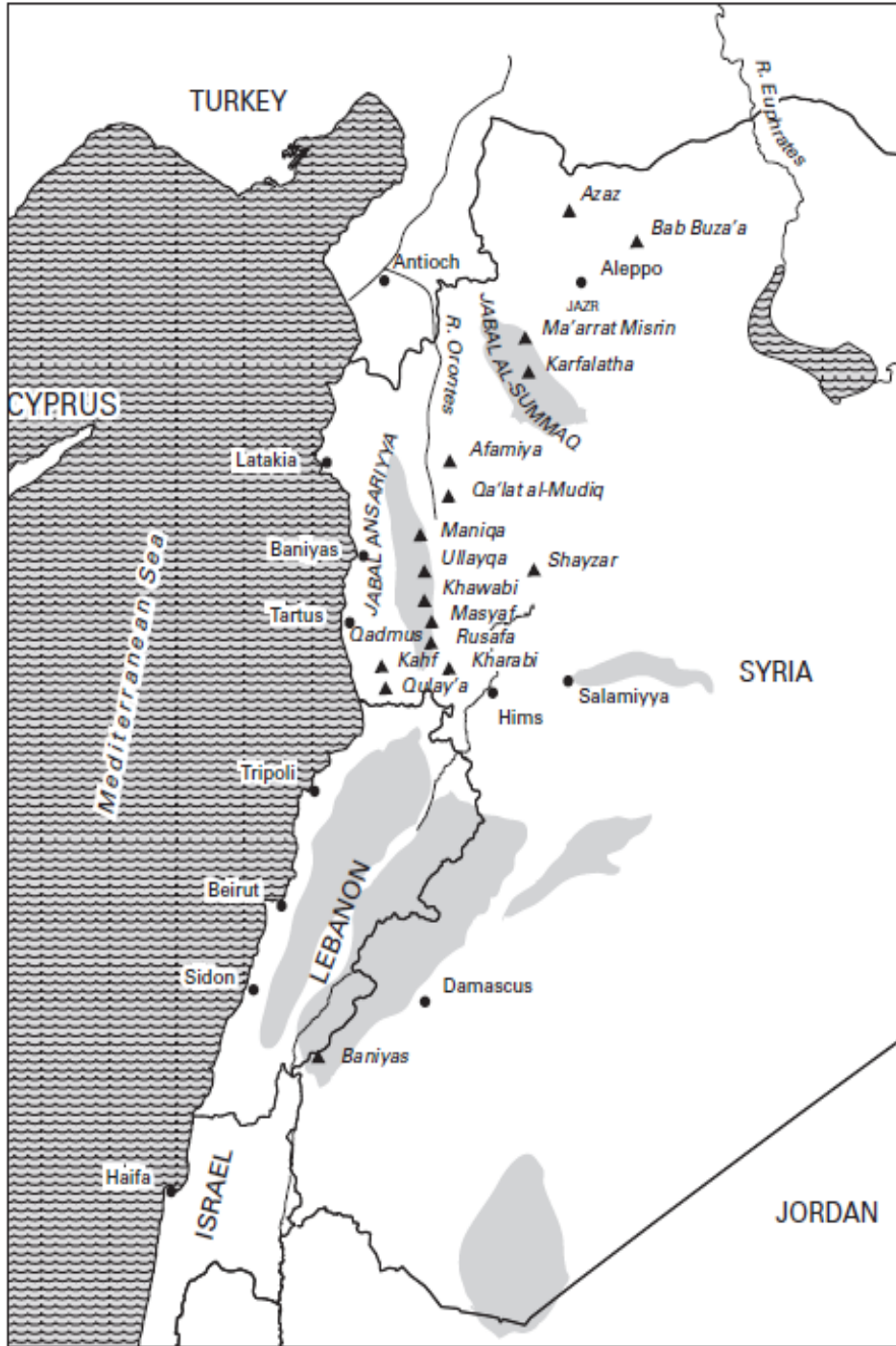
Resim 16: Surlarla çevirili Halep şehri, resim II, Ross Burns, *Aleppo a History* (2017).

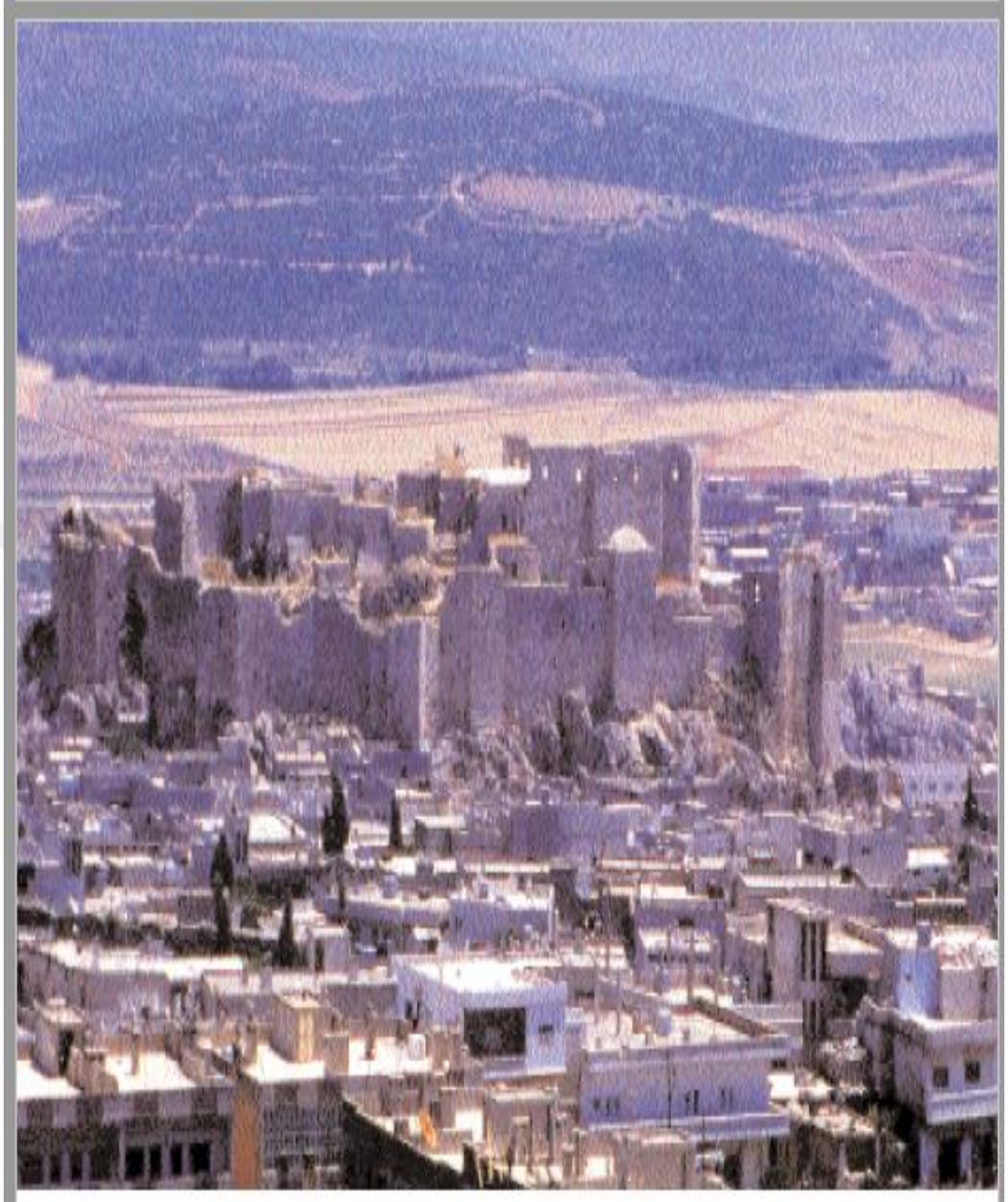
Resim 17: Hasan Sabbah'ın 19. yüzyıldaki oryantalist temsili resmi.

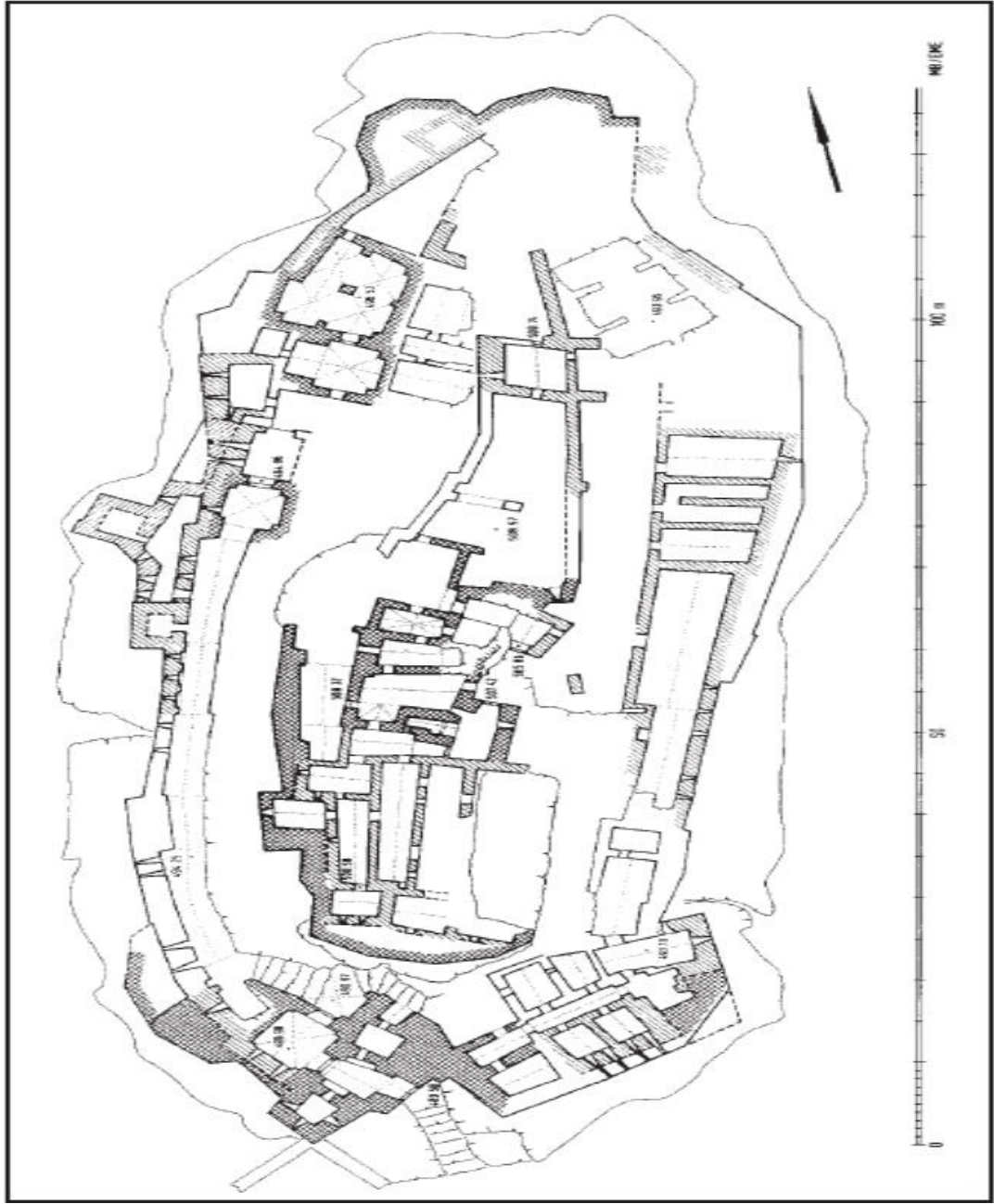
Resim 18: Alamut Vadisi Kaleleri, Peter Willey, *Eagle's Nest Ismaili Castles in Iran and Syria* (2005)

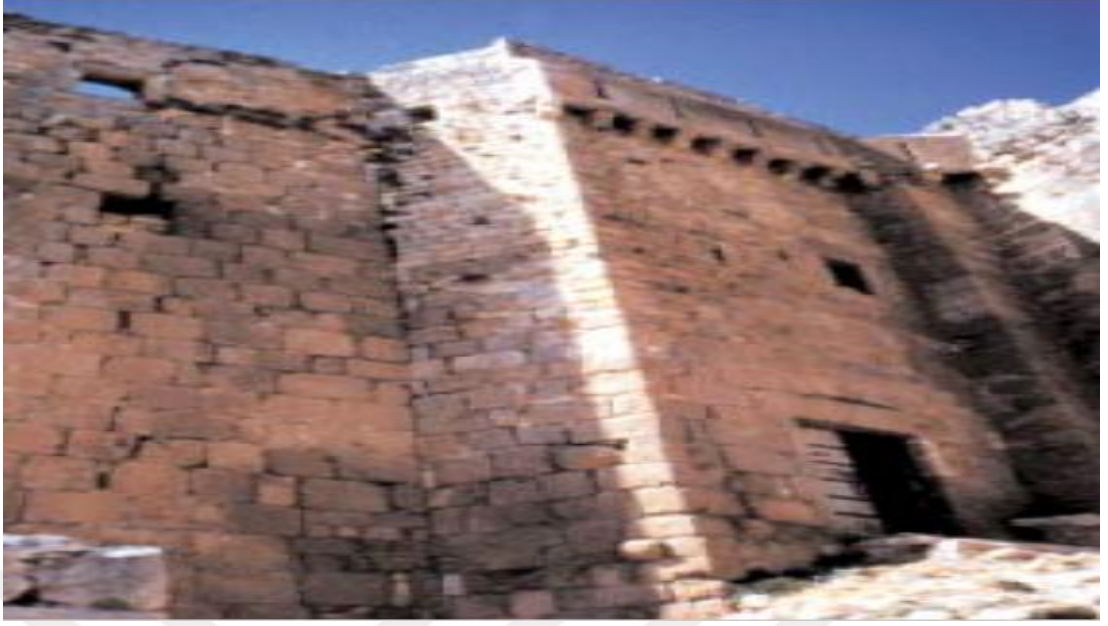
Resim 19: Bâtınilerin Kuzey Suriye'deki kaleleri, Peter Willey, *Eagle's Nest Ismaili Castles in Iran and Syria* (2005)

Resim 20: Eski şehre bakan Misyâf Kalesi'nin dış görüntüsü, Peter Willey, *Eagle's Nest Ismaili Castles in Iran and Syria* (2005).

Resim 21: Misyaaf Kalesi'nin krokisi, Peter Willey, *Eagle's Nest Ismaili Castles in Iran and Syria* (2005). 225.

Resim 22: Misyâf Kalesi'nin ana girişı, Peter Willey, *Eagle's Nest Ismaili Castles in Iran and Syria* (2005).

Resim 23: Kadmûs Kalesi'ndeki geçit, Peter Willey, *Eagle's Nest Ismaili Castles in Iran and Syria* (2005).

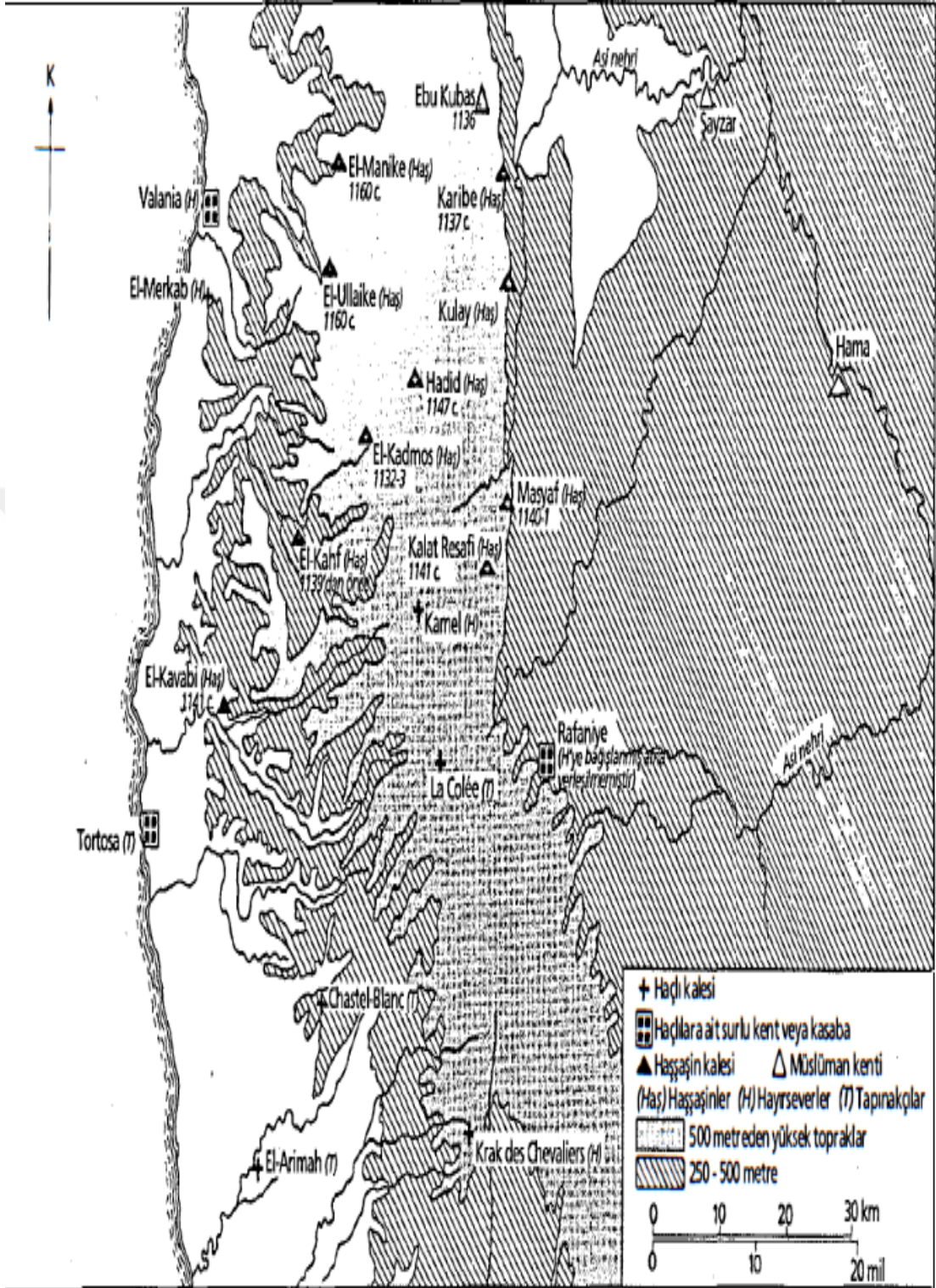
Resim 24: Rusâfe Kalesi, Peter Willey, *Eagle's Nest Ismaili Castles in Iran and Syria* (2005).

Resim 25: Kefh Kalesi, Peter Willey, *Eagle's Nest Ismaili Castles in Iran and Syria* (2005).

Resim 26: Kavabi Kalesi'ndeki merkezin kalıntılarından, *Peter Willey, Eagle's Nest Ismaili Castles in Iran and Syria* (2005).

Resim 27: Tapınak Şövalyelerinin Suriye'deki kaleleri, Malcom Barber, *Yeni Şövalyelik Tapınak Şövalyeleri Tarihi* (2006).